STUDENTŲ BYLA

STUDENTŲ BYLA

VILNIUS

1995

Vyr. redaktorius *Danas Kaukėnas*
Sudarytojas ***Vytautas Bukauskas***
Redaktorius ***Vytenis Grabauskas***
Dailininkas ***Šarūnas Miškinis***
Dizainerė ***Lina Klasinskaitė***
Korektorė ***Aldona Paulauskienė***

Knygos autoriai ir leidykla nuoširdžiai dėkoja Tautos Fondui, Kauno šilumos tinklams, Panevėžio šilumos tinklams, taip pat knygos autorių mokslo draugams - Ariogalos gimnazijos I abiturientų laidos ugdytiniams, ypač Teresei Ramanauskaitei, už materialinę, organizacinę ir moralinę paramą, parengiant ir išleidžiant "STUDENTŲ BYLĄ".

ISBN 9986 2 007-1

SMURTUI NENULENKĘ GALVOS

"Mes nemirę, mes nemirę!"
Naktį juodą, žiaurią, gilią
Kelias aukos iš kapų...

Keranas

Vilniaus KGB rūmų salėje 1952 m. gruodžio 23-27 dienomis vyko uždaras teismo posėdis. Visi teismo nariai, išskyrus formaliai dalyvavusius tris advokatus, buvo KGB karininkai. Teisė penkiolika studentų ir vieną mokytoją pagal RTFSR 1926 metų baudžiamojo kodekso 58 straipsnį už dalyvavimą pogrindžio organizacijoje "Vieningoji darbo sąjunga" (VDS). Kaltinamajame akte pabrėžta, kad vienas iš VDS narių slapstosi. Be to, buvo apgailestaujama, jog tarp teisiamųjų nesą nė vieno buožės ar kapitalisto vaiko. Visi teisiamieji - smulkių ar vidutinių ūkininkų ir neturtingų miestelėnų vaikai. Todėl kaltinamajame akte buvo keliamas logiškas klausimas: kodėl tokios socialinės kilmės jaunuoliai, turėdami visas išgales studijuoti aukštosiose mokyklose, pasirinko pasipriešinimo sovietinei santvarkai kelią? Į šį klausimą prokuroras atsakymo nerado ir negalėjo rasti.

Taigi buvo teisiami 16 pogrindinės studentų organizacijos VDS narių, o septynioliktasis, kurį tribunolas paskelbė besislapstančiu, iš tikrųjų buvo Judas (Vytautas Murauskas).

VDS organizacija turėjo savo veiklos programą ir įstatus. Programoje buvo numatyti jos uždaviniai okupacijos sąlygomis ir ateičiai, kai Lietuva taps nepriklausoma. Galutinis organizacijos tikslas - sukurti laisvą, nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą. Okupacijos sąlygomis organizacija turėjo į savo veiklą įtraukti daugiau studentų, inteligentų ir vykdyti ideologinę kovą, kurios galimybės, deja, buvo gana ribotos. Viena tos ideologinės kovos priemonių buvo pogrindžio spauda. Šiam tikslui organizacija užmezgė ryšį su Kęstučio apygardos kovotojais. Jiems buvo perduodami VDS narių straipsniai, eilėraščiai, o iš jų gaunama pogrindžio spauda.

VDS organizacijos įkūrėjai ir branduolys buvo vienuolika Ariogalos gimnazijos pirmosios laidos vaikinų, studijavusių Vilniaus ir Kauno aukštosiose mokyklose. Kiti šeši į VDS veiklą įsitraukė vėliau. Bet tribunolo nuosprendis visiems šešiolikai buvo vienodas: 25 metus kalėti ir 5 metams atimtos piliečio teisės. Nuteistuosius išvežė į įvairius lagerius.

Ariogalos gimnazijos I abiturientų laida 1949 m.

Sėdi - pirmas iš kairės *A. Bitvinskas,* trečias - *V. Bukauskas,* septintas - *V.Kaminskas.* Pirmoje eilėje stovi - *T. Jagelavičius,* trečias - *L. Gaižauskas,* ketvirtas *J. Bersėnas,* šeštas - *P. Čižas.* Antroje eilėje stovi pirmas - *A. Urbonas,* antras - *J. Kreimeris,* ketvirtas - *C. Ajauskas,* septintas - *J. Petkevičius.*

Šitaip 1953 m. pradžioje šešiolika jaunuolių pradėjo ilgą ir sunkų 25 metų kelią Gulage. Nors Stalinas jau buvo miręs, tačiau kruvinoji sistema tebeegzistavo be ryškesnių pasikeitimų. Nemažai visiems teko patirti bado, sunkaus fizinio darbo ir pažeminimų. 1955 metais VDS bylą peržiūrėjo ir keliems studentams bausmę sumažino iki 5-6 metų, o kitiems - iki 10 metų. Tų pačių metų pabaigoje akivaizdžiai išryškėjo Gulago irimo požymiai. 1956 metais TSRS AT Prezidiumo komisijos peržiūrėjo visų politinių kalinių, taigi ir VDS narių, bylas. Kai kuriuos nuo tolesnės bausmės atleido ir iš lagerių paleido, tačiau kitiems jaunuoliams teko išbūti lageriuose ilgiau.

Ne visiems sugrįžusiems iš lagerių buvo lemta baigti aukštąjį mokslą - sovietiniai organai visaip kliudė. Dalis jaunuolių baigė neakivaizdiniu būdu, kai kuriems teko keisti pasirinktas specialybes.

Ariogalos gimnazijos I abiturientų laidos susitikimas po 30 metų - 1979 m liepos 7-ąją

Įvairiai susiklostė VDS narių likimai. Tai byloja šioje knygoje spausdinami jų atsiminimai - rūstus kaltinimas buvusiai nežmoniškai bolševikinei sistemai ir jos satrapams, kurie iki šiol nesusilaukė teisingo įvertinimo.

VDS narių veikla, be abejo, įnešė tam tikrą indėlį į tautos pasipriešinimo kovą su pavergėjais. Jų asmeninė auka nebuvo beprasmė. Nepriklausomybės atkūrimo sulaukė penkiolika narių, kurių gyvenimas vienaip ar kitaip buvo suluošintas. Šie šiurpūs atsiminimai įvairiais aspektais papildo mūsų tautos kančių paveikslą.

Juozas Petkevičius

SAKYKIME, KAIP BUVO

"Pogrindinės kontrrevoliucinės antitarybinės organizacijos vadovas. Organizacijos tikslas buvo tarybinės valdžios nuvertimas ir kapitalistinės santvarkos atkūrimas su užsienio imperialistinių valstybių pagalba". Toks pagrindinis kaltinimas man buvo pateiktas teismo metu.

Organizacijos vadovui, t.y. man, arešto metu 1952 m buvo 21-eri. Buvau Vilniaus universiteto ketvirtojo kurso studentas. Matyt, gerokai anksčiau turėjau pajungti savo įtakai tas imperialistines užsienio valstybes, kad galėčiau jomis pasinaudoti kaip pagalbine priemone. O kuriomis valstybėmis - kaltintojas nutylėjo.

Perskaičius šias eilutes, galima suabejoti mano psichine sveikata. Taigi už tokį baisų nusikaltimą Sovietų Sąjungos Pabaltijo pasienio apygardos karo tribunolo kolegija nuteisė mane kalėti dvidešimt penkerius metus ir penkeriems metams atėmė piliečio teises. Net keturiasdešimt metų buvau laikomas valstybiniu nusikaltėliu.

Bolševikai, remdamiesi marksizmo dogmomis, teigdavo, jog jų santvarkos priešai dažniausiai esą turtuoliai, išnaudotojai, pasisavinantys darbo žmonių sukurtas vertybes. Kitaip sakant, tai klasiniai priešai. Todėl priverstas nušviesti savo socialinę kilmę ir padėtį.

Abu mano tėvai kilę iš daugiavaikių valstiečių šeimų, gyvenusių netoli Raseinių. Sudėję tai, ką gavo iš savo tėvų, ir paėmę banko paskolą apie 1930 m., jie nusipirko netoli Ariogalos iš dvarininko 16 ha dirbamos žemės. Pirmasis statinys buvo tvartas. Tėvams, dirbantiems nuo tamsos iki tamsos, padėdavo vaikai. Nežinau, nuo kelerių metų pradėjau ganyti bandą, nes karvės nenorėjo pripažinti mano, kaip piemens, autoriteto. Pastūmusios mane ragu, eidavo, kur norėjo. Kėliausi su saule, rytą

drebėjau nuo šalčio, vėliau kepiau karštyje, nuo lietaus dengiausi maišu. Raides pažinau ir skaityti išmokau ganydamas. Keturis skyrius baigiau kaimo mokykloje, o paskui vaikščiojau apie 8 km mokytis į Ariogalą. Parėjus iš mokyklos, reikėjo talkinti namiškiams. Einant dešimtuosius, mirė tėtis.

Mokytojai tuomet buvo atsidavę savo darbui, todėl ir sunkiomis sąlygomis neblogai mus išmokė. Ne tik vaikai, bet ir visi kaimo žmonės juos gerbė už išmintį. Pamenu, kai 1939 m sovietai atidavė mums Vilnių ir Vilniaus kraštą, pradinės mokyklos mokytoja kaimo žmonėms kalbėjo, kad Vilnių jie atidavę, bet dabar pasiimsią visą Lietuvą. Vokiečių okupacijos metais, kai buvo organizuojama Plechavičiaus rinktinė, trūko tikros informacijos ir buvo daug emocijų. Kai kurie aukštesniųjų klasių mokiniai ruošėsi stoti į tą rinktinę. Direktorius Petras Grigaitis įkalbinėjo to nedaryti. Jis dažnai rengdavo poilsio vakarus visuomenei, o už parduotus bilietus šelpdavo nepasiturinčius mokinius. Sovietinei valdžiai padorūs žmonės netiko, todėl Petrą Grigaitį atleido ir direktorium paskyrė mokytoją Romą Čepą. Šis taip pat buvo drąsus žmogus. Sugebėdavo paslėpti mokinius nuo stribų, kai buvo vežami į Sibirą jų tėvai, todėl taip pat direktoriavo neilgai. Vieną vasarą suėmė istorijos mokytoją Galinį. Jis įstengdavo sekmadieniais ateiti 9 km pas tėvus pasikalbėti su jais ir pamąstyti, kaip gyvena jo mokiniai. Atrodė, kad neturi savų rūpesčių. Šio mokytojo šeima glaudėsi mokyklos patalpose.

Karo ir pokario metais mokslus ėjo jaunuoliai, iš tikrųjų siekiantys ir sugebantys įveikti sunkumus. Mokyklų buvo nedaug, todėl į Ariogalos priaugančią gimnaziją susirinko mokiniai iš didelio regiono, net gyvenantys už kelių dešimčių kilometrų. Beveik visą klasę sudarė vargingų žemdirbių vaikai, nuo mažens kartu su kitais šeimos nariais dirbantys ūkio darbus. Nelengvas gyvenimas užgrūdino jaunuolių charakterį, o pažiūras suformavo pačių pastangos ir nuoširdžiai pasišventę savo darbui mokytojai. Štai ištrauka iš saugumiečių ataskaitų: “Klasė gyveno kažkokį ypatingą gyvenimą. Klasėje nebuvo nė vieno komjaunuolio, ir, kas joje darėsi, niekas negalėjo žinoti. Mokytoja Ona Morkūnaitė veda priešišką darbą, atitraukdama mokinius nuo komunistinio auklėjimo. Tarkim, jei sužinojo, kad kas nors iš mokinių padavė pareiškimą stoti į komjaunimą, tai
O. Morkūnaitė aplanko šio mokinio tėvus. Po tokio vizito mokinys į komjaunimą jau nebenori. Morkūnaitė ištekėjo už direktoriaus

P. Grigaičio (už P. Grigaičio ištekėjo ne Ona, o Marija Morkūnaitė, taip pat Ariogalos priaugančiosios gimnazijos mokytoja), kuris politiniame ir visuomeniniame gimnazijos gyvenime nedalyvauja ir vengia visokių įpareigojimų. Ariogalos vidurinėje mokykloje tarp dėstytojų yra netarybinių žmonių". Jose paminėti ir kiti geriausi mokyklos mokytojai: M. Gerbinis, M. Gerbinienė, D. Digrys, M. Galinienė, A. Galinis. Prie nesovietinių priskirta nemaža mokinių.

1949 m. Ariogalos gimnazija išleido pirmąją abiturientų, tarp kurių buvau ir aš, laidą. Sako, dėl tuometinės apskrities švietimo skyriaus aplaidumo negauta atestatų ir mums įteikė tik baigimo pažymėjimus. Šių pažymėjimų aukštosios mokyklos nepripažino, ir be reikalo mynėme jų slenksčius. Vis dėlto prieš pat stojamuosius egzaminus atestatus gavome. Išlaikiau egzaminus į Vilniaus universitetą. Tais pokario metais daugelis gyveno skurdžiai. 1944 m frontas sudegino visus mūsų trobesius. O čia dar šeimos galvos nėra. Išvažiavus studijuoti už 200 km nuo namų, reikėjo ne tik apie mokslą galvoti, bet ir apie pragyvenimą. Reisiniai autobusai nevažinėjo. Pasisekdavo, jei pavykdavo įsiprašyti į sunkvežimio kėbulą, kuriame stovėdavo statinės nuo benzino. Šios sulaikydavo vėją, ir lietus nebūdavo toks skvarbus. Kai kas iš studentų mane laikė pasiturinčiu, nes po pirmojo semestro ir toliau gaudavau 50 rb (tuometinių) didesnę stipendiją už pažangumą, t.y. kad egzaminus išlaikydavau penketais. Retkarčiais atvažiavęs į Vilnių kaip studentas neakivaizdininkas, pas mane užeidavo mokytojas Čepas. Aš jį pavaišindavau ir, atrodė, gan skaniai. Nustebau, kai jis kartą pasakė, jog aš toli nueisiąs, jei galįs taip maitintis.

Dar vaikystėje patyręs nelengvą kaimo žmonių dalią, svajojau, kaip ją palengvinti. Pradžioje maniau, jog tereikia sukurti, kaip dabar vadintume, apsaugines priemones, kad ražienos nebadytų kojų, o kraunami šiaudai - rankų ir veido, kad kuliant nereikėtų kasti pelų ir kvėpuoti dulkėmis. Vėliau įsitikinau, kad yra ir kitokių problemų. Neretos buvo varžytinės, nemaža invalidų elgetavo, brangiai kainavo mokslas, sunku buvo realizuoti žemės ūkio produkciją. Antai bekonus ūkininkai vežimais veždavo už kokių 30 km į geležinkelio stotį. Ir man tekdavo lydėti, prisipylus bidoną vandens. Juo plaudavau paršams šonus, kad priėmėjas neišbrokuotų. Iš priėmėjų laikysenos mačiau, kad ūkininkų vargai kai kam labai į naudą. Visiškai suprantama, kad Lietuvos valstybėje per trumpą laiką negalėjo būti išspręstos visos socialinės problemos. Be to, šių problemų turėjo ne vien Lietuva.

Nemaža paprastų žmonių, nežinodami tikros padėties, manė, kad Sovietų Sąjungoje, kur darbininkų valdžia, tokių dalykų nėra, kad žmogus ten gerbiamas ir tinkamai atlyginamas jo darbas.

1940 m sovietų armijai okupavus Lietuvą, visi pamatėme, kad iš tikrųjų nėra nei darbo žmonių valdžios, nei demokratijos, nei lygybės. Begėdiškas bolševikų melas buvo priemonė užsienio gyventojų palankumui įsigyti. Vadinamosios liaudies valdžios tikrasis veidas išryškėjo kad ir išdraskant žemės ūkį. Iš pradžių skelbta, jog ūkininkų, kurie sumokėsią didžiulius mokesčius ir pristatysią valdžiai daug produkcijos, nevarysią į kolchozus. Kai tokiu būdu jie nualino daugybę ūkininkų, buvo paskelbta visuotinė kolektyvizacija. Kartu vyko išbuožinimai, masiniai trėmimai ir areštai. Kolchozų pirmininkais neretai paskirdavo kažkokius perėjūnus, neišmanančius žemės darbų, bet mokančius gąsdinti kaimo žmones, uolius okupantų tarnus. Prasidėjo niūrus tautos gyvenimo laikotarpis.

Visur žmonių likimą sprendė galingoji valstybinė struktūra - kompartija, kuri į vadovaujančius postus paskyrė kolaborantus. Vyko fizinis ir dvasinis tautos genocidas. Be jokios kaltės, net ir be teismo komedijos grūdo lietuvius į gulagus kankinimui ir naikinimui. Nuolat daugėjo kolonizatorių, kuriems išdavikiška bolševikinė Lietuvos vyriausybė sudarė geras gyvenimo sąlygas ir teikė privilegijas. Šie čia jautėsi šeimininkais, niekino lietuvių kalbą ir kultūrą, bruko mums svetimą ideologiją ir stengėsi nutautinti. Sovietinės mokyklos “gamino” mankurtus. Mokinių tautinė sąmonė buvo žalojama, niekinamai nupasakojant tautos istoriją ir Lietuvos nepriklausomos valstybės laikotarpį. Už bažnyčios lankymą šalindavo iš mokyklos arba atleisdavo iš darbo. Moralumas, sąžiningumas, patriotizmas buvo išjuokiami kaip praeities atgyvenos. Kad pagreitintų moralinę degradaciją, valdžia visokiomis priemonėmis skatino alkoholizmą. Dėl neįmanomo gyvenimo iš kolchozų bėgo jaunimas, todėl nutrūko kartų ryšys, prasidėjo žmonių susvetimėjimas. Atsirado įtarumas, politiniai įskundinėjimai. Artimo meilę pakeitė artimo teroras. Apie 1950 m. ginkluotasis pasipriešinimas patyrė tragiškus nuostolius. Ar galėjo jis ilgai atsilaikyti prieš milžiniškos imperijos karo ir represijų mašiną? Pradėjo keroti žmonių neviltis, padaugėjo susitaikiusių su vergo pančiais, išdavikų.

Kad bolševikinė imperija neturi ateities ir žlugs, blaiviai mąstantieji neabejojo. Bet daugelį kankino mintis: ar išliks lietuvių tauta,

kai visomis priemonėmis ją naikina okupantai ir padeda savieji? Iš mano kartos jaunuolių, pradedančių savarankišką gyvenimą, laikas reikalavo apsispręsti: su kuo eiti? Buvome studentai ir, tapdami abejingi Tėvynės likimui, galėjome tikėtis pakenčiamo gyvenimo. Bet mūsų tautos, geriausių jos žmonių kančios ir liejamas kraujas nedavė ramybės. Per vieną studentų ariogaliečių susitikimą pasikeitėme nuomonėmis ir nutarėme suvienyti savo jėgas rezistencinei veiklai, kurios galutinis tikslas - atkurti Lietuvos valstybę ir grąžinti istorinę tiesą. Suvokdami pavojų, nusprendėme neįtraukti į šią veiklą buvusių klasės mergaičių ir klasioko Vytauto Šulskio, spėjusio sukurti šeimą, nors jis bene labiausiai išgyveno Lietuvos tragediją. Taip pat nutarėme, kad, jei kuriam nebūsią lemta išgyventi, išlikusieji pasirūpinsią jo tėvais. Negaliu sau paaiškinti, kodėl mane išrinko vadovu. Aš nebuvau iniciatorius, be to, keleriais metais jaunesnis už kitus ir paprastai daugiau klausydavau, nei kalbėdavau. Veiklą rinkomės atsižvelgdami į laikotarpio situaciją ir mūsų, kaip studentų, išgales.

Svarbiausia buvo palaikyti Lietuvos gyventojų tautinę savimonę ir stabdyti jų dvasinį degradavimą, nes grumtis nusimatė ilga. Naudojome įvairias taikias kovos formas. Savo organizaciją pavadinome Vieningąja darbo sąjunga, nes buvom įsitikinę, kad lietuvių tautos ateitį gali garantuoti sąmoningi, kūrybiški, pakankamo techninio bei kultūrinio išsilavinimo žmonės. Blogį įveiksime suvieniję sąžiningus piliečius. Sudarėme programą, kurioje pažymėjome, kad Sąjunga, įkurta bolševikinio režimo sąlygomis, yra idėjinė mokslinė organizacija, jungianti žmones, siekiančius išlaisvinti Tėvynę nuo bolševikinės okupacijos ir atkurti nepriklausomą valstybę. Valstybė savo piliečiams turinti užtikrinti demokratinę santvarką ir gerą gyvenimą. Gerovės pagrindas turįs būti sąžiningas piliečių darbas. Valdžia privalo sudaryti galimybę siekti gerovės per darbą. Kad valstybė galėtų vykdyti reguliavimo funkciją, turėtų būti valstybinė strateginių gamybos šakų, taip pat bankų, geležinkelių, gamtos išteklių naudojimo nuosavybė. VDS turėjo vienyti žmones, sugebančius įvertinti valstybines santvarkas, skirti jų gerąsias ir blogąsias savybes. Jie privalėjo fiksuoti, kaip sovietinėje valstybėje apgaudinėjami ir moraliai žalojami žmonės, rinkti represijų ir kolektyvizacijos pragaištingumo faktus. Su apibendrintais tyrimų rezultatais numatėme supažindinti Lietuvos gyventojus. Sąjungos nariai buvo įpareigojami nuolatos didinti savo išsilavinimą, nepriekaištingai elgtis darbe ir moksle. Programos

nuostatoms sąmoningi studentai pritarė. Tiesa, iškilo rimta problema: pritraukiant naujus žmones, silpnėja konspiracija, tačiau gerai, kad daugiau žmonių dirbtų Lietuvos labui.

Sąjungos branduolį sudarančių žmonių buvo beveik visose Vilniaus ir Kauno aukštosiose mokyklose. Nuolat rengdavome susitikimus, kuriuose aptardavome informaciją apie okupantų ir jų pagalbininkų daromas naujas piktadarybes, apie kitų pasipriešinimo jėgų veiksmus ir šiame kontekste koreguodavome savo veiklą. Daug dėmesio skyrėme būsimos Lietuvos valstybės modeliui. Pagal mūsų sampratą, valstybė turėtų būti sąžiningo gyvenimo, darbo sau ir tautos labui garantas. Moralumas turįs būti pagrindinis kiekvieno žmogaus veiklos vertinimo kriterijus. Šie siekiai išliko aktualūs ir praėjus keturiasdešimčiai metų, kai pasaulis jau pripažino Lietuvos valstybę. Matome, kad nepaprastai sunki kliūtis mūsų laisvėjimo kelyje - tai iš bolševikmečio paveldėtas sąžiningo darbo nuvertinimas. Deja, šiandien didžiausias pajamas gauna įvairūs makleriai, o ne duonos augintojai arba sudėtingų pramonės gaminių, reikalingų visų mūsų egzistencijai, kūrėjai. Jau daugelis pastebi, kad komanduoti mums vis dažniau ima pagalbinių mokyklų auklėtiniai, valdantys pinigų maišus, tuo tarpu intelektualūs ir techniškai išprusę žmonės dairosi į bedarbių biržą.

Rūsčiais stalininių represijų ir teroro metais Sąjungos branduolį sustiprino nauji ryžtingi žmonės: Žukauskaitė, Kryževičiūtė, Lukaševičius, Vaišvila. Jie gerai suprato, kad rizikuoja palaidoti jaunystę gulaguose arba žūti, ir vis dėlto stojo į Tėvynės gynėjų gretas. Organizaciniu požiūriu įvyko rotacija - Vilniuje mane pakeitė Adomas Lukaševičius. Kauno grupė veikė savarankiškiau, vadovaujama Vytauto Bukausko, o vėliau - Kazimiero Vaišvilos.

Rasti būdą užstoti skriaudžiamąjį buvo VDS nario pareiga. Sykį Vilniaus universiteto komjaunuoliai surengė Teisės fakulteto studentų susirinkimą, kad pasmerktų ir pasiūlytų pašalinti iš universiteto studentą Dimbelį, nes gautas signalas, jog brolis palaikąs ryšį su partizanais. Po planinių aktyvistų šnekų, kitiems tylint, A Lukaševičius pasiprašė žodžio ir pasakė, kad atsakomybė turinti būti asmeninė, t.y. už savo veiksmus, o ne kolektyvinė. Susirinkimo organizatoriai sukėlė erzelį dėl jo politinio nesąmoningumo. Tokio A. Lukaševičiaus “nesąmoningumo” būta ir daugiau, todėl grupės susirinkimuose jis buvo nuolat auklėjamas. Rusakalbiai Adomą vadino antitarybiniu elementu, tad kai kurie studentai jį praminė “Elementu”. Viešas Adomo pasisakymas prieš

komjaunuolių savivalę būdavo ne tik laukiama parama smerkiamajam, bet ir didelis pasyviųjų padrąsinimas. Atostogų metu grįžęs į tėviškę, vietiniams valdininkams ir stribams Adomas tiesiai į akis droždavęs, kad šie nesilaiką įstatymų. Kai kuriems nuskriaustiesiems parašydavęs skundus, adresuotus aukštesnei valdžiai. O juk nepritarimas bolševikų akcijoms buvo susijęs su nemaža rizika.

Fakultete dėstytojais dirbo net trys tos pačios ministerijos eksministrai. Aš, kaip laborantas, turėjau galimybę truputį pasiteirauti apie jų buvusias pareigas. Supratau, kad jie nenorėjo būti marionetėmis. Okupantams buvo reikalingi visiški parsidavėliai, be savo nuomonės, be pozicijos. Kartą, rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą kampanijos metu, studentai turėjo susitikti su kandidatu Justu Paleckiu. Tuo metu spaudoje vyko tariamoji mokslinė diskusija apie bazę ir anstatą. Tikrasis diskusijos tikslas, matyt, buvo įbauginimas. Kai daugelis veikėjų, tarp jų ir J. Paleckis, spaudoje buvo išdėstę savo samprotavimus, pasirodė "mokslų korifėjaus" Josifo Stalino straipsnis ir komentaras, kad visi diskutuotojai klydę. Išėjęs prieš rinkėjus, J. Paleckis atgailavo dėl savo klaidos, sakėsi esąs toks menkas prieš generalisimą, labai dėkojo draugui Stalinui už genialias mintis. Supratau, kad okupantams šio žmogaus keisti nereikės. Ir iš tikrųjų 1955 m., kai Vakarų Vokietijos kancleris Adenaueris atvažiavo į Maskvą ir susitarė dėl visų vokiečių grąžinimo iš sovietinių lagerių į tėvynę, J. Paleckis pasirašė įsaką, draudžiantį paleistiems iš lagerių lietuviams grįžti į Lietuvą. Dar vėliau, 1991 m., J. Paleckio palikuonys ir sekėjai, jau nepriklausomoje Lietuvoje, šiek tiek praradę valdžios postus, kvies į "didžiąją koaliciją", neketindami atsiprašyti už pirmtakų nusikaltimus ir už konkrečius vykdytojus.

Aktyvios kolonizacijos ėmėsi iš Maskvos į Vilniaus universitetą prorektoriaus pareigoms atsiųstas Dmitrijus Mitropolskis. Jis nuolat kartojo, kad "tikrasis" žmogus yra tik tas, kas kvėpavo Maskvos oru. Traukė dėstytojus iš Sovietų Sąjungos ir šalino vietinius. Aš vėl, kaip laborantas, gavau nurodymą stenografuoti tuomet doc. J. Bulavo, vėliau Universiteto rektoriaus, paskaitą. Tokiose stenografuotose paskaitose ideologinė komisija visuomet rasdavo idėjinių klaidų, už kurias jau galima pagrįstai atleisti dėstytoją. Perrašęs stenogramą, kreipiausi į docentą, prašydamas peržiūrėti, kad nebūtų mano klaidų. Po dienos stenogramą gavau atgal be pataisymų, ir man buvo pasakyta, kad užrašiau tiksliai. Iš kelių dar pasakytų doc. Bulavo žodžių pajutau, kad į mano gerus norus žiūrima įtariai.

Mano byloje yra partijos aktyvisto studento J. Slavino pranešimas saugumiečiams, kad aš, Petkevičius, esąs antisovietinių pažiūrų, nes tarybinę agitaciją ir propagandą pavadinęs melu, ir blogiausia tai, kad taip pasakęs atvirai. Be to, bendraująs su kitu antisovietinių pažiūrų studentu - H. Vansevičium (dabar profesorius, hab. daktaras), bet šis savo nuomonės viešai nereiškiąs. Kad galėčiau slėpti savo įsitikinimu, aš tapęs studentų mokslinės draugijos pirmininku ir tas pareigas einąs formaliai. Man buvę pasiūlyta važiuoti į Maskvos universitetą su pranešimu apie kolektyvizacijos laimėjimus Lietuvoje, bet atsisakęs. Mažai dėmesio skiriąs delegacijų iš Rusijos priėmimui. Labai sielojąsis dėl masinių areštų ir trėmimų, smerkiąs juos. Šitokia skundiko informacija pateikta keturiuose puslapiuose. Įdomu, kokias paslaugas ir kokius skundus rašo p. J. Slavinas, dabar gyvenantis Izraelyje? Iš tikrųjų aš nei atvirai, nei viešai nevadinau melu tą jų propagandą ir agitaciją. Tai būtų lengvas savęs likvidavimas dideliam priešų džiaugsmui. J. Slavinas priklausė Vilniaus universiteto partinių smogikų grupei, priskyrusiai sau teisę įvedinėti naują tvarką. Nežinau, kuo jam nepatikau, kad jis, pasinaudodamas tarybinės “demokratijos” galimybėmis, sufantazavo politinį šmeižtą ir pristatė jį saviems kaplanams į saugumą.

Specialiu pranešimu Nr. C/612 1952 06 20 LTSR saugumo ministras generolas Kondakovas pranešė TSRS saugumo ministro pavaduotojui generolui leitenantui Riasnovui ir šios ministerijos penktosios valdybos viršininkui generolui majorui Viazovui, kad “VDS Vaišvilos Kauno grupė užsiima ideologiniu studentų apdorojimu antitarybine dvasia, veikdami ne VDS vardu, bet kiekvienas dalyvis savo vardu. Vaišvila siūlė suaktyvinti priešišką veiklą tarp mokslus einančio jaunimo ir tėvų, kad atplėštų juos nuo komunistinio auklėjimo”.

VDS grupių susirinkimuose buvo keičiamasi informacija apie padėtį Lietuvoje ir pasaulyje, apie naujas okupantų valdžios priemones, apžvelgiama kitų rezistencijos struktūrų veikla ir ryšiai su jomis, diskutuojama dėl savo veiklos, atrenkami straipsniai pogrindinei spaudai.

Gan savotiškas buvo KGB sekimo būdas. Infiltruotas į organizaciją jų specialus agentas (tai ypatingas rangas) turėjo “Liudo” slapyvardį. Archyvuose yra agentūriniai pranešimai specialios formos blankuose. Blanko skiltyje, pavadintoje “šaltiniu”, nurodomas agento slapyvardis,

o toliau informaciją priėmusio KGB darbuotojo pavardė. Pranešimas paprastai būna rašytas KGB darbuotojo, todėl kartais randi neva agento vardu pateikto melo. Pagal senas tradicijas stengtasi sekamajam prilipdyti kuo daugiau blogų savybių.

Jau pirmajame pranešime "Liudas" pareiškė, jog mes su juo (t.y. su manimi) gerokai pagėrėme, aš pradėjęs prašyti jo užtarimo, kad neišmestų iš universiteto dėl buožiškos kilmės. Ir toliau būdavo pabrėžiamas mano girtavimas. Iš tikrųjų aš buvau per daug vargingas, kad galėčiau girtauti. Be to, nei tuomet, nei iki šiol visiškai negeriu. O kas skaitytų mano bylą, gali pagalvoti: "Jei taip parašyta, tai, matyt, tiesa". Ir aš, skaitydamas bylą, kad Kauno grupės studentai ištisomis naktimis girtaudavo, o A. Lukaševičius, sugrįžęs atostogų į tėviškę, restorane nugirdė visą kaimą, pradžioje net pagalvojau, iš kur tie pinigai, jei Adomas ne kasdien pietus valgydavo? Kai sužinojau, jog ir aš girtuoklis, man viskas paaiškėjo, bet gali nepaaiškėti kitiems, jei prisieitų nagrinėti šią bylą. O dėl buožiškos kilmės niekada jokių klausimų nekildavo. Byloje yra socialinės kilmės pažymėjimas, bet lietuvių kalba. Matyt, saugumiečiai tikėjosi, kad šios kalbos greit niekas nemokėsiąs.

Universiteto teisės fakulteto dėstytoju dirbo E. Medžys, buvęs dekanas, Aukščiausiojo teismo teisėjas ir, kaip byloje pažymėta, 1940 m, jau atsikūrus tarybų valdžiai, pašalintas iš komunistų partijos. Protokoluodamas agentūrinį pranešimą, Basenka užrašė, kad aš "Liudui" gyręsis, jog E. Medžys esąs mano bendramintis, ir patvirtindamas pridūriau, jog netrukus būsiąs egzaminas ir aš gausiąs penketą. Dėstytojas E. Medžys skaitė trumpą paskaitų kursą be jokių pratybų ar seminarų, todėl nei aš, nei kiti studentai, be paskaitų, daugiau reikalų su šiuo dėstytoju neturėjome. Tačiau atsirado nutarimas sekti E. Medžį dėl jo antitarybinės veiklos. Baudžiamosios bylos jam sudaryti nesugebėjo.

Buvo mūsų fakultete profesorius daktaras Povilas Pakarklis. 1940 m. Sniečkaus vyriausybėje jis užėmė pirmojo LTSR teisingumo ministro postą. Karui prasidėjus, kartu su visa vyriausybe pasitraukė į Rusiją. Turėjo hobį rašyti knygas apie reakcingą klerikalizmo pasireiškimą visais amžiais. Nežinau, kuo Pakarklis neįtiko bolševikams, bet KGB popieriuose visi jo nuopelnai nutylėti. Parašyta, kad buržuazinėje Lietuvoje priklausęs "Geležinio vilko" organizacijai. Ir štai "Liudas" praneša, kad aš nakvojąs pas profesorių Pakarklį, nakti-

mis su juo girtuokliaująs, tik niekas apie tai nežinąs. Saugumiečių sprendimas: Pakarklio bute įrengti klausymo įrenginį. O profesorius Pakarklis laikėsi griežtos dietos, buvo abstinentas, vargo dėl skrandžio negalavimų ir mirė skrandžio vėžiu.

Lietuvos saugumiečių grupė, sekdama VDS, matyt, nutarė paspekuliuoti, išpūsdama nusikaltimo dydį, kad pabrėžtų savo, vaidmenį ir sulauktų didesnio atlygio už nuopelnus. 1952 01 29 vadinamojoje pažymoje rašoma, kad “grupė inteligentų pasirinko naujas kovos prieš esančią sovietinę santvarką formas”. VDS kelia sau uždavinius:

1. Paruošti “būsimos” santvarkos valstybinio aparato kadrus.
2. Išspręsti “būsimos” santvarkos valstybinės valdžios problemas.
3. Vykdyti ideologiniame fronte priešišką veiklą.

Šios organizacijos vadovybė dabartiniu metu ruošia veiklos programą ir nustatinėja ryšius su “Vakarų srities” bandos štabo vadu “Germantu”. Pasirašė Lietuvos VSM penktojo skyriaus viršininko pavaduotojas papulkininkis Ovčiarovas”.

1952 06 20 Lietuvos saugumo ministras Kondakovas specialiame pranešime TSRS saugumo ministerijai rašo, kad VDS kelia sau tikslą “vykdyti antisovietinį darbą ideologiniame fronte, apdoroti lietuvius antisovietine dvasia, palaiko ryšius su LLKS, siųsdama ten antisovietinius straipsnius, ir nelegaliuose susirinkimuose svarsto būsimos valstybinės santvarkos Lietuvoje “problemas”. Analogiškame specialiame pranešime TSRS saugumo ministerijai Nr C/812 1952 09 06 rašoma, kad “VDS turi programą ir įstatus. Palaiko ryšį su “Vyčių sąjunga”, antisovietine nacionalistine organizacija Vakarų Lietuvoje. VDS savo tikslu laiko nuversti sovietinę valdžią ir atkurti Lietuvoje buržuazinę santvarką. VDS vadovybė numatė birželio gale surengti susirinkimą, jame apsvarstyti pranešimą apie “būsimos” valdžios Lietuvoje organizavimą ir numatyti veiklos planą vasaros atostogoms”.

Pasiskaičiusi tokio turinio spec. pranešimus, TSRS saugumo ministerija siunčia raštą Nr 6136/P su priekaištu, kad, “nepaisydama VDS narių rodomo antisovietinės veiklos aktyvumo, Lietuvos KGB neleistinai vilkina bylos eigą”. Pareikalauta imtis skubių priemonių, kurias šioje byloje patvirtino TSRS saugumo ministerija, ir pranešti, kaip jos vykdomos. Ant šio rašto LTSR saugumo ministerijos vadovybė parašo rezoliuciją penktojo skyriaus viršininkui pulkininkui Špilevojui imtis aktyvių bylos pagreitinimo priemonių.

Lietuvos komunistų partijos centro komitetas ir LTSR saugumo ministerija atrodo kaip tos pačios kontoros skyriai. Analogiški kaip Maskvai pranešimai buvo adresuojami ir draugui Sniečkui, su nuoroda “tik asmeniškai”. Per keletą 1952 m mėnesių buvo trys tokie pranešimai, primenant, kad kitokių su byla susijusių dokumentų pasiųsta Sniečkui anksčiau.

Sekimo metu informaciją saugumui teikė nemaža agentų: “Liudas” (spec. agentas), “Šarūnas” (šnipinėjęs Kauno grupę studentas), “Ąžuolinis”, “Vania”, “Vytautas”, “Raudonis”, “Otličnikas”, “Petrov”, “Polevoj”, rezidentas “Algimantas” ir dar kt.

Galop buvo panaudotas vadinamasis operatyvinis sekimas, kai paskui kiekvieną vaikščiojo sekliai. Mums buvo duoti atitinkami pavadinimai, pvz., aš vadinamas “Fitiliu”, Lukaševičius-”Luka”, Žukauskaitė- ”Ieva”. Bylos pūtėsi nuo visokių ataskaitų, kaip antai: “Ieva užėjo į parduotuvę, nusipirko agurkų, svogūnų, susidėjo į krepšelį ir pasuko į bendrabutį”. Arba: “Fitilis išėjo iš paskaitų su portfeliu, priėjęs gatvę, apsidairė į abi puses, perėjo gatvę. Pradžioje atidžiai stebėjo praeivius, po to vieną kvartalą ėjo nesidairydamas. Sekimas baigtas 24 val., nes “Fitilis” iš bendrabučio neišėjo”. Arba dar: “Fitilis” laikraščių kioske nusipirko atviruką, kažką užrašė ir įmetė į pašto dėžutę. Priemonės: pranešta saugumo padaliniui, kad “legalizuotų” pašto dėžutę”. Nemažai padaryta slaptų nuotraukų, sekant einantį gatve iš paskaitų. Šiaip ar taip, tai rimto sekimo įvaizdis.

Pagal sudarytąjį MGB planą 1952 m. rugsėjo 20 dieną prasidėjo areštai, jų kalba, “nevieši sučiupimai”. Mane fakultetas išsiuntė į Klaipėdą. Jonavos stotyje į vagoną įlipo milicininkas bei du neuniformuoti asmenys ir pareiškė, kad aš Kauno restorane “prichuliganijau”. Girdi, važiuosim išsiaiškinti. Aš Kaune visai nebuvau išlipęs, todėl supratau, kas įvyko. Į Vilnių važiavome “Pobeda”. Prieš miestą man ant galvos uždėjo “budionovką”.

VDS kūrėjai ir sudarantieji branduolį vienas kitą pažinojome. Siekdami bendro tikslo, kiekvienas galėjome veikti individualiai, nepateikdami ataskaitų (dėl konspiracijos). Nelaimei, į organizaciją sugebėjo prasiskverbti studentas Vytautas Murauskas, kilęs iš Kauno. Vėliau sužinojau, kad jis turėjo saugumo organų siuntimą į Vilniaus universitetą. Mūsų pasitikėjimo jis susilaukė, apie trejus metus traukdamas mus į tariamąją jo pogrindinę veiklą. Baigiant studijas labai stigo laiko, tad bendrų susitikimų nebuvo. Matyt, saugumiečiams rei-

kėjo naujų veiklos faktų ir žinių apie žmones, todėl Murauskas stengėsi sukviesti kuo gausesnį susirinkimą Vilniuje ir Kaune. Nesant reikalo ir laiko, į Kauną nedaug kas atvyko. Teko girdėti, kad Murauskas ten skelbėsi vadovu. Netrukus po to prasidėjo suėmimai.

Neįmanoma žodžiais nusakyti savijautą, patekus į Vilniaus saugumo požemius. Skaudžiausia buvo suvokti, kad, dar nieko nespėjus padaryti, atimta laisvė ir galimybė dirbti savo krašto labui. Palikta sena motina, o artimieji taip pat buvo persekiojami ir skriaudžiami. Dar sunkiau sužinojus, kad suimti ir kiti jauni žmonės. Reikėjo būti atsargesniems, tik neaišku kaip. Kalėjime patirtas badas, paniekinimai, fizinės kančios buvo nereikšmingi, lyginant su dvasinėmis kančiomis. Mano savijautą blogino įgimta savybė, o gal ir trūkumas, kad negaliu gyventi be veiklos. Atrodė, jog Murauskas iki mūsų arešto surinko jam prieinamas žinias ir įrodymus, todėl tardymui užteks vienos savaitės, tačiau jis truko tris mėnesius. Ir štai pirmas tardymas. Kabinete buvo labai daug saugumiečių. Kaip paprastai, pradžioje ir aš gyniausi nieko nežinąs apie VDS. Po kelių valandų tokio “dialogo” išvedė į visai tamsią kamerą, be langų. Vėlai vakare vėl atvedė į tą kabinetą, ir vėl aš neigiau. Tuomet jie išvardijo visus Sąjungos narius, parodė įvairius dokumentus, tarp jų ir mano ranka rašytus. Apie VDS jie žinojo ne mažiau už mane, nes jų specialusis agentas Murauskas tarp mūsų buvo daugiau nei metus.

Pagal sovietų atsakomybės sampratą, kiekvieno nusikaltimo turi būti iniciatorius arba organizatorius ir vykdytojai. Aš ir A. Lukaševičius buvome priskirti pirmiesiems. Baudžiamoji byla vadinosi “Kaltinamųjų Petkevičiaus, Lukaševičiaus ir kitų baudžiamoji byla Nr. 19133”.

Tardymai vykdavo naktimis, nors protokoluose retai pažymėdavo, kad jie baigėsi 24 val. Vakarais, praėjus apie 20 minučių po komandos “gulti”, prikeldavo. Iš tardymo parvesdavo likus 20 minučių iki komandos “kelti”. Dienos metu prižiūrėtojai atidžiai stebėdavo, kad nesumerktum akių, kitaip grėsė karceris. Teko girdėti, kad po šešių nemigos naktų pakrinka nervai. Man kas šeštą parą leisdavo naktį užmigti, po to vėl penkias paras būdavau be miego. Tardymo protokoluose tardytojai užrašydavo klausimą ir patys atsakydavo į jį. Kai kurie iš jų persistengę prirašydavo tokių atsakymų, kurie prieštaravo tardymo planui. Po kurio laiko į protokolą įrašydavo klausimą: kodėl tardomasis melavo? Ir atsakydavo jo vardu: “Taip. Aš tuomet sakiau netiesą”. Man buvo vis vien, kiek kaltinimų prirašys tardytojas. Bet sąmonė atitokdavo ir rasdavau jėgų prieštarauti, kai tardytojas imdavo

velti į bylą žmones, apie kuriuos Murauskas negalėjo žinoti, kitų įkalčių nebuvo. Ačiū Dievui, kad man tai pavyko.

Studentę Jadvygą Žukauskaitę-Petrauskienę areštavo, kai ši laukėsi kūdikio. Dukrelę pagimdė KGB tardymo požemiuose. Matyt, mūsų kameros buvo netoli. Naktimis širdis vos galėjo išlaikyti, girdint vaikelio verksmą. Žvėris nebūna toks žiaurus kitam žvėriui, deja, žmogus už juos daug baisesnis.

KGB specialiam agentui V. Murauskui, kuris figūravo kaip VDS narys, iš bylos "išvesti" pasirinkta tokia klastotė. Surašytas KGB organų nutarimas, kad 1952 09 23, atėjus areštuoti Murauską, jo namuose nerasta. Imtasi paieškos, bet be rezultatų. Ryšium su tuo skelbiama respublikinė jo paieška (žr. faksimilę). Nutarimą pasirašė LTSR saugumo ministerijos 5-ojo skyriaus viršininkas pulkininkas Špilevojus, 5-ojo skyriaus pirmojo poskyrio viršininkas papulkininkis Belousovas, vyresnysis operatyvinis įgaliotinis Basenka, patvirtino ministro pavaduotojas pulkininkas Gavrilovas. Į bylą įdėti keli raportai, kad reguliariai ieškomo visais galimais adresais Murausko nerasta. Operatyviniame plane numatyta, kad, be šito nutarimo, būtina gauti iš Vilniaus universiteto kadrų skyriaus pažymą, jog Murauskas paskaitų nelanko, staigiai jam suteikti naują butą ir iš namų valdybos gauti pažymą arba "pagaminti" ją skyriuje "d", kad ankstesniame bute Murauskas nebegyvena. Kiek vėliau karo tribunolo nuosprendyje pažymėta, jog Murauskas slapstosi. Operatyviniame plane nurodyta, jog tardomiesiems turi susidaryti įspūdis, kad juos išdavė ne Murauskas, o Šiupšinskas, kuriam prieš akistatą su A. Lukaševičium bus nurodyta, kaip jis privalo elgtis. Šitaip paslėptas V. Murauskas baigė Vilniaus universiteto Teisės fakultetą ir aspirantūrą Maskvoje, vėliau dirbo Kauno aukštųjų mokyklų marksizmo katedrose. Kai Chruščiovo valdymo laikotarpiu iš lagerių grįžo kai kurie mūsų bendrabyliai, Murauskas pasijuto esąs apgautas. Jo išdavysčių geografija ir mastai buvo dideli, todėl pakriko nervai. Murauskui atrodė, kad jį vis kas nors vejasi, ir todėl gatvėmis ne vaikščiojo, o ėmė bėgioti. Nepadėjo ir psichiatrinė ligoninė. Pagaliau savanoriškai pasitraukė iš šios ašarų pakalnės, gerokai pasidarbavęs, kad tų ašarų būtų daugiau.

Beje, polinkį skųsti, šmeižti, kasti kitam duobę turėjo daugelis mūsų žmonių. Tą patvirtina didelis skaičius nuteistų bei ištremtų tautiečių ir gausi KGB informatorių ir agentų gauja pirmaisiais pokario metais, kai dar nebuvo pamato teigti, jog juos išaugino bolševikai. Tą

"УТВЕРЖДАЮ":
М. МИНИСТРА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР
ПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
/ГАВРИЛОВ/
"30" сентября 1952 года.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

об объявлении в республиканский розыск.

Я, ст. оперуполномоченный 5 отдела МГБ Литовской ССР ст. лейтенант госбезопасности БАСЕНКО, рассмотрев материалы в отношении -

МУРАУСКАСА Витаутаса Ионовича, 1930 года рождения, урож. гор. Каунас, бывшего студента, проживавшего в г. Вильнюсе по ул. Монюшкос 33 кв. 2.,

НАШЕЛ:

что по показаниям арестованных участников антисоветской националистической организации именуемой "ВДС" ЛУКАШЕВИЧУСА и ПЕТКЯВИЧУСА, МУРАУСКАС является участником этой организации, проводил практическую антисоветскую деятельность.

23 сентября при проведении операции по задержанию и аресту выявленных участников "ВДС" МУРАУСКАСА дома не оказалось. Принятыми мерами розыска МУРАУСКАС до сего времени не установлен.

В связи с тем, что МУРАУСКАС совершил преступления, предусмотренные ст. ст. 58-10 ч. I и 58-II УК РСФСР и подлежит аресту, -

ПОСТАНОВИЛ:

МУРАУСКАСА Витаутаса Ионовича объявить в республиканский розыск.

СТ. ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ I ОТД-НИЯ 5 ОТДЕЛА МГБ ЛССР
СТ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ - /БАСЕНКО/

"СОГЛАСНЫ": НАЧАЛЬНИК I ОТД-НИЯ 5 ОТДЕЛА МГБ ЛИТОВСКОЙ ССР
ПОДПОЛКОВНИК ГОЗБЕЗОПАСНОСТИ - /БЕЛОУСОВ/

НАЧАЛЬНИК 5 ОТДЕЛА МГБ ЛИТОВСКОЙ ССР
ПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ - /ШПИЛЕВОЙ/

"29" сентября 1952 года.

darė ir pamokyti žmonės. Štai toks “Vytautas”, pasiųstas sekti tariamąjį Petkevičiaus “ryšį” su aspirante V.B., apsimetė dvasingu žmogumi. Jautrios natūros mergina pasisakė, kad buvo religinga, bet privalėjo įstoti į komjaunimą, dėl to ją kai kada kamuodavo širdperša. Visa tai iš jos iškvotęs, nulėkė į saugumą perduoti informacijos atsibasčiusiems svetimšaliams, nužmogėjusiems budeliams. Jis suprato, kad klampina nekaltą dorą žmogų, ir vis tiek nesiliovė to daręs. Arba kitas pavyzdys. Prie tariamosios “ryšininkės” A.L. pristojo kažkoks “Ąžuolinis”. Turėdamas reikalingos informacijos, užjaučiamai pasiteirauja, kaip gyvena jos ištremti tėvai. Ši paaiškinusi, kad dirba miške, pinigų negauną, todėl gyveną sunkiai. Kai baigsianti Gamtos fakultetą, nuvažiuosianti pas tėvus. Jei išmesią iš universiteto, geri žmonės žadėję darbo. Kad įgautų didesnį pasitikėjimą ir daugiau sužinotų, agentas ėmė verkšlenti, jog kurso merginos jį laikančios komunistėliu, su juo nedraugaujančios, bet jis ne toks. Siūlė draugystę, bet AL. atmetė. Pranešęs visa tai saugumiečiui Basenkai, gavo jo nurodymą tirti merginos politines nuotaikas ir atsargiai aiškinti jos artimiausius ryšius. Panašių agentų buvo daug. Žmonių įtarinėjimui ir sekimui KGB dėjo visas pastangas. Štai iš mūsų bendrabylio C. Ajausko atėmė laiškus, gautus iš buvusių klasės draugų ir būsimos žmonos J. Žungailaitės. Kadangi laiškuose nieko antisovietiško nebuvo, juos pridėjo prie C. Ajausko bylos su išvada, kad šis netiesioginiu būdu bandęs įtraukti į antisovietinę veiklą J. Žungailaitę, T. Jurgaitytę ir V. Šulskį. Minimiems asmenims numatyta sudaryti bylą. Jie įrašyti į kitų, gal 60 įtariamųjų, kurie man nepažįstami, sąrašą.

Kiekvienam iš mūsų buvo paskirtas atskiras tardytojas. Naktimis tardytojai vaikštinėdavo vienas pas kitą ir delsdavo, norėdami mus palaužti badu ir nemigo savaitėmis. Išbadėjęs ir po daugelio nemigo naktų tampi abejingas ir sau, ir tam, ką rašo tardytojas į apklausos protokolus. Tačiau stengiesi neprasitarti apie ką nors, ko nežino tardytojai. Mus tardė ir kankino iš tikrųjų nužmogėję padarai. Toji mūsų tardytojų brigada buvo sudaryta daugiausia iš okupantų: Kondratovo, Kapralovo, Soldatovo ir dviejų lietuvių. Brigadai vadovavo šiek tiek intelektualesnis padaras Kaplanas.

Tardytojas Liukaitis, rusiškai pateikęs klausimą, pats parašydavo atsakymą ir liepdavo pasirašyti kiekvieno puslapio gale. Bet kuris atsakymas prasidėdavo maždaug taip: būdamas įsitikinęs tarybų valdžios priešas, siekiantis nuversti ją ir grąžinti kapitalistinę santvarką su užsie-

nio intervencijos pagalba, iš anksto suplanuoto antitarybinio šmeižto būdu suklaidinęs ir įtraukęs į nusikalstamąją veiklą kitus priešiškai nusiteikusius, pasiryžusius griauti tarybinę socialistinę santvarką, klastingai prasibrovusius į aukštąsias mokyklas studentus, liaudies priešus ir t.t., ir pan. Arba - tokią ir tokią dieną buvau užėjęs pas bendrabylį N, bet jo neradau. Iš panašiai štampuotų “atsakymų” išaugdavo storiausi tomai, kurie turėjo reikšti, jog nusikaltimas ir didelis, ir gerai ištirtas. Dabartinėje spaudoje kartais pasitaiko naivių žurnalistų ar istorikų, susipažinusių su kai kuriomis KGB sudarytomis bylomis, nusistebėjimų, jog tardomieji kaltinę patys save.

1952 m. gruodžio 23-27 dienomis, praėjus trims mėnesiams po arešto, Vilniaus KGB pastate buvo teisiama 16 asmenų, Vilniaus, Kauno aukštųjų mokyklų studentų, apkaltintų pagal Rusijos baudžiamojo kodekso 58-la, 58-10 ir 58-11 straipsnius. Kol nebuvo įmanoma remtis KGB archyvine medžiaga, šie kaltinimai atrodė neįtikėtini. Todėl pateikiam Pabaltijo pasienio apygardos Vilniaus srities karo tribunolo nuosprendžio ištraukas (versta iš rusų kalbos). Pats nuosprendis sudaro daugiau kaip 100 puslapių.

“1952 m. rudenį Lietuvos TSR MGB išaiškino antitarybinę nacionalistinę organizaciją, vadinamą Vieningąja darbo sąjunga (VDS), kurios tikslas buvo antitarybinė agitacija ir tarybų valdžios nuvertimas Lietuvos respublikoje su užsienio intervencijos pagalba. (...) VDS padėjo ginkluotai nacionalistinei bandai, aprūpindama ją rašomuoju popierium, ir perdavė radijo imtuvą. Teikė banditams informaciją apie antitarybines laidas iš užsienio, taip pat antitarybinius straipsnius, kad jie būtų išspausdinti. Svarstė apie “penktosios kolonos” darbo metodų panaudojimą. Gavo iš banditų šnipinėjimo ir žinių perdavimo į užsienį instrukciją”.

Nuosprendyje nepasakyta, kokių valstybių padedami keliolika studentų būtų vertę sovietų valdžią. Gal būtų išsivertę ir be tos pagalbos. Nacionalistine organizacija mūsų sąjunga pavadinta gal todėl, kad jos programoje buvo parašyta: “VDS pripažįsta visų tautų lygybę, smerkia bet kokią tautinę priespaudą”. “Penktosios kolonos” pavadinimas kilo Ispanijoje, kai Franko pasakė, jog į priešą žygiuojąs keturiomis kolonomis, o penktoji esanti priešo užnugaryje. Analogija tarp mūsų ir frankistų veiklos - nežabotas KGB fantazijos vaisius. Nors ir absurdiška, bet skambu. Prokuroro kalba užėmė apie 100 puslapių, ir 100 kartų pasikartojo tie patys kaltinimai. Prireikė net lyrikos. Perskaitęs tris posmelius A. Venclovos eilėraščio, kuriame liaupsinama sovietų

valdžia ir jos paskelbimas Lietuvoje, prokuroras pabrėžė, kad šitaip rašo tikras “litovcas”, todėl teisiamųjų nusikaltimas yra ypač smerktinas. Ne kiekvienas poetas džiaugtųsi, kai jo rašliava tėvynainiams brukama užlaužus rankas ir šalia stovint azijiečiams sargybiniams su durtuvais ant šautuvų.

Buvo rašomas posėdžių protokolas. Jame įrašyta, jog aš per paskutinį žodį pasakiau, kad “nesiekėm atkurti išnaudotojų santvarką, neturėjom savanaudiškų tikslų, asmeninis gyvenimas paaukotas bendram reikalui”. Tai vienintelis teisingas teiginys visoje byloje. Tribunolas nuteisė šiuos asmenis: Juozą Petkevičių, g. 1931 m, Vilniaus universiteto studentą, Adomą Lukaševičių, g. 1928 m., Vilniaus universiteto studentą, Kazimierą Vaišvilą, g. 1929 m., Lietuvos veterinarijos akademijos studentą, Vytautą Bukauską, g. 1928 m, Kauno politechnikos instituto studentą, Joną Bersėną, g. 1930 m., Lietuvos veterinarijos akademijos studentą, Liudą Gaižauską, g. 1929 m., Lietuvos veterinarijos akademijos studentą, Kazimierą Banį, g. 1927 m, mokytoją, Vytautą Kaminską, g. 1928 m, Kauno politechnikos instituto studentą, Tadą Jagelavičių, g. 1931 m., Kauno politechnikos instituto studentą, Algirdą Bitvinską, g. 1931 m, Vilniaus pedagoginio instituto studentą, Joną Kreimerį, g. 1928 m, Kauno politechnikos instituto studentą, Praną Čižą, g. 1928 m., Vilniaus pedagoginio instituto studentą, Alfonsą Urboną, g. 1932 m, Kauno politechnikos instituto studentą, Jadvygą Žukauskaitę, g. 1930 m., Vilniaus pedagoginio instituto studentę, Bronislavą Kryževičiūtę, g. 1929 m., Vilniaus pedagoginio instituto studentę, Celestiną Ajauską, g. 1929 m, Vilniaus pedagoginio instituto studentą.

Visiems paskirta vienoda bausmė - 25 metai laisvės atėmimo ir 5 metams atimtos piliečio teisės, nors veikla nebuvo visų vienoda. Kai kurie iš nuteistųjų parašė kasacinius skundus, parinkdami žodžius, labiau suprantamus okupantams. Visi skundai buvo atmesti.

Susidoroję su mumis, saugumiečiai pradėjo vadinamąjį “ryšių” sekimą. Operatyvinis įgaliotinis Zavarianas užrašė agento “Raudonio” pranešimą, kad iš pokalbių su Vilniaus universiteto docentu ir Teisės instituto direktorium Bulavu sužinota, jog prof. Pakarklis “turėjo interesų studentui Petkevičiui ir padėjo jam materialiai”. Daroma išvada, kad prof. Pakarklis yra dvasinis VDS narių įkvėpėjas. Visiškai nerūpi, kaip akademikas Bulavas sužinojo apie materialinę paramą ir kokia ji. Kai toji pati komanda tardė mūsų bendrabylį A. Bitvinską už valstybinį nusikaltimą, kad jis, mokydamasis Ariogalos gimnazijos septintoje klasėje, rinko aukas ištremtoms klasės draugėms D. Digry-

tei ir A. Laurinavičiūtei, tai reikalavo pasakyti, kaip sužinojo tremtinių adresus, kokios pavardės mokinių, davusių pinigų arba maisto produktų (kiek ir kokių).

Yra 1953 02 26 nutarimas, patvirtintas LTSR saugumo ministro pavaduotojo pulk. Počkajaus ir sankcionuotas LTSR pasienio apygardos karinio prokuroro justicijos pulk. Grimovičiaus, kad, įsigalėjus tribunolo nuosprendžiui, Petkevičių, įvykdžiusį ypač pavojingą nusikaltimą, išsiųsti į ypatingąjį TSRS vidaus reikalų ministerijos lagerį. Nutarimas pasirašytas tardymo skyriaus viršininko mjr. Kaplano ir jo pavaduotojo mjr. Kismino. Saugumiečiai pasirūpino, kad nei vežant į lagerį, nei lageryje su bendrabyliais nesusitikčiau .

Beje, teisme pirmą kartą pamačiau Jadvygą, kuri kalėjime pagimdė dukrelę. Jos kamera, matyt, buvo netoli, nes kai kada naktimis girdėjau vaikelio klyksmą kartu su tardomųjų dejonėmis ir jau išprotėjusiųjų šauksmais. Po teismo mus perkėlė į už Lenino nugaros esantį Lukiškių kalėjimą. Ir vėl 2 mėnesiai lėto marinimo. Norėjau greičiau atsidurti lageryje, nes man labai sunku nieko neveikiant. Netrukus po Stalino mirties išvežė į Leningrado skirstomąjį kalėjimą. Jame sėdėjo darbininkų, valstiečių, gydytojų, pedagogų, studentų, buvusių kariškių. Apie pusę kalinių sudarė Baltijos kraštų žmonės, kiti kalbėjo rusiškai. Iš baltijiečių - daugiausia buvo lietuvių, ir ne tik šiame kalėjime, bet ir visur, kur teko būti. Blaiviai mąstantieji rusai kalbėjo, kad negeri dalykai dedasi mūsų tautoje, jei tiek daug jos žmonių sėdi lageriuose. Matyt, turėdavo galvoje tai, kad dėl kiekvieno nuteistojo pasidarbavo informatorius. Gal per porą mėnesių ir vežamas, ir pėsčiomis varomas atsidūriau Vorkutoje. Įgrūdo į lagerį prie 8-osios akmens anglių kasyklos, vadinamą “Rūdniku”. Lagerininkai mane nuramino, kad patekau į kurortą, nes pagerėjo sąlygos, kaliniai jau nemiršta masiškai nuo bado ir šalčio. Dirbantiems šachtoje pradėjo duoti darbinius drabužius, leidžia nusiprausti suodžius. Kartu pajuokavo, kad tai kraštas, kur dvylika mėnesių trunka žiema, o kitus - vasara. Ant nugaros ir priekio prisisiuvau katorgininko numerius. Į darbą varydavo ginkluoti sargybiniai su šunimis. Skambėdavo nuolatiniai perspėjimai: jei kas rikiuotėje kryptels - bus nušautas. Prie kiekvienų vartų kratydavo. Kai kada reikalaudavo nusiauti ar nusirengti esant 40° šalčio. Rytais ir vakarais lauke vykdavo patikrinimai. Kaliniai turėdavo pasakyti pavardę, vardą, tėvavardį, išvardyti visus Baudžiamojo kodekso straipsnius, pagal kuriuos nuteistas, ir bausmės laiką. Du kartus per metus buvo leista rusiškai parašyti namo laišką, kurio pavyzdys buvo pakabintas ant sienos: “sveikas, gyvas, gyvenu gerai”.

“Rūdnike”, kaip seniausiame Vorkutos lageryje, buvo Lenino bendražygių, iškalėjusių po 25 metus ir iš naujo gavusių tiek pat. Jie patarinėjo naujokams: jei norite išgyventi - draugaukite su metalu. Jie išliko tik dirbdami tekintojais, šaltkalviais ir kt. Deja, rinktis darbą galimybių nebuvo. Paskyrė į šachtos šeštąjį skyrių, kur anglies klodo storis tebuvo apie 60 cm ir apatine jo dalimi žliaugė vanduo. Eksploatuoti tokį klodą nerentabilu, bet, matyt, jis buvo reikalingas kaliniams kankinti ir naikinti. Kasti buvo galima tik gulint vandenyje, ištiesus rankas į priekį. Kadangi klodas turėjo nuolydį, ledinis vanduo įtekėdavo pro rankoves, skalaudavo šonus ir ištekėdavo pro klešnes. Beveik kiekvieną pamainą nuo griūvančių viršutinių uolienų susižeisdavo arba žūdavo angliakasiai. Todėl šiame bare nuolat reikėjo papildymo. Po kelių dienų atsisakiau dirbti. Pagal lagerio režimą tai tolygu naujam nusikaltimui. Uždarė į bausmės izoliatorių, spardė, daužė. Kai nusibodo, perkėlė į aštuntąjį skyrių, kurio žmonės kirto tunelius. Ten jau buvo įmanoma dirbti, nors reikėjo atiduoti visas jėgas, kad gautum priklausantį duonos davinį. Lankiau visokius kursus, nes lengviau, kai galva kuo nors užimta. Atsiradus galimybei, perėjau dirbti į požeminį transportą. Pateikiau keletą pasiūlymų, kaip racionaliai pertvarkyti vadinamąsias siauras darbo vietas. Jie tuoj pat buvo įgyvendinti. Pasidariau priemones, padedančias nuvažiavusį nuo bėgių elektrovežį užkelti ant jų. Kaip šaltkalvis elektrikas išmokau akimirksniu surasti gedimą ir jį pašalinti. Didelių pastangų dėka tapau universaliu žmogumi, galinčiu pakeisti bet kurį brigados specialistą. “Rūdnike” kalėjo daug lietuvių, nors, jų teigimu, labai daug ir išmirė. Iš jų sužinojau apie lagerinio gyvenimo įstatymus, apie tai, ko reikia saugotis. Daugiausiai teko bendrauti su mokytoju Čiuta, inžinieriumi Burneikiu ir kunigu Gavėnu. Laisvą minutę keisdavomės patirtimi ir diskutuodavome. Čiuta stebėdavosi, kad rusai paperkami menkniekiais. Už puslitrį degtinės atleisdavę nuo pyliavų, išbuožinimo arba trėmimo. Visų buvo vienoda nuomonė dėl rusų tautinio solidarumo. Jie nepasitikėdavo kitos tautybės brigadininku ar kitokiu vadovaujančiu asmeniu. Visi dažnai patirdavome rusų nepasitenkinimą, kai išgirsdavo mus tarpusavyje kalbantis nerusiškai. įkyrėjo besiklausant: “Mokykitės verkti rusiškai” arba “Ėdate rusišką duoną, o kalbat velniai žino kaip”. Kažkodėl uzbekų, totorių ir kitų kalba niekam nekliudė.

Gal ketvirtaisiais kalinimo metais iškvietė mane į spec. dalį ir pranešė, kad, peržiūrėjus bylą, man bausmė sumažinta 15 metų, ir turėsiu kalėti ne 25, o 10 metų. Lagerių administracija nutarė "Rūd-

niką" paversti vien kriminalinių nusikaltėlių stovykla. Atitvėrė porą barakų ir juose paliko mus, specialistus. Su kriminaliniais kaliniais susitikdavome tik dirbdami. Pasidarė sunkiau, nes šie žmonės buvo linkę daugiau laužyti, negu dirbti. Vieną kartą, grįždamas iš kursų, pamačiau zonoje gaisrą ir išgirdau riksmus: kriminaliniai kaliniai, įsiveržę į politinių zoną, padegė barakus ir basliais užmušinėjo jų gyventojus. Sargyba aktyvių priemonių nesiėmė. Kai užpuolikai pasitraukė, mane įleido į zoną. Pamačiau daug užmuštųjų, tarp jų lietuvių. Lagerių valdžia specialiai organizuodavo atskirų grupių kalinių susidūrimus. Lengviausiai jiems sekėsi supriešinti kriminalinius kalinius su politiniais, o vėliau - tautiniu pagrindu. Turinti "valdžią" grupė panorėdavo ją demonstruoti. Dėl to kildavo pjautynės. Beje, didesnė lagerių gyventojų dalis neturėjo nieko bendro su politika. Genocido vykdytojai vadovavosi nuostata, kad geriausias būdas naikinti jiems neįtikusius žmones - prikergti šiems politinius straipsnius. Po užpuolimo likusius gyvus politinius kalinius išblaškė po kitus lagerius. Aš patekau į gretimą lagerį prie 40-osios kasyklos. Ir ten dirbau požeminiame transporte. Po Berijos galo buvo peržiūrimos bylos, sakė, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo vardu. Kai atėjo mano eilė, komisijoje pamačiau tris saugumo pulkininkus. Jie paklausė: jei viskas pasikartotų iš naujo, ar aš nueičiau tokiu pat nusikalstamu keliu? Klausimas buvo netikėtas ir nutariau atsakyti taip, kaip galvojau. Pasakiau, kad žemės ūkio griovimo, priverstinės kolektyvizacijos, neteisėtų represijų pasmerkimas negali keistis nuo pasikartojimų skaičiaus. O dėl mano pasirinkto kelio, tai nemanau, kad jis yra vienintelis teisingas. Jie nusižvengė ir įsakė išeiti. Po poros dienų skelbimų lentoje prie mano pavardės radau pažymėta, kad dėl nusikaltimo sunkumo nuosprendis nekeičiamas. Tokio turinio pažymų buvo nedaug, todėl manimi susidomėjo įžūlieji (blatnyje). Vienas paklausė, už ką esi teistas. Papasakojau apie pokalbį komisijoje. Tada jis nusistebėjo:

- Maniau, gal tu tikras (zakonyj) vagis, mūsų žmogus, o, pasirodo, esi stačiai kvailys. Reikėjo atsakyti: jei viskas pasikartotų, eičiau pas partorgą, kad tas man smegenis paremontuotų, ir dabar būtum laisvėje.

Beliko vienintelė galimybė priartinti laisvę - vadinamosios įskaitos. Labai intensyvaus darbo diena galėjo atstoti tris bausmės dienas. Ėmė leisti gyventi už zonos be sargybos, jei pats susirasi, kur prisiglausti. Su vienu estu įsikūrėme pusiau žeminėje prie geležinkelio pylimo. Nelengva buvo žiemą po 24 val., pustant sniegui, kai už metro nieko

negalėjai įžiūrėti, susirasti savo landynę. 1958 m. sausio mėnesį baigėsi bausmės laikas. Išvažiuoti į Lietuvą leidimo negavau. Įsidarbinau energetinių objektų montavimo organizacijoje. Padaviau pareiškimą į Leningrado sąjunginį neakivaizdinį politechnikos institutą. Vorkutoje buvo konsultacinis punktas ir jame priiminėjo stojamuosius egzaminus. Punkto vedėja filologė Jelizaveta Nikolajevna Michejeva per konsultaciją pareiškė, kad pagal jos nuostatą nerusas už literatūros rašomąjį daugiau kaip trejetą negalįs gauti. Per egzaminą pasirinkau temą "Rusės moters paveikslas L. Tolstojaus romane "Karas ir taika". Rašydamas trumpais sakiniais, per daug nesusipainiojau, ir Michejeva parašė man ketvertą. Kitų dalykų gavau penketus. Toji pati Jelizaveta pasakė, kad konkursą išlaikysiu, todėl nėra ko vaikščioti teirautis ir rugsėjo 1 d. turiu ateiti į paskaitas.

Atėjęs sąrašuose savęs neradau. Vedėja pasakė, kad dėl to aš kaltas, nes neatėjau. Girdi, būtų priėmę į statybos fakultetą, o dabar galįs lankyti paskaitas kaip laisvas klausytojas, o po pirmosios sesijos įforminsią studentu Sutikau. Atėjus pirmajai egzaminų sesijai, vedėja pasakė, kad nuo rytojaus nesirodyčiau, nes atvažiuosią egzaminatoriai iš Leningrado. Į klausimą, kaip aš laikysiu egzaminus, atsakiusi - niekaip. Galįs kitais metais laikyti stojamuosius egzaminus iš naujo. Toks kvailinimas vedėjai buvo reikalingas todėl, kad pagal įstatymą po nepriėmimo per 15 d. neieškočiau teisybės. Tada konkursai buvo didžiuliai, todėl buvo spekuliuojama. Būdavo skundų, ir kai kam pavykdavo apsiginti. Užėjęs į sekretoriatą atsiimti dokumentų, sužinojau, kad jie išsiųsti prieš pusmetį kitu adresu. Nusigandau, kad prarastas atestatas. Laimei, mano atestatą paėmė toks pat katorgininkas Antanas Rimkus ir saugojo jį. Varinėjamas iš vieno lagerio į kitą, šiaip taip surado galimybę atestatą man sugrąžinti. Be galo dėkingas šiam rūpestingam žmogui.

Tais metais daug žmonių, ne vien jaunų, bet ir pagyvenusių, atkakliai siekė mokslo. Užmiestyje, prie autobusų stotelių, smėlyje buvo galima pamatyti matematikos formules arba teoremos įrodymą. Į vakarines paskaitas kai kas važinėdavo 30 km. Kai kurie laukdavo autobuso sugrįžti per visą naktį. Pavėlavusiųjų į salę neįsileisdavo, todėl truputį pravėrę duris tyliai klausydavo koridoriuje. Nepasisekus "įsikabinti" į mokslus Rusijoje, pradėjau svajoti apie studijas Lietuvoje, kur vilčių buvo dar mažiau. Atvažiavau laikyti egzaminų į Vilniaus elektromechanikos technikumo neakivaizdinį skyrių. Stojančiųjų buvo apie 40, tik nelabai gudrių. Visus egzaminus išlaikėme tik trys panašūs klajokliai: Stabingis, Bružas ir aš. Bet iš trijų grupės nesudarysi.

Pasiūlė ieškotis kito technikumo arba laukti metus. Kitur priėmimas buvo baigtas, todėl sutikome laukti. Pateikė matematikos užduotis, kurias buvo galima kruopščiai atlikti, nes laiko turėjome pakankamai. Kai gavęs kvietimą atvažiavau į pirmojo kurso pirmąją egzaminų sesiją, matematikos dėstytojas Aleksiejūnas per konsultaciją, tik įėjęs į klasę, pašaukė mane prie lentos. Padiktavo uždavinį, kuris vos tilpo ilgoje lentoje. Užrašęs sąlygą, truputį atsitraukiau, kad pamatyčiau visą uždavinį. Trykšdamas pasitenkinimu, dėstytojas pradėjo komentuoti:

- Va, matot, matot. Iš karto pasakysi, kad žmogus ne pats darė kontrolinius darbus. Gavo penketus, o spręsti nemoka.

Kad ir replikuojamas, uždavinį išsprendžiau. Paskutinė pastaba buvo tokia: "Na, šitas gal ir išlaikys egzaminus". Technikumą baigiau su pagyrimu. Beje, gerą nuomonę apie save šiek tiek sugadino dėstytojas po paskutinio, ekonomikos, egzamino paklausdamas, kokia giminystė siejanti mane su direktoriumi. Pasirodo, direktorius buvo bendrapavardis.

Organizacija, kurioje paleistas iš lagerių keletą metų dirbau, tvarkėsi pagal normalias, t.y. nesovietines, nuostatas. Pagrindinis darbuotojų vertinimo kriterijus buvo profesionalumas, sugebėjimas gerai dirbti, kvalifikacijos kėlimas, sąžiningumas. Brigada susidėjo iš buvusių politkalinių. Vadovavo jai pagarsėjęs savo gabumais J. Česnakavičius. Ilgainiui griaunamoji sovietizacijos banga atėjo iki mūsų: į Vorkutą ėmė vežti verbuotus, be kvalifikacijos, nemylinčius darbo, tik lengvą gyvenimą žmones. Jiems vos ne kasdien segdavo medalius, per radiją ir televiziją melavo, kad tik komjaunimas sukūręs Vorkutą. Normalus darbas žlugo, geri specialistai išsivažinėjo.

1961 m. ir aš sugrįžau į Lietuvą. Prisiregistravau pas seserį Ariogalos miestelyje. Tegalėjau įsidarbinti vadinamojoje sąjunginėje organizacijoje "Sevzapautomatika", kurios centras buvo Leningrade. Čia man davė trečiąją darbo kategoriją, nors turėjau šeštąją. Po mėnesio, pamatę, kaip dirbu, liepė laikyti egzaminus ir grąžino šeštąją. Lietuvos žmonių degradavimas buvo gana toli nužengęs. Pirmąją darbo dieną bendradarbiai pavogė mano įrankius. Į darbą paprastai ateidavo apie 11 val. Statėme Kėdainių chemijos kombinatą. Darbų vykdytojai ir meistrai be paliovos girtaudavo už parduotas deficitines medžiagas, aptarinėdavo jų grobstymo planus. Mama, gyvenanti kolūkyje, skundėsi, jog pusę užaugintos kiaulės reikia atiduoti kaip kyšį, kad ją priimtų mėsos kombinatas. Taip pat pasakojo, kad prieš mano teismą atsitrenkė pas ją kažkokie tipai, pasivadinę advokatais, reikalavo

didžiulių pinigų, jei norinti, kad būčiau išteisintas. Labai krito į akis visuomenės poliarizacija: vienoje pusėje - tarnybinėmis mašinomis (su vairuotojais) ir kitomis privilegijomis aprūpinta partokratija, kitoje - nuskurdusi, įbauginta, klampinama į alkoholizmo liūną liaudis.

Sykį, dirbant Vilniuje, apgyvendino mane bendrabutyje, todėl pasą reikėjo atiduoti komendantui. Po savaitės komendante atidavė pasą su perbrauktu registracijos spaudu ir pareiškė, kad man neleista gyventi Lietuvoje. Nuvykau į Panevėžį. Ten, bandant registruotis, reikėjo pasirašyti, kad įsipareigoju per savaitę dingti iš Lietuvos, kitaip būsiu areštuotas. Jau turėjau šeimą, mažametę dukrą, todėl lakstyti per pasaulį nebuvo taip lengva. Parašiau pareiškimą Vidaus reikalų ministerijai. Atsakymas buvo neigiamas. Tada nuvykau į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą. Priėmė sekretorius S. Naujalis. Mandagiai išklausęs pasakė, kad laukčiau pranešimo. Pagaliau gavau pranešimą, kad leidžiama apsigyventi Lietuvoje. Tokių kaip aš vienoje paso skiltyje buvo įrašas “pasų padėtis”, reiškiantis teisių apribojimą. Tai irgi pasityčiojimo priemonė. Pasiųstas tarnybiniais reikalais, negalėdavau oficialiai apsinakvoti Vilniuje, o tuo labiau Leningrade ar Maskvoje.

Išdrįsau stoti į Kauno politechnikos instituto Panevėžio vakarinį fakultetą. Pasisekė. Už tai dėkingas buvusiam dekanui Pranaičiui ir visai priėmimo komisijai, kuri per daug nesigilino ir leido studijuoti. Įsigijau inžinieriaus diplomą. Auginau dvi dukras, tad reikėjo jas apsaugoti nuo diskriminacijos. Stengiausi niekam neužkliūti. Prieš krikštijant jaunesnę dukrą, prašiau kunigą, kad priimtų tada, kai lauke tamsu. Privažiavęs prie bažnyčios taksi vairuotojas ir pastebėjęs, kad aš dairausi pro langus, neskubu lipti, patarė nesibaiminti. Girdi, net valdžiai geresni už mane taip nebiją. Nusiraminimą rasdavau dirbdamas. Be tiesioginio darbo, pasinėriau į techninę kūrybą. Pats kurdavau principines ir darbo schemas, komplektuodavau aparatūrą, konstruodavau įrenginius ir t.t. Tam paaukodavau vakarus, poilsio dienas. Kai kada naktis praleisdavau darbovietėje. Buvau įmonės novatorinės veiklos lyderis. Už tai gaudavau skatinamuosius raštus ir premijas. Noriu pasakyti, kad tais sunkiais okupacijos metais tarp dabar vadinamų nomenklatūrininkų buvo gerų ir drąsių žmonių. Pateikiu kai kuriuos faktus. KGB visiems suimtiesiems pareikalavo iš aukštųjų mokyklų charakteristikų. Kauno aukštųjų mokyklų vadovai buvo ypač "supratingi", jų charakteristikos buvo pagal reikalavimus: suimtasis blogai mokėsi, netvarkingas, užsidaręs, šalinosi draugų, visuomeninio darbo ir pan. Šitaip rašė apie savo studentus, dalyvavusius sporte, saviveikloje, moksle. Tuo tarpu Vilniaus universiteto rektorius

prof. dr. Bučas pats vienas pasirašė, žinoma fakulteto sekretorės paruoštą ir dekano Domaševičiaus aprobuotą charakteristiką, kurioje rašoma, kad buv. studentas J. Petkevičius visą laiką mokėsi gerai, drausmingas. Buvo išrinktas mokslinės studentų draugijos pirmininku. Greta dirbo katedros vyresniuoju laborantu, taip pat visuomeniniais pagrindais instruktoriumi motociklininkų rengimo kursuose. Dabar kai kam gali atrodyti, kad čia nieko tokio. Tačiau stalinizmo laikais tai pavojingas ir negirdėtas dalykas, kad suimtasis nesmerkiamas.

Grįžęs po lagerių į Lietuvą, įsidarbinau Panevėžio gelžbetonio gamykloje. Po kelių mėnesių mane susirado ceche laikraščio korespondentas ir pareiškė, kad planavimo skyrius jam rekomendavo nufotografuoti mane laikraščiui ir paruošti straipsnį, nes esu padaręs gerų darbų gamykloje. Korespondentas pareiškė, kad jis dabar atsargus, pradžioje atsiklausia vadovybės. O tai kartą parašė gerai apie buvusį tremtinį. Nusikeikė patvirtindamas, kad skaudžiai nukentėjo.

Ir vis dėlto nuolat jaučiau KGB dėmesį. Tai vienas, tai kitas, būdamas neblaivus, pasigirdavo, kad galėjęs mane sutvarkyti, duodamas atsiliepimus į šios įstaigos užklausimą. Toji įstaiga pasirūpino, kad mano aplinka būtų informuota, jog esu buvęs banditų vadeiva. Ir kaip nepatikėsi, jei informacija oficiali. Seseriai, forminusiai dokumentus, pranešė lygiai tą patį. Si, apstulbinta tokios žinios, paklausė kitų bendrabylių, ką mes tokio nusikalstamo padarėme. Visi kaip vienas atsakė - Lietuvai nieko. 1981 m. man įsakė atvykti pas Panevėžio saugumo viršininką. Kai atėjau į kabinetą, jis užrakino duris ir liepė sėstis. Ant stalo gulėjo spausdintas lapas, matyt, su mano biografijos duomenimis. Priminęs sunkaus nusikaltėlio reputaciją, pasiteiravo, ar aš, suprasdamas tą didžiulę kaltę, nenorėčiau jos išpirkti, tapdamas informatoriumi. Tereikią tik užpildyti nedidelę anketą. Iki atskiros užduoties gavimo pranešinėsiu apie išgirstas šnekas, nukreiptas prieš valdžią. Todėl ateityje leisią važinėti į užsienį. Atsakiau, kad man neteko girdėti prieš valdžią nukreiptų kalbų. Be to, nelaikiau savęs nusikaltėliu, nieko nenuskriaudžiau, nėra tokio žmogaus, su kuriuo bijočiau susitikti, ir panašia veikla neužsiimu. Tada viršininkas pagąsdino, kad galiu netekti darbo. Atsakiau, kad jei mano darbas ką nors viliotų, aš būčiau jo seniai netekęs. Jei atleis, tai braidyti po mazutą gausiu bet kur. Toliau buvo pasiūlyta parašyti į laikraštį straipsnį, smerkiantį savo praeitį. Taip pat atsisakiau. Tada pasiūlė tik pasirašyti po jų paruoštu straipsniu. Ir vėl nesutikau. Liepė išeiti ir kol kas dirbti. Susidariau įspūdį, kad nelabai tikėjosi padaryti iš manęs informatorių. Tuo metu

laikraščiuose būdavo straipsnių, kokį siūlė pasirašyti man. Bet juos sukurpdavo ne tie žmogeliai, kurie susipainiodavo voratinklyje, o KGB autoriai. Užsienio kelionės ir pinigai, matyt, buvo neblogas masalas. Kitaip argi siūlytų?

Prasidėjus pertvarkai, pradžioje buvo atkurtos tremtinių teisės, nurodant, kad juos represavo be teismo. Kartu akcentuodavo, kad represuotieji teismų ar tribunolų nuosprendžiais teisėtai gavo tai, ko verti, nes jų kaltė įrodyta. Pradėjo kurtis tremtinių sąjungos, klubai, pasigirdo nedrąsūs balsai dėl bylų peržiūrėjimo. Atsirado vienas kitas reabilituotasis. Viename laikraštyje buvo išspausdintas žurnalisto pokalbis su Lietuvos saugumo šefu generolu Eismuntu, kuris pareiškė, kad, peržiūrėdami bylas, jo pavaldiniai vadovaujasi kriterijumi, ar nuteistasis pažeidė to meto įstatymus. Keletą kartų perskaičiau, bet tikrai taip buvo parašyta. Jeigu remiamasi tokia logika, tai jų Leninas ir Stalinas, kovodami su carizmu, taip pat pažeidė TO METO įstatymus, o kovotojai su fašizmu taip pat pažeidė okupanto įsakymus. Iš viso, ar įmanoma pažanga, jei nebus keičiama tai, kas atgyveno ir trukdo. Tikėjausi, kad užteks proto prisipažinti, jog buvusi kaltė nustatoma šių dienų požiūriu (kam tada pertvarka?). Taigi beliko laukti, kas bus toliau. Kadangi byloje mano pavardė buvo pirmoji ištisus dešimtmečius, man nedavė ramybės mintis: gal aš privalėjau ką nors padaryti, kad mūsų grupė išvengtų tokios sunkios bausmės, neadekvačios savo veiklai?

1988 m. parašiau skundą tuometiniam LTSR prokurorui L. Sabučiui dėl reabilitavimo. Metus nesulaukiau jokio pranešimo. Antraisiais metais, kai į prokuratūrą pasiteirauti užėjo sesuo, gavau pranešimą, jog pareiškimas gautas ir tiriamas. Paskui išdrįsau pats užeiti. Priėmė skyriaus vedėjas J. Bakučionis. Išklausęs pasikėlė iš už stalo, nuvedė mane į kitą aukštą pas prokurorą Kirijenką, kad šis paaiškintų pareiškimo svarstymo eigą. Paaiškėjo, kad iš Saugumo komiteto nebuvo gauta mano byla, o tiksliau - jos niekas nepareikalavo. Prokuroras Kirijenką pasakė, kad šiandien kreipsiąsis į komitetą dėl bylos, o aš galįs užeiti po dviejų savaičių. Kai atėjau nurodytą dieną ir pasakiau dėl ko, atsakė, jog patikrins, ar tikrai mano pareiškimą gavusi prokuratūra. Kada paaiškėjo, jog gavusi, tada vėl jis sakąs, jog šiandien padarysiąs paklausimą. Teko telefonu patrukdyti ir skyriaus vedėją Bakučionį. Besiaiškinant Kirijenką paklausė, ar tai toji studentų byla. Atsakiau, kad taip. Tada pareiškė, jog byla gulinti ant jo stalo ir lyg pats sau pridūrė: “Šitiek tomų, kada juos peržiūrėsi!”

Bylą skaitė tuometinis prokuroras J. Gaudutis. Po 35-erių metų jis pirmasis išdrįso padaryti kitokias išvadas dėl šios bylos ir parengė protestą dėl karo tribunolų nuosprendžių panaikinimo. Štai keletas to protesto ištraukų: “Teisminio nagrinėjimo metu Petkevičius parodė, kad iš buvusių Ariogalos gimnazijos mokinių, kurie mokėsi Vilniaus ir Kauno aukštosiose mokyklose, sukūrė organizaciją. Jos tikslas buvo vesti kovą su pasitaikančiomis negerovėmis ideologijos, politikos srityje. Organizacijos idealai - Černyševskis, Gercenas, Kudirka, Basanavičius. Organizacijos narių užduotis - rinkti informaciją, ją objektyviai vertinti, rašyti mokslinius darbus tėvynės naudai, studijavimas politinių mokymų, diskusijų, pokalbių pravedimas, pranešimų darymas VDS organizacijoje...

Petkevičius buvo prieš kolektyvizacijos tempus, prieš lenininės kolektyvizacijos principų pažeidimus, prieš Stalino vykdomą politiką lietuvių tautos atžvilgiu ir visas iš to išplaukiančias negeroves. Savaip suprato laikmečio politinę situaciją ir subjektyviai ją vertino...

Išskyrus kalbas, rašinius, spaudos skaitymą, Petkevičius jokia praktine nusikalstama veikla neužsiiminėjo...

Petkevičiaus veikloje nėra nusikaltimo sudėties, numatytos RTFSR BK 58 la straipsnyje, nes nėra šiame straipsnyje numatyto nusikaltimo subjektyvios pusės...

Dėl tų pačių motyvų baudžiamoji byla turi būti nutraukta ir prieš...” Toliau išvardytos kitų nuteistų VDS narių pavardės.

Reikėtų priminti, kad protestas rašytas 1989 05 17, kai Lietuvoje savo galią dar rodė saugumo šefas Eismuntas, kuris spaudoje skelbė, kad negali būti peržiūrimos tos KGB sudarytos bylos, kuriose pažeisti to meto įstatymai.

1990 m. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą sutikau jau reabilituotas. Deja, praradimų, taip pat ir sveikatos, nesugrąžinsi. Dar skaudžiau, kad per keletą dešimtmečių okupantams pavyko fiziškai sunaikinti šviesiausius ir veikliausius Lietuvos žmones. Pasipriešinti tolesniam valstybės griovimui nepakanka jėgų, o ir tos pačios išsklaidytos tarp gausybės partijų. Neretai partijos nesutaria net dėl gyvybiškai svarbių Lietuvai klausimų. Palaužta tautos dvasinė sveikata: sumažėjo mąstančių žmonių, klesti sudaiktėjimas, egoizmas. Mažai kam rūpi nesavanaudiškas darbas tautos ir visuomenės labui. Tautos sąmonė nuodijama fariziejiškaiš depolitizavimo (o kartu ir depilietizavimo) ir rūpinimosi tik savimi šūkiais. Materialistinė ideologija atliko savo juodą pragaištingą darbą.

Adomas Lukaševičius

ŽVILGSNIS Į PRAEITĮ

Mano tėvai buvo vidutiniai ūkininkai, gyveno Alytaus apskrityje, Stakliškių valsčiuje, Pramiežių kaime (dabar Prienų rajonas). Labai mėgo žemdirbio darbą, skatino vaikus dirbti, gerbti ir mylėti žmogų, žemę.

Tėvas dalyvavo daugelio ūkininkų turto dalybose ir visuomet stengėsi nenuskriausti nė vieno šeimos nario; ir senas, ir mažas, jo nuomone, visi lygūs prieš įstatymą ir kiekvienam priklausanti atitinkama turto dalis. Už teisingumą jį mėgo ir gerbė visa apylinkė. Be žemės darbo, mokėjo staliaus ir kalvio amatą ir laisvu laiku pasigamindavo ūkio padargus, juos remontuodavo, o kartu padėdavo ir kaimynams. Kai ateidavo šienapjūtės, rugiapjūtės ir kitų didesnių darbų laikas, artimiausi kaimynai klausdavo tėvą:

- Pasakyk, Martynai, kada numatai šienapjūtę, ateisime talkon.

Štai toks mielas, artimas ir nepriekaištingas žmonių tarpusavio bendradarbiavimas visada lydėjo mūsų šeimą.

Mama buvo tikinti, turėjo didelę įtaką vaikams, mėgo skaityti knygas, žurnalus, laikraščius. Iš mažens vaikus vesdavosi į bažnyčią, aiškino religijos tiesas ir smerkė blogą elgesį, ypač nusižengimus žmogui, visuomenei, bažnyčiai.

- Nežudyk! Nesakyk netiesos! Nevok! Nepaleistuvauk! Mylėk savo artimą kaip pats save! - štai tiesos, kurių negali paneigti nei žmogus, nei visuomenė, nei valstybė, jos atitinka visų žmonių gyvenimo normas, o valstybės net išleidžia įstatymus, kad šių tiesų būtų laikomasi. Vieni žmonės prie jų priartėja greičiau, kiti eina aplinkiniu keliu, kad tik netektų pripažinti jų atsiradimo istorijos, jų tikrojo kūrėjo.

- Nepaleistuvauk! - tai įspėjamasis Dievo žodis, pasakytas Mozės lūpomis žydų tautai. Šiandieną šis įspėjimas pildosi, nes pakibo baisus Damoklo kardas - AIDS - virš žmonijos ir reikia pasirinkti: arba gyventi dorą gyvenimą, arba jo netekti...

- Žmogau, pasirink!..

Dar 1938 metais tėvas sumanė pastatyti kryžių šalia sodybos. Prie šio darbo prisidėjo du jo broliai, ir kryžius buvo pastatytas, ąžuolinis, apie 12 metrų aukščio, papuoštas ornamentais. Jis išreiškė visos mūsų tautos, giminės ir šeimos Tikėjimą, Meilę, Viltį ir Kančią . Kiekvienas doras žmogus, važiuodamas pro šalį, nukeldavo kepurę, praeivis sustodavo ir, pakėlęs galvą į viršų, atiduodavo jam pagarbą, o dažna moterėlė priklaupdavo ir persižegnodavo.

Pro kryžių praėjo daugelis svetimšalių, pražygiavo okupacinių valstybių kareivių būriai, bet niekam prieš jį nepakilo ranka. O vietinė bolševikų valdžia sugalvojo nupjauti kryžių, tačiau neatsirado vykdytojo. Bet piktą darbą atliko stribukas Zencevičius, kuris 1946 m. išdrįso paleisti šūvį į Nukryžiuotąjį kaip į taikinį, bet nepataikė - kulka kliudė kryžiaus medį. Su kiauryme kryžius tebestovi ir dabar, primindamas praeiviams, į kokią dvasinę bedugnę krinta sąžinę praradęs žmogelis...

Atėjo 1940 metai. Keitėsi politiniai įvykiai, ir baigėsi ramus žmonių gyvenimas. Pasirodė pirmieji Raudonosios armijos kariniai daliniai. Nemažai jų traukė ir pro mūsų namus. Niekas prie mūsų namo nesustojo ir niekas neužėjo, atrodė, kad žygiuoja nebylių žmonių būrys. Tėvas padėjo prie kelio keletą kibirų vandens, puodynę pieno, bet niekas nė neprisiartino.

Bet kartą į kiemą įjojo aukšto ūgio karininkas, rusiškai pasisveikino, nulipo nuo arklio ir padavė tėvui ranką. Tėvas mokėjo rusų kalbą ir paprašė atsisėsti, o mama pasiūlė pieno. Išgėrė porą stiklinių pieno ir pradėjo kalbą.

- Gyveni kaip šeimininkas. Gerai, bet neilgam. Jus, visus ūkininkus, suvarys į kolchozus, atims gyvulius, padargus ir bus prastai. Galvok, šeimininke, kaip persikelti į miestą, ten kiek lengviau, juo labiau kad auga šeima, įsidarbinsi gamykloje, o vaikus išleisi į mokslus. Mano tėvas taip pat buvo geras ūkininkas ir turėjo gyvulių, padargų kaip pas jus, bet nieko neliko. Matai, vaikinai eina pusalkaniai, o draudžiama net vandens atsigerti, - sielojosi karininkas, rodydamas ranka į kareivių būrį. - Mums uždrausta kalbėtis su jūsų žmonėmis, kad neprasitartume, ko nereikia.

Netrukus į kiemą įjojo ir kitas kariškis, jis pagrasino sėdinčiam karininkui bizūnu, liepė sekti paskui dalinį ir staigiai išjojo.

- Tai politrukas, - paaiškino karininkas. - Jie bjaurūs, visur lenda, paskui skundžia viršininkams.

Padėkojo karininkas tėvui už pieną, padavė ranką, man paplojo per petį, patarė tėvui išauginti mane kareiviu ir išjojo.

Ilgai tėvas kartodavo pokalbį su karininku motinai ir visai šeimai, o vėliau ir artimiems kaimynams ir niekaip negalėjo susitaikyti su mintimi, kad gali ateiti toks laikas, jog neteksime ūkio.

- Tai kur dėti tokią septynių asmenų šeimą, kaip ją išmaitinti mieste, - susirūpinęs svarstydavo tėvas.

Kai kurie žmonės turėjo radijo imtuvus, klausėsi pranešimų iš užsienio ir susidarė nuomonę, kad karas tarp SSSR ir Vokietijos neišvengiamas. Okupantai sumanė “išvalyti” Lietuvą nuo “nepatikimų elementų” ir slaptai ruošė trėmimus į Sibirą. Į “liaudies priešų” sąrašus daugiausia buvo įtraukti inteligentijos atstovai, verslininkai, stambesni ūkininkai. Prieš trėmimo dieną Alytaus apskrities švietimo skyrius surengė mokytojų seminarą, o iš tikrųjų tai buvo klasta: apie 50 atvykusių mokytojų buvo suimti ir paskirti ištrėmimui. Grįžęs mokytojas Jonas Kerdokas papasakojo, kad jį įspėjusi intuicija, todėl į seminarą nenuvykęs. Gatvėje jį sulaikę enkavedistai, bet neprisipažinęs, kad esąs mokytojas, tai ir paleidę. Iš Stakliškių ištrėmė mano mokytoją Lekavičių su šeima, o mokytojas Julius Kaminskas jau keletą dienų nenakvojo namuose, tačiau nuo savo lemties neišsisuko: Stakliškių apylinkėje pirmąją karo dieną buvo nušautas. Tai buvo puikus mokytojas, geras žmogus, visuomeninis veikėjas, aktyvus Šaulių sąjungos vadovas. Deja, žudiko nustatyti nepavyko.

Po poros dienų paaiškėjo, kad valsčiuje buvo rasti numatomų ištremti sąrašai, kuriuose buvo įrašytos ir mūsų tėvų pavardės. Niekaip nebuvo galima suprasti, kuo jiems nusikalto tėvai. Matyt, tokia ateivių politika, ir tiek.

Išbildėjo rusai, atėjo vokiečiai. Vieną gražų rytą susėdome visi pusryčių. Staiga tėvas numetė šaukštą ant stalo ir sušuko:

- Tai šėtonai - važiuoja Kaziuko suimti!

Pasirodo, kad Kazys Sebeika buvo įrašytas į komjaunuolius ir dabar vokiečių okupacinės valdžios policija važiuoja jo suimti, greičiausiai išsiųsti darbams į Vokietiją. Tėvas liepė bet kuriam iš vaikų nubėgti ir pranešti Kaziukui, kad pasišalintų, kol policija apvažiuos

aplinkui. Pasisiūliau aš ir greitai nubėgęs pranešiau Kaziukui. Šis iššoko pro langą ir per rugius patraukė į mišką. Pastebėję policininkai paleido į jį keletą automato serijų, tačiau Kaziukas sėkmingai ištrūko.

Po valandos su šeima išvažiavome vežti šieno. Prie Sebeikių sodybos, Degsnių miške, mus sustabdė policininkas, apklausė visus ir, pasiteiravęs mano vardo, liepė išlipti iš vežimo. Mama puolė ginti, bet ją policininkas atstūmė ir pareiškė, kad, jei sūnus būsiąs nekaltas, paleisią. Atvedė mane prie suimtųjų, parodė Kaziuko tėvą Kazį Sebeiką ir brolį Alfonsą. Policininkas paklausė suimtųjų, kas perspėjęs komjaunuolį.

Smarkiai sumuštas Kaziuko brolis Alfonsas linktelėjo galva į mane. Policininkas sušveitė ranka man per veidą, pastatė prie storos pušies ir paleido keletą automato serijų virš galvos. Išsigandęs suklupau prie pušies ir nežinojau - gyvas aš ar miręs. Kiek atsipeikėjęs, bandžiau aiškinti policininkams, kad mane tėvas siuntė paprašyti dėdę Sebeiką talkon parvežti šieno, o apie jokį komjaunuolį nieko nežinąs. Tą patį patvirtino ir dėdė Sebeiką ir dar pridūrė, kad vaikas nieko čia dėtas, ir prašė paleisti. Po kelių valandų mane paleido.

Kai tik susitikdavome su Kaziuku tėviškėje, jis kaskart man primindavo:

- Išgelbėjai, Adomėli, man gyvybę.

Negaliu pasakyti, išgelbėjau gyvybę ar sveikatą, tik viena aišku - padėjau žmogui. Tuo metu nieko neišmaniau apie komjaunimą ir Kaziuką gelbėjau kaip artimą savo kaimyną, kaip žmogų.

Nieko nežinojo apie tą komjaunimą ir Kaziukas. Pasirodo, kad jį įrašė į komjaunimo sąrašus komunistams prijaučiantis kaimynas Aleksas Andrulevičius, gal norėdamas įsiteikti valdžiai. Štai kaip žmonės “sugebėjo” žaisti kitų likimu.

Kaziukas vedė, išaugino puikią šeimą ir laimingai nugyveno savo amžių tėviškėje.

1944 m. liepos 14 d. vakare pasirodė pirmieji nelaukti svečiai iš Rytų - raiti Raudonosios armijos žvalgai ir klausinėjo vietinių gyventojų, ar nematę vokiečių. Vyresnysis brolis Juozas arė dirvą rugiams sėti, tai, pastebėjęs rusų kareivius, staigiai iškinkė arklius ir nuskubėjo į šalimais esantį alksnyną pasislėpti, kad kareiviai neišmainytų arklių į nuvarytus kuinus. Pastebėję žvalgai nusivijo brolį į krūmus. Jei bėgi, vadinasi, kaltas, - tokia svetimšalių nuomonė. Tėvas pasileido paskui,

žinodamas, kad brolis nemoka kalbos, tai gali vieni kitų nesuprasti. Pribėgęs prie alksnyno, jau rado kareivius apsupusius brolį. Du kareiviai laikė automatus, įremtus jam į krūtinę, ir vis teiravosi, kodėl šis bėgąs. Tėvas iš tolo sušuko, kad vaikinas neatpažinęs jų, pamanęs, kad tai vokiečių kareiviai, o pasirodo čia "savi". Nuleido kareiviai automatus, užsikabino ant pečių ir liepė toliau arti. Patiko, kad tėvas pavadino "savais".

Po dviejų dienų netoli namų esančiame miške apsistojo visas kareivių pulkas. Pas dėdę Aleksą įsikūrė štabas. Žmonės bijojo laikyti namuose gyvulius, o ypač arklius. Vakare susitarėme su dėde Aleksu nueiti prie kito miško pasižiūrėti besiganančių gyvulių. Nuėjus nuo namų apie 300 metrų, netoli alksnyno pasigirdo automato šūviai ir virš mūsų galvų prazvimbė šviečiamosios kulkos. Dėdė suriko "gulk", ir, kritę į rugių vagą, nušliaužėme į priekį. Po kelių sekundžių pasigirdo dar keletas automato šūvių, bet jau kiek kita kryptimi. Pašliaužę keletą dešimčių metrų, bėgte pasiekėme kaimyno namą. Mus su ašaromis akyse pasitiko kaimynė Anelė Ditkevičienė ir didžiai stebėjosi:

- Nejaugi jie šaudė į jus?

Sudėjusi rankas, prie šv. Marijos paveikslo prašė užtarimo, žegnojosi ir patyliukais kalbėjo poterius, kad tik būtų išgelbėta šeima ir nenukentėtų aplinkiniai gyventojai. Čia ir praleidome visą naktį, tik ankstų rytą, kai jau pradėjo vaikščioti kareiviai, kėlėsi žmonės, pamažu patraukėme į namus. Rytojaus dieną atvarė kareiviai du kaimynus su kastuvais prie vakarykščios šaudymo vietos ir liepė užkasti tris vokiečių kareivius - belaisvius. Vyresniojo amžiaus žmonės traukė pečiais ir niekaip negalėjo suprasti, kam reikėjo nušauti tuos belaivius. Kai kurie iš kaimynų buvo tarnavę kariuomenėje, dalyvavę Pirmajame pasauliniame kare, buvo patekę į nelaisvę, tačiau, pasibaigus karui, visi sugrižę į namus. Gal ne visi žmonės žinojo, kad yra atitinkami tarptautiniai susitarimai, kurie, deja, vykdomi tik teisinėje valstybėje. Nubėgau ir aš pasižiūrėti. Du belaisviai iki 30 metų amžiaus gulėjo šalimais, o vienas, kiek vyresnis, už kelių žingsnių. Jie vilkėjo vokiečių kariuomenės uniformą, tik buvo basi. Žmonės kalbėjo, kad batus jiems nutraukę rusų kareiviai. Atvaryti kaimynai iškasė duobę ir suguldė nužudytuosius vieną šalia kito. Sako, jų kišenėse buvo plastmasinės tūtelės su asmeniniais dokumentais. Be abejo, šie vaikinai turėjo savo tėvus, artimuosius, o gal ir

savo šeimas, tačiau piktos valdžios buvo įtraukti į karą, o čia patekę į nelaisvę - beprasmiškai nužudyti.

Sunku dabar nustatyti tą vietą, kadangi vyko melioracijos darbai, tačiau senos gyvenvietės, medžiai ir kiti objektai, ko gero, padėtų atrasti nužudytųjų belaisvių palaikus.

Atėjo naujas išbandymų metas - antroji rusų okupacija. Staigi rusų “specialistų” ir elgetaujančių šeimų migracija iš Rusijos į Lietuvą, priverstinis jaunimo ėmimas į okupantų kariuomenę, žemių dalijimas bežemiams ir mažažemiams, o po metų jų atėmimas vykdant visuotinę kolektyvizaciją, masinės žmonių tremtys į Sibirą, totalinės žmonių naikinimo priemonės, sodybų deginimas, plėšikavimai, prisidengiant “klasių kovos” teorija, buvo pirmieji stalininio genocido politikos reiškiniai.

Vos tik praūžus karo audrai, migracija į Lietuvą vyko gana sparčiai. Daugumas partijos aktyvistų, prisidengę “internacionalinės pagalbos” skraiste, plūdo iš visos Sovietų Sąjungos, kad užgrobtų čia vadovaujančias vietas teisėsaugos, valstybės administraciniuose organuose, mokslo, kultūros ir ūkinės veiklos srityse. Demobilizuoti kariškiai irgi stengėsi likti Lietuvoje. Praktiškai visas šalies vadovavimas atiteko okupantams, kurie pradėjo begėdišką nutautinimo politiką, o respublikos vadovybė nepajėgė jai atsispirti.

Be to, pokario laikotarpiu sutrikusi kolchozinė sistema ir blogas centralizuotas produktų skirstymas kaimyninėse Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos respublikose sukėlė badą. Pasipylė elgetaujančių būriai po Lietuvą ir visą Pabaltįjį, daugiausia moterys ir vaikai. Jie prašė maisto, drabužių ir pastogės. Mūsų žmonės suprato jų sunkią dalią ir kiek galėdami šelpė. Marijampolės, Šakių ir Lazdijų rajonuose dalis žmonių buvo ištremta į Sibirą, dalis pasitraukė į Vakarus, tai laisvas jų sodybas panoro užimti atsibastėlių šeimos. Bet čia laiku pastojo kelią mūsų partizanai, kurie ateivius rimtai įspėjo ir įsakė išsikeldinti. Tiesa, šios šeimos didelio pasipriešinimo nerodė ir, susėdusios į traukinius, išvyko. Taip buvo atliktas labai svarbus aktas, apsaugojęs Lietuvos kaimą nuo kitataučių antplūdžio. Grįžusios šios šeimos į savo namus paskleidė žinią, kad Lietuvoje vykstąs stiprus pasipriešinimas okupantams, ir šitaip atbaidydavo kitus. Lankėsi iš Rytprūsių ir vokiečių elgetaujančios šeimos, tačiau jos nebuvo agresyvios, priešingai, už sušelpimą siūlydavosi bet kokiam laikinam darbui. Tada buvau gimnazistas, mokiausi vokiečių kalbos ir džiaugiausi galėdamas pasikalbėti su “viešniom” iš Vokietijos.

1949 m. pavasarį vykę trėmimai į Sibirą palietė ir mūsų šeimą, nors suspėjome pasitraukti ir taip tremties išvengėme. Iš tuščių mūsų namų išgrobstė maistą, drabužius, šiaip dalį turto. Grįžęs į Jiezno gimnaziją laikyti abitūros egzaminų, neradau keleto mokslo draugų. Kartu su tėvais buvo ištremti Albinas Labukas, Salomėja Babiliūtė, Juozas Randis. Gimnazijoje turėjome labai puikių mokytojų, tikrų tautinės mokyklos gerbėjų, dvasios ganytojų. Tai Marijonas Babilius, Stasė Karalevičiūtė, Pijus Anziulis, Antanas Geležinis, Elena Geležinienė, Juozas Jurgaitis ir kt. Pastarasis 1946 m. buvo Jiezno enkavedistų išvestas iš klasės ir daugiau į gimnaziją nesugrįžo. Rytojaus dieną sužinojome, kad mūsų mokytojas nušautas. O juk jis mokė mus būti pakančius ir tolerantiškus, siekti mokslo ir neprarasti tautinės dvasios.

Įdomūs buvo 1947 metų vasario 9 d. rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Prienų apskrityje buvo sudarytos trys rinkimų apygardos, tarp jų ir Jiezno valsčiuje (Nr. 99), o kandidatu buvo iškeltas švietimo ministras Juozas Žiugžda. Į rinkimų komisiją buvo įtraukta daug žmonių. Rinkimai turėjo vykti Kašonių pradžios mokykloje. Juose dalyvavo Jiezno valsčiaus karinės įgulos dalinys ir apie 15 vietinių stribukų, komjaunimo ir partijos aktyvistų, taip pat Jiezno gimnazijos direktorius Petras Lisas ir aukštesnės klasės moksleiviai. Gimnazistus suskirstė po du, paskyrė pastotę, įteikė balsuotojų sąrašus, biuletenius ir dėžę, pasiūlė keletą kareivių arba stribukų, bet mes atsisakėme. Mano parankinis buvo geras suolo draugas Albinas Mikaila. Abu sėdome į roges ir išvykome į Pelekonių ir aplinkinius kaimus, esančius Nemuno pakrantėje. Reikėjo važiuoti per stačiais šlaitais nusidriekusią giraitę. Medžių šakos ir viršūnės buvo pasipuošusios sniego kepuraitėmis, o ant kamienų mirguliavo partizanų išklijuoti atsišaukimai:

- Broliai lietuviai! Nesižeminkite okupantams ir nebalsuokite už svetimus mūsų tautai atstovus į parlamentą. Mūsų tautos likimas - mūsų pačių rankose!

Perskaitėme šiuos lapelius ir tarėmės su draugu, ką daryti? Netrukus pastebėjome atvažiuojančią prieš mus pastotę. Privažiavusi sustojo, iš rogių iššoko du vyriškiai, nusimetė sermėgas, ir tada pamatėme jų kariškas uniformas.

- Sveiki, vaikinai! Tai kur gi išsiruošėte? - kreipėsi vienas iš kariškių ir pasisakė esąs partizanų Dainavos apygardos vado pavaduotojas

Tauras, o antrasis - būrio vadas Lakštingala. Tai buvo pirmas mudviejų susidūrimas su rezistencijos kovotojais. Jų buvo trys: vienas gulėjo rogėse prie lengvojo kulkosvaidžio, nukreipto į rogių galą, o du vyrai su automatais ant krūtinių ir apsikarstę granatomis kalbėjosi su mumis. Padėtis nepavydėtina. Pasisakėme ir mes, kas esame ir kokiu reikalu siųsti. Norėjo paimti iš mūsų rinkėjų sąrašus, biuletenius ir dėžę, teiravosi, kiek kareivių ir stribų rinkimų būstinėje, juokaudami pasisiūlė išvaikyti. Mes ramiai paaiškinome, kad rinkimų komisijoje yra dorų žmonių ir nevertėtų jų vaikyti, o kartu nenorėtume pranešti, jog buvome susitikę su partizanais. Stengėmės įtikinti pašnekovus, kad geriau grįžti su pustuště dėže, negu be reikalo sukelti triukšmą.

Partizanai patikėjo mūsų pasiūlymais, palaikė mus sąžiningais vaikinais, palinkėjo sėkmės ir išsiskyrėme.

Aplankėme keletą ūkininkų, bet niekas nenorėjo balsuoti, tik klausinėjo, ar ilgai dar bus čia rusai. Tiesa, keletas stambesnių ūkininkų balsavo tik iš baimės, kad neištremtų į Sibirą. Mus labai stebino žmonių nuoširdumas ir jų geri linkėjimai nevažinėti per miškus, nes, jų nuomone, ten dažnai pasirodo partizanai ir mus gali žiauriai nubausti. Mes paaiškinome, kad partizanai tikrai to nedarysią, o sulaikysią, paklausią, blogiausiu atveju - įspėsią. Tokia buvo tikroji lietuvių partizanų kovos taktika. Mums ne kartą teko matyti Lietuvos partizanus nuo 1945 metų. Dažnai pas tėvus užeidavo pavalgyti, retkarčiais išbūdavo ir ištisą dieną. Apie juos susidariau teigiamą nuomonę. Tai buvo tikri kovotojai už laisvę ir nepriklausomybę. Jau vien tik tas faktas, kad priešui nepasiduodavo gyvi, rodo, jog jie buvo tvirtai apsisprendę ir turėjo aiškų tikslą.

Vakarop grįžome į rinkimų apylinkę su pustuště dėže ir paaiškinome, kad žmonės bijo balsuoti, miškuose daug įvairių atsišaukimų, bet mūsų niekas ir nebarė. Naktį rinkimų komisija, “suskaičiavusi” balsus, pranešė Prienų apskrities rinkimų komisijai, o pastaroji Centrinei rinkimų komisijai, kad Prienų apskrityje iš 23 422 sąrašuose esančių rinkėjų balsavo 22 524, arba 98 % visų rinkėjų (Tiesa. 1947. Vas. 13.). Mūsų manymu, balsavo, bent jau toje apylinkėje, ne daugiau kaip 10-12 % rinkėjų.

Laikas vertė rimtai susimąstyti ir apsispręsti dėl ateities. Nusprendžiau įsigyti teisininko profesiją ir kovoti su blogiu. 1949 m. įstojau į Vilniaus universiteto Teisės fakultetą.

1950 m. pasikvietė mane kaimynai į susirinkimą ir prašė parašyti prašymą aukščiausiajai valdžiai, kad dar leistų pavieniui sėtis rugių, nes reikią šiaudų stogams dengti. Parašiau tokį prašymą Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui, tačiau atsakymas buvo neigiamas, pasiūlyta pastatų remonto klausimus spręsti kolūkio valdyboje.

1951 m. žiemos atostogų metu gavau iš fakulteto dekano ir visuomeninių organizacijų oficialų siuntimą į Jiezno rajono partijos komitetą dalyvauti kolūkio organizavimo ir jų stambinimo veikloje. Susirinkimo dieną į Sudvariškių ir kitus kaimus iš pat ryto atvyko nemažas būrys stribukų, suvarė valstiečius į Stanislovo Ramancevičiaus sodybą (šeimininkas jau buvo ištremtas į Sibirą) ir laukė rajono vadovų. Tuoj pasirodė rajono sekretorius Baravykas ir instruktorius Lekečinskas. Prasidėjo vadinamasis valstiečių “susirinkimas”. Niekas negalėjo dorai paaiškinti kolūkių esmę, nes rajono vadovai apsiribojo deklaratyviais teiginiais apie bendrą darbą ir uždarbio pasidalijimą. Klausimų daug, o atsakymas vienas - reikia laikytis partijos linijos. Valstiečiai nesuprato, niekuo netikėjo ir prieštaravo tokiam priverstiniam sumanymui. Neiškentęs partijos komiteto instruktorius Lekečinskas kumščiu į stalą nuramino valstiečius ir įspėjo:

- Išvešiu kokius du kaimus į Sibirą, tai kiti patys keliais atšliaušite prašytis į kolūkį!

Visi nuleido galvas, stojo mirtina tyla.

Bandžiau taisyti padėtį ir nedrąsiai prabilau į susirinkusius žemdirbius, kad ir mūsų žemelei reikalingi žmonės, tai trėmimai nieko gero neduosią. Priminiau Lenino veikalą “Apie kooperacijos planą”, kaip valstiečių savarankiškos kooperacijos išraišką, deja, tai buvo tuščias reikalas, šiuo atveju nepadėjo ir Leninas. Partijos vadovai nepatikliai pažiūrėjo į mane, pamanė, kad aš laikausi įstatymo, o ne agituoju už “partijos liniją”. Buvau labai pritrenktas tokios partijos darbuotojų mąstysenos. Deja, ji tokia buvo.

Grįžęs į Universitetą, diskutavau su bendraminčiais studentais apie tragišką kaimo likimą. Paaiškėjo, kad tokia padėtis visur. Ilgai svarstėme ir galvojome, net ruošėmės rašyti peticiją CK sekretoriui A. Sniečkui apie kaimo negeroves, tačiau įstatymai, nutarimai, įvairios publikacijos spaudoje vertė manyti, kad tai ne vietinės valdžios sukurtas “savanoriškos” kolektyvizacijos mitas, o iš tikrųjų planinga “partijos linija”.

Dideliam mūsų nustebimui, A. Sniečkus mėgdavo skaityti "paskaitas" studentų auditorijai. Labai buvo įdomus tokių paskaitų organizavimas. Universiteto rektorato ir partinio biuro nurodymu būdavo nutraukiamos studentų paskaitos keliose auditorijose ir jie suvaromi į aktų salę. Prieš tai visuomet buvome mokomi: nepateikti provokacinių klausimų, ramiai klausytis ir aktyviai paploti už "įdomią" ir "išsamią" paskaitą. Paskaita paprastai prasidėdavo trumpa jo biografijos detale, kad tėvai buvę stambūs buožės, o jis jų atsisakęs ir pasirinkęs darbininkų ir valstiečių klasės "globėjo" pozicijas. Su dideliu entuziazmu "lektorius" smerkdavo iššikovotą tautos nepriklausomybę 1918-1940 metais ir sukurtą valstybinę santvarką, negailėdamas įvairiausių epitetų, tokių kaip "fašistinis" ir pan. Kartu liaupsino bolševizmą kaip demokratiškiausią santvarką pasaulyje. Labai įsimintinas jo nusiskundimas smetoniniu kalėjimu ir "nežmonišku" politinių kalinių maitinimu. Pasak jo, kalinius maitinę kiaulių galvomis. Tuo metu tam neskyrėme reikšmės, tik šaipėmės ir stebėjomės, kodėl žmogelis peikia tokį skanų pažandžių raumenėlį. O kai jau patys paragavome tarybinių konclagerių meniu (sriubos iš žuvies galvų ir kai žuvies galva ar uodega sudarydavo antrąjį patiekalą), tai dažnai prisimindavome A. Sniečkaus nusiskundimus dėl maisto. Ir mes apgailestaudavome, kad negalime jo pavaišinti tarybinių politinių kalinių daviniu.

Istorinė patirtis rodo, kad naujos besikuriančios valstybės santvarkos programa esti pranašesnė už senosios. Deja, to nepasakysi apie bolševikinės santvarkos modelį, kuris nesugebėjo atsikratyti carinės Rusijos feodalinių baudžiavinių valdymo metodų. Iš CK sekretoriaus A. Sniečkaus kalbų įsitikinome, kad respublikos kaime vykdomos kolektyvizacijos politika jam nekelia jokių abejonių. Suprantama, jis nepriekaištingai vykdė Centro nutarimus bei nurodymus, nes buvo paklusnus jo vasalas.

Keletą žodžių noriu pasakyti apie senelį Stanislovą Ramancevičių, kurio namuose vyko valstiečių "susirinkimas". Kai 1948 m. kartu su marčia jį ištrėmė į Sibirą, jis ėjo septyniasdešimtuosius. Tvarkingas buvo ūkininkas, darbštus ir geras žmogus. Gaila, kad už jį užsistoti negalėjo nė vienas iš tų 40 karininkų, kuriuos jis antrąją karo dieną gelbėjo nuo vokiečių aviacijos naikintuvų. Tos dienos vakare prie jo sodybos privažiavo sunkvežimis, pilnas stovinčių jaunų sovietinių karininkų, kurie paprašė S. Ramancevičių parodyti kelią į Aukštadvarį pro

Užuguostį, kad išvengtų centrinio kelio Jieznas-Aukštadvaris, kurį kontroliavo vokiečių aviacijos naikintuvai. Senelis sėdo į sunkvežimį ir palydėjo apie 10 km iki Užuguosčio. Karininkai jam nuoširdžiai padėkojo, apdovanojo cigaretėmis ir laimingai išsiskyrė. Grįždamas senelis aplankė ir mūsų tėviškę, papasakojo atsitikimą. Tėvas labai nustebo jo drąsa, tačiau senelis buvo laimingas atlikęs kilnų darbą. Deja, jo užtarti nebuvo kam..

Jeigu šiandieną atsikeltų garsusis romėnų filosofas Seneka ir išgirstų savo posakį “Errare humanum est” (klysti yra žmogiška), taip noriai kartojamą komunistų, tai jį ištiktų širdies smūgis. Masinės žmonių žudynės, kankinimai, neteisėti trėmimai į Sibirą, priverstinė kolektyvizacija, teisėtvarkos deformacija, atsisakius nekaltumo prezumpcijos, - tai dar toli gražu ne visas sąrašas tų “klaidų”, o iš tikrųjų nusikaltimų, kurie atsirado valdant vienai partijai. Ir baisiausia, kad už nusikaltimus niekas neatsako. Nenorom piršosi mintis, kad sovietiniai įstatymai gynė tik komunistus, o kitų žmonių - ne. Jei buvo pažeidžiami komunistų interesai, jų pažeidėjus pripažindavo kaltais, nubausdavo, o masinių žudynių Rainiuose, Panevėžyje, Pravieniškėse, Klepočiuose ir kitose vietose vykdytojų nepersekiojo jokie įstatymai. Visi šie nusikaltėliai gyvi ar mirę priklausė komunistų partijai. Argi tai ne paradoksas? Su tokia nuostata komunistų partija įsiveržė į valdžią ir įstatymiškai įtvirtino savo absoliutų vadovavimą politiniam ir visuomeniniam gyvenimui. Ji sukūrė savotišką partinę valdymo hierarchiją, vadinamąją nomenklatūrinę grupę, kuri galėjo pasipildyti tik artimais giminėmis ir bičiuliais su protekcijomis. Išeiti iš nomenklatūrinės grupės irgi buvo ne taip jau paprasta, nes draugai gelbėdavo susikompromitavusį funkcionierių ir perkeldavo iš vienos vietos į kitą. Bet kokia komunistų kritika visuomet būdavo apšaukiama “antitarybiškumu”.

Visa tai keldavo jaunuomenės pasipiktinimą ir skatindavo priešintis. Visoje Lietuvoje, ypač gimnazijose, technikumuose ir aukštosiose mokyklose, kūrėsi tautinio judėjimo grupelės. Jos dažniausiai veikdavo izoliuotos nuo kitų, nes, jungiantis į vieną centralizuotą judėjimą, praktiškai nebuvo įmanoma išlaikyti konspiraciją. Tokia tautinio judėjimo grupelė susikūrė iš buvusių Ariogalos gimnazijos mokinių ir pasivadino Vieningąja darbo sąjunga (VDS). Savo pagrindiniu uždaviniu ji laikė ugdyti tautinį sąmoningumą, propaguoti mokslo ir kultūros laimėjimus, tyrinėti ir taikyti ideologinės kovos metodus,

palaikyti ryšius su rezistencija. VDS nariai buvo tos nuomonės, kad, užsitęsus okupacijai, tikslinga apriboti ginkluotąjį pasipriešinimą, nes tai išgelbėtų daugelį mūsų jaunuolių nuo žūties, o jie būtų labai reikalingi ateities Lietuvai. Numatyta visomis išgalėmis dalyvauti pogrindžio spaudoje.

Svarbiausias VDS tikslas buvo atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Jį galėjo lemti dvi aplinkybės: pirma (mažiau patikima), galimas karinis konfliktas tarp Rytų ir Vakarų, o antra, - parlamentinis kelias, kuris tuo laiku teikė mažai vilčių, nes komunistų partija su niekuo valdžia nesidalijo ir buvo vienintelė politinė jėga. Tačiau tikėjome, kad į valdžią ateisianti jaunesnė karta, turinti daug geresnį išsilavinimą ir išsiauklėjimą, todėl būsią lengviau artėti prie demokratijos, teisingumo, viešumo ir galop pasmerkti ir palaidoti totalitarinę sistemą.

Siekėme rasti kuo daugiau dorų studentų, mylinčių savo Tėvynę ir mąstančių apie tautos laisvę ir nepriklausomybę. Labai plėsti Sąjungą ir didinti narių skaičių buvo pavojinga, nes bet koks neatsargumas galėjo baigtis kalėjimu ir kitokiomis represijomis. Sąjungos nariai buvo įvairių aukštųjų mokyklų studentai. Stengtasi turėti įvairių specialybių žmonių, kad, kuriant naują valstybinę santvarką, jie galėtų darbuotis įvairiose srityse.

Pradinį VDS branduolį sudarė 16 Vilniaus ir Kauno aukštųjų mokyklų studentų ir vienas mokytojas, palaikantis ryšį su rezistencija.

Baigę aukštąsias mokyklas ir gavę paskyrimą dirbti, ketinome toliau plėsti savo pogrindinę veiklą ir leisti laikraštį.

VDS programoje buvo teigiama, kad šios Sąjungos nariai gali būti visų visuomenės sluoksnių atstovai, o visų pirma ginantys darbo žmonių interesus. Darbo žmogus - tai žemdirbys, darbininkas, amatininkas, mokytojas, gydytojas, inžinierius, mokslininkas. Visi jie jungiasi į draugijas, bendrijas pagal savo darbo profilį. Valstybėje egzistuoja kelios politinės jėgos su savo programomis, ir visuomenė pati turėtų nuspręsti, kurios partijos programa realesnė ir patikimesnė. Valstybinė santvarka - demokratinė, o jos valdymo forma - prezidentinė respublika. Parlamentas renkamas visuotiniu slaptu balsavimu, parlamentarai leidžia įstatymus ir kontroliuoja vyriausybės veiklą. Parlamentarais gali būti renkami tik labai kvalifikuoti asmenys. Nuosavybės formos įvairios: valstybinė, kooperatinė ir privati. Valstybė užtikrina žmogui sąžinės, žodžio ir spaudos laisvę. Bažnyčia neatskiriama nuo valsty-

bės, tačiau nesikiša į politinį gyvenimą, turi savo autonomiją ir tvarkosi pagal bažnytinius kanonus.

Įgyvendinti visus VDS uždavinius nepavyko - sutrukdė areštas. 1952 m rugsėjo 20 d. grįžtantį iš paskaitų Palangos gatvelėje KGB darbuotojai mane areštavo ir nuvedė į Saugumo komitetą. Ten paaiškėjo, kad esu išduotas, bet buvo sunku nustatyti išdaviką, nes jį slėpė. Prasidėjo tardymas ir kankinimai. Tardė kapitonas Soldatovas dieną ir naktį, poilsiui palikdamas vieną valandą, nes į kamerą parvesdavo 4-5 val. ryto, o keldavo kalinius 6 val. Svarbiausias kaltinimo motyvas - siekimas nuversti tarybinę santvarką ir atkurti buržuazinę. Tai buvo nepagrįstas kaltinimas, stengimasis bet kuria kaina sulipdyti bylą ir parodyti, kad Lietuvoje kur spjausi, ten pataikysi ant “tėvynės išdaviko”, “liaudies priešo”, “buržuazinio nacionalisto”, “bandito”. Tokie “kaltinimai” buvo inkriminuojami visą tardymo laikotarpį. Tardė rusiškai. Pagalvojęs, jog galiu ir apsirikti, pareikalavau tardytoją, kad šis paskirtų vertėją. Paskyrė. Tai buvo augalotas, stambokas vyriškis, rusvais plaukais, nekalbus, dar praktikantas. Jis nuolat sėdėjo tardymo kabinete kampe už stalo. Tardytojas jį įspėjo, nurodydamas straipsnį, kad verstų teisingai, davė pasirašyti, ir tardymas prasidėjo iš naujo. Patyręs, kad vertėjas niekaip nepajėgia suregzti paprasčiausio sakinio, jo atsisakiau, ir toliau tardymas vyko rusų kalba. Soldatovas teisino jaunuolį:

- Matai, vaikinas mokosi vakarinės mokyklos VII klasėje ir pas mus atlieka praktiką - bus tardytojas.

Nieko neatsakiau, tik pagalvojau, kad visi saugumo kadrai yra “rinktiniai”.

Kai tardytojas būdavo užsiėmęs ar dėl kitų priežasčių, nuvesdavo mane į kalėjimo sargybos būstinę. Ten sėdėdavo karininkas ir keletas kareivių. Jie pastatydavo mane į kampą veidu į sieną, rankas liepdavo laikyti už nugaros ir taip tekdavo stovėti 2-3 val., vėliau grąžindavo į kamerą arba nuvesdavo pas tardytoją.

Tardymo metu pajutau vieną spragą ir paprašiau tardytoją pakviesti į akistatą bendrakursį Vytautą Murauską. Tardytojas pažadėjo ir rytojaus dieną man parodė nutarimą “Apie respublikinę paiešką pil. V. Murausko, kuris slepiasi nuo atsakomybės už dalyvavimą antitarybinėje veikloje”, patvirtintą respublikos prokuroro ir tardymo skyriaus viršininko parašais ir antspaudais.

Tuo nutarimu aš nepatikėjau ir, pasirodo, neapsirikau. Tai paliudijo toks saugumo tarnybos raportas:

“ ***Lietuvos TSR Valstybės saugumo ministro pavaduotojui***
drg. Gavrilovui
Raportas

1952 m. rugsėjo 23 d.* aš *pasiunčiau operatyvinę grupę sulaikyti antitarybinės nacionalistinės organizacijos VDS dalyvį Vytautą Murauską į jo butą Moniuškos g-vėje Nr. 33-2.

V. Murausko bute nebuvo rasta. Buto šeimininkė A.M. Savickienė pranešė, kad V. Murauskas 1952 m. rugsėjo 22 d. išvyko nežinia kur. Patikrinus Valstybiniame universitete, kuriame jis mokosi, nustatyta, kad nuo rugsėjo mėn. 22 d. paskaitų nelanko. Kaune, kur gyvena jo giminaičiai, jo taip pat nerasta.

Pranešu Jūsų sprendimui.

Lietuvos TSR valstybės saugumo ministerijos 5 skyriaus viršininkas pulkininkas Špilevojus (parašas)".

V. Murauskas nenustojo lankyti paskaitų ir niekada nesislėpė. Jis buvo aktyvus provokatorius, pats pasiūlydavo įvairius politinio ir visuomeninio gyvenimo klausimų svarstymus, o kartu informuodavo KGB darbuotojus, kad kiti kalba “antitarybines kalbas” ir ruošiasi “antitarybinei veiklai”. Jo agentūrinis slapyvardis buvo “Liudas”. Baigęs tris kursus, buvau paskirtas atlikti praktiką Kauno prokuratūroje. Tuo metu Radijo komitete vyko konkursas diktoriaus vietai užimti. Man pasisekė jį laimėti! Prašiau Universiteto mokymo dalį, kad praktiką atlikčiau Vilniuje ir kartu skaityčiau radijo laidas. Buvo atsakyta, kad dėl vietų stokos negalį prašymo patenkinti. Patikėjau. Po kelių dienų gavau atsakymą iš Radijo komiteto, kad skaityti žinias netinkąs dėl kažkokių “priebalsių” blogo tarimo. Patikėjau. Kai neseniai susipažinau su savo byla, paaiškėjo, kad jau tada buvau KGB darbuotojų sekamas ir buvo duotas jų nurodymas nepriimti manęs dirbti į Radijo komitetą, o Universiteto mokymo daliai - kad išsiųstų mane atlikti praktikos į Kauną, nes ten susitikčiau su studentų pogrindinės organizacijos nariais ir būtų galima juos nustatyti.

Kai kurie mano gimnazijos draugai mokėsi Kauno veterinarijos akademijoje ir paprašė manęs pasiteirauti pažįstamų, kur galima išsinuomoti kambarį. Aš pasakiau V. Murauskui, kad reikalingas kambarys. Kambarys buvo staigiai surastas ir pasiūlyta man į jį persikelti.

O prašiusiųjų draugų nesutikau. Taip jis ir liko nepanaudotas. Pasirodo, kagėbistai jau suspėjo tame kambaryje įrengti pasiklausymo aparatūrą. Štai jų pranešimas:

"Per rezidentą "Algimantą" priimti atitinkamas priemones, kad Lukaševičius praktikai būtų pasiųstas į Kauną kartu su agentu "Liudu" ir būtų galimybė nustatyti visus Kauno VDS grupės dalyvius ir šios organizacijos ryšių su Lietuvos laisvės kovų sąjūdžiu grandinę.

Turint omenyje ankstesnį Lukaševičiaus prašymą "Liudui" surasti Kaune kambarį, jį atvykusį geranoriškai patalpinti mūsų įrengtame kambaryje.

Lietuvos TSR valstybės saugumo
ministerijos vyr. operatyvinis įgaliotinis
vyr. leitenantas Basenka
(parašas)"

Kol mes su vienminčiais draugais kasėme Vorkutoje anglis, provokatorius V. Murauskas baigė Teisės fakultetą ir Maskvoje aspirantūrą, parašė brošiūrą "Valstybė, teisė, moralė", įsidarbino Kauno medicinos instituto marsizmo-leninizmo katedroje ir skaitė paskaitas. Dažnai lankėsi Vilniaus universitete, užsukdavo į fakultetą ir, kai sužinojo, jog esame grįžę iš kalinimo vietų, "vargšas" provokatorius atbėgo į Saugumo komitetą aiškintis, kad jam buvusi žadėta amžinoji ramybė, kad jo aukos niekuomet nesugrįšiančios. Deja, tai buvo jo klaida. Komitete jam paaiškinę, kad dabar tie žmonės nesą pavojingi visuomenei ir nuo tolesnės bausmės atleidžiami. V. Murauskui toks aiškinimas nepatiko, jis kūrė versijas, kad KGB pasitikėti negalima, kad jį nuolatos grįžusieji seką ir todėl jis jaučiąs pavojų. Taip jis skundėsi savo bendrakursiams. Vėliau V. Murauskas susirgo psichine liga, kurį laiką gydėsi ligoninėje ir galų gale namuose pasikorė. Štai koks trumpas karjeristo, provokatoriaus gyvenimo kelias. Liaudies patarlė sako: "Koks gyvenimas, tokia ir mirtis!"

Tardytojas pristatė man naują "liudytoją" - Juozą Šiupšinską, stakliškietį. Su juo mokiausi Jiezno gimnazijoje ir gyvenau viename bute. Vasaros atostogų metu grįžau pas tėvus ir pakeliui Stakliškių miestelyje susitikau J. Šiupšinską. Skundėsi "vargšelis" savo likimu. Žinojau, kad ištrėmė į Sibirą jo tėvus ir liko su jaunesniu broliu ir senele. Pagailo vaikino ir nusivedžiau į valgyklą užkąsti, nors ir pats tuomet stipendinių santaupų mažai turėjau. Pasiguodė, kad Lelionių MTS (mašinų - traktorių stoties) vadovybė verčianti stoti į komjaunimo

organizaciją, kitaip šalinsianti iš darbo. O aš, kvailelis, pasiūliau stoti į komjaunimą, bet išlikti žmogumi. Neslėpiau savo požiūrio Į okupacinę valdžią ir jų kolaborantus. Pasiūliau parinkti faktų apie vietinės valdžios teisėtvarkos pažeidimus. Ir to J. Šiupšinskui pakako. Buvau jaunas idealistas ir nesugebėjau įžvelgti "vilko avies kailyje". J. Šiupšinskas jau buvo perėjęs į kitą barikadų pusę. Rytojaus dieną pranešė Jiezno saugumo įgaliotiniui apie mano "antitarybiškumą", o po poros dienų smulkiai informavo Vilniaus KGB.

- Jis norėjo, kad aš parašyčiau straipsnį apie tai, kad tarybiniai darbuotojai elgiasi netaktiškai, - teigė J. Šiupšinskas per apklausą (BB. T.l. P 339).

Maža to, J. Šiupšinskas atvyko į Vilniaus KGB įrodyti mano "antitarybiškumą": dar gimnazijoje dainavau partizanines dainas, deklamavau antitarybinius eilėraščius. Net šeimininkė O. Kaluževičiūtė, pas kurią gyvenome, buvo tardytojo iškviesta, bet J. Šiupšinsko parodymų nepatvirtino.

Kai aš paklausiau J. Šiupšinską: "Kiek grašių gavai, vaikine, už išdavystę?", šis sutriko, akyse pasirodė ašaros ir tardytojas už rankos jį išvedė iš kabineto. Grįžęs atgal tardytojas trenkė ranka per veidą, klykdamas:

- Še tau už "liudytojo" įžeidimą!

Daugiau J. Šiupšinskas nebepasirodė, neatvyko ir į teismą.

Tėviškėje ne kartą buvau sutikęs J. Šiupšinsko tėvą Adomą, grįžusį iš tremties. Jis labai nuoširdžiai atsiprašė už sūnaus padarytą kvailystę. Aš, tėvo prašomas, pažadėjau sūnui atleisti. Ir atleidau. Tegul teisia jį likimas...

Praėjo šitiek laiko ir būtų galima nebeprisiminti šių nemalonių epizodų, tačiau, prasidėjus atgimimui, "Gimtajame krašte" (1989 m. Nr. 39) pasirodė straipsnis "Sudrumstos galvos, arba iš medžio iškritęs Rusijos premjeras A. Vlasovas", kuriame J. Šiupšinskas jautriai skundėsi, kad ne tik tėvai, bet ir seneliai buvę neteisėtai ištremti į Sibirą. O kad pačiam teko suklysti, - nė žodelio, jokios atgailos! Be to, vargu ar rasime kitą tokį tremtinio sūnų, kuriam būtų suteiktas nusipelniusio žurnalisto vardas... taigi gal šis vardas suteiktas ne už žurnalistiką, o už šalutines pareigas? O gal pagrindines? Kas čia supaisys... Sunku dabar spręsti apie jo tolesnę nusikalstamą veiklą, bet viena aišku, kad jis tada pasirodė esąs dviveidis, veidmainis, kolaborantas.

Taip ir tęsėsi tardymas: dieną keitė naktis, naktį - diena, o tardomieji išpjaustytomis sagomis, išvarstytais bateliais iš rūsio kamerų buvo velkami į trečiojo aukšto tardymo kabinetus, viena ranka laikydami kelnes, o kitą - už nugaros, alkani, išbalę, pūkuotomis barzdomis. Ne kartą koridoriuose ir kamerose sklido šauksmai ir aimanos. Tuo metu Morzės “telegrafas” pranešė, kad buvo tardomas ir kankinamas kunigas Jakas.

Atėjo ir Kalėdos. 1952 m. gruodžio 23-27 dienomis Valstybės saugumo salėje vyko Vilniaus srities karo tribunolo posėdis. Ją saugojo 20 Azijos respublikos kareivių, ginkluotų automatais. Kareiviams vadovavo karininkas, atrodo, kapitonas. Prasidėjo teismo posėdis. Sargyba, teisiamieji ir keletas tardytojų sudarė teismo “viešumą”. Posėdį pradėjo pulkininkas Kondratenka, kaltinimą teisme palaikė karo prokuratūros prokuroras Karmanovas, dalyvavo teismo tarėjai, du karininkai. Buvo ir advokatai. Mes su bendrakursiu Juozu Petkevičiumi atsisakėme advokato K Misevičiaus paslaugų, tačiau jis buvo pažadėjęs giminaičiams ir bandė ginti. Pirmininkas perskaitė kaltinamąją išvadą ir paklausė, ar supratome.

Niekas iš teisiamųjų kalti neprisipažino ir paaiškino, kad mylėti savo tautą ir Tėvynę, siekti laisvės ir nepriklausomybės tai ne nusikaltimas, o, be to, paprašėme perkelti bylos nagrinėjimą į Universiteto aktų salę. Teismas mūsų prašymą atmetė. Advokatas K Misevičius bandė įteigti mintį, kad grupė studentų bendraminčių išreiškė savo bendravimo formą ir nereikėtų jiems taikyti grupinio nusikaltimo pagal RTFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį. Prokuroras Karmanovas čia pat pareiškė protestą ir advokatui K. Misevičiui pagrasino “pasikalbėti atskirai”, pastarasis buvo priverstas jo atsiprašyti. Štai koks būdingas teismo proceso “rungtyniškumo” principas.

Pagaliau mums skelbiamas nuosprendis SSSR vardu:

- Pripažinti kaltais už abejonę tarybine tikrove ir nubausti 25 metams laisvės atėmimo ir 5 metams nutrėmimo su turto konfiskavimu. Teismo nuosprendis neapskundžiamas.

Nuteistieji, ignoruodami okupantų karo tribunolo nuosprendį dėl jo neteisėtumo ir neobjektyvumo, nusikvatojo ir paplojo. Teismas ir sargyba sumišo. Sargybos viršininkas suriko:

- Laikytis ramiai, taikysiu priemones!

Įdomu, kokias priemones jis būtų taikęs? Tikriausiai paleistų ugnį į nuteistuosius...

Ši byla buvo pavadinta “studentų byla” ir ilgam išliko daugelio, ypač teisėjo, atmintyje.

Po teismo buvome nugabenti į Lukiškių kalėjimą. Ten laikymo sąlygos kiek pasikeitė, bent jau galėjai paskaityti knygų ir retkarčiais išgirsti koridoriuje radijo garsus. Čia mes sulaukėme malonios žinios - baigė savo gyvenimą didysis despotas ir tironas Stalinas. Deja, nors tironas baigė savo gyvenimą, bet jo tironija tęsėsi. Kovo pabaigoje keletą mūsų ištrėmė į Vorkutą. Ten išskirstė po lagerius. Mane nuvežė į Vorkutos 1-ąją akmens anglies kasyklą, pavadintą “Kapitaline”. Lageryje Ž 175/1 gavau nominalinį indeksą A480 ir pravardę “zekas”. Ant balto audeklo juodu šriftu užrašytą numerį reikėjo prisisiūti trijose vietose: ant dešinės drabužio rankovės, kairės kelnių klešnės ir nugaroje tarp menčių. Perėjęs izoliatorius ir visus patikrinimus, buvau paskirtas į antrosios aikštelės pirmąją brigadą. Ten dirbo nemaža lietuvių, ir man jau buvo gera užuovėja. Pirmą dieną kasyklose įvyko ir pirmasis konfliktas su administracija. Padrąsintas tautiečių, atsisakiau leistis į kasyklą, jeigu nebūsią išduoti specialieji drabužiai. Pašaukė mane pas kombinato viršininką į kabinetą, kuriame kartu buvo lagerio viršininkas majoras Voroninas ir auklėjamosios dalies vadovas kapitonas Gerasimovas. Čia pat įsakė leistis į kasyklą, pagrasino “buru”, t.y. lagerio kalėjimu, bet aš atsisakiau:

- Kol nebus drabužių, - nesileisiu!

- Anksčiau dirbo ir miegojo su tais pačiais drabužiais ir nenustipo, - teigė abu vadovai. Paskui išvarė iš kabineto, o auklėjamosios dalies vadovas pagrūmojo:

- Gaila, jei taip būtų buvę anksčiau, mes tau būtume parodę!

Išlaukiau kombinato patalpose visą dieną, kol brigada sugrįžo iš darbo. Papasakojau apie konfliktą, ir visi mane pasveikino.

Vos tik grįžome į lagerį, prie kontrolės posto mane pasitiko ligoninės sanitaras ir įteikė senus, nurašytus, bet švarius apatinius drabužius. Tai buvo sensacija. Juokėsi ir džiaugėsi mano laimėjimu visa brigada. Kasykloje man teko dirbti įvairius darbus, daugiausia gabenti į kirtavietę medines tvirtinimo detales. Kartą sustojo joje kombainas, kaliniai ėmė šaukti elektriką, nes nutrūko srovė. Tuo metu dirbau prie liuko. Tai anga, pro kurią byra anglys į vagonėlius. Čia pat pasirodė ir elektrikas, žemo ūgio, tamsaus gymio žmogelis, moldavas, pavarde

Koržanas, su visuomet per petį pakabintu krepšiu. Nešinas instrumentais, pribėgo jis prie telefono ir pagal nustatytą tvarką pranešė vyresnybei. Nerado nei vyr. mechaniko, nei vyr. inžinieriaus ir teko skambinti kombinato viršininkui. Viršininkas, išklausęs elektriko pranešimą, pažadėjo, kad surasiąs vyr. mechaniką ir duosiąs nurodymą išrašyti iš sandėlio naują “fazę”, kuri bus staigiai pristatyta į darbo vietą. Padėjęs telefono ragelį, elektrikas papasakojo kaliniams pokalbio turinį, visi pasijuokė ir nusistebėjo kombinato viršininko kompetencija.

Ir dar vienas nežmoniško elgesio su kaliniais epizodas. Rūšiavimo ceche nuolat veikė dideli transporteriai ir gabeno skirtingos rūšies anglis į pakrovimo bunkerius. Staiga į vieno transporterio būgną įtraukė kalinio ranką. Šalia stovėjęs motoristas išjungė transporterį, bet ranka jau buvo prispausta. Motoristas paskambino vyr. inžinieriui Bogdanovui ir paprašė leidimo nupjauti transporterio juostą, kad išgelbėtų ranką. Vyr. inžinierius davė įsakymą nukirsti ranką. Politiniai kaliniai atsisakė vykdyti vyr. inžinieriaus Bogdanovo įsakymą, nupjovė transporterio juostą, išlaisvino nelaimingojo ranką ir skubiai suremontavo transporterį. Kaliniai labai pasipiktino vyr. inžinieriaus įsakymu. Štai kokį nežmoniškumą gali parodyti “homo sovieticus”!

Ne tik prasta bolševikų kompetencija, bet ir jų požiūris į “laikinąją darbo jėgą” sukeldavo baisias katastrofas. Kodėl “laikinąją”? Ogi visiškai paprastai. Kai lageriuose sumažėdavo žmonių, nes dalis išmirdavo nuo bado, šalčio ir ligų, o dalis žūdavo kasyklose, tai enkavedistai vis papildydavo naujais. Šitaip sukosi lagerinis “perpetuum mobile”.

Kasyklų eksploatacija reikalavo labai aukštos darbo kvalifikacijos ir ypač griežto darbo saugos taisyklių laikymosi. 1-oji anglių kasykla (“Kapitalinė”) buvo pripažinta viršijančia kategoriją, nes iš vienos tonos anglių išsiskirdavo daugiau kaip 13 m^3 metano dujų (CH_2). Tai didesnio pavojingumo kasykla. Ir štai 6-ojoje aikštelėje, nesudarius normalios ventiliacijos, įvyko baisi katastrofa: sprogo susikaupusios metano dujos, žuvo 18 žmonių. Aš tuo metu irgi buvau kasykloje, bet visiškai priešingoje pusėje, maždaug už 3-4 km, ir girdėjau tik duslų trenksmą. Žuvusieji buvo ištraukti į paviršių apdegę, kirtavietę užpylė akmenų ir anglių mišinio griūtys. Negalima buvo atpažinti inventoriaus, o štreche bėgius susuko kaip šiaudelius. Štai ką padarė funkcionierių aplaidumas ir abejingumas.

Apie šią tragediją niekas niekur neužsiminė. Deja, iš šios skaudžios pamokos to meto angliakasybos vadovai nepasimokė. Po dešimties metų toje pačioje “Kapitalinėje” kasykloje vėl įvyko šiurpi katastrofa - žuvo 80 žmonių, apsinuodijo ir gavo traumas keli šimtai. Nelaimė įvyko tuo metu, kai pirmoji pamaina baigė darbą, o antroji leidosi į kasyklą. O nelaimės priežastis paprasta: kasyklos vadovai nesugebėjo nustatyti ribų tarp eksploatuojamos 1-osios kasyklos ir senos 10-osios anglies kasyklos, kurioje susikaupė dideli kiekiai metano dujų. Sprogdinant buvo pramuštas anglių sluoksnis į seną kasyklą ir įvyko siaubingas sprogimas. Ne veltui TSKP Centro Komitetas ir TSRS Ministrų Taryba pareiškė užuojautą žuvusiųjų šeimoms ir darbo kolektyvui, tačiau jokios užuominos apie darbo aplaidumą, o tik apie įvykusią tragediją (Pravda. 1964 02 26). Tuo metu dauguma lagerių jau buvo panaikinti ir kasyklose dirbo buvę kaliniai.

Žlugus stalininei tironijai, politiniai kaliniai iškėlė reikalavimus pakeisti lagerių režimo taisykles, nuo barakų langų nuplėšti metalines grotas, nakčiai nerakinti barakų, leisti pasimatyti su šeimos nariais, o svarbiausia - jie kėlė ir politinius reikalavimus - peržiūrėti baudžiamąsias bylas. Lagerių administracija nenorėjo net klausytis politinių kalinių reikalavimų. Pamažu kalinių sąmonėje brendo mintis panaudoti jėgą. O tokia politine jėga galėjo būti tik masiniai streikai, apimantys visą Gulago salyną.

Gulagas - tai Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministerijos Vyriausioji lagerių valdyba. Ji apėmė didžiulę teritoriją nuo Magadano iki Mordovijos. Štai koks buvo milžiniškas lagerių tinklas. Jis tiekė svarbiausias žaliavas pramonei, statė stambiausius pramonės objektus, tiesė kapitalinius kelius. Kaliniai tuo metu gamino trečdalį nacionalinio produkto. Taigi streikų banga labai jaudino Gulago vadovus, tačiau jų bolševikinė pažiūra į politinius kalinius neleido daryti jokių nuolaidų.

Vorkutoje, Ajačiagoje, streikai prasidėjo 1953 metų rugpjūčio mėn. pabaigoje 7-ojoje, 12-ojoje, 14-ojoje, 16-ojoje ir 29-ojoje anglies kasykloje. Visuose lageriuose jie buvo malšinami bauginimu pavartoti ginklą, o 29-ojoje kasykloje politiniai kaliniai buvo šaudomi iš kulkosvaidžių ir automatų. Šis kruvinas susidorojimas pareikalavo daug aukų.

Apie sukilimą pasakoja jo liudytojas, buvęs partizanas Jonas Narvičius:

- Likau gyvas tik atsitiktinumo dėka. Prasidėjus šaudymui, staigiai griuvau ant žemės, o ant manęs virto ir gyvieji, ir mirusieji. Pajutau, jog peršovė koją. Susiplėšiau marškinius ir šiaip taip užspaudžiau žaizdą. Po šaudymo kareiviai sveikuosius išvedė į tundrą, sužeistuosius paguldė į ligoninę, o mirusiuosius palaidojo. Tarp gyvųjų ir sužeistųjų enkavedistai ir jų talkininkai ieškojo streiko organizatorių, juos įtarę išvežė ir teisė iš naujo. Mūsų žiniomis, - sakė J. Narvičius, - nužudytų politkalinių buvo 87, iš jų 10 lietuvių, o sužeistų keli šimtai, nes iš kulkosvaidžių šaudė ne tik į stovinčius kalinius, bet ir į barakus, kuriuose buvo likę politinių kalinių.

Streiko malšinimui vadovavo vidaus reikalų ministro pavaduotojas generolas Maslenikovas, Vorkutos lagerių generolas Derevenka ir Sąjungos prokuroras Rudenka.

Streikų banga nusirito per daugelį lagerių. Gulago vadovai, ištikimi bolševizmo gynėjai, buvo priversti pripažinti realią politinių kalinių jėgą ir norom nenorom darė reikalaujamas nuolaidas. 1954 m. Malenkovo vyriausybė paskelbė pirmąją politinių kalinių amnestiją.

Prasidėjo dalinis bylų peržiūrėjimas TSRS Prokuratūroje. Anksčiau visi skundai ir pareiškimai būdavo išmetami į šiukšlyną, o dabar jau peržiūrimi. Aš irgi įsitraukiau į šį judėjimą. Įsigijau tarp politinių kalinių autoritetą ir gavau teisininko pripažinimą, nes keletas politinių kalinių buvo paleisti pagal mano parašytus pareiškimus. Už tai pinigų neimdavau, o laikiau garbės reikalu padėti žmonėms. Nemažą kalinių dalį sudarė inteligentai, buvo ūkininkų, moksleivių, studentų. Kaltinimai buvo įvairūs: ir “agitacija bei propaganda”, ir “banditizmas”, ir kiti pramanyti nusikaltimai. Dalis vyresnės kartos inteligentijos atstovų buvo kaltinami už veiklą antinacistinėse organizacijose: tai, ko nespėjo atskleisti nacių gestapas, tą padarė čekistai. Buvo ir banalių kaltinimų, tačiau stalinizmo represijų organizatoriams rūpėjo ne teisingumas, o represuoti kuo daugiau žmonių. Todėl akivaizdu, kad kai kurios bylos buvo sufabrikuotos: pora melagingų liudytojų ir byla sukurta. Pasitaikė atvejų, kai žmonėms buvo sudarytos bylos ne už kokią veiklą, o norint atimti gerai įrengtą butą, namų valdą, transporto priemones ar dėl kitų motyvų.

Politinių kalinių barakuose buvo pavyzdinga tvarka ir švara. Spintelėse buvo laikomi pinigai ir dalis maisto atsargų, apatiniai drabužiai ir šiaip asmeniniai daiktai. Negirdėjau atvejo, kad kam nors būtų dingęs koks asmeninis daiktas.

Gulago vadovai, norėdami lokalizuoti streikus, bandė perkelti politinius kalinius iš vienų lagerių į kitus. Tai nepadėjo, o priešingai, - paskleidė žinias apie vykusius streikus kituose Gulago regionuose. Todėl 1955 metais prasidėjo nauja streikų banga, tačiau su konkrečiais politiniais reikalavimais: “Laisvę politiniams kaliniams!” Lageriuose kūrėsi organizaciniai streikų komitetai, kurių tikslas - parengti politinius kalinius pereiti nuo tyčinio gamybos mažinimo prie streikų. Toks komitetas susikūrė ir “Kapitalinėje” anglies kasykloje. Teko jame dalyvauti ir man, tačiau po kurio laiko buvome išduoti lagerio administracijai ir išgabenti į 62-ąjį sustiprinto režimo lagerį (tarp “Kapitalinės” ir 8-osios anglies kasyklos, vadinamos “Rūdniku”). Į jį buvo suvežti daugiausia streikų organizatoriai. Čia vykdavo diskusijos, pašnekesiai, įdomūs susitikimai, pažintys.

Pasilikti ilgesniam laikui izoliuotiems nuo pagrindinės politinių kalinių masės nesinorėjo, ir, mūsų laimei, nelauktai atvyko “pirkliai” iš 8-osios anglies kasyklos (“Rūdniko”). Jiems buvo reikalinga darbo jėga, tik su sąlyga, jeigu nestreikuosime. Be to, pažadėjo išvesti už zonos. Daugumas sutiko, tarp jų ir aš, nes norėjome būti kartu su politiniais kaliniais ir sekti įvykių raidą. Tiesa, naujieji šeimininkai žodį tesėjo ir, atitverę keletą barakų, išvedė mus už zonos. Lageryje buvo ir kriminalinių nusikaltėlių. Šie sukėlė maištą prieš politinius kalinius, sudegino keletą barakų. Sargyba pašovė kelis kalinius, kurie buvo priversti pažeisti lagerio apsaugos liniją. Lagerio administracija numalšino maištą, pasiųsdama specialų karinį dalinį, ginkluotą lazdomis. Po šio netikėto incidento surinko politinius kalinius, atvežtus iš sustiprinto režimo lagerio, ir išgabeno į naujai kuriamą 32-ąją anglies kasyklą prie geležinkelio stoties Varga Šor (P/d Ž 175/13). Nemalonus buvo etapas, nes “Rūdnike” susitikau su savo bendrakursiu Juozu Petkevičiumi ir galėjome apie daug ką pakalbėti bei pabendrauti.

Pripratome prie naujos vietos. Buvo neįprasta, kad čia niekas netikrino sveikatos būklės ir neskirstė kalinių pagal darbą. Į darbą reikėjo eiti bendra tvarka. Aš pasirinkau budėtojo darbą kasyklos kombinate. Ten pašluodavau, užvirindavau vandenį, kurį gerdavo vietoj arbatos, ir turėjau ramaus laiko rašyti kaliniams pareiškimus bei skundus dėl jų neteisėto kalinimo.

Vieną gražią dieną atėjo keletas jaunų vyrų ir pasiūlė būti lietuvių brigados, tiesiančios kelius, brigadininku. Aš jau žinojau, kokia brigadininkų, dešimtininkų ir kitokių “valdininkėlių” reputacija,

tačiau jie man garantavo, kad reikalingas sąžiningas žmogus, mokantis skaičiuoti darbo rezultatus, juo labiau kad visi savi. Patikėjau ir, pasirodo, neapsirikau. Tai buvo šauni 30 vyrų brigada. Daugumas jų anksčiau atsisakė dirbti kasyklose ir buvo už tai bausti "buru". Šioje brigadoje sutikau kunigą Antaną Dylį, dabartinį Vilniaus šv. Rapolo bažnyčios kleboną. Teko dirbti įvairius darbus: kasyklose įrengti geležinkelio šakas, tiesti naujus autokelius, jungiančius kasyklas, lagerius, gyvenvietes. Aikštelės viršininkas buvo įdomus Odesos žydas, pavarde Verba. Aš jį įtikinėjau, kad jo protėviai kilę iš Lietuvos. Buvęs kalinys puikiai suprato mūsų padėtį ir kiek galėdamas leido užsidirbti, retkarčiais padidindavo darbų apimtį sniego sąskaita.

Kol mane vežiojo po lagerius, keitėsi adresai, todėl nutrūko ryšiai su tėvais. Baigėsi atsargos ir teko tenkintis lagerio valgyklos norma. Skurdokas buvo gyvenimas, tačiau kai kurie artimi bendradarbiai gaudavo siuntinių iš tėviškės, tai pavaišindavo, tik pačiam dėl to buvo kiek nesmagu.

Kartą, su brigada pradėjus tiesti geležinkelio šaką 30-ojoje anglies kasykloje, netikėtai susitikau su savo bendrabyliu Kauno KPI studentu Vytautu Bukausku. Jis montavo katilinės įrengimus ir ten nuolat dirbo.

Artėjo Kalėdos ir Naujieji, 1956, metai. Susirado mane Vytautas, įteikė tarsi auką šimtą rublių ir palinkėjo:

- Adomėli, linkiu laimingai sutikti brangias šventes, būk sotus ir laimingas!

Nežinojau, kaip atsidėkoti brangiam draugui, paspaudžiau jam ranką ir palinkėjau to paties.

Mielo draugo linkėjimai išsipildė: nors kukliai ir trumpai, bet paminėjome šventes.

Ir vėl prasidėjo vienodas įkyrus lagerio gyvenimas, tačiau, artėjant pavasariui, vėl buvome pradžiuginti gyvenimo laisvėjimu. Buvo paskelbta instrukcija apie leidimą gyventi už zonos su teise gauti visą atlyginimą. Tačiau joje buvo kalbama apie gerus, sąžiningus kalinius. O kaipgi juos surūšiuosi, jei visi dirba gerai. Bet ir lageryje klestėjo korupcija. Sužinojau iš kalinių, kad lagerio kultūros ir auklėjimo dalyje dirba kalinys, buvęs teisininkas, ir tvarko raštvedybą. Vieni sakė, kad jis buvęs prokuroras, kiti - kad teisėjas. Žodžiu, per jį einąs kelias į "laisvę". Man buvo kiek lengviau, nes buvau brigadininkas. Pasiruošęs "vokelį" su 500 rb ir palaukęs, kol kontoroje liko vienas, staigiai įbėgau, įkišau į kišenę "vokelį" ir paprašiau kaip nors man padėti. Po kelių

dienų jis aprašė mano darbus, pristatė valdžiai charakteristiką, o po mėnesio skelbimų lentoje atsirado ir mano pavardė: išvedamas už lagerio zonos su teise gauti visą atlyginimą. Žinoma, man buvo malonu, bet nepatogu prieš brigados draugus. Todėl pasikviečiau daugiau palankesnių ir santūresnių vyrų, paaiškinau jiems padėtį ir pasiūliau tuo pačiu būdu pasinaudoti. Gaila, kad iš brigados buvo galima pateikti tik po vieną pareiškimą. Aš ir vėl įteikiau tam raštvedžiui "vokelį" už kitą brigados narį. Po kelių dienų naktį jis atėjo pas mane į baraką, grąžino "vokelį" ir pranešė, kad operacija sustabdyta. Kiek vėliau paaiškėjo, jog rengiamas vyriausybės nutarimas apie bylų peržiūrėjimą ir politinių kalinių paleidimą į laisvę. Mat 1955 metais Gulago lageriuose vyko streikai, buvo stabdoma gamyba. Daugumas politinių kalinių ėmėsi vadinamojo itališko streikų būdo - eiti į darbą ir kuo mažiausiai dirbti arba visai nedirbti. Taigi naujas sovietinės vyriausybės nutarimas peržiūrėti bylas buvo ne dovana ar nuolaida politiniams kaliniams, o jų pačių laimėjimas, pareikalavęs daug aukų, kančių ir ašarų. Tai buvo Drąsos, Vilties, Tikėjimo ir Meilės pergalė prieš totalitarinę sistemą.

Pagaliau atėjo išsvajotoji diena. 1956 m gegužės 10 d. į Vorkutą atvyko didelė TSRS Aukčiausiosios Tarybos Prezidiumo komisija peržiūrėti politinių kalinių bylų. Komisijos nariai išsiskirstė po zonas, į kurias įėjo keli lageriai. Aš patekau į 30-osios anglies kasyklos lagerį, kuriame nuolat dirbo komisija, tik 1956 m rugpjūčio 27 d. Komisiją sudarė šeši asmenys, penki civiliai ir sekretorius seržantas. Vienas komisijos narys skaitė nuosprendį, o daugiau jokios papildomos medžiagos neturėjo. Perskaitęs mane paklausė:

- Už ką jus nuteisė?

Trumpai papasakojau. Antrasis klausimas buvo toks:

- Ką veiksite, jeigu jus išleisime?

Aš atsakiau, kad grįšiu į Tėvynę, stengsiuosi baigti mokslą, o toliau dirbsiu. Pokalbis baigėsi. Komisijos narys pranešė, kad rezultatus sužinosiu lageryje. Po kelių dienų lentoje buvo iškabintas skelbimas, jog esu paleidžiamas. Gavau pažymą Nr. 108127 ir 88 rb kelionpinigių. Pažymoje buvo parašytas komisijos nutarimas: paleidžiamas panaikinant teistumą ir kitus apribojimus. Iš šių žodžių atrodė, kad esu reabilituotas. Dar daugiau pasitikėjimo savimi ir teisine padėtimi sukėlė, kai kultūros ir auklėjimo dalies viršininkas kapitonas Puškariovas pasikvietė į kabinetą, padavė ranką (pirmą kartą kalinimo vietoje), pasveikino kaip laisvą pilietį ir pasakė:

- Jūs esate laisvas pilietis ir nelaikomas teistu, viskas panaikinta. Galite grįžti į Tėvynę, kur buvote suimtas, arba pasirinkite kitą gyvenamąją vietą. Niekas neturi teisės jūsų įžeidinėti, o pasitaikius tokiam atvejui, kreipkitės į Valstybės saugumo komitetą. Visi teisėtvarkos organai gavo instrukcijas ir privalo jas vykdyti. Vietinė valdžia, tai yra vietinių tarybų vykdomieji komitetai, privalo suteikti darbą.

Padėkojau viršininkui už puikią informaciją. Dabar jau aš padaviau jam ranką ir atsisveikinęs leidausi į kelionę.

Baigėsi lagerio vargai. Kai kurie brigados nariai kartu su manimi grįžo, kiti pasiliko laukti komisijos sprendimo, trečių laukė dar ilgas kalinimo laikas. Negaliu pamiršti puikių vyrų, tikrų patriotų, su kuriais praleidau pačius sunkiausius savo jaunystės metus, su kuriais teko dalytis duonos kąsniu, gelbėtis nuo šalčio ir skausmo, kurie visuomet ištiesdavo pagalbos ranką. Tai Juozas Grušys, Vytautas Svilas, Stanislovas Dobrovolskis, Antanas Dylys, Vladas Rainys, Pranas Vieversis, Aleksandras Tuinyla, Edvardas Laugalis, Aloyzas Kudukis, Stasys Zaikauskas, Albinas Brundza, Henrikas Paulauskas, Jonas Bagdonas, Kazys Pyragas ir daugelis kitų. Vieni mielai mokė užsienio kalbų, kiti padėjo gilinti matematikos, religijos, etikos žinias.

Atsisveikinau su brigados vyrais, kurie mane kartu su aikštelės viršininku Verba palydėjo į Vorkutos stotį. Sėkmingai sugrįžau į Vilnių. Beje, išvykdamas iš Vorkutos, pasiėmiau globoti susirgusį geltlige brigados narį Antaną Kurpį ir jį nuvežiau į Dūkštą pas gimines ir savuosius. Aplankęs Stakliškėse motiną, brolius ir seseris, po poros dienų atvykau į Vilniaus universiteto Teisės fakultetą ir užsukau pas dekaną Kęstutį Domaševičių. Daug kuo jis domėjosi, klausinėjo ir stebėjosi, pagaliu pasiūlė parašyti pareiškimą - grįžti į fakultetą. Pareiškimą parašiau rektoriaus Juozo Bulavo vardu. Jis savo garbingu parašu grąžino man studento vardą. Buvusiam fakulteto dekanui Kęstučiui Domaševičiui linkiu šventos ramybės gimtojoje žemėje, o brangiam akademikui, buvusiam rektoriui Juozui Bulavui - geros sveikatos, kūrybinės sėkmės, ilgų gyvenimo metų. Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas grąžino į Universitetą 188 represuotus studentus, naikino rusų grupes universitete, ugdė nacionalinius kadrus. Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas pripažino jo veiklą "antitarybine" ir pašalino J. Bulavą iš partijos bei rektoriaus pareigų.

Ne visus mano draugus lydėjo tokia laimė. Kai kurie atsitrenkė į staliniečių ir stagnatorių beširdiškumą, o tokių dar daug sėdėjo aukštųjų mokyklų vadovų kėdėse. Ne vienas atmetė jų pareiškimus toliau tęsti studijas.

Arešto metu buvo paimta mano studijų knygelė. Bandžiau ją susigrąžinti, parašiau pareiškimą Valstybės saugumo komitetui. Priėmė mane komiteto darbuotojas, atrodo, pavarde Mačėnas, patikrino bylos medžiagą ir atsiprašinėdamas pranešė, kad pagal aktą studijų knygelė ir kiti asmeniniai dokumentai sunaikinti. Taigi komentarai nereikalingi: buvo sunaikinti dokumentai, tas pats likimas laukė ir jų savininkų. Tiktai Alma Mater išsaugojo mano asmens bylą, už tai nuoširdžiai dėkoju atsakingai fakulteto darbuotojai Albinai Vancevičienei.

Tačiau, kad grįžau studijuoti, to buvo per maža - reikėjo rūpintis ir pragyvenimu. Pirmiausia turėjau susirasti darbą. Rodos, jau susitardavo su įstaigos vadovu, bet kai tik primindavau, kad buvau represuotas, žmogelis pradėdavo skėsčioti rankomis. Aš dar nejaučiau materialinės krizės ir todėl bandžiau veikti pagal gautą lagerio instrukciją. Lankiausi vykdomuosiuose komitetuose, LKP Centro Komitete. Neprisimenu dabar pavardės žmogaus (lyg ir latviška), paskambinusio iš Centro komiteto Vilniaus m vykdomojo komiteto atsakingajam sekretoriui ir paprašiusio surasti man darbą. Nuvykau pas jį. Jis jau buvo taręsis su Duonos kombinato vadovybe bent jau dėl ekspeditoriaus vietos, bet ir ten jos “neatsirado”, nors telefonu ir pažadėjo.

Sužinojau, kad pora kurso draugų dirba Socialinio aprūpinimo ministerijoje. Tai Marcelinas Antanėlis ir Mykolas Bareišis. Nuvykstu. Mokslo draugai, kaip ir pridera, rekomenduoja ministrui J. Stimburiui priimti mane į laisvą inspektoriaus vietą. Mažaraštis ministras susigaudę ir pareiškė mano draugams:

- Matote, gal ir nekaltas buvo vaikinas, bet vis dėlto kažkas buvo, nes jį represavo, o ne mane...

Teko aplankyti nemaža įstaigų, ir jau ne tiek piktinausi, kiek stebėjausi tais bejėgiais, baimės prislėgtais vadovais. Jau beveik nusivylęs netikėtai sutikau kultūros ministro padėjėją Vaclovą Sabaliauską. Su juo kartu mokėmės viename fakultete, tik jis aukštesniame kurse. Jis paprašė užeiti į darbovietę ir čia pat paskambino Tiekimo ir realizavimo valdybai. Mano laimei, darbas atsirado. Buvau priimtas iš pradžių ekspeditorium, vėliau dirbtuvių vedėju ir skyriaus viršininku. Po metų buvau išrinktas Vilniaus m Lenino rajono liaudies teismo liaudies

tarėju. 1958 m. kovo 5 d. Lietuvos TSR teisingumo ministro A. Liko įsakymu Nr. 24, remiantis Lenino rajono DŽD Tarybos Vykdomojo komiteto potvarkiu Nr. 76, teisėjas Jonas Misiūnas buvo išleistas atostogų ginti diplominio darbo, o aš paskirtas teisėju. Teisėju dirbau 8 mėnesius, nes po diplominio darbo Jonas Misiūnas išvyko dalyvauti karinėse pratybose ir eilinių atostogų.

Teisėjaujant teko atskleisti kyšio davėją. Ruošiausi išnagrinėti piliečio V. įvykdytą parduotuvės apiplėšimo bylą. Jo giminaitis P. sakėsi apėjęs visas instancijas ir jam buvo patarta, kad "viską" galįs tik teisėjas. Atsargiai ištraukė iš kišenės vokelį, pastūmėjo ant stalo po popieriais ir ruošėsi išeiti, matyt, įsitikinęs, kad jau viską padarė. Paprašiau pasiimti vokelį, bet kyšininkas nepakluso. Priminiau, kad teisėjo nei garbė, nei sąžinė neperkami ir neparduodami. Nepadėjo ir tai. Tuomet iškviečiau į kabinetą vyr. liaudies teisėją P. Rasimavičių ir prokuroro padėjėją E. Burkauskienę, paprašiau suskaičiuoti sumą. P. Rasimavičius suskaičiavo 3 tūkstančius rublių. Žmogelis, norėdamas neteisėtu būdu gelbėti savo giminaitį, pats įkliuvo. Grąžinau piliečio N. bylą į Aukščiausiąjį teismą, kad ji būtų nagrinėjama kitos sudėties teismo, taip pat perdaviau ir naują bylą. Kitos sudėties teismas abi bylas išnagrinėjo ir nusikaltėliai buvo nubausti. Šios bylos įgavo platų atgarsį teisėsaugos organuose. Deja, vietoj padėkos ar kitokios paskatinimo priemonės už nusikaltimo atskleidimą man buvo pranešta, kad aukštosiose teisėsaugos sferose net nusistebėta:

- Kas čia per teisėjas, kad stengiasi parodyti kyšininkus?

Supratau, jog pasielgiau netarybiškai. Turbūt mano poelgis suglumino saugumo darbuotojus, kurie šniukštinėjo pas kaimynus, teiravosi apie mano dabartines pažiūras. Buvęs politinis kalinys tapo tarybinio liaudies teismo teisėju - štai kur paradoksas!

"Kuo giliau į mišką, tuo daugiau medžių", - sako liaudies patarlė. Taip atsitiko ir man. Teisme dalyvaudavo advokatai, prokurorai ir šiaip pažįstami teisininkai. Su jais išsikalbėjus paaiškėjo, kad buvęs Vilniaus srities karo tribunolo teisėjas pulkininkas Kondratenka dabar jau dirba advokatu. Ir štai į teismo posėdį atvyko "collega" ginti teisiamojo, kažkokio kišenvagio. Kaip pridera kabineto šeimininkui, paprašiau nusivilkti, pasikabinti paltą ir atsisėsti, tačiau pastarasis atsisakė, nes turįs reikalų ir nelauksiąs teismo nuosprendžio. Man pasisekė įsikalbėti su buvusiu teisėju apie "studentų bylą". Ši byla jam nedavė ramybės ir dažnai užsimindavo apie ją teisininkams, tarp jų ir mano

kurso draugams. Manęs jis neatpažino ir nuoširdžiai paklausė:

- Ar jūs žinote ką nors apie tą bylą?

- Ne, - atsakiau, - tik girdėjau iš savo kolegų pasakojimų.

Kondrotenka tęsė toliau:

- Nelaikau aš jų nusikaltėliais - tai paprasta nacionalinių jausmų išraiška. Teismas negalėjo inkriminuoti jokio realaus nusikaltimo, bet tuo metu buvo nurodymas bet kokius kritinius samprotavimus valdžios atžvilgiu laikyti kontrrevoliucija ir griežtai bausti.

Padėkojau pašnekovui už pokalbį ir išėjome į teismo salę nagrinėti bylos. Ilgai svarsčiau šio užkietėjusio staliniečio sampratos pasikeitimus, pakitus politinei situacijai.

Visą laiką norėjau tapti advokatu. Reikėjo teisinio darbo stažo, daugiau patirties, įgūdžių. Įsidarbinau pramoninių ir maisto prekių žaliavų tiekimo bazėje juriskonsultu. Bazės direktorius V Tuinyla pavedė ištirti labai supainiotą bylą su importiniais šilko verpalais, nes trikotažo fabrikai išieškojo iš bazės apie pusę milijono rublių netesos baudų už nelaiku patiektus verpalus. Teko ieškoti įstatymų, instrukcijų ir pagaliau betrūko logiško kaltės nustatymo nagrinėjant šios rūšies bylas. Nusprendžiau, kad tai gali atlikti tik TSRS vyriausiasis arbitras Aničevas. Paruošiau jam motyvuotą laišką, o direktorius V. Tuinyla patarė pasirašyti ir man. Po poros savaičių gauname jaudinantį atsakymą: “Įpareigoti Lietuvos TSR Ministrų Tarybą ir valstybinį arbitražą peržiūrėti bylas ir, jeigu nėra bazės kaltės, atleisti ją nuo atsakomybės”. Bylos buvo peržiūrėtos ir neteisėtai išieškotos netesos baudos grąžintos bazei, atstatytas materialinio skatinimo fondas, pakoreguoti kiti balanso straipsniai. Buvusios Vyriausiosios materialinio techninio tiekimo ir realizavimo valdybos viršininko pavaduotojo E. Lisausko nurodymu buvau apdovanotas 500 rb pinigine premija ir Garbės raštu.

Apsidžiaugęs laimėjimais, bandžiau laužti ledus toliau. Apsilankiau Advokatų kolegijos prezidiume pas pirmininką K. Misevičių. Mane jis prisiminė iš “studentų bylos”. Žmogus buvo labai atviras ir nuoširdus. Patarė pristatyti visus turimus dokumentus apie mano juridinį darbą, kurie tik patvirtintų “už”, ir pažadėjo išspręsti mano klausimą. Padėkojau ir ėmiausi rinkti reikiamus dokumentus. Labai puikią darbo charakteristiką parašė buvęs Lenino rajono liaudies teismo vyr. teisėjas P. Rasimavičius, darbovietė, pridėjau Garbės raštus ir įsakymus. K. Misevičius, peržiūrėjęs medžiagą, net nusišypsojo:

- Gali būti ramus, apie svarstymą pranešime.

Atrodė, kad taip viskas gražiai susiklostė, ir niekas nesugebės sukliudyti. Deja, įvykiai staiga kito visiškai priešinga kryptimi. Nepatiko LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui senas advokatų kolegijos prezidiumas, nepatiko jis ir V. Deksnio vadovaujamai juridinei komisijai prie LTSR Ministrų Tarybos. Ir staiga atėjo nutarimas atestuoti advokatus. Daugelio biografijose buvo rasta "juodų dėmių", ir prasidėjo "apsišvarinimas". Pašalinamas iš Advokatų kolegijos prezidiumo pirmininko pareigų K. Misevičius, panaikinamas prezidiumas ir įkuriamas Advokatų orgbiuras, jo pirmininku paskiriamas mažai žinomas teisininkas, bet iš praeities patikimas bolševikas A. Vaicekauskas, o jo pavaduotoju - nė kiek už jį ne prastesnis R Budrys. Nauja valdžia surado sename seife mano dokumentus ir paskyrė 1962 m. gegužės 17 d. orgbiuro posėdį, kuriame buvo nagrinėjamas klausimas dėl mano ir Kazimiero Rakausko priėmimo į LTSR Advokatų kolegijos narius. Abu esame kurso draugai ir, žinoma, tikėjomės tapti advokatais. Orgbiuras išklausė mūsų pasisakymus. Gerai prisimenu, kai advokatas P. Budrys net atsistojęs už stalo šaukė:

- Kokią teisę turėjai abejoti tarybine tikrove?

Aš bandžiau taisyti padėtį ir priminiau, kad žmones klaidino pati vyriausybė, prievarta varydama žemdirbius stoti į kolūkius, be parengtinio tardymo ir teismo nuosprendžių deportavo žmones į Sibirą. Argi tai teisėti veiksmai?

- Kategoriškai pareiškiu: jūs negalite būti advokatu, - atrėžė P.Budrys.

Šitaip atsirado Advokatų orgbiuro protokolas Nr. 6, kuriame teigiama: Adomo Lukaševičiaus, Martyno s., pareiškimą atmesti, Rakausko Kazimiero pareiškimą patenkinti ir priimti LTSR Advokatų kolegijos nariu. Orgbiuro posėdyje dalyvavo dar du advokatai, bet jie buvo visiškai abejingi tam, kas vyko. Aš neabejoju, kad mano dokumentai buvo aprobuoti abiejų vadovų, tačiau formalumą reikėjo atlikti.

Ir vėl teko grįžti į ūkinę veiklą. 1967 m. pradėjau dirbti Mechanizacijos tresto tiekimo kontoros viršininku, o 1969 m. buvau paskirtas Gamybinio technologinio komplektavimo valdybos viršininku. Į šias pareigas mane rekomendavo tresto valdytojo pavaduotojas, buvęs bendramokslis Levas Ivanauskas ir buvęs bendradarbis Bronius Ramanauskas. Ir čia neilgam Į Tėvynę iš Vakarų Vokietijos parvyko emigrantas Vytautas Svilas, su juo teko nemaža iškentėti Vorkutlage.

Svečias paprašė nupirkti įvairių lietuviškų mokyklinių vadovėlių, grožinės literatūros knygų ir žodynų, nes dirbo Vasario 16-osios gimnazijoje mokytoju. Gavo leidimą išsivežti įvairių vadovėlių ir žodynų. Norėdamas atsilyginti, pažadėjo atsiųsti suvenyrų, bet aš jų atsisakiau. Tačiau jis pasiuntė man paštu porą suvenyrų. Ir to saugumiečiams užteko kad įžvelgtų antitarybiškumą, inkriminuotų man žvalgybinę veiklą JAV ar Turkijos naudai. Kas tai: politinis fanatizmas ar liguistas idėjinis kliedesys? Greičiausiai tai buvo eilinė čekistų priemonė, kurios tikslas - palaužti žmonių dvasinę būseną.

Pirmiausia čekistai panorėjo užverbuoti svečią Vytautą Svilą būti jų rezidentu Vakarų Vokietijoje. Ir kai šis sumanymas nepasisekė, nutraukė jo turistinę kelionę po Tėvynę, apkaltino jį esant BALFo emisaru - Amerikos lietuvių šalpos fondo vietininku, kuris neva padėjęs teikti materialinę paramą šeimoms, nukentėjusioms nuo bolševizmo teroro. Iškvietė mane į Saugumo komitetą ir tardė visą dieną. Tardytojo pavardės nepamenu, rodos, neprisistatė. Saugumo pareigūnai, priskyrę šiam įvykiui politinę reikšmę, paprašė KGB pirmininko vardu parašyti paaiškinimą apie V. Svilo apsilankymo tikslus. Tai, kas man buvo žinoma, - parašiau. Nepatiko pareigūnams mano, pasak jų, nesavikritiškas paaiškinimas ir pradėjo šantažuoti, kad nebūsią leista dirbti vadovaujamo darbo, o dalyvavęs tardyme "Aleksandras" stačiai išdrožė:

- Tau dirbti tik su kastuvu!

Taigi, pagalvojau, esu be kaltės kaltas, be teismo nuteistas. Tardymo metu tardytojas ciniškai paklausė:

- Gal jautiesi nuskriaustas tarybų valdžios?

Tai sadizmas, kitaip tokio pasityčiojimo nepavadinsi.

Saugumo pareigūnai pasikvietė savo patikėtinį V. Miniotą, įteikė jam KGB pirmininko vardu parašytus paaiškinimus, liepė parašyti demaskuojantį straipsnį ir palaimino, kad niekas jo neapskųsiąs, o honoraras ir respublikinė premija už tai garantuota. V. Miniotas ėmėsi darbo ir sukūrė šmeižikišką straipsnį “BALFo emisaras”, kurį išspausdino 1970 m. rugsėjo 19 d. “Tiesoje”. Šiame straipsnyje V. Miniotas, rašydamas apie mane, pabrėžė, jog aš esąs “iš tos pačios antitarybinės kompanijos, buržuazinis nacionalistas”. “Kaltino” mane, kad aš naudojausi BALFo parama. Iki to laiko apie BALFą aš nieko nežinojau, nes su užsienyje gyvenančiais lietuviais ryšių nepalaikiau, giminių užsienyje neturėjau, niekam nerašiau ir neprašiau paramos. O tai,

kad Amerikos lietuviai iš savo santaupų sukūrė šalpos fondą nukentėjusiems nuo bolševizmo, kaip tai vėliau paaiškėjo, tai tik sveikintina akcija. Tačiau neteisinėje valstybėje to padaryti neįmanoma, nes arba tokią paramą gauna ne tie, kuriems skirta, arba šelpiami žmonės tampa bolševizmo aukomis. Šio straipsnio tikslas buvo susidoroti su manimi ir mano šeima. Buvo numatyta atleisti mane iš darbo, nepriimti į jokį darbą Statybos ministerijos sistemoje, iškeldinti iš buto, o žmoną išmesti iš darbo.

Po kurio laiko pasikvietė mane Mechanizacijos tresto valdytojas Vytautas Močiekus ir paaiškino, kad jam duotas Centro Komiteto nurodymas atleisti mane iš darbo "be triukšmo". Paprašė susirasti darbą ir geruoju išeiti, nes priešingu atveju būsią priversti "ieškoti" atleidimo priežasčių. Paprašiau perkelti į kitą darbą toje pačioje valdyboje, kur buvo laisva vieta. Nesutiko. Tad nebuvo kitokios išeities, kaip tik parašyti pareiškimą.

Tresto valdytojas Vytautas Močiekus žinojo, kad aš nereabilituotas, apie tai jį buvo informavę saugumiečiai, tačiau jis mane iš darbo nevarė ir leido ramiai dirbti. Tai jo valia ir sąmoningumas. Tačiau, kai paaiškėjo, jog buvau nekaltas ir kilo rimtas klausimas dėl materialinės atsakomybės už tyčinę iš anksto sugalvotą provokaciją, valdytojas nenorėjo sakyti tiesos. O tiesą, vėliau ar anksčiau, pasakyti reikėjo.

Tas pats ištiko ir žmoną.

Saugumiečiams į talką pasisiūlė Vilniaus kūdikių namų vyr. gydytoja A. Gruodienė, kuri sukūrė nepakantumo atmosferą darbovietėje, ir žmona buvo priversta prašyti Sveikatos apsaugos skyriaus perkelti į kitą įstaigą. Buvo perkelta į Aukštųjų mokyklų polikliniką gydytojos pareigoms.

Žmonai buvo priekaištaujama, kad ji priėmė į darbą antitarybiškai nusiteikusią Nijolę Sadūnaitę ir aktyviai su ja bendravo. Žmona nieko priimti negalėjo, nes darbuotojus priima ir atleidžia įstaigos vadovas, o ji buvo eilinė gydytoja. O kad N. Sadūnaitė dirbo žmonos vadovaujamose palatose ir kad atsiliepė apie ją kaip apie dorą ir sąžiningą darbuotoją, tai visiškai natūralu. Dėl N. Sadūnaitės žmona buvo tardoma Saugumo komitete.

Dažnai žmogus susimąstai: o kas gi galėtų atsitikti visuomenei, jeigu įsiviešpatautų dauguma blogų žmonių, blogų darbų? Atsakymas vienas - katastrofa! Gerai, kad taip nėra. Dorų žmonių padedamas, įsidarbinau Energetikos tresto elektros tiekimo linijų valdyboje

(viršininkas S. Šimkūnas), o po metų pakvietė sugrįžti 2-osios mechanizacijos valdybos viršininkas J. Karalius, vėliau - J. Žvirblys, o dar vėliau - A. Tamulis. Tačiau, kad ir kur aš dirbau, iš paskos visada sekdavo politinių kalinių ir tremtinių "globėjas" KGB pulkininkas Julius Česnavičius ir jo tarnyba. Gavau pranešimą atvykti į KGB ir prasidėjo verbavimo akcija: siūlė būti saugumo agentu, klausytis, ką kalba žmonės, ir apie įtariamuosius pranešti. Pokalbis vyko gana ramiai ir santūriai, bet buvau įspėtas:

- Mes kalbamės geruoju, bet galime priimti atitinkamas priemones. Tu esi nusikaltėlis ir privalai pasmerkti savo antitarybinę veiklą, privalai padėti mums. Tai bent parašyk straipsnį, smerkiantį Lietuvos buržuazinę santvarką, - reikalavo pulkininkas Česnavičius.

Aš atsiprašiau ir nusistebėjau, kad mes vieni kitų nesupratome: laukiau, kol mane pakviesite dirbti į Valstybės saugumo komitetą etatinėms pareigoms. Kiek sumišę, pašnekovai atsakė, kad ten laisvų etatinių vietų nesą. Tada aš paaiškinau, kad straipsnio rašyti negaliu, nes neturiu jokių žinių apie tą santvarką, nes man buvo vos 12 metų ir pas tėvą piemenavau. Pašnekovai nenusileido, patarė pasiskaityti literatūrą, net knygyną nurodė, kuriame galima rasti "tinkamų duomenų". Taip ir nesusitarėme geruoju.

Čekistai ėmėsi šantažo. Dieną ir naktį į darbą ar į namus nuolat pradėjo skambinti ir jau ne prašyti, o reikalauti straipsnio. Dažnai jų skambučiai baigdavosi grasinimais imtis priemonių, nors jie puikiai jautė, kad straipsnio niekuomet neparašysiu. Toks šantažas tęsėsi iki 1977 metų, kol pagaliau įsitikino, kad manęs dvasiškai palaužti nepajėgs. Dešimtį metų buvo tyla. Ir tik 1987 m. spalio 14 d. į mano darbo kabinetą įėjo jaunuolis su diplomatu rankoje ir prisistatė, kad jis iš KGB, pavarde Ignotas. Paprašiau atsisėsti ir pokalbis nukrypo apie pradėtąją pertvarką.

Supratau, kad šis jaunuolis pasiųstas J. Česnavičiaus ar jo pagalbininkų senų čekistų su kokia užduotimi. Jaunas saugumo pareigūnas pasisakė, kad jį pasiuntė sužinoti, kodėl aš nedalyvavau 1987 m rugpjūčio 23 d. mitinge minint Molotovo-Ribentropo pakto 48-ąsias metines prie A. Mickevičiaus paminklo. Jo nuomone, šį mitingą surengę antitarybiniai nusikaltėliai, tuo tarpu Molotovo-Ribentropo paktas buvęs taikos garantija.

- O aš tikėjausi, kad jūs atvykote su geresne ir linksmesne naujiena - atsiprašyti už praeities "klaidas". Tai kaipgi pavadinti Jūsų

šitą vizitą - eiliniu šantažu ar teroro akcija, nukreipta prieš mane, - priminiau pašnekovui.

Nieko negalėjo atsakyti šis KGB kurjeris. Mane stebino suluošintas jauno žmogaus dvasinis pasaulis, jo fanatizmas. Įdomu, pagalvojau, kiek dar Valstybės saugumo komitete, vyriausybėje, o kartu ir visuomenėje yra tokių idiotų. Juk jau Vyriausybinė komisija paskelbė savo išvadas, kurias patvirtino ir Respublikos Aukščiausioji Taryba, apie neteisėtą ir nusikalstamą pakto ir jo slaptųjų protokolų pasirašymą, žalingus jo padarinius Lietuvai ir visai tautai. Pagaliau tai patvirtino ir II TSRS liaudies deputatų suvažiavimas.

Ir štai 1989 metų liepos mėn. pabaigoje gaunu seniai lauktą žinią - Lietuvos TSR Aukščiausiojo teismo Teisminių baudžiamųjų bylų kolegijos nutarimą dėl reabilitacijos. Nutarimo gale Aukščiausiojo teismo pirmininkas J. Misiūnas nuoširdžiai atsiprašė už grubius socialistinio teisėtumo pažeidimus. Ką gi, geriau vėliau negu niekad. Tačiau tai man kainavo 37 persekiojimų metus - visą prasmingą ir turiningą, šeimai ir visuomenei skirtą žmogaus gyvenimą. Moralinės skriaudos jau negrąžinsi, o materialinės, patirtos už priverstinius atleidimus iš darbo? Turbūt jų niekas nekompensuos. Tai įmanoma tik teisinėje valstybėje.

Iki sovietų valdžios Lietuvoje žlugimo ir valstybingumo atkūrimo tebuvo likę truputį daugiau kaip 7 mėnesiai.

O dabar keletas mano pamąstymų apie priežastis, nulėmusias ir dabartines visų bėdas.

Mūsų tauta daug vilčių dėjo į Vakarų šalių politiką ir sąžinę. Susipažinę su Atlanto chartija, kurią 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašė JAV prezidentas F. Ruzveltas ir D. Britanijos ministras pirmininkas V. Čerčilis, rasime joje ir tokias nuostatas:

"... kiekviena šalis turi teisę pasirinkti tokią valdymo formą, kokią ji laiko tinkama..."

"... suverenės teisės ir laisvės, savarankiškas valdymasis tautų, kurios buvo jėga prijungtos, turi būti atstatytos".

Šią Atlanto chartiją 1942 m. pasirašė ir Sovietų Sąjunga. Taigi visos tautos turi tapti laisvos ir nepriklausomos ir pačios nuspręsti, kokią valdymo formą pasirinkti.

Didžiųjų šalių vadai sugebėjo atlaikyti Vokietijos karo mašinos antpuolį, o apginti tautas, ypač Vidurio Europos ir Pabaltijo, nuo bolševikinio smurto ir teroro, - kažkodėl neįstengė. Toks didžiųjų

valstybių vadovų abejingumas kitų tautų likimui labai brangiai kainavo ir jų pačių tautoms: kilo “šaltasis karas”, buvo primestos nežabotos ginklavimosi varžybos, išprovokuoti karo židiniai svarbiuose regionuose ir t.t. Beje, toji abejingumo liga labai užsitęsė. Sovietų Sąjunga jau iš prigimties buvo agresyvi, o toliau jos apetitai vis didėjo. Užgrobusi dalį Suomijos teritorijos, ji padėjo Hitleriui sutriuškinti Lenkiją, aneksavo Pabaltijo valstybes, užgrobė Besarabiją, Tuvą ir Mongoliją. Po Antrojo pasaulinio karo žiauriai sutrypė Rytų Vokietijos, Lenkijos, Vengrijos, Čekoslovakijos ir pagaliau Afganistano demokratinių jėgų judėjimus. Ir visa tai įvykdė pasirašiusi 1954 m. Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją bei kitus svarbius dokumentus, o ir pagaliau 1975 m rugpjūčio 1 d. Helsinkyje Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo Baigiamąjį Aktą ir daugybę kitų tarptautinių susitarimų. Nė viena iš Vakarų šalių vyriausybių tiesiai nepavadino Sovietų Sąjungos tikruoju vardu - agresore! Neparodė iniciatyvos ir Jungtinių Tautų Organizacija, kuri turėjo galimybę ne tik apriboti jos veiklą tarptautinėse organizacijose, bet net pašalinti ją.

Subyrėjus “blogio imperijai”, suprantama, sutriko jos ūkinė ir finansinė veikla, įsisvyravo chaosas valstybinėse ir visuomeninėse organizacijose bei gamyboje, atsirado dar didesnis nesąžiningumas, turto grobstymas ir pasisavinimas. Visose valstybinėse struktūrose dirbo komunistiniai nomenklatūrininkai, nes sovietmečiu vadovauti buvo leista tik komunistų partijos nariams. Taigi valstybinį ir visuomeninį turtą grobstė įvairūs senieji valdininkai, įmonių vadovai ir jų bendrai. Kad legalizuotų sukčiavimą įmonėse, buvo sukurti “kooperatyvai”, kurie vykdė įmonės įrenginių ir medžiagų “komerciją”. Daugelis buvusių partinių valdininkų tapo turto savininkais, nors jie ir anksčiau valdė gamyklas, ūkius, net pramonės šakas. Valstybinę valdžią atgavusi partija vėl pavirto partine oligarchine struktūra, ginančia svarbiausiose ūkio šakose savo interesus. Nomenklatūrininkai, norėdami išlaikyti valdžią savo rankose, griebėsi šantažo, melo ir šmeižto prieš dorus ir sąžiningus valstybės veikėjus. Gaila, kad atsirado žmonių, kurie jais patikėjo. Taigi reikia susimąstyti, kodėl lengvabūdiškai išrinkome į aukščiausiąją valdžią buvusius išnaudotojus, komunistinę nomenklatūrą, kuri praktiškai nebuvo nušalinta nuo valdžios. Tai labai panašu į praėjusio šimtmečio paradoksą, kai nė vienas baudžiauninkas nenorėjo išeiti iš kumetynų ir atsisakyti dvarponio valdžios.

Ir vis dėlto didelė dalis eilinių žmonių jau pradėjo suprasti, kad visuomenės nuskurdimas - tai valdžios neveiklumo ir nenoro kovoti su nusikalstamais elementais rezultatas. Iki šiol nepriimtas valdžios pareigūnų turto ir pajamų deklaravimo įstatymas, kuris užtikrintų įstatymišką kapitalo kaupimo kontrolę, taip pat pareigybinis įstatymas, numatantis pareigūnų atsakomybę už jų pareigų vykdymą. Neatkuriama nuosavybės teisė į išlikusį nekilnojamąjį turtą, mažai superkama žemės ūkio produkcija iš ūkininkų, taip pat laiku su jais neatsiskaitoma, neperkainojamas valstybinis ir visuomeninis turtas, neindeksuojami ir negrąžinami žmonių indėliai taupomuosiuose bankuose, neatkuriama nuosavybės teisė į gyvenamuosius namus, negali susigrąžinti savo žemės ir namų valdų buvusieji tremtiniai ir politiniai kaliniai, atsisakyta reikalauti iš okupantų atlyginti padarytą žalą Lietuvai ir jos žmonėms, nustatytas absurdiškas minimalusis gyvenimo lygis 55 Lt, tuo tarpu valdininkų mėnesinis atlyginimo vidurkis - 637 Lt, pensijos gyventojams buvo didinamos 5 % ir jų ribos nustatytos nuo 80 iki 120 Lt, o komunistiniams pareigūnams ir stribams - 50 % ir jų pensijų ribos - nuo 220 Lt ir daugiau.

Štai tokia šiandieninė tikrovė. Nepakenčiamoje būklėje atsidūrė pensininkai ir invalidai, beveik nesirūpinama sveikatos apsauga, mokslu ir švietimu, kultūra ir sportu. Labai vangiai reiškiamas nepasitenkinimas tokiu valdžios neveiklumu. Tiesa, retkarčiais susirenka prie Seimo ar Vyriausybės rūmų pareikšti protesto pensininkai, mokytojai, gydytojai ir kt. Tos grupelės, paskandavusios šūkius, išsiskirsto. Valdžiai tokie pašūkaliojimai nė motais. Mūsų akademinis jaunimas, tarsi "persisotinęs" savo tėvų ir senelių idealais, nusigręžė nuo visuomenės reikalų. Dalis jų atsidūrė turgavietėse, diskotekose, uždarbiauja svečiose šalyse. Kaip būtų gražu, jeigu mus, vyresniojo amžiaus kolegas, akademinis jaunimas pakviestų į bendrą piketą prie Vyriausybės ar Seimo rūmų su šūkiais atkurti tiesą ir teisingumą, dorą ir sąžiningumą, užtikrinti visų žmonių pasiturintį gyvenimą, kaip mes kadais kovojome ir siekėme laisvės ir nepriklausomybės savo tautai ir Tėvynei. Tuomet grėsė pavojus sveikatai ir gyvybei, o dabar trūksta tik noro, sveiko proto ir tvirtos valios! Garsusis graikų mokslininkas Pitagoras sakė teisybę: vergas laisvės turės tiek, kiek jos išsikovos!

Per 50 metų okupantai ir jų kolaborantai padarė aibes skriaudų Lietuvai ir visai tautai. Tačiau dabar, atgavę laisvę ir nepriklausomybę, nesugebame teisiškai įvertinti jų nusikalstamos veiklos, nes į valdžią

pakvietėme tuos pačius ir jiems prijaučiančius nusikaltimų vykdytojus. Nė vienas gyvas genocido vykdytojas iki šiol nepatrauktas baudžiamojon atsakomybėn Dar neseniai gyveno Vilniuje, Baltupių pensionate, KGB antrojo skyriaus viršininkas pulkininkas Sokolovas, kuris su banda smogikų, persirengusių partizanų drabužiais, žiauriausiais būdais išžudydavo ištisas nekaltų žmonių šeimas, o rytojaus dieną visa gerkle šaukdavo, kad tai įvykdę "banditai". Visas nusikaltimų paslaptis jis nusinešė į amžinybę, o juk jos galėjo būti atskleistos. Ne kas kitas, o komunistų partija priimdavo sprendimus vykdyti tautos genocidą ir be jokio teisinio įforminimo ištrėmė šimtus tūkstančių niekuo nekaltų žmonių į Sibiro šiaurinius rajonus mirčiai, o tuos, kurie nepritarė okupantams, vadino "tėvynės išdavikais", "liaudies priešais", "banditais", "buožėmis", "antisovietiniais elementais". Juos kankino, žudė, netgi ištisas šeimas, guldė ant gatvių grindinio, lavonus įmesdavo į rūsius, šulinius, pelkes. Šie veiksmai visiškai atitinka genocido nusikaltimų sudėtį. Genocido nusikaltimams vertinti turi būti sukurtas specialus Lietuvos respublikos Tribunolas ir jos nariais paskirti tik Lietuvos politinių kalinių, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungų ir dori, nesusitepę visuomenės atstovai. Negali būti šio Tribunolo nariais buvusieji komunistų partijos, kaip genocido organizatorės, nariai.

Buvę genocido vykdytojai kagėbistai ir stribai, taip pat bendrininkai, kurie tiesiogiai atsakingi už padarytus nusikaltimus, dabar darbuojasi visose valstybės institucijose. Žinoma, labai svarbūs šiandieniniai archeologiniai KGB aukų tyrinėjimai Tuskulėnų dvaro teritorijoje, bet dar būtų svarbiau nustatyti ir nubausti gyvus jų žudikus. O to valdžia daryti nenori. Kodėl? Atsakymas paprastas: varnas varnui akies nekirs.

Senovės Romos teisininkai, kurdami savo valstybės pagrindus, aukščiausiu jų įtvirtinimo principu laikė teisingumą: - Justicia est fundamentum regnorum (teisingumas yra valstybių pagrindas)!

Tikimės, kad ilgainiui visa tauta suvoks, jog sovietinė prievartinė valstybinė sistema turėjo būti sugriauta ir sukurta nauja, visiems žmonėms priimtina valstybinė valdymo forma, kurios struktūroms vadovautų nepriekaištingos reputacijos valdininkai, pasišventę tarnauti Dievui ir Tėvynei!

Kazimieras Banys

PALINKO LIEPA ŠALIA KELIO...

VAIKYSTĖS ETIUDAI

Gimiau 1927 m. spalio 2 d. ir augau Raseinių apskrities, Girkalnio valsčiaus Pagausančio II kaime. Tai buvo maždaug 18-20 vienkiemių kaimas, kuris niekados nėra buvęs gatvinis. Mano senelis Antanas Banys dažnai prisimindavo, kad jo senelis pasakodavęs, jog beveik visi mūsų kaimo gyventojai kažkada atsikėlę iš Užnemunės. Tą patį sakydavę ir kiti seniausieji kaimo žmonės. Tai iš dalies patvirtina ir kaimo šneka, kuri aiškiai skiriasi nuo greta esančių Mišiūnų, Juodaičių ir kitų aplinkinių kaimų gyventojų šnekos. Bandžiau kelis kartus išsiaiškinti, kokios gi bėdos privertė iškart keletą, keliolika ar net keliasdešimt šeimų palikti savo gimtąsias vietas ir ieškoti ramesnės vietos, tačiau nesėkmingai. Prieš keletą metų mano dukra Rasa, jau bebaigdama Vilniaus universiteto istorijos ir archeologijos studijas, ne be džiaugsmo, būdingo atradėjams, pareiškė: “Tėte, ar tu žinai, kas mes esame?” Nelaukdama atsakymo, tęsė: “Greičiausiai mes esame jotvingių palikuonys. Jie per nesibaigiančias lietuvių ir kryžiuočių kovas Kęstučio laikais paliko savo kraštą ir ieškojo prieglobsčio kaimyniniuose kraštuose. Kas to nepadarė, žuvo arba buvo išvaryti nelaisvėn...” Gal buvo taip, o gal ne, - kas čia dabar sužinos....

Pagausančio kaimas užėmė dalį molingų dirvožemių lygumos, esančios tarp Mituvos upelio ir jo intako Gausantės, nuo kurio vardo kilo ir kaimo pavadinimas. Ši lyguma išmarginta atskirais, dažnai tarpusavy susijungiančiais miškeliais, kurie priklausė mūsų kaimo ūkininkams. Vienas toks miškelis nuo kitų skyrėsi šimtamečiais ąžuolais ir buvo vadinamas Banio Zabranu. Šį pavadinimą mano senelis siejo su krakosmečiu (1831 m. sukilimu). Pasak senelio, šio sukilimo dalyviu buvęs ir proprosenelis (vardo nepamenu). Prie sukilėlių jis prisidėjo,

matyt, vengdamas pakliūti į rekrutus. Zabrane dažnai prieglaudos ieškodavę sukilėliai. Kadangi tarp sukilėlių galėjo būti ir lenkų, tad ir miškelio pavadinimas, matyt, bus kilęs iš lenkiško žodžio “zabroniė” (“uždrausti”) - atseit, pašaliniams draudžiama lankytis. Sukilėliams pralaimėjus, mano proprosenelis išpirko “kaltę” 50-čia lazdų, po kurių greičiausiai į rekrutus jau nebetikęs... .

Mano protėviai valdė 2 valakų (43 ha) ūkį. Gimus seneliui, kitame kaimo gale esančio palivarko savininkas Stanevičius sutiko būti krikštatėviu ir ta proga Baniams padovanojo 8 dešimtines (8,8 ha) miškapievės. Šio dosnumo tikrosios priežasties aš nežinau, tačiau tai galėjo būti 1831 m sukilimo dalyvio pagerbimas per jo vaikaitį. Juk beveik visi Žemaitijos bajorai Stanevičiai vienokiu ar kitokiu būdu buvo susiję su 1831 m įvykiais.

XIX a. viduryje nuo senosios Banių sodybos atsiskyrė Petras Banys, mano senelio tėvo Juozo brolis, ir, paimdamas savo nuosavybėn trečdalį Banių valdomos žemės, įkūrė atskirą vienkiemį. Pirmojo pasaulinio karo metu beveik visos Pagausančio (tais laikais jis buvo vadinamas Pauosvaidžiu) kaimo sodybos pateko į ilgalaikę tarpufrontę ir buvo sudegintos. Sudegė ir senoji Banių sodyba. Atstatant vienkiemį, nuo jo atsiskyrė senelio brolis Jonas ir pasistatė atskirą sodybą. Taip pamažu stambus dvivalakis Banių ūkis pavirto į tris ūkius po 17,2 ha. Tuo pačiu laiku buvo atsisakyta žemės naudojimo rėžiais ir pereita prie tobulesnio ūkininkavimo būdo.

SENELIS IR SENELĖ

Mano senelis gimė 1866 m ir buvo jauniausias iš keturių brolių ir dviejų seserų. Piemenaudamas, keliaujančio daraktoriaus padedamas, pramoko skaityti iš lietuviškų maldaknygių, tačiau rašyti menkai tegalėjo. Atlikdamas penkerių metų karinę tarnybą carinės Rusijos kariuomenėje, įgijo batsiuvio amatą, išmoko rusiškai skaityti ir rašyti.

Po kariuomenės tuoj pat buvo apvesdintas. Jo vedybų aplinkybės labai keistos, teisingiau pasakius, tragikomiškos. Ir štai ką man apie tai vienas iš mano dėdžių - Antanas Danaitis - papasakojo.

Tai buvo 1893-aisiais. Senelio brolis ir sesuo, gyvenę netoli Šimkaičių, į žmonas jam numatė turtingo ūkininko Simanavičiaus dukterį Oną, kuri garsėjo savo darbštumu ir kitomis dorybėmis. Vyresnioji jos sesuo Marijona toli gražu neprilygo savo seseriai - buvo lengvabūdė, švaistūne, netvarkinga. Jos tėvams buvo aišku, kad ją ištekinti nebus lengva.

Kada senelis su piršliu atvažiavo į Simanavičių ūkį, kalbama buvo tik apie Onutę. Deja, vestuvių dieną Simanavičiai sumanė jaunikį apgauti - Oną prievarta uždarė į rūsį, o nuotakos rūbais aprėdė Marijoną. Svita buvo paėmusi “ant šilumos” ir nuvyko šliūban su ne ta nuotaka... Nepakeldama tokio pažeminimo, Ona Simanavičiūtė visiems laikams iškeliavo į Ameriką, o skaudžiai apgautas mano senelis kantriai nešė jam uždėtą kryžių ligi pat amžiaus galo....

Mano senelis pasižymėjo darbštumu, teisingumu ir gailestingumu. Be to, jis buvo dar ir šiek tiek raštingas. Pirmojo pasaulinio karo metais Pagausančio ir kitų gretimų kaimų žmonės jį išsirinko šaltyšiumi. Šias pareigas jis ėjo ir Nepriklausomos Lietuvos kūrimo metais. Drauge su Juodaičių parapijos klebonu 1918 m. jis organizavo pirmuosius savanorius Lietuvai ginti. Laikai buvo sunkūs. Vyresnysis sūnus Pranciškus - mano tėvas - buvo fronte, sodyba sudegė, vyresniąją dukterį Antaniną sužeidė sprogęs artilerijos sviedinys. Glaudėmės laikinoje, iš molio nudrėbtoje lūšnoje, kuri buvo ir tvartas, ir gyvenamasis namas. Tuo tarpu apylinkėse siautė plėšikaujantys, iš vokiečių nelaisvės pabėgę rusų kareiviai, o bolševikų kariuomenė jau artėjo prie Kėdainių... Jauniausiajam sūnui Juozukui buvo vos devyniolika metų. Su ašaromis akyse senelis peržegnojo paskutinį savo sūnų ir pasiuntė jį savanoriu į frontą prieš bolševikus - Tėvynė ir tikėjimas pavojuj. Forsuojant Nevėžį, Juozukas su savo gurguole įlūžta į ledinį vandenį, persišaldo, suserga ūmiu plaučių uždegimu, kuris vėliau pereina į chronišką, prieš laiką demobilizuojamas, tačiau pirmykštės jėgos niekados negrįžta... Ne kartą vaikystėje esu girdėjęs, kai įpykusi senelė prikaišiodavo seneliui: “Tu, beširdi, anais metais savo paskutinį sūnų kaip jautį į skerdyklą pasiuntei, suėdei jo gyvenimą...”

Nors likimas seneliui įtaisė nepraktišką ir netaupią gyvenimo draugę, o dažnai padedant kitiems savi ūkio reikalai nukentėdavo, senelis vertėsi pusėtinai. Netgi santaupų kažkiek turėjo, nes apie 1912 metus iš nusigyvenusio dvarininko Burbos nusipirko 7 dešimtines (7,6 ha) miškingos pievos. Tolokai buvo šis sklypas, net už 3-4 kilometrų nuo namų, tačiau ir mano vaikystės metais iš šio ploto parveždavome 6-7 vežimus šieno ir, tausodami Zabraną, apsirūpindavome malkomis ir net statybiniais rąstais.

Nuo neatmenamų laikų senoji Banių sodyba buvo Pauosvaidžio, vėliau Pagausančio, kaimo savotiškas viešbutis. Nė vienam elgetai, prekiaujančiam žydui ar šiaip nakties užkluptam pakeleiviui čia nebu-

vo atsakyta nakvynė. Vaikystėje ne kartą esu girdėjęs, kai įėjęs trobon nepažįstamas žmogus maždaug taip prabildavo: “Pas kelis jūsų kaimynus prašiausi nakvynės, bet nenori ar bijo priimti. Tik vienas iš jų pasakęs: “Va, eik į aną sodybą, jie visus priima”... Ne tik pernakvoti priimdavo, bet ir pamaitindavo tuo, ką patys tuo metu ant stalo turėjo.

Aš gimiau labai neparankiu mūsų šeimai laiku. Geraširdis mano senelis dovanojo Simanavičiams už jų padarytą niekšybę ir pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais laidavo už savo svainį, imantį banko paskolą. Paskolą svainis praūžė, ūkis buvo parduotas iš varžytinių, tačiau paskolai padengti nepakako. Sumą, kuri dėl palūkanų vos nepadvigubėjo, bankui atidavė senelis. Tuo laiku ištekėjo jauniausioji senelio duktė Kazimiera. Kraičio vietoje jos vyrui Jonui Gudžiūnui jis pasirašė trijų tūkstančių paskolos gavimo dokumentą - vekselį. Vekselį žentas pardavė Žydų bankui, kurio atstovai aprašė visą senelio kilnojamą ir nekilnojamą turtą. Iškilo varžytinių grėsmė. Taigi labai negeru laiku atėjau į pasaulį.

Lingė su lopšiu kabėjo ties senelio lova. Tad jis man buvo ne tik senelis, bet ir auklė, draugas ir mokytojas, kuris pirmasis mokė mylėti Dievą ir Tėvynę.

Mirė senelis 1946-ųjų gegužį, per patį sodų žydėjimą. Man tada jau buvo aštuoniolika. Mokiausi Veliuonos gimnazijoje.

Laidotuvių dieną suėjo nepaprastai daug žmonių. Senelį vežė berželiais apkaišytame vežime. Karsto šonuose sėdėjo mano vyresnysis brolis Antanas, aš ir dar du senelio vaikaičiai.

Vaikystėje su senele draugaudavau mažai. Jos jauniausioji duktė Kazimiera, ištekėjusi už Jono Gudžiūno, beveik kasmet gimdydavo, todėl senelė ten gyveno, padėdama vaikus auginti. Senelis dėl to visai nesisielojo, o man atrodė, kad jam taip net geriau. Kasmet dviem trims mėnesiams senelė parkeliaudavo namo. Mudu su broliu Antanu jos ir laukdavome, ir bijodavome. Laukdavome dėl jos pasakojimų, o bijodavome dėl to, kad jos tie pasakojimai mudviem daug baimės įvarydavo. Pasakų ji nemėgdavo sekti, bet porindavo “tikruosius” atsitikimus. Senelės pasakojimų veikėjai - velniai, raganos, laumės, vaiduokliai, o retsykiais angelai ar net šv. Marija. Veiksmas visada vykdavo ne už devynių marių, bet čia pat, mūsų kaime, o dažniausiai senojoje Banių sodyboje. Tada ir vėliau, jaunystės metais, man atrodydavo, kad mano senolei jos pasaulis, susikurtas iš laumių, raganų ir vaiduoklių, buvo realesnis už tikrąjį, mus supantį. Mirė senolė 1953-iaisiais. Tada aš jau buvau Intos lageriuose.

Mano tėvas Pranciškus gimė 1894-ųjų spalį. Šeimoje jis buvo nekalbus, niūrus, o retkarčiais netgi šiurkštus. Su kaimynais ir kitais žmonėmis visai kitoks: linksmas, šnekus, mėgstantis juokauti. Gamta, greičiausiai Dievas, apdovanojo jį daugiabriauniu talentu. Tai buvo vienas iš pačių geriausių meistrų apylinkėje. Jis statė bet kokius trobesius, dirbo kubilus, statines, baldus. Savo kalvėje apkaldavo ratus, roges, pakaustydavo savo ir kaimynų arklius. Viską darydavo greitai ir gerai. Man ir dabar sunku įsivaizduoti, kaip jam pavykdavo dirbti ir sparčiai, ir gerai. Turėjo ryškią išradėjo gyslelę. 1938-1939 m žiemą sukonstravo visiškai naujo tipo arpą, kuriam negalėjo prilygti fabrikiniai. Ūkio darbus taip pat gerai išmanė, tačiau nemėgo. Tuos darbus daugiausiai dirbdavo senelis, o vėliau ir mudu su broliu.

Labai gabus tėvas buvo svetimoms kalboms. Nuo bolševikų revoliucijos bėgdamas į Lietuvą, pakliuvo vokiečiams į nelaisvę ir pramoko vokiškai. Tad nuvažiavęs susimalti pas malūnininką vokietį, kalbėdavo vokiškai. Sutikęs turguj ar kitur lenkuojantį šlėktelę, kalbindavo jį lenkiškai, o krautuvininką - žydiškai.

Mama buvo kilusi iš kaimyninio Pamituvio kaimo. Jos tėvų Markeliūnų šeima buvo gana gausi: trys sūnūs ir keturios dukterys. Ji gimė 1891 m. ir buvo trejetu metų vyresnė už mano tėvą. Tėvas vedė ją, matyt, ne iš meilės. Ji kaip augintinė jaunystę praleido pas savo artimus gimines Veliuonoje, kurioje jai už jų karšinimą testamentu dovanojo 2,2 ha sodybą Veliuonoje ir 12 ha ūkelį netoli Stakių.

Mano mama mokėjo šiek tiek paskaityti iš maldaknygės, buvo labai pareiginga, darbšti ir teisinga. Sukolchozinus mūsų kaimą, tėvas, mokėdamas gerai sutarti su brigadininkais, kai ką parsitempdavo į namus, bet tai darydavo slapčia nuo mamos. Šalia gyveno neturtingi kaimynai. Tai buvo gerų muzikantų, dainininkų šeima, bet labai tingi. Kartais jie ant stalo neturėdavo ką pasidėti. Tada kaimynė ateidavo pas mus. Mama terbelę miltų, lašinių bryzą įbruka jai ir sako: “Neškis, kol Pranciškus nemato”. Tą patį kartais, nesant troboje mamos, darydavo ir mano tėvas. Tik jo duoklė paprastai būdavo didesnė.

Mirė mano mama 1970-ųjų gruodį. Ją palaužė melioratorių išgriauta senoji Banių sodyba.

Vaikystėje buvau kamuojamas įvairių ligų, todėl atrodžiau daug menkesnis už bendraamžius. Maždaug nuo 1928 m. apie dešimt metų mūsų namuose veikė pradinė mokykla. Viename namo gale buvo klasė, kitame - kambariai mokytojui. Tad mano vaikystės dienos buvo susijusios su mokykla. Mokytojavo tada Griškaitė iš Marijampolės, kuri mane labai mylėjo. Dažnai vesdavosi į klasę ir pasodindavo pirmajame suole. Man tada buvo 4-5 metai. Ji mane išmokė daugybę vaikiškų eilėraščių, kuriuos aš turėdavau deklamuoti jos svečiams ir kaimynams.

Pirmąjį skyrių pradėjau lankyti jau mokėdamas skaityti ir rašyti. Tais laikais visų skyrių vaikus mokydavo vienoje klasėje. Daugiausia dėmesio skirdavo baigiamajam - ketvirtajam - skyriui. Jaunesnieji rašė dailyraštį, piešė ar nurašinėdavo skaitinių tekstus. Taigi turėjau dirbti tai, ko labiausiai nemėgau. Greitosiomis įveikęs užduotį, sekdavau, kaip ketvirtokai mokosi istorijos, geografijos, gamtamokslio, aritmetikos... Kartą per savaitę atvažiuodavo Juodaičių parapijos klebonas Mykolas Paškevičius mokyti tikėjimo tiesų. Reikėjo išmokti taisyklingai kalbėti poterius (senelis buvo išmokęs senoviškai), Bažnyčios įsakymus, atsakinėti maždaug į tris šimtus katekizmo klausimų, atpažinti keliasdešimt paveikslų, vaizduojančių Biblijos įvykius. Kunigas buvo nepaprastai griežtas, dažnai nusukdavo mums ausis, klupdydavo ant kelių, todėl mes jo nemėgome ir, jam negirdint, įvairiai pravardžiuodavome. Vėliau, jaunystės metais, aš mintyse jo už tai atsiprašinėdavau, nes sužinojau, kad tai buvo labai drąsus kovotojas su bolševikais ir lenkais. Kovėsi turėdamas kapitono laipsnį, o vėliau dėl nežinomų priežasčių tapo kunigu.

Ketvirtąjį skyrių baigiau 1939 m. Buvome keturi ketvirtokai: Benediktas Andrikis, Ksaveras Povilaitis, Pranas Sabonaitis ir aš. Egzaminų laikyti nuvedė į Juodaičių pradinę mokyklą. Čia susirinko ir kitų aplinkinių mokyklų ketvirtaskyriai, iš viso apie 25-30 mokinių. Mes, atėję iš tolimesnių mokyklų, juodaitiškius vadindavome "miesčionimis". O tas miestas susidėjo iš bažnyčios, klebonijos, špitolės, pašto agentūros, trijų smulkių prekių parduotuvių ir šaligatvio, kuris prasidėjo ties paštu ir baigėsi prie parapijos salės. Taigi tie "miesčionys" pirmiausia prikibo prie manęs: "Eik pirma mamos papą patraukti, o paskui jau egzaminų laikyti!" Tai pamatęs, tuoj pat pasišovė mane užsistoti kitas "miesčionis", Celestinas Ajauskas, toks pat

“milžinas” kaip ir aš: “Kokia nauda iš to jūsų didumo, kai galvelės jūsų skystos”. To užteko, kad būčiau paliktas ramybėje. “Mudu, Kaziuk, jiems parodysime, kaip reikia egzaminus laikyti”, - padrąsino Celestinas mane.

Pirmasis egzaminavo klebonas M. Paškevičius, paskui rašėme diktantą, vėliau raštu sprendėme aritmetikos uždavinį. Po to laikėme istorijos, geografijos ir gamtamokslio egzaminus. Kai baigėsi egzaminai, buvo jau pavakarys. Juodaičių pradinės mokyklos vedėjas Tamošaitis supažindino su egzaminų rezultatais. Perskaitė kelias pavardes tų, kurie neišlaikė egzaminų. Paskui paskelbė, kurie gavo vien penketus. Tai buvo Celestinas Ajauskas, Vytautas Bukauskas, Pranas Sabonaitis ir aš.

Kol mudu su broliu paaugome, gyvulius ganydavo samdomi piemenukai, o vėliau, broliui Antanui įkopus į devintuosius metus, šis darbas teko jam Ganiau ir aš. Ganydavau iki pat Visų Šventųjų, kai gyvulius uždarydavo į tvartus. Todėl ir į mokyklą pradėdavau eiti nuo lapkričio pradžios. Nuo 1939 m lapkričio pradžios pradėjau mokytis Juodaičių pradinės mokyklos penktajame skyriuje. Vadovėlius nupirko mano senelės pusbrolis, Ariogalos parapijos klebonas. Matyt, jis ir mano tėvai tikėjosi, kad iš manęs išeisiąs kunigas. Mus mokė mokytoja, berods pavarde Karpavičiūtė. Labai dažnai ji mums pasakodavo apie savo pažintis ir draugystę su dvarininkais, ypač su Karpiais nuo Kelmės. Girdavosi, kad yra viena iš pirmųjų motociklininkių Lietuvoje. Mes noriai jos klausydavome - vis įdomiau negu mokytis. Geresnius pažymius rašydavo tik turtingesniųjų vaikams. Aš, kaip mažaūgis, sėdėjau pirmajame suole. Matematikos rašomuosius nuo manęs dažniausiai nusirašinėdavo stambesnių ūkininkų vaikai. Aš, būdavo, gaunu trejetą ar ketvertą, o anie penketus. Tiesa, vienąkart ir aš gavau penketą. O buvo taip. Tų metų rudenį obuolių beveik nebuvo. Tad prieš pat Kalėdas tėvas iš vakaro pridėjo terbelę gražių obuolių ir liepė nunešti mokytojai. Man buvo gėda nešti kyšį, todėl anksti, dar su tamsa, iškeliavau į mokyklą, kad niekas nepastebėtų. Tyliai užlipęs į mokyklos antrąjį aukštą, kur gyveno mokytoja, ilgai laukiau, kol ji atsikels. Išgirdęs vaikštant, nedrąsiai pasibeldžiau. Atsivėrė durys, ir ji maloniai (mano nuostabai) priėmė obuolius. Tą dieną pašaukė atsakinėti per gamtamokslio pamoką, ir aš gavau penketą. Tai buvo pirmas ir paskutinis jos parašytas penketas.

Kas dedasi pasaulyje, pradėjau domėtis labai anksti, ypač po 1939 m. rugsėjo 1-osios, kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Tuo

metu ausinį radiją turėjo tiktai Vladas Garšva, gretimos Banių sodybos žentas. Kiekvieną vakarą mano tėvas ir kiti kaimynai eidavo pas jį sužinoti, kas vyksta lenkų-vokiečių fronte. Garšva, užsidėjęs ausines, klausydavo, o mes visi tyliai, bijodami net sukosėti, sėdėdavome ir laukdavome. Pasibaigus žinių laidai, Garšva pasakodavo, ką girdėjęs, bet nusiskųsdavo, kad ne viską spėjęs įsiminti. Trečią ar ketvirtą vakarą kažkuriam iš kaimynų šovė mintis man uždėti ausines. Užsidėjęs ausines, aš pavirtau savotišku gyvu magnetofonu. Pasibaigus laidai, išklojau, ką girdėjau. Kaimynai, matyt, buvo patenkinti, nes ir kitais vakarais turėdavau klausyti laidų.

1940 m. vasarą užėjo bolševikai. Karves ganydamas pamačiau, kaip už pusantro kilometro esantis vieškelis pavirto milžiniška kylančių dulkių juosta. Skubiai suvariau gyvulius į patikimai aptvertą Zabraną, ir su seneliu nuskubėjom dundančio vieškelio link. Jojo rusų raiteliai, barškėjo gurguolės. Dažnai juos lenkdavo kareivių prisodinti sunkvežimiai. Senelis, kaip buvęs carinės Rusijos kareivis, bandė vieną kitą kareivį užkalbinti, tačiau šie baimingai dairėsi ir į kalbas nesileisdavo. Pagaliau vienas užklaustas, ar iš toli esąs, ciniškai šaipydamasis atsakė: “Iš čia nematyti”. Senelis liūdnai tarė: “Čia ne tie kareiviai, kurie buvo prie caro”. Neiškentęs ir tėvas nuėjo pasmalsauti, kaip tie rusai atrodo. Sugrįžęs nusispjovė ir sako: “Čia ne rusų, o driskių, ubagų kariuomenė... Arkliai nususę ir nekaustyti, pakinktai virvagaliais suraišioti. Kareiviai smulkučiai, brezentiniais batais apauti”. Supratau, kad jam, kaip buvusiam caro kariuomenės puskarininkiui, gėda į visa tai net žiūrėti. Aš matytą rusų kariuomenę tegalėjau palyginti su Lietuvos kareiviais, kuriuos daug kartų buvau matęs Seredžiuje. Oi, kokia šauni tai buvo kariuomenė!

1937 metais tėvas pasistatė aniems laikams gana modernią pirtį. Prieš didžiąsias šventes pas mus vanodavosi ne tik Pagausančio, bet ir gretimų kaimų žmonės. Mūsų pirtį buvo pamėgęs ir Juodaičių klebonas. Kartą, netrukus po bolševikų atėjimo, jis atvažiavo pirtin ir padavė tėvui ryšulį knygų, brošiūrų ir įvairių žurnalų, kad jis kruopščiai paslėptų. Šį darbą tėvas pavedė mudviem su broliu. Knygas apvyniojome skudurais, sudėjome į sandarią dėžutę ir pakišome po grindimis kluono šalinėje. Aš labai mėgau knygas, tais laikais retas jų turėjo. Todėl slapčiomis iš paslėptos dėžutės išsiimdavau po knygą ar žurnalą ir karves ganydamas skaitydavau. Tuose leidiniuose nemaža vietos buvo skirta bolševikų revoliucijai Rusijoje ir šiaip daug buvo rašoma apie

bolševizmą. Kartais ne viską suprasdavau, apie ką ten rašoma, tačiau man pasidarė aišku, kas per "svečiai" į Lietuvą atsibeldė. Netrukus sužinojome, kad bolševikai areštavo Juodaičių pradinės mokyklos vedėją Tamošaitį. Sklido žinios ir apie kitus areštus.

Labai aš mėgau karstytis po medžius, todėl mama dažnai prikaišiodavo, kad nespėja manęs nei rengti, nei lopyti. Tą rudenį ypač buvau apdriskęs. Kaimyno paklaustas, kodėl taip apiplyšęs, nieko nelaukdamas atšaudavau: "Prie naujos valdžios taikausi, - esu kolchoznikas".

Artėjo Visų Šventųjų diena. Gyvulius uždarėme į tvartą. Neprisimenu, mama ar tėvas užsimanė, kad reikia į mokyklą mane leisti, tačiau senelis griežtai pareiškė, jog savo vaikaitį į bedievių mokyklą neįeisiąs. Mintyse seneliui aš padėkojau, nes Juodaičiuose man mokytis nepatiko.

Litus pakeitė į rublius. Žmonės skundėsi, kad krautuvių lentynos sparčiai tuštėja. Tik aš vienas paslapčiomis džiaugiausi - nepaprastai atpigo degtukai. Dėžutė kainavo tik vieną kapeiką. Buvau aistringas įvairiausių "pistoletų", šaudančių iš degtukų sieros, gamintojas, tad kiekviena proga jų pirkdavau net po keliolika ar keliasdešimt dėžučių iš karto. Tuo laiku pinigų vertė nukrito tiek, kad kapeikos skambėjo kiekvieno piemenuko kišenėje. Per žiemą degtukų sukaupiau arti tūkstančio dėžučių ir laikiau juos paslėpęs ant aukšto po įvairiais nenaudojamais rakandais. Šaudmenims sunaudojau tik nedidelę jų dalį. Karo metais likusį "turtą" atidaviau tėvams. Jie labai apsidžiaugė, nes nusipirkti degtukų buvo beveik neįmanoma.

Vieną 1941 m pavasario dieną, betemstant, nakvynės paprašė jaunas gražiai apsirengęs nepažįstamas vyriškis. Jis buvo linksmo būdo ir greitai susidraugavo su visa mūsų šeima. Tėvą ir senelį vaišino gerais papirosais, mamai ir atėjusiai kaimynei būrė iš kortų, man ir broliui parodė įvairių triukų su kortomis. Jis sakėsi esąs medvilninių siūlų pardavimo agentas ir darąs sąrašus tų šeimininkių, kurioms reikalinga ši deficitinė prekė. Žadėjo siūlų už prieinamą kainą atgabenti ir mūsų kaimo audėjoms. Pripasakojo įvairiausių mums negirdėtų anekdotų. Tėvas naujai pažinčiai įtvirtinti net buteliuką pastatė. Tik viena mama į mūsų svečią nepatikliai žiūrėjo. Rytą svečias atsikėlė anksti, pavalgė ir paprašė, kad tėvas išlydėtų kelio parodyti. Atsisveikindamas kieme svečias tėvui taip maždaug pasakė: "Aš matau, kad jūs geri žmonės. Nepykite, jei aš jums tų siūlų neatgabensiu. Čia kiti reikalai... Greitai

bus karas, vokiečiai rusus išvys, ir vėl mes būsime laisvi... Nepatikimiems žmonėms apie tai nepasakok".

Po kokių trijų keturių valandų dviračiu atlėkė Juodaičių seniūnas Jonas Ajauskas, pagarsėjęs bolševikas. Jis teiravosi, ar kas nors pas mus nenakvojo. Tėvas atsakė, kad kažkoks medvilninių siūlų agentas nakvojo, bet anksti rytą išėjo. Paklaustas, kurion pusėn agentas nuėjo, tėvas parodė visai kitą kryptį. Seniūnas nieko nelaukęs nudūmė nurodyta kryptimi.

1941 m birželio 14 d. prasidėjo masinis žmonių trėmimas. Iš mūsų kaimo nieko neišvežė, tačiau gretimame Akmeniškių kaime gyveno pavyzdingas ūkininkaitis Antanas Gudžiūnas, katalikiškos Lietuvos jaunimo organizacijos "Pavasaris" aktyvus narys. Akmeniškių apylinkės seniūnas, vietinis bolševikas Gudišius su dviem milicininkais atvažiavo jo suimti. A Gudžiūnas, matyt, jautė galimą areštą ir buvo viskam pasiruošęs. Stambaus kalibro pistoletu nušovė Gudišių, vieną milicininką sužeidė, o antrasis pabėgo. Pats Gudžiūnas pasislėpė pas seserį, kuri gyveno 2-3 km už Juodaičių. Netrukus sesers sodyba bolševikų buvo apsupta, o bandantis pabėgti A Gudžiūnas nušautas rugių lauke.

Tomis dienomis visi mūsų krašto ūkininkai pasavaičiui buvo varomi su arkliais į Raseinių karo aerodromo statybos darbus. Birželio 19 d. atėjo ir tėvui eilė vykti. Prisikrovė arkliams pašaro, mama pridėjo pintinę maisto ir išleido kelionėn. Visi buvome neramūs, nes tebesitesė žmonių trėmimai. Daug kas slapstėsi. Vieną naktį tėvas netikėtai sugrįžo. Išsigandusi mama prikaišiojo, kad už nepalankumą valdžiai galį išvežti į Sibirą. Tėvas, ramindamas mamą, papasakojo jog bepietaudamas pamatė jį atidžiai stebintį žmogų. Matyt, išalkęs, pagalvojo tėvas ir pakvietė nepažįstamąjį prie vežimo. Pastarasis noriai vaišinosi iš tėvo krepšelio. Netrukus įsišnekėjo ir atsirado pasitikėjimas vienas kitu. Nepažįstamasis nepasisakė, kas esąs, bet prisipažino, kad jis yra pasitraukęs iš namų, nes gavo žinią, jog bolševikai rengiasi ištremti. Po to jis apsidairė ir tyliai tėvui pasakė, kad maždaug prieš savaitę pas jį apsilankė jo pažįstamas, kuris nuo bolševikų buvo pasitraukęs į Vokietiją, o dabar žvalgybos desantu nuleistas į Lietuvą. "Ryt ar poryt prasidės karas", - dar tyliau pareiškė nepažįstamasis. "Kol nevėlu, važiuok namo, nes čia gali žūti".

Tėvas, atsiminęs atsitikimą su medvilninių siūlų agentu, nelaukdamas, kol prašvis, nuo kaimynų akių paslėpė arklius ir vežimą,

o pats, pasiėmęs maisto ir vandens, įsikasė klojime į šiaudus. Mamai, seneliui ir mums, vaikams, prisakė niekam neprasitarti, kad jis pabėgęs iš aerodromo statybos darbų.

Šeštadienio diena slinko ramiai. Tiktai popietę aukštai ėmė zvimbti lėktuvas, palikdamas danguje baltų dūmų kaspiną. Senelis nusprendė, kad tai ne rusų lėktuvas, nes taip aukštai skraidyti rusų lėktuvai negali. Mama vaikščiojo nekalbi ir susirūpinusi. Mudu su broliu buvome gerai nusiteikę - laukėme naujų įdomybių.

Švintant mus pažadino baisus pažeme skrendančių lėktuvų ūžimas. Mudu su broliu kaip įgelti pašokome iš lovos, šiek tiek apsirengėme ir išbėgome į kiemą. Kieme stovėjo tėvas, mama, vienmarškinis senelis. Pro pat Zabrano medžių viršūnes praskrido lėktuvas su aiškiai matomais juodais kryžiais. Padaręs ratą virš mūsų galvų, lėktuvas nuskrido link vieškelio ir paleido kelias serijas iš kulkosvaidžio.

Netrukus visas dangus gaudė nuo lėktuvų, girdėjosi ore sunkiųjų kulkosvaidžių tratėjimas, dundėjo sprogįnėjančios bombos. Virš mūsų galvų praskrido baisiai plerpdamas degantis rusų lėktuvas. Netrukus jis nukrito, dunkstelėjo, ir pakilo dūmų kamuolys. Virš mūsų galvų vėl pasirodė trumpi stori rusų naikintuvai. Staiga iš kažkur išniro šmaikštus ir greitas vokiečių naikintuvas, kuris tuoj pat padegė visus tris nespėjusius pasprukti lėktuvus ir nuskrido savais keliais. Danguje pamatėme rusų lakūnų parašiutų kupolus. Po to viskas aprimo, ir mudu su tėvu išsiruošėme į bažnyčią, teisingiau, ne tik į bažnyčią, bet ir sužinoti įvairių naujienų. Bažnyčioje meldėsi tik seni žmonės ir davatkėlės, o vyrai būriavosi priešais bažnyčią esančioje aikštėje. Po kiek laiko atsirado seniūnas Jonas Ajauskas ir ruošėsi jaunimui dalyti mobilizacinius šaukimus, bet kažkieno apdaužytas paspruko. Vieškelyje nuo Seredžiaus pusės pasirodė pirmieji vokiečių motociklininkai. Žmonės juos sveikino, merginos mėtė gėles. Sustoję vokiečiai kalbino žmones, vyrus vaišino rūkalais. Čia kažkas priėjo prie mano tėvo ir sako, kad šis, kaip mokąs šiek tiek vokiškai, praneštų vokiečiams, jog Juodaičių pradinės mokyklos vedėjas yra didelis komunistas. Tėvas jam būdinga maniera atsakė: “Kas numovė kelnes, tas išmuš ir jose esančias utėles”.

Mums parūpo namai, ir kupini naujienų grįžom Vėliau sužinojom, kad tą pačią dieną vokiečiai sušaudė mokytoją Petrulį. Taigi jie dosniai dalijo ne tik cigaretes, bet ir kulkas.

Vokiečiai lauktosios laisvės neatnešė. Šaudė žydus ir lengvatikius, bolševikinės propagandos suklaidintus žmones. Ūkininkus apkrovė svariomis pyliavomis. Didžiausiu deficitu tapo druska, degtukai, žibalas. Prasidėjo antroji balanų gadynė. Gaudė jaunus vyrus ir siuntė į frontą, kitus - į reicho darbų tarnybą, trečius - į aną pasaulį.

Vėlyvą 1941 m rudenį vėl pradėjau mokytis Juodaičių mokyklos šeštajame skyriuje. Mokė mus tokia nedidukė raudonskruostė Smulkevičiūtė, kilusi iš Šakių. Visi mokiniai ją gerbė, nes ji neskirstė mokinių pagal tėvų turtingumą. Baigęs šešis skyrius, 1942-aisiais jau mokiausi Kauno IV berniukų gimnazijos antrojoje klasėje, o 1943 m rudenį persikėliau mokytis į Raseinius. Raseiniuose IIIc klasėje auklėtojas buvo lietuvių kalbos mokytojas Edmundas Dirgintas. Tai buvo mokinių gerbiamas ir mylimas žmogus. 1944 m birželį pasibaigė mokslo metai. Atsisveikindamas auklėtojas pridūrė, kad mūsų laukią labai neramūs laikai. Jo nuomone, vokiečiai neišvengiamai pralaimėsią karą, netrukus atriedėsianti kruvinoji fronto banga. Užsirašė kelių savo auklėtinių pavardes, kurie gyvena toliau nuo Raseinių ir centrinių kelių, pareiškė besitikįs, jog mokinių tėvai neatsisakysią jį priglausti praeinant frontui.

JAUNYSTĖ

Antrojo bolševikmečio pradžioje prasidėjo mano jaunystės metai, paženklinti paraku, krauju ir ašaromis.

Raseiniai kelis kartus ėjo iš rankų į rankas, tad iš jų beliko griuvėsių ir degėsių krūvos. Nesunaikintas išliko, dideliam bolševikų džiaugsmui, tik Raseinių kalėjimas. Sudegė mano knygos, patalynė ir kitoks turtelis. Toliau mokytis perėjau į Veliuoną, kur buvo įsikūrusi progimnazija. Ją įsteigė iš Veliuonos kilusi istorijos mokytoja Leonidą Batūraitė-Matusevičienė, istoriko Romo Batūros tikroji teta. Tai buvo reto energingumo ir nepaprastai savo kraštą mylinti moteris. Formaliai progimnazijos direktoriumi buvo Nepriklausomos Lietuvos karo lakūnas A. Kebliūnas, tačiau pačius svarbiausius organizacinius reikalus tvarkė Matusevičienė. Ji per trumpą laiką subūrė neeilinių mokytojų kolektyvą, kurio galėjo pavydėti daugelis kitų mokyklų. Savo erudicija ryškiai išsiskyrė aukštuosius mokslus Prancūzijoje baigęs Antanas Valaitis. Prieš karo pradžią jis buvo Lietuvos pavasarininkų federacijos pirmininkas, redagavo žurnalą “Pavasaris”.

Pradžioje mūsų dorovinis bei tautinis auklėjimas vyko sena tvarka. Pamokas pradėdavome ir baigdavome malda, beveik visi, išskyrus keletą komjaunuolių, rytais užeidavome pasimelsti į istorinę Veliuonos bažnyčią, tikėjimo tiesų mus mokė jaunasis vikaras Girdzevičius. Tikybos pamokos vykdavo ne mokyklos patalpose, bet bažnyčioje.

1945 metais Veliuonos progimnazijai buvo suteiktas gimnazijos vardas, todėl mūsų klasė ištisus penkerius metus buvo vyresnioji, ir mes tuo truputį didžiavomės. Mokykloje buvo jauku ir ramu, tačiau už jos sienų kunkuliavo parako dūmų, degėsių ir ašarų prisisunkęs gyvenimas. Naktimis dažnai buvo matomos gaisrų pašvaistės, girdimi šūviai. Prie Vytauto Didžiojo paminklo nuolat būdavo sumetami išniekinti laisvės kovotojų lavonai. Masiniai žmonių trėmimai nesiliovė. Retėjo ir klasės draugų gretos. Per 1948 metų gegužės 22 d. masinį trėmimą Veliuonos stribas Žilaitis nušovė iš apsuptų namų bebėgantį mano geriausią jaunystės dienų draugą Vytautą Mockaitį.

Kasmet po kelis kartus būdavau grubiai agituojamas, kad aš, kaip pavyzdingo elgesio ir geras mokinys, stočiau į komjaunimą. Griežtai atsisakydavau.

Gimnaziją baigiau 1949 metais. Atestate buvo vienas ketvertas, o kiti - penketai. Kiekvienas gavome laku užanspauduotą voką su charakteristika. Nutariau stoti į Žemės ūkio akademiją, nuvežiau dokumentus. Studentų priėmimo komisijos sekretorius paėmė pareiškimą, pasigėrėjo geru atestatu ir atplėšė voką. Perskaitė ir jau pasikeitusiu veidu pareiškė, kad su tokia charakteristika vilties maža. Draugiškai patarė atsiimti dokumentus. Charakteristika buvo pasirašyta gimnazijos direktoriaus, Veliuonos valsčiaus partorgo ir komsorgo. Joje teigiama, kad aš tikįs religiniais prietarais, vengiąs stoti į komjaunimą ir kad man nesvetimos antitarybinės nuotaikos. Charakteristiką sunaikinau.

GINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO PRADŽIA

1944m. lapkričio mėn. bolševikai paskelbė jaunų vyrų mobilizaciją, nes karas dar nebuvo pasibaigęs. Tačiau tik nedidelė dalis pakluso. Ėjo gandai, kad greitai Vakarų sąjungininkai susijungsią su vokiečiais ir atsigręšią prieš rusus. Kiti skleidė gandus, kad vokiečiai panaudosią kažkokį galingą slaptąjį ginklą, ir rusai būsią sumušti. Laukdami palankių įvykių, vieni vyrai slapstėsi namuose, kiti būrėsi ir ginkluoti traukė į miškus. Enkavedistų būriai, padedami vietinių bolševikėlių, ėjo per kaimus, gaudė jaunus vyrus ir siuntė į kariuomenę. 1944 m. gruodžio

mėnesį prasidėjo pirmieji mūšiai su enkavedistų būriais. Stambiausias susirėmimas, trukęs dvi ar tris dienas, įvyko Vosbutų kaime netoli Čekiškės. Čekistai, keršydami už nepaklusnumą ir patirtus nuostolius, pradėjo deginti sodybas ir net ištisus kaimus, žudyti ne tik vyrus, bet ir moteris, vaikus, senelius. 1944 m gruodžio 24-ąją, per Kūčias, buvo sudeginti Graužų ir Vosbutų kaimai, išžudyta ir nukankinta nemaža dalis šių kaimų gyventojų. Tai sukėlė didžiulę pasipiktinimo bangą. Vyrai ne juokais suskato ginkluotis ir organizuotis į karinius būrius, kuriems vadovauti ėmėsi buvę Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkai, puskarininkiai ar šiaip autoritetą turintys sumanūs vyrai.

1945 metų pradžioje enkavedistai susidurdavo jau su organizuotu pasipriešinimu. 1944 m. pačioje pabaigoje čekistai mūsų apylinkėje sugaudė apie 30 vyrų, nuvarė į Seredžiaus stribynę ir uždarė. Po paros gerai ginkluotų vyrų būrys nakties metu užėmė Seredžių, be šūvio nuginklavo sargybinius, išlaisvino įkalintus vyrus ir likvidavo gana gausų stribų ir enkavedistų būrį. Po dviejų ar trijų mėnesių panašiu būdu su Seredžiaus stribais ir enkavedistais buvo susidorota dar kartą. Beveik visi mūsų apylinkių žmonės palaikė partizanus ir visokeriopai rėmė. Vadino juos ne partizanais, bet žaliukais, miško broliais. Štai keliolika partizanų, kilusių iš mūsų ar gretimų kaimų ir veikusių mūsų apylinkėse:

1. Antanas Povilaitis. Gimęs apie 1920-1922 m Pagausančio kaime. Į partizanų gretas įstojo 1944 m pabaigoje. Gimė ir augo neturtingo ūkininko šeimoje. Jo tėviškę 1940 m pavasarį bankas už skolas pardavė iš varžytinių. Socialinė kilmė galėjo jį paskatinti pasukti išdaviko keliu, bet jis to nepadarė. Žuvo 1948 m ankstyvą pavasarį ties Juodaičiais.

2. Petras Andrikis (jį vadindavo Kvedaru, patėvio pavarde). Gimęs apie 1915 m Mišiūnų kaime. Tėvai teturėjo 3 ha žemės. Tai buvo Juodaičių pavasarininkų kuopelės aktyvistas. Partizanauti išėjo 1944 m pabaigoje. Buvo būrio vadas. Žuvo 1948 m ties Juodaičiais kartu su savo bendražygiu Antanu Povilaičiu (sužeistas pats nusišovė).

3. Juozas Riauba (slapyvardis “Vilius”). Gimė apie 1920-1922 m mažame trijų vienkiemių Karalinavos kaime, netoli Mišiūnų. Tėvai turėjo vos 1,5-2 ha žemės. Partizanauti pradėjo 1944 m Garsėjo drąsa, partizaniška nuovoka bei šaltakraujiškumu. Jam buvo pavedamos pačios sunkiausios ir pavojingiausios užduotys. Tūrėjo puskarininkio laipsnį, atrodo, vadovavo būriui. Žuvo 1952 metų vasarą netoli Girkalnio, Voverinės kaime.

4. Zenonas Kregždė. Gimė apie 1925 m. Karalinavos kaime, taip pat mažažemio šeimoje. Į partizanų gretas įstojo 1944 metais. Buvo nepaprastai tylus ir kuklus, neeilinės drąsos, sumanus partizanas. Pasakojimai apie jo žygius dažnai būdavo panašūs į legendas. Žuvo 1958 m, jau seniai pasibaigus partizanų kovoms. Tai įvyko Akmeniškių kaime Pilypo ar Atgalainio sodyboje.

5. Benediktas Kregždė. Gimęs apie 1922-1924 m. Tėvo neturėjo. Partizanauti pradėjo kartu su broliu Zenonu. Žuvo 1952 m. pabaigoje ar 1953 m pradžioje.

6. Vladas Atgalainis. Gimęs apie 1922-1924 m Akmeniškių kaimo vidutinio ūkininko (apie 15 ha) šeimoje. Žuvo apie 1950 m Pagausančio I kaime, Jokimo sodyboje. Sužeistas susisprogdino granata.

7. Atgalainytė. Vlado Atgalainio sesuo. Kurį laiką partizanavo, vėliau pakliuvo enkavedistams, buvo nuteista kalėti. Grįžusi iš lagerio, ištekėjo už Petro Tereso. Dabar gyvena Ariogaloje (Čėkuvos ar Gėluvos gyvenvietėje).

8. Janyla (vardas nežinomas). Gimęs apie 1920-1922 m Seredžiaus valsčiaus Armeniškių kaime stamboko ūkininko (20-25 ha) šeimoje. Partizanauti pradėjo 1944 m. gale ar 1945 m pradžioje. Žuvo apie 1950 m

9. Janylaitė. Partizano Janylos sesuo. Kurį laiką partizanavo. Nežinau, ar žuvo, ar išlikusi gyva. Apie ją galėtų žinoti Atgalainytė-Teresienė, nes jos brolis Atgalainis iki žuvimo draugavo su Janylaite.

10. Kazys Žemgulys. Gimęs apie 1910-1912 m. Akmeniškių (Želmenų) kaime vidutinio ūkininko (apie 15 ha) šeimoje. Žuvo 1946 ar 1947 m Skardinės miške.

11. Vincas Žeglinskas. Gimęs apie 1914-1915 m Seredžiaus valsčiaus Armeniškių kaime mažažemio šeimoje. Žuvo apie 1948 m. prie Ariogalos.

12. Antanas Šablauskas. Gimęs 1927 m. Betygalos valsčiuje, Dickaimio kaime. Slapyvardis - "Aras". Pradėjo partizanauti 1950 m pavasarį. Sklido kalbos, jog kažkokiu būdu enkavedistai jį užverbavo. Tebėra gyvas.

13. Vasaris (tikroji pavardė berods Pranckevičius). Kilęs nuo Stakių. Tai buvo tėvūnijos (partizanų kuopos) vadas. Pasižymėjo griežtumu ir partizanišku sumanumu. Griežtai kovojo prieš girtavimą. Žuvo 1952 ar 1953 m

Po antrojo Seredžiaus užpuolimo saugumiečiai bandė su partizanais susidoroti kitokiais metodais. 1945 m. vasarą į Burbinės mišką, esantį ties Seredžiaus ir Veliuonos valsčių riba, atsibastė didelis būrys įvairiomis uniformomis apsirengusių rusiškai, lenkiškai bei ukrainietiškai kalbančių karių. Vietiniams gyventojams jie paaiškino, kad esą sukilę prieš sovietų valdžią, jaunus vyrus kalbino prisidėti prie jų. Buvo gerai ginkluoti ne tik lengvaisiais ginklais, bet turėjo minosvaidžių ir netgi kelias patrankas. Savo štabą įrengė girininkijoje, turėjo sunkvežimių, buvo apsirūpinę radijo ryšiu. Du kartus ir man juos teko sutikti. Vieną 1945 m birželio šeštadienį, einantį iš Veliuonos į namus, Burbinės miške sustabdė mane keli ginkluoti rusiškai kalbantys vyrai. Išklausinėję, ar aš nematęs enkavedistų, paleido. Birželio viduryje baigėsi mokslo metai, ir aš grįžau namo. Vasaros metu su broliu Antanu miegodavome klėtyje. Vieną lietingą birželio pabaigos vakarą išgirdome, kad ant prieklėčio sulipo keletas rusiškai kalbančių vyrų. Iš šuns lojimo supratome, kad tai ginkluoti žmonės. Netrukus pasigirdo beldimas į duris ir tėvo balsas, liepiantis atidaryti. Įėjo tėvas ir paskui jį, šviesdami elektriniais žibintuvėliais, keli ginklais apsikarstę vyrai. Liepė mums išlipti iš lovos. Pamatę, kad iš manęs menkas vyras, man nieko nesakė, bet užsipuolė brolį, kodėl tas nepartizanaująs. Šis paaiškino, kad esąs nesveikas ir netinkąs karo tarnybai. Nukabinę dvi paltis lašinių ir kumpį, iš klėties išėjo. Nuo gyvenamojo namo aukšto pasiėmė valcuotų miltų maišą. Rytą sužinojome, kad “sukilėliai” apiplėšė visą kaimą, o iš kaimyno Antano Liaudansko išsivedė veislinį eržilą.

Vėliau partizanas Vilius Juozas Riauba papasakojo apie jo būrio susitikimą su “sukilėliais”. Jie penkiese stovyklavo Burbinės miške. Pajuto, kad jie ginkluotų vyrų supami, ir pasiruošė kautynėms. Nepažįstamieji pareiškė, kad jie taip pat partizanai, ir kvietė derybų. Susėdę kartu pietavo. Atėjusieji nusistebėjo, kad partizanai blogai ginkluoti, ir apdovanojo juos granatomis, šaudmenimis ir net vienu kitu ilguoju ginklu. “Sukilėliai” pareiškė, kad jų vadas noręs susitikti su vietinių partizanų vadu ir aptarti bendro veikimo planus. Paskyrė susitikimo laiką ir vietą.

Mūsų partizanai prieš kurį laiką buvo įspėti, kad apylinkėse pasirodė sukilusiais kariais apsimetę enkavedistai, tačiau, laikydamiesi didžiausio atsargumo, nutarė tęsti žaidimą toliau. Tuo metu Burbinės miško keliose vietose bazavosi 27-ių vietinių partizanų būrys. Tarp jų

buvo Užnemunės girininkijos girininkas, kuris partizanauti atėjo išlaisvintas iš enkavedistų nagų Seredžiaus užpuolimo metu. Jo šeima buvo išvežta į Sibirą, tad jis keršijo okupantams už skriaudas. Tai buvo kresnas, barzdotas, maždaug 40 metų vyras. Jį, kaip tariamąjį partizanų vadą, ir nutarė vyrai pasiųsti į susitikimą su "sukilėlių" vadu. Sutartąją dieną nustatytoje vietoje įvyko susitikimas. Mūsų partizanų "vadas" apsimetėlių atstovui prisitatė kaip buvęs Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės majoras, turįs savo žinioje Burbinės ir Birbiliškės miškuose apie 500 vyrų. Nutarė bendromis jėgomis pulti gerai įsitvirtinusią ir gausią Čekiškės stribų ir enkavedistų įgulą, sudarė smulkų puolimo planą. Po šio sandėrio mūsų partizanai spruko į kitoje Dubysos pusėje esančius miškus ir per savo pagalbininkus sekė, ką darys apsimetėliai. Spėliojimai pasitvirtino. Jei mūsų vyrai būtų puolę Čekiškę, būtų patekę į kruopščiai paruoštus spąstus.

Nepavykus susidoroti su partizanais apgaule, enkavedistai griebėsi atviro teroro. 1945 metų vasarą, berods liepos mėnesį, sugaudė lengvabūdiškai patikėjusius, kad atvykėliai tikrai bolševikinės santvarkos priešai, ir jiems atvirai išsipasakojusius savo nepasitenkinimą valdžia žmones, suvarė juos į Veliuonos valsčiaus Minalgų kaimo ūkininko sodybą, sadistiškai kankino, vėliau nužudė ir sudegino kartu su visa sodyba. Nužudyta 14 žmonių. Vėliau, sadistams pasitraukus, Burbinės miške dar buvo rasta keliolika nukankintų gyventojų, tarp jų ir Pagausančio kaimo ūkininkas Antanas Liaudanskas, kuris, bandęs atsiimti enkavedistų pagrobtą eržilą, išėjo su reikalaujama duokle (namine degtine, kumpiais ir lašiniais). Išėjo ir dingo be žinios.

KAIMO MOKYKLOJE

Nepavykus įstoti toliau mokytis, nusprendžiau tapti kaimo mokytoju. Tais laikais mokytojų labai trūko, tad ir įsidarbinti nebuvo sunku. Buvau paskirtas į Raseinių apskrities Vadžgirio aštuonmetę. Čia nebuvo komjaunimo organizacijos, todėl senbuviai mokytojai nutarė mane padaryti komjaunuoliu, o vėliau - Vadžgirio pirminės sekretorium Šiems planams griežtai pasipriešinau. Prasidėjo persekiojimas. Nuvykau pas Raseinių apskrities švietimo skyriaus vedėją Sirtautą ir, paaiškinęs priežastis, pasakiau, kad mokytoju nedirbsiu, prašiau atleisti iš darbo. Galiausiai sutarėme, kad mane iš Vadžgirio iškelsiąs tada, kai surasiu kitą mokytoją. Žinojau, kad netoliese yra iš aukštosios mokyklos pašalintas studentas, ir rytojaus dieną jį įtaisiau į savo vietą. Mane perkėlė į Betygalos valsčiaus Pagojuko pradinę.

Tai buvo nelaiminga mokykla. 1948 m. gruodžio 31 d. mokytoja suruošė Naujųjų metų sutikimą, kuriame dalyvavo mokinių tėvai ir vietos jaunimas. Vietiniai žmonės šnekėjo, kad apsimetę partizanais apylinkėse slankioja įtartini vyrai, tarp kurių yra iš nelaisvės pabėgęs vokiečių kareivis, vienas ar du žydšaudžiai. Vakaro metu į mokyklą įsiveržė tariamųjų partizanų būrys. Kai kuriuos sumušė, apiplėšė. Buvo sumušta ir mokytoja Sorytė, kuri po to išprotėjo. Mokykla liko be mokytojo. Po mėnesio ar dviejų mokytojauti atvyko Bronius Bakutis.

1949 m. vieną rugsėjo vidurnaktį Bakutis pastebėjo, kad dega kaimynystėje gyvenusios našlės sodyba. Nubėgęs gesinti, pro langą pamatė troboje pakartą namų šeimininkę ir šoko ją gelbėti. Pasigirdo kelios automato šūvių serijos, ir mokytojas spruko kuo toliau nuo nelaimės vietos. Į mokyklą jis daugiau nebegrįžo. Po dviejų ar trijų savaičių likimas mane ir atbloškė dirbti į šią nelaimėmis pagarsėjusią vietą.

Mokykla buvo įkurdinta didžiulėje stambaus ūkininko Čepkausko, buvusio Betygalos valsčiaus viršaičio, sodyboje. Vienkiemio šeimininkas 1941 m birželio mėnesį su visa šeima buvo ištremtas ir, matyt, tremtyje žuvo.

Po savaitės mane sukrėtė dar vienas įvykis. Saulėtą sekmadienio rytą pasigirdo giedama Visų Šventųjų litanija. Su mokyklos sarge išėję į kiemą, pamatėme vilkstinę vežimų, o juose 10 ar 12 įvairaus dydžio karstų. Tai buvo greičiausiai per Naujųjų metų sutikimą pasireiškusių “didvyrių” aukos.

Noriu paaiškinti, kad partizanų judėjimas Lietuvoje mano aprašomuoju laikotarpiu teritoriniu atžvilgiu buvo suskirstytas, rodos, į devynias apygardas. Mano tėviškė priklausė Kęstučio apygardai, o vietovės, kur mokytojavau, - Prisikėlimo apygardai. Riba, skirianti šias apygardas, ėjo Dubysos upe. Parvykęs į tėviškę ir susitikęs su savo krašto partizanais, papasakojau, kas vyksta anapus Dubysos. Jie tuo stebėjosi ir teigė, kad Kęstučio apygardoje už tokius “žygdarbius” atiduodami partizanų karo lauko teismui, t.y. sušaudomi. Jų nuomone, Betygalos apylinkėse griežčiausią terorą vykdą persirengę enkavedistai stribai, siekdami gyventojų akyse sukompromituoti partizanus.

Vėliau, jau būdamas kalėjime ir lageryje, sutikau keletą kompetentingų žmonių, kurie teigė, kad bolševikiniam saugumui pavyko infiltruoti į Prisikėlimo apygardos vadovybę ir į atskirus šios apygardos partizanų būrius savo agentų, kurie skatino arba tiesiogiai

vykdė teroro akcijas, sukeldami didelį kaimo žmonių nepasitenkinimą. Nuvarginti dažnų plėšimų ir teroro, gyventojai pradėjo talkinti bolševikiniam saugumui likviduojant atskirus partizanus, jų būrius ir rėmėjus.

Pagojuke mokytojauti sekėsi. Per trumpą laiką susidraugavau su visais mokinių tėvais ir apylinkės jaunimu. Buvau kviečiamas į krikštynas, vestuves, kalėdojančio kunigo sutiktuves, gegužines pamaldas. Ilgainiui žmonės taip pradėjo pasitikėti manimi, kad ne vienas išsipasakodavo savo slapčiausias ir intymiausias bėdas, prašydavo patarimų.

VIENINGOJI DARBO SĄJUNGA

1950 m. vasaros atostogų metu susitikau buvusį mokslo draugą Celestiną Ajauską, Vilniaus pedagoginio instituto studentą. Jis papasakojo, kad yra susibūrusi aukštųjų mokyklų studentų pogrindinė organizacija, pasivadinusi Vieningąja darbo sąjunga (VDS). Kiek prisimenu, šios organizacijos tikslai buvo tokie:

1. Rinkti karo metų ir pokario laikotarpio lietuvių tautosaką (dainas, priežodžius, anekdotus ir kt.).
2. Priešintis bolševikų vykdomam dvasiniam genocidui, įsitraukti į ideologinę kovą.
3. Sudaryti programą, pagal kurią būtų įgyvendintas socialinis teisingumas Lietuvoje, atgavus nepriklausomybę.

Man kilo mintis, kad, kovojant su bolševizmu ideologiniame fronte, gali mums praversti Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) pogrindžio spauda. Juk VDS neturi nei spausdinimo priemonių, nei sąlygų savo idėjoms skleisti visos Lietuvos mastu. Nauda būtų abipusė: pirma, VDS jėgomis būtų pakeltas pogrindinės spaudos idėjinis ir literatūrinis lygis, antra, VDS konkrečiu darbu prisidėtų prie bendros mūsų tautos kovos. Be to, mes supratome, kad ginkluota kova jau neturi perspektyvų: ji dabartiniame kovos etape tik skatino bolševikus stiprinti fizinį mūsų tautos genocidą. Mano ir Celestino nuomonės šiuo klausimu sutapo ir sutarėme, kad pats laikas šias idėjas pradėti skleisti tarp partizanų. Tam reikalui geriausiai tiktų pačių partizanų spauda. Aš turėjau sukaupęs nemaža partizaninės spaudos: “Laisvės varpo” (Kęstučio apygarda), “Laisvės žvalgo” (Tauro apygarda), “Prisikėlimo ugnies” (Prisikėlimo apygarda), “Partizano” (Dainavos apygarda) laikraštėlių. Kai kurie buvo išspausdinti spaustuviniu šriftu ir atrodė deramai.

Celestinas pasiėmė juos, kad galėtų supažindinti VDS lyderius. Po kurio laiko sužinojau, kad VDS pritaria mudviejų sumanymui ir kad VDS lyderiai prašo manęs būti ryšininku tarp LLKS ir VDS. Aš sutikau, nes gyvenau kaime ir turėjau keletą gerai pažįstamų Kęstučio apygardos partizanų. Nuo Prisikėlimo apygardos partizanų nusprendžiau laikytis atokiau, nors ir šie buvo parodę man dėmesį. Pirma proga parašiau LLKS prezidiumui laišką, kuriuo informavau, jog yra susikūrusi intelektiniu požiūriu gana stipri pogrindinė studentų organizacija VDS, kuri pasiryžusi šefuoti LLKS spaudą. Po mėnesio ar dviejų gavau LLKS prezidiumo sekretoriaus Germanto atsakymą, kuriame jis sveikino mūsų gražią inciatyvą ir paprašė padėti ne tik straipsniais ir eilėraščiais, bet ir paprastu bei kopijavimo popieriumi. Visa tai aš perdaviau VDS. Ryšininkais tarp manęs ir VDS centro - Vilniaus studentų - buvo mano senas mokslo draugas Vytautas Bukauskas ir iš Ariogalos apylinkių kilę Kauno studentai Vytautas Kaminskas ir Liudas Gaižauskas (konspiracija, kaip matome, buvo labai menka).

1951 m VDS nariai, Teisės fakulteto studentai, sudarė savo veiklos programą, kurią aš pateikiau LLKS prezidiumui. Po keleto mėnesių LLKS prezidiumo sekretorius Germantas (pavardės nežinau) atsiuntė mums LLKS programą, kurioje daug vietos skiriama būsimai santvarkai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Maloniai nustebau, kad LLKS ir VDS programų pagrindinės mintys beveik visiškai sutampa. Reikėtų KGB archyvuose rasti šias programas (ar bent kopijas) ir jas sugretinti.

1950-1952 metais VDS pasiuntė LLKS partizaninių ryšių kanalais nemažai įvairių straipsnių, poezijos ir gana daug rašomojo bei kopijavimui skirto popieriaus. Dalį eilėraščių teko skaityti “Laisvės varpe”. Tai buvo Kerano (Algio Bitvinsko, dabar jau mirusio) eilėraščiai. Labai gaila, kad šis talentingas poetas dėl kalėjimuose ir lageriuose palaužtos sveikatos per anksti pasitraukė iš gyvenimo, nusinešdamas į kapus dar nespėjusį prasiskleisti savo neginčijamo talento žiedą. Dėl suprantamų priežasčių mes negalėdavome reguliariai gauti pogrindinę spaudą ir nežinome, kiek kūrinių buvo panaudota, tačiau galime spėti, kad VDS narių rašinių turėjo būti daug daugiau išspausdinta. Tai, manau, išaiškins mūsų laisvės kovų istorijos tyrinėtojai.

1952 metų vasarą gavau eilinę siuntą iš LLKS prezidiumo. Mums skirtame laiške buvo rašoma, kad tautos ginkluotasis pasipriešinimas

okupantams dėl didelių nuostolių silpsta ir pradeda prarasti savo ankstesnę reikšmę. Todėl nutarta palaipsniui atsisakyti ginkluotų veiksmų ir pereiti prie ideologinės kovos. Tam tikslui sukurta Vyčių sąjunga, kuri turi artimiausiu metu sujungti legaliai gyvenančius laisvės kovos dalyvius. Toliau savo laiške LLKS prezidiumas kvietė VDS narius įstoti į Vyčių sąjungą. Prie šio laiško buvo pridėta Vyčių sąjungos programa ir konspiracijos taisyklės. Gautus dokumentus 1952 m. rugpjūčio mėnesį perdaviau VDS lyderiams.

Atidžiai perskaitęs Vyčių sąjungos konspiracijos taisykles, supratau, kad VDS veikia beveik be jokios konspiracijos ir kad mus “susemti” saugumo organams labai jau lengva.

* * *

1952 metų pavasarį iš savo mokinių tėvų sužinojau, kad tikrų ar tariamųjų partizanų būrys iš apylinkės gyventojų rinko maistą, skalbinius ir avalynę (be šių dalykų partizanai negalėjo gyventi, tad gyventojai, kiek leido išgalės, privalėjo jiems tai aukoti). Be to, neva partizanai iš gyventojų prievarta atiminėjo dideles pinigų sumas. Negana to, iš kelių šeimininkių paėmė naminius audinius ne atskiromis atkarpomis, bet ištisais rietimais.

Netrukus išgirdau, kad kaimyninės mokyklos du mokytojai, man žinomi kaip patikimi laisvės kovos rėmėjai, buvo partizanų sumušti ir dėl to atsidūrė ligoninėje. Išsiaiškinau, kad tai padarė įkaušęs nukentėjusių mokytojų bendradarbis, norėdamas suvesti asmenines sąskaitas su savo kolegomis.

Minėtuosius faktus surašiau į raportą, kurį perdaviau Kęstučio apygardos vyrams. Šie konspiracijos sumetimais tekstą perrašė ir nusiuntė LLKS prezidiumui.

AREŠTAS

Vieną 1952 metų rugpjūčio mėnesio sekmadienį nuvykau į gretimą kaimą pas pažįstamą. Jis pasakė, kad jo kaimynas ir geras draugas prieš kelias dienas sugrįžo iš saugumo organų kalėjimo, ir pakvietė jį kartu aplankyti. Aš, jausdamas, kad anksčiau ar vėliau būsiu areštuotas, mielai sutikau. Pas buvusį kalinį, klausydamiesi jo pasakojimų, išbuvome beveik visą dieną.

Jis buvo enkavedistų suimtas prieš devynis mėnesius. Visą šį laiką buvo kalinamas ir tardomas Kauno KGB rūmuose. Nesurinkus pakankamai įkalčių, buvo paleistas, nes pagal tuometinius įstatymus

be teismo ilgiau kaip devynis mėnesius nebuvo galima kalinti. Papasakojo jis apie tardymo metodus, kankinimus, įvairias provokacijas ir apie tai, kad praktiškai niekuo negalima pasitikėti, nes tarp laisvėje esančių žmonių ir tardomųjų pilna saugumo agentų. Kartu pabrėžė, kad jei kalėjimo kameroje sėdi keli tardomieji, tai, žinok, jog tarp jų bent vienas būsiąs šnipas. Jam teko kalbėti su daugeliu partizanų, kurie papasakojo, kokių gudrybių ir provokacijų griebiasi enkavedistai, siekdami susidoroti su pasipriešinimo dalyviais. Tai saugumo agentų infiltravimas į visų lygių partizanų vadovybę ir eilinių partizanų gretas, suimtų pavienių partizanų, ryšininkų ir kitų rėmėjų užverbavimas dirbti saugumo agentais išleidžiant į laisvę. Tuo laiku labai paplito užmigdymas cheminėmis priemonėmis, kurias į partizanų maistą įpildavo užverbuoti ryšininkai ar šiaip partizaninio judėjimo rėmėjai. Papasakojo jis dar ir tai, kad dideliuose tardymo kalėjimuose yra specialios kameros su jose gudriai įtaisytais klausymo aparatais, kad tardytojai sužinotų, apie ką tarpusavyje kalba suimtieji. Išleisdami laisvėn mano naująjį pažįstamą, enkavedistai privertė jį pasirašyti raštą, kuriame nurodyta, kad jis, būdamas saugumo kalėjime, turėjo galimybę sužinoti valstybinių paslapčių ir dabar pasižadąs jų niekam nepasakoti. Priešingu atveju būsiąs teisiamas už jų išdavimą. Po to jis pridūrė, kad, nors ir rizikuodamas, pasitiki savo draugu ir manimi. Netrukus, vos po mėnesio, visa tai, ką aš išgirdau iš buvusio kalinio, labai pravertė.

1952 metų rugsėjo pradžioje dviračiu pas mane atvažiavo Kęstučio apygardos partizanų ryšininkas ir atsivežė pluoštą pogrindinės spaudos bei laišką. Laiške buvo pasakyta, kad VDS pereina visiškon Vyčių sąjungos žinion ir kad naujiems ryšiams užmegzti pas mane artimiausiu metu turi atvykti Dubysos ainis. Todėl kiekvieną dieną laukiau jo pasirodant.

Nuo 1950 metų pradžios turėjau įsitaisęs baterinį radijo imtuvą ir reguliariai klausiausi užsienio laidų. Tad, kas darosi pasaulyje, susigaudžiau. Be to, 1950-1952 metais dažnai susitikdavau su Kaune gyvenančiu Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo pulkininku Jonu Krikščiūnu. Tai buvo ne vien tik aukšto rango karininkas, bet ir diplomatas, nes prieš karą kurį laiką buvo Lietuvos karo atašė Sovietų Rusijoje. Jis buvo vedęs iš Pagausančio I kaimo kilusią Sofiją Savickaitę, Jurgio Savickio, žinomo Lietuvos diplomato, dailininko ir rašytojo, seserį. Viename name su Krikščiūnais gyveno nuo trėmimo pabėgusio Antano Savickio, Krikščiūnienės brolio, šei-

ma, pas kurią mano tėvas ir aš dažnai apsistodavome atvažiavę su reikalais į Kauną. Tomis progomis stengdavausi susitikti su pulkininku Krikščiūnu ir papolitikuoti.

Man ir Antanui Savickiui nelabai patikdavo pulkininko šnekos. 1950 metų vasarą prasidėjo karas tarp Šiaurės ir Pietų Korėjos. Daugelis, tarp jų ir mes, laukė Trečiojo pasaulinio karo, kurio metu turėjo būti sutriuškinta Sovietų Sąjunga, o mes išvaduoti iš bolševikinio jungo. Mūsų karštus lūkesčius atvėsindavo pulkininkas Krikščiūnas. Girdi, mes nieko nežinome, kokios sutartys buvo pasirašytas Jaltoje ir Potsdame. Galima tik spėti, kad greičiausiai mažųjų tautų nenaudai. Reikia turėti omenyje, kad amerikiečiai ir anglai - tai ne rusų bolševikai ar vokiečių naciai, kurie, vos pasirašę tarptautines sutartis, tuoj pat pradeda galvoti, kaip jas sulaužyti. Tai viena. Antra, Antrasis pasaulinis karas buvo pats žiauriausias karas žmonijos istorijoje ir jis išliks dabartinės kartos žmonių atmintyje iki pat mirties. Kad būtų pradėtas didelis karas tarp Rytų ir Vakarų, turi išaugti naujos kaitos, nepatyrusios karo baisumų. Tai reiškia, kad turi praeiti kelios dešimtys metų. Pagaliau, įterpdavo jis, reikia žinoti, kad karų strategijoje atsirado iki šiol nebuvęs faktorius - branduolinis ginklas, kurį turi ne vien Vakarai, bet ir Rytai. Tad, vyručiai, truputį pašaipiai kreipdamasis į mane ir mano šalininką Antaną Savickį, Trečiąjį pasaulinį karą pradėsią tik jūsų vaikai ar anūkai. Po panašių šnekų mes greitai išsiskirdavome, o Antanas Savickis kartais po to man vienam pridurdavo: "Sensta mūsų pulkininkas ir kvailėja".

Praėjo metai kiti, karas Korėjoje nusistovėjo ir pavirto vietinės reikšmės poziciniu karu. Mūsų vaduoti neskubėjo. 1952 metų vasarą nuvažiavęs į Kauną, pulkininko jau neberadau - jis buvo areštuotas. Tai buvo padaryta visai nekreipiant dėmesio į tai, kad vokiečių okupacijos metais jis laikėsi nuo visko nuošaliai ir dirbo Kauno klinikų ligonių registratūroje, o 1944 metų vasarą, sugrįžus bolševikams, stojo į jų kariuomenės eilės kaip reguliarios kariuomenės pulkininkas ir kovėsi su vokiečiais. Pamažu mudu su A Savickiu pradėjome galvoti, kad, ko gero, mūsų senasis pulkininkas teisus.

Nuotaika tomis dienomis buvo slogi. Pradėjau suprasti, kad mes, anot pulkininko Krikščiūno, esame ir parduoti, ir išduoti. Laisvės kovotojų būrių likučiai liejo paskutinį pačių vertingiausių mūsų tautos sūnų kraują. Kaimo žmonės, sugniuždyti prievartinio sukolchozinimo, smuko dvasiškai ir doroviškai. Pačios geriausios mūsų tautos pajėgos

atsidūrė kalėjimuose, lageriuose, tremtyje ir kapuose. Gana dažnai mintyse ar pašnibždomis kartodavau Kerano (A. Bitvinsko) eiles:

...Aš nieko neturiu, -
Nei deimantų, nei aukso,
Nei milžino jėgų tironams išblaškyti...
Gal veltui, Tėviške, Tu ties manim suklupusi,
Gal veltui akys vėl rasom sidabro švyti...

Pajutau, kad ir aš pats iš lėto nesustabdomai riedu į pakalnę. Dažni susitikimai su mokinių tėvais, pažįstamais, draugais bei kolegomis neapsieidavo be degtinės. Esant merginų pertekliui, dažnai būdavau jų dėmesio centre, bet, nujausdamas artėjantį areštą, visai negalvojau apie vedybinį gyvenimą ir žaidžiau jų kilniausiais jausmais. O man jau ėjo dvidešimt penktieji.

1952 m rugsėjo 29 dienos vakarą nuėjau gulti gana anksti, apie 21 val. Miegas neėmė. Mintyse perkratinėjau vidudienį įvykusio susitikimo su enkavedistais detales, svarsčiau, ar nebūsiu kur prašovęs. Mat apie 14 val. į mokyklos patalpas sugužėjo enkavedistų būrys. Tarp jų buvo majoras ir leitenantas, o kiti - eiliniai. Paviršutiniškai padarę kratą, majoras su leitenantu įėjo į mano kambarį pasikalbėti. Jie niekur neskubėjo, matyt, turėjo daug laiko, tad kalba prasidėjo apie literatūrą, knygas. Aš įsidrąsinęs pradėjau kalbėti apie buvusius čekistų vadus Jagodą ir Ježovą ir daviau suprasti, kad panašūs dalykai galį vėl pasikartoti. Disputas užsitęsė. Išsiskyrėme draugiškai.

Varčiausi nuo vieno šono ant kito, įjungiau radiją, išklausiau iš užsienio perduodamas naujausias politines naujienas. Išjungiau radiją ir stengiausi užmigti. Staiga išgirdau tylų barbenimą į lango stiklą. Praskleidžiau užuolaidą ir už lango pamačiau dviejų uniformuotų vyrų siluetus. “Zabry, Zabry, atidaryk langą”, - išgirdau tyliai tariant savo slapyvardį. “Čia greičiausiai Dubysos ainis”, - pagalvojau ir pravėriau langą. Tuoj pat naktiniai svečiai patys plačiau prasivėrė langą ir katinų vikrumu, barškėdami ginklais, sulipo į mano kambarį. Vienas iš jų negarsiai įspėjo, kad nevalia uždegti lempą ir kad tuoj pat aš privalau su jais vykti pas vadą paaiškinti mano skundą partizanų štabui apie vietinių partizanų nusikaltimus. Aš, pilnas nerimo, pradėjau rengtis. Žaibo greitumu šmėstelėjo kelios mintys: pirmoji - tikrai norima patikrinti mano LLKS prezidiumui rašytame skunde išvardytus faktus; antroji - tai gali būti Prisikėlimo apygardos kai kurie partizanai, norį su manimi susidoroti, kad aš daugiau neberašyčiau raportų

apie jų darbelius; trečioji - tai gali būti partizanais persirengę enkavedistai.

Atvykėliams aš pareiškiau, kad išeisime pro duris. Jie neprieštaravo. Aš pasukau tyčia per mokyklos sargės Elenos Petraitienės, reto gerumo ir sąžiningumo senutės, kambarėlį, kad ji pamatytų, kas man atsitiko. Senutė nemiegojo ir prie žibalinės lempos kažką dirbo. Mano svečiai pastebimai suglumo. Aš jai pasakiau, kad su šiais vyrais išeinu ir netrukus grįšiu. Išsiėmęs iš kišenės, aš jai padaviau šveicarišką kišeninį laikrodį (tais laikais jis buvo didžiausias mano turtas) ir pasakiau, kad jis man dabar nebereikalingas. Senutės akyse sublizgo ašaros, bet ginkluoti atvykėliai ragino mane eiti su jais. Lauke buvo apsiniaukę, bet gana šviesu, nes galėjo būti pilnaties metas. Perėjome mokyklos kiemelį, pasukome į sodą, o iš jo - į karklynais apaugusią pievą. Mane lydėjo vienas kairėje, kitas dešinėje einantys, parengtus automatus laikantys vyrai. Patylomis aš juos kalbindamas persirikiavau taip, kad jie būtų mano dešinėje. Tuoj vienas atsiliko ir vėl atsirado kairėje. “Geruoju nesibaigs...” - šmėkštelėjo mintis. Tą pačią sekundę pajutau, kad kažkas šaltas ir drėgnas palietė mano kairiąją ranką. Žvilgtelėjau ir šalia savęs pamačiau didžiulį vilkšunį. “Partizanai” tuoj griebė mane už rankų ir jas užlaužė. Iš aplinkinių karklų išniro ginkluotas, rusiškai kalbantis vyras. Pagaliau...

Tuoj pat nuėmė akinius, šiurkščiai apvilko kariška miline, ant kurios antpečių žvilgėjo penkiakampės leitenanto žvaigždutės, užmovė karišką kepurę. Niekaip nesupratau, kam šitokia vaidyba. Perėjus karklyną, prasidėjo avižiena. Ėjome tiesiai link vieškelio, kuris buvo apie kilometrą nuo mokyklos. Priėjus vieškelį, pamačiau, kad kelio pakraštyje, prisišliejęs prie pakelės krūmų, stovėjo sunkvežimis. “Labas vakaras, Kazimierai”, - su pašaipos gaidele pasveikino mane majoras, dieninis mano “svečias”, su kuriuo prieš kokias aštuonias valandas diskutavau apie Jagodą ir Ježovą. Čia pat buvo ir leitenantas, majoro palydovas. Vėliau sužinojau, kad tai buvo respublikinių saugumo organų kontržvalgybos karininkai - majoras Jarunkinas ir leitenantas Frankas (greičiausiai žydas).

Įsodino mane į sunkvežimį, apjuosė ilgu brezentiniu diržu, kurio laisvą galą laikė atletiško sudėjimo enkavedistas. Šalia manęs atsitūpė didžiulis vilkšunis. Į sunkvežimį sulipo apie 20-25 enkavedistų, kurie visi, išskyrus provokatorius, buvo rusai. Provokatoriai nusiplėšė prisiklijuotus ūsus. Vienas iš jų dar buvo prisiklijavęs barzdelę, kurią

taip pat nusiplėšė. Sunkvežimis pajudėjo. Betygala, Ariogala, Žemaičių plentas. Pagalvojau, kad veža į Kauną. Spėliojau, nuo kurio galo enkavedistai pradėjo išvynioti mūsų veiklos siūlų kamuolį. Jei nuo VDS, - tai būtų gerai, nes nė vienas iš jos narių nepažįsta mano ryšininkų ir kitų pagalbininkų. Ne, ne čia pradžia, - juk VDS nieko nežino apie mano raportą dėl Prisikėlimo apygardos vyrų veiklos. Greičiausiai kas nors iš Kęstučio apygardos vyrų pakliuvo gyvas į enkavedistų nagus ir, negalėdamas pakelti kankinimų, papasakojo apie VDS ir jos veiklą. Aišku kaip dieną, kad tuoj pat būsiu įtrauktas į enkavedistų kankinimų mėsmalę, kad išduočiau VDS narius. Šaltis nukrėtė ne vien dėl to, kad važiavome atviru sunkvežimiu, bet dar ir dėl to, kad galiu neištverti kankinimų. Pradėjau melstis: "Dieve, Dieve, tu viską gali, - padaryk, kad aš nieko neišduočiau, nors ir mirti reikėtų".

Privažiavome Babtus, priešais juos, už poros kilometrų, pamačiau pašvaistę. Žinojau, kad ten Poginės tarybinis ūkis, kur elektriku dirbo mano brolis Antanas. "Sudiev, Antanėli, greičiausiai mes niekad niekad nepasimatysime", - atsisveikinau mintimis... Štai jau ir Kaunas. Sunkvežimis privažiavo prie masyvių saugumo rūmų vartų. Įvažiavome į kiemą. Niekas iš kėbulo nė nesiruošė išlipti, tiktai majoras Jarunkinas iššoko iš kabinos ir nuskubėjo į rūmus, kurio visuose languose, nors jau buvo pats vidurnaktis, degė šviesos. Greit Jarunkinas sugrįžo ir išvažiavome iš kiemo. Supratau, kad būsiu vežamas į Vilnių. Truputį nuotaika pasitaisė, nes buvau girdėjęs, kad Vilniuje enkavedistai mažiau kankiną. Snaudulys neėmė, mintis ginė mintį. Prisiminiau, kad visą laiką iki arešto, tartum kokia nuožmi neatsikratoma našta, slėgė mane neatliktos pareigos savo Tėvynei jausmas. Dabar, galvojau toliau, viskas kaip kirviu nukirsta, - aš bejėgis, mano kova už Lietuvos laisvę baigta. Beliko svarbiausia: nieko neišduoti... Nuotaika truputį pagerėjo. Enkavedistai sužvarbo, kai kurie iš jų pradėjo snausti. Kad prasiblaškytų, pradėjo dainuoti. Užtraukė gerai žinomą dainą:

Čto stojiš, kačaješ, tonkaja riabina,
Golovoj kačaješ do samovo tina...

Kartu su visais traukiau ir aš. Enkavedistai žvilgčiojo į mane kaip į išprotėjusį. Dainavau su jais ir kitais dainas, - vis mažiau sau galvą kvaršinau, nes jau viską buvau spėjęs apgalvoti. Prisiminiau prieš kelias savaites girdėtas buvusio areštanto šnekas: svarbiausia neskubėk į pateiktus klausimus atsakinėti, apsimesk, kad neišgirdai ar nesupratai,

prašyk, kad pakartotų klausimą, o tuo pačiu metu “kurk” tinkamiausią atsakymą, vaidink flegmatiką, blogą atmintį turintį, prašyk, kad duotų vertėją, nes, kol vertėjas išverčia, būna daug laiko pagalvoti, be to, galima protestuoti, kad vertėjas neteisingai išvertė, ir t.t.

Buvo gerokai po vidurnakčio, o gal ir rytas, kai sunkvežimis įriedėjo į Vilnių. Tais laikais Vilnius buvo man mažai pažįstamas ir nesusigaudžiau, kuriomis gatvėmis važiuojame. Pagaliau sustojome prie masyvių geležinių vartų. Pagalvojau, kad virš jų betrūksta tik užrašo: “Palikite viltį, kurie čia įeinate”.

TARDO

Sustingusiais sąnariais buvau išlaipintas ir nuvestas į antrame ar trečiame aukšte esantį kontržvalgybininkų kabinetą. Pasodino ant kėdės, ir atėjęs enkavedistų karininkas pradėjo tardymą. Pirmasis klausimas buvo toks: kokie mano ryšiai su partizanais ir kada su jais pirmą kartą susitikau? Nurodžiau 1945 m pavasarį, kai mane, grįžtantį iš Veliuonos, Burbinės mišku sustabdė Juozas Riauba, man anksčiau pažįstamas. Dar nurodžiau susitikimą su partizanais apsimetusiais enkavedistais, teigdamas, kad tai buvo tikri partizanai. Daugiau jokių susitikimų neturėjau ir nieko nežinau. Tardytojas pyko, draskė prirašytus popieriaus lapus ir vėl rašė. Kai tas pavargo, jį pakeitė kitas. Ir taip truko dvi paras. Aš ilgai nemiegojęs pervargau, pradėjau sverdėti kėdėje. Enkavedistai man siūlė rūkyti, gerti ir valgyti, bet nieko į burną neėmiau, nes buvau girdėjęs, kad enkavedistai apnuodytomis cigaretėmis, gėralu ar maistu apsvaigina tardomuosius, kurie, būdami pusiau be sąmonės, daug ką išsipasakoja. Kai nuvesdavo į tualetą, aš ten atsigerdavau iš čiaupo. Apie VDS neklausinėjo, todėl visą laiką maniau, kad yra pakliuvęs koks mane žinantis partizanas ar ryšininkas. Pagaliau po dviejų parų, spalio 2 dienos rytą, matydami, kad aš, tris naktis iš eilės būdamas be miego ir maisto, pradedu kristi nuo kėdės, leido ant grindų pasitiesti paltą ir ant jo atsigulti. Atsiguliau, bet miegas neėmė. Mane saugoti paliko leitenantą Franką, kuris tolėliau užsikniaubė ant stalo ir atrodė, kad snaudžia. Aš gulėjau prie seifo, virš galvos mačiau jo rankeną. Matydamas, kad netrukus pradėsią mane tardyti su kankinimais ir norėdamas neišduoti savo draugų, nutariau nusižudyti. Manydamas, jog Frankas pradeda snausti, iš palto kišenės išsitraukiau šaliką ir pradėjau plėšti nuo jo siaurą juostą. Mintyse maldavau Viešpatį, kad atleistų už šią baisią nuodėmę. Tačiau Frankas pasirodė už mane gudresnis - jis buvo tik apsimetęs, kad

snaudžia ir ruošiasi užmigti. Atėmė iš manęs šaliką ir pradėjo ciniškai šaipytis. Pasirodo, jis moka puikiausiai kalbėti lietuviškai.

Prasidėjo trečioji mano nelaisvės diena. Liepė atsikelti iš guolio, nors taip ir nepavyko užmigti, nuvedė į tualetą. Ten iš čiaupo atsigėriau vandens ir šaltu vandeniu ilgokai prausiau galvą, kad prašviesėtų.

Apie dešimtą ar vienuoliktą valandą į kabinetą sugužėjo keli aukšto rango enkavedistai, tarp jų ir Jarunkinas. “Dabar jau prasidės”, - pagalvojau. Dideliam mano nustebimui, visi jie buvo mandagūs, vadino mane vardu. Jie pareiškė, kad viską apie mane žino, ir, jei čia tuoj pat vyriškai susitarsime, rytoj rytą aš jau galėsiąs būti kartu su savo mokiniais. Staigiai, be jokių užuolankų, jie atidengė savo kortas: visi VDS nariai jau suimti, citavo jų parodymus. Jų veiklai atskleisti aš esąs visai nereikalingas, bet turįs jiems padėti kitais reikalais.

Netrukus sužinojau, kad 1952 metų pavasarį enkavedistai aptiko ties Tytuvėnais partizanų bunkerį, kuriame buvo rastas raportas apie neleistinus Prisikėlimo apygardos vyrų veiksmus. Jame nurodyta, kad šias žinias suteikė Zabrys, t.y. aš. Areštavus pirmuosius VDS narius, nesunku buvo nustatyti tikrąją Zabrio pavardę.

Nuo manęs nusirito pati didžiausia mano gyvenime moralinės atsakomybės našta. Galimybė, kad aš, neatlaikęs kankinimų, galiu ką nors išduoti, sumažėjo iki minimumo, nes nė vienas iš VDS narių nežinojo, per kokius pagalbininkus palaikiau ryšį su partizanais. Jie tik žinojo, kad per kažkokią slaptąją dėžutę. Šia dėžute buvo naudojamasi 1950-1951 metais, kai aš partizanams kas 10-15 dienų pateikdavau paskutines politines naujienas, išgirstas iš užsienio radijo stočių. Šias naujienas jie išspausdindavo mažu tiražu leidžiamame biuletenyje, kuris egzistavo labai trumpą laiką. 1952 metų vasarą žuvo partizanas Vilius, pagrindinis mano partizanų ryšininkas; jis greičiausiai tik vienas ir žinojo dėžutės buvimo vietą. Be to, operatyvumo dėlei pagrindiniai ryšiai buvo palaikomi visai kitu būdu.

Aš atgijau, nustojo svaigti galva, manyje pradėjo kunkuliuoti jausmai, panašūs į džiaugsmą. “Ačiū tau, Dieve, aš nieko neišduosiu!” - vis kartodavau mintyse ir stengdavausi neparodyti šio džiaugsmo savo priešams.

Enkavedistų teigimu, aš, kaip turįs tam tikrus ryšius su LLKS prezidiumu, privaląs jiems padėti išsiaiškinti ir likviduoti vyriausiąją Lietuvos banditų vadovybę. Jei man aktyviai dalyvaujant tai pavyksią,

jie atleisią mano nusikaltimus ir dar gausiai apdovanosią pinigais arba sudarysią sąlygas studijuoti bet kurioje Sovietų Sąjungos aukštojoje mokykloje. Jei aš bijąs, kad už mane gali būti keršijama tėvams, jie mano tėvus, iškilus pavojui, apgyvendinsią Kaune, Vilniuje ar kur nors kitur, irgi sudarydami pačias geriausias gyvenimo sąlygas.

Sekdamas enkavedistų pavyzdžiu, nutariau neveidmainiauti ir aš. Tiesiai, be jokių užuolankų pareiškiau, kad aš niekados nesutiksiu bendradarbiauti su okupantais. Jei šią niekšybę padaryčiau, tai būtų mano dvasinė mirtis, kurios nepakėlęs pribaigčiau save fiziškai. Įkalbinėjimai, grasinimai nesiliovė visą dieną, bet mano atsakymai buvo tokie pat. Pagaliau sutemo. Atėjo du žemo rango enkavedistai (tai buvo saugumo kalėjimo prižiūrėtojai), išsivedė mane iš kontržvalgybininkų kabineto, ilgai vedžiojo įvairiais vingiuotais koridoriais, kol nuvedė žemyn ir uždarė į boksą (nedidelę akliną spintą, kurioje įmanoma tik stovėti). Po kurio laiko nuvedė į rūsį, ten užsirašė mano anketinius duomenis, nuogai išrengę smulkiai iškratė, rankomis iščiupinėjo kiekvieną drabužių siūlę, išpjaustė metalines sagas ir kelnių metalinius kabliukus, atėmė diržą, šaliką, pinigus ir visa kita, ką tik turėjau kišenėse. Supažindino su kalėjimo tvarka. Vedamas kalinys rankas turįs laikyti už nugaros. Šitokia poza vedant, pradėjo smukti kelnės. Prižiūrėtojas leido man viena ranka jas prilaikyti. Vedė ilgais, zigzagais vingiuojančiais saugumo rūmų, užimančių visą miesto kvartalą, požemių koridoriais. Sustojome prie kameros, paženklintos aštuntuoju numeriu. Atrakino duris ir įstūmė vidun. Tai buvo gana didoka kamera, skirta šešiems kaliniams. Virš kameros durų grotomis pridengtoje įduboje blankiai degė elektros lemputė. Langas “papuoštas” dvigubomis masyviomis grotomis. Lubos lyg kokios koplyčios skliautuotos.

Prisiminiau, kad šiandien mano gimtadienis. Ir ne bet koks - jubiliejinis: man jau dvidešimt penkeri. Žinią, kad į enkavedistų nagus pakliuvo ne kuris nors iš man žinomų partizanų ar jų ryšininkų, bet VDS nariai, palaikiau jubiliejine dovana (juk mano padėtis nelauktai pagerėjo). Nuotaika pasitaisė, ir aš užtraukiau:

Užaugau kaimely
Pas savo tėvelį.
Išėjau mandravot,
Sau laimės paieškot.

Skliautuota kamera puikiai rezonavo, balsas skambėjo kaip niekad. Ruošiausi pradėti antrą posmą, kai žvangėdamos atsidarė kameros

durys, o įsiutęs prižiūrėtojas pareiškė, kad dainuoti ir garsiai kalbėti griežtai draudžiama. Už tai gresiąs karceris. Visa tai surašyta ant sienos kabančiose taisyklėse. Aš atšoviau, kad man atimti akiniai ir dėl to nematau, kas ten parašyta. Raporto pasodinti į karcerį šį kartą neparašė. Netrukus atsidarė duryse įtaisytas mažas langelis ("kormuška"), tylomis mane pašaukė prieiti ir liepė pasiimti dienos maisto davinį. Tai buvo maždaug 400 g duonos gabalas, pusantros ar dvi plytelės cukraus, dubenėlis virtų bulvių ir koks litras šilto vandens - "kipitoko". Jau lygiai trys paros buvo suėjusios, kad burnoje nieko neturėjau. Pajutau alkį ir, atsilaužęs duonos žiauberę, kibau į ją dantimis. Tuoj pat pajutau burnoje skausmą. Atitraukęs duoną, pradėjau tyrinėti burną. Visi dantys, neišskiriant nė vieno, klibėjo. Persigandęs nustėrau. Nejaugi jie visi išbyrės?! Valgyti labai norėjau, tad duoną trupinau smulkiais trupiniais ir rijau juos nekramtydamas. Suvalgęs pusę duonos, pradėjau kirsti bulves. Tai buvo pusiau skustos pernykščio derliaus (spalio mėnesį!) bulvės. Jas sukračiau į "parašę" (gamtiniams reikalams atlikti skirtą kibiro dydžio indą). Vėliau šito poelgio ilgai sau atleisti negalėjau. Galop išgėriau "arbatos". Viskas būtų buvę gerai, jei ne tie dantys (beje, po kelių dienų jie nustojo klibėti).

Po kiek laiko atsidarė durų langelis, jame pasirodė prižiūrėtojo galva. "Otboj", - sumurmėjo jis, bet pajutęs, kad aš nesuprantu, ką tai reiškia, paaiškino, jog laikas miegoti. Aš iš nuovargio vos pastovėjau ant kojų, todėl tuoj pat atsiguliau ir užmigau. Pajutau, kad kažkas mane šiurkščiai judina. Pamačiau šalia stovintį prižiūrėtoją, kuris piktai ragino mane apsirengti ir eiti su juo. Nesusigaudžiau, kiek laiko buvo miegota, tačiau dar miegoti norėjau nė kiek ne mažiau, kaip prieš gulant. Koridoriuje laukęs kitas prižiūrėtojas saugumo rūmų labirintais atvedė mane į trečiajame aukšte esantį 157-ąjį kabinetą. Ten manęs laukė tardytojas kapitonas Pozdarovkinas. Tai buvo maždaug 40 metų, aukštoko ūgio, gerokai pliktelėjęs blondinas. Pasodino ant viduryje erdvaus kabineto pastatytos kėdės. Jis, matyt, turėjo iš anksto sudaręs man skirtų klausimų sąrašą, į kuriuos aš atsakinėjau tokia maniera, kurią buvau nusistatęs vežamas į Vilnių: apsimesdavau, kad nesuprantu klausimų esmės, tardytojas pakartodavo klausimą, o aš darkyta rusų kalba rezgiau iš lėto atsakymus, kuriuos jis užrašinėjo melsvos spalvos popieriaus lapuose. Po kokio pusvalandžio atgužėjo Lietuvos MGB tardymo valdybos viršininkas pulkininkas Kisminas ir to skyriaus, kuriam buvo pavesta VDS byla, viršininkas majoras Kaplanas. Pastarasis

buvo visiškai nuplikęs, šlykščių veido bruožų. Tardymas buvo nutrauktas, ir vėl pradėjo mane verbuoti tapti saugumo agentu. Aš supratau, kad jiems labiausiai rūpi ne atskleisti mano “nusikaltimus”, bet užverbuoti ir panaudoti saviems tikslams. Aš kartojau jau kontržvalgybininkams anksčiau išsakytas mintis: okupantų užmačioms aš netarnausiu, nei savo draugų, laisvės kovotojų, nei savo Tėvynės neišdavinėsiu. Mano dideliam nustebimui, šie aukšto rango enkavedistai buvo mandagūs, visai nesiruošė manęs kankinti. Dingtelėjo mintis, kad jie taip elgiasi todėl, kad nori patraukti į savo pusę. Vėliau paaiškėjo, jog aš neklydau.

Maždaug apie ketvirtą valandą ryto pirmasis tardymas baigėsi ir mane išvedė į kamerą. Kol kratė, kol įleido į kamerą, praėjo ne mažiau kaip penkiolika minučių. Atsiguliau ir tuoj pat užmigau. Miegas buvo be sapno ir labai trumpas: šeštą valandą barkštelėjo atidaromas durų langelis ir sugaudė prižiūrėtojo balsas: “Podjom! ” Tai reiškė, kad reikia tuoj pat keltis. Vėliau sužinojau, jog enkavedistai tardo tik naktimis, suimtųjų miegui skirto laiko sąskaita. Tardytojai išsimiegą dieną, o dieną užmigusiam kaliniui gresiąs karceris.

Netrukus perkėlė mane į 37-ąją kamerą, esančią to saugumo rūmų korpuso, kuris yra priešais konservatoriją, rūsyje. Tai buvo keturiems kaliniams skirta kamera, tačiau enkavedistai, itin “gerbdami” mane, ir čia vieną laikė. Kalinio, sėdinčio vienumoje, svarbiausias jutimo organas yra ausys. Greitai nustačiau, kad tyloje lengvai galima girdėti konservatorijos skambutį, kviečiantį studentus į paskaitas. Greitai įsigudrinau gana tiksliai nustatyti dienos laiką. Čia kalint antrą ar trečią dieną, į kamerą įvirto trys aukšto rango enkavedistai. Vienas iš jų prisistatė esąs kalėjimo gydytojas. Liepė nurengti, apžiūrėjo ir pradėjo klausinėti, ar tardant mane nemušą, ar tardytojas neviršijąs savo įgaliojimų. Mane tai nustebino. Argi Vilniaus saugumo kalėjime kaliniai nemušami ir nekankinami?!

Vakare, dešimtą valandą, vėl išgirdau komandą “otboj”. Miegojau ne daugiau kaip 15-20 minučių. Vėl prikėlė ir nuvedė į 157-ąjį kabinetą. Ten atsakinėjau į tardytojo klausimus, jis juos užrašinėjo. Kaip ir vakar, po kokios valandos vėl pasirodė vakarykščiai “svečiai” - Kisminas ir Kaplanas. Pradėjo jie kalbą nuo to, kokie jie esą mandagūs, manęs neskriaudžią ir kad iš viso saugumiečiai geri žmonės. Kad enkavedistai žiaurūs ir sadistai - liaudies priešų prasimanymas. Aš jiems pasakiau, kad Vilniuje gal nemušą ir nekankiną,

bet, pažiūrėkite, kas darosi Kaune ir provincijos miesteliuose. “Tai šmeižtas, duok faktų!” - spyrė jie mane. Vieną konkretų faktą aš jiems pateikiau: 1952 metų vasarą mokyklos reikalais dviračiu nuvažiavau į Ariogalos rajono švietimo skyrių. Buvo ketvirtadienis, turgaus diena, tad užsukau į turgų pažįstamų iš savo tėviškės pasidairyti. Sutikau netoli nuo mano mokyklos esančio Dickaimio kaimo gyventoją Stanislovą Petrulevičių. Jis buvo atvažiavęs taip pat dviračiu, tad sutarėme grįžti namo kartu. Nusileidus Žemaičių plentu Dubysos tilto link, mano draugas pasakė, kad turįs užsukti aplankyti Ariogalos ligoninėje gulinčią seserį Kotryną. Ligoninė buvo pakalnėje, netoli Dubysos tilto, ties vieškelio, vedančio į Betygalą, pradžia. Paklausus Stanislavą, kas atsitiko jo seseriai, jis įtartinai nutylėjo. Tai sukėlė mano smalsumą ir aš nusekiau paskui jį į ligoninę. Kotryna gulėjo su sutvarstyta krūtine. Nutaikiusi progą, ji man pašnibždomis papasakojo, kad maždaug prieš savaitę Betygalos stribų viršininkas leitenantas Tabakajevas ją iškvietęs į savo kabinetą ir tardęs. Tardymo metu buvo parsitrenkęs ant grindų ir, keliais spausdamas krūtinę, įlaužė krūtinkaulį, sulaužęs kelis šonkaulius.

Tai išgirdę pulkininkas Kisminas ir majoras Kaplanas labai pasipiktino Tabakajevo elgesiu, padėkojo man už informaciją ir paprašė manęs visa tai išdėstyti raštu. Aš mielai sutikau ir tuoj pat parašiau Lietuvos MGB ministrui pareiškimą, kuriame aprašiau enkavedisto Tabakajevo elgesį su Kotryna Petrulevičiūte. Maždaug po poros savaičių mane dienos metu išsikvietė tardytojas ir supažindino su MGB ministro atsakymu dėl Tabakajevo elgesio. Jame pažymėta, kad, patikrinus K. Banio nurodytus faktus dėl neteisėtų leitenanto Tabakajevo veiksmų, jie pasitvirtino. Tabakajevas už savo įgaliojimų viršijimą degraduotas į eilinius kareivius. Tuo enkavedisto raštu aš patikėjau tiek, kiek savo senelės pasakojimais apie vaiduoklius bei užkastus lobius.

Tardymas vyko kiekvieną naktį, miegoti leisdavo nuo trečios ketvirtos valandos iki šeštos. Pasnausti dienos metu buvo visiškai neįmanoma, nes kas minutė prižiūrėtojas atidarydavo duryse įtaisytą “vilkelį” ir sekdavo, ką veikiu. Gaudavau apie 400 g duonos, pusantros plytelės cukraus, per pietus - puslitrį iš žuvies skrodimo atliekų išvirtos baisiai dvokiančios sriubos bei kaušelį sprangios soros košės ar pusiau nuskustų pernykščių bulvių. Supratau, kad nors manęs ir nemuša, bet šią “malonę” kompensuoja kankinimu nemiga, badu ir vienuma.

Jutau, kad mano fizinės jėgos tirpste tirpsta, tardymo ir verbavimo dirbti enkavedistų šnipu galo nematyti.

Dar būdamas kontržvalgybos kabinete, nurodžiau, kad ryšį su partizanais palaikiau per slaptąją pašto dėžutę. Šios dėžutės vietą nurodžiau klaidingai, nes galėjo būti taip, kad partizanas Vilius prieš savo žuvimą galėjo ją parodyti kitam partizanui. Nusprendžiau, kad jos tikslios vietos parodymą reiktų užtęsti kokias dvi tris savaites, kad partizanai spėtų sužinoti apie mano areštą ir nesiartintų prie jos. Neradę dėžutės, maždaug po savaitės pareikalavo, kad aš padaryčiau vietovės planą, o jame pažymėčiau tikslią dėžutės buvimo vietą. Aš vėl nenurodžiau tikslios vietos. Tada supratau, jog jie, norėdami mane užverbuoti, kruopščiai slepia mano suėmimą. Norėdamas sugriauti jų planus, aš bet kokiu būdu turėčiau duoti žinią namiškiams, kad esu enkavedistų naguose. Maniau, kad vėl neradę pašto dėžutės, jie mane būtinai vešią ją parodyti. O tada, galvojau aš, gal pavyks kaip nors duoti žinią apie save.

Mano spėjimas pasitvirtino. Apie spalio dvidešimtąją vieną vakarą liepė apsivilkti paltą ir pasiimti kepurę. Išvedė į kiemą ir įsodino į sunkvežimį, pilną enkavedistų. Į kabiną įsėdo mano tardytojas Pozdarovkinas ir kapitonas iš kontržvalgybos skyriaus, greičiausiai majoro Jarunkino pavaduotojas. Jo pavardės neįsiminiau. Pasiekus Kauną, sunkvežimis įsuko į saugumo rūmų kiemą. Mane uždarė 12-ojoje kameroje, esančioje rūsyje. Čia pirmą kartą nuo arešto pradžios išmiegojau visas aštuonias valandas (tai pirmasis laimėjimas, pagalvojau). Rytą gavau sausą visos dienos davinį, buvau įsodintas į tą patį sunkvežimį ir išvažiavome. “Greitai pamatysiu tėviškę”, - dingtelėjo mintis. Juodaičius pasiekėme apie dešimtą valandą. Pavažiavus už Juodaičių apie kilometrą, sunkvežimis įklimpo į kelio duobę. Toliau važiuoti buvo neįmanoma, nes 1952 metų ruduo buvo neįprastai lietingas, o keliai sunkiai pravažiuojami. Man, kaip ir arešto metu, buvo atimti akiniai. Buvau apautas gerais kareiviškais auliniais batais, aprengtas leitenanto miline, papuoštas kareiviška kepure - kad niekas negalėtų atpažinti. Nurodžius man kryptį, enkavedistai pasuko tiesiai per laukus, vengdami kelio, takų ir sodybų, kad nesusitiktų žmonių. Ėjau apsuptas trim ratais: keturi enkavedistai ėjo prie pat manęs, kiti - už kokių penkiasdešimties metrų, treti - dar toliau. Toliausiai esantys kareiviai stabdydavo praeivius ir nukreipdavo tolyn nuo mūsų. Supratau, kad jų apgauti nepasiseks.

Priėjome Zabraną, ir nuvedžiau prie pačio didžiausio mano tėviškės ąžuolo, ties kuriuo ir buvo 1950 metų vasarą įtaisyta pašto dėžutė. Tai buvo vokiškos dujokaukės skardinis futliaras. Už kelių metrų nuo ąžuolo augo nedidelė eglutė, po kurios šakelėmis įkasta į žemę ir pridengta samanomis slypėjo toji dėžutė. Jos vaidmuo tuo metu buvo labai svarbus: ja prisidengus galima išsaugoti tikruosius mano ryšininkus. Atsiklaupiau ant kelių, nuėmiau samanų kuokštą ir ištraukiau dėžutę. Ji buvo pilna vandens, o pro rūdžių išėstas skylutes bėgo rudas vanduo. Aš nusiminiau: ar patikės enkavedistai, kad tai veikianti slaptoji pašto dėžutė? Mačiau, kad jie truputį nusivylė mano parodytu “tainiku”. Paaiškinau, kad aš nieko geresnio negalėjau sugalvoti ir kad prarūdijo ta skardinė visai neseniai - prieš mėnesį ji buvo dar visai gera. Tuo jie, matyt, patikėjo. Kontržvalgybos kapitonas, gamtos apdovanotas labai gražiu ir netgi simpatišku veidu (prieš tai kelis kartus aš buvau pagalvojęs, kaip gali taip gražiai atrodantis žmogus dirbti enkavedistu), ant kelmo padėjo nedidelį lagaminėlį, o ant jo - popieriaus lapą ir liepė man rašyti LLKS prezidiumui tokį laišką, kokį jis man padiktuosiąs. Aš pagalvojau, kad jei įdės mano laišką į tą dėžutę, tai greičiausiai niekas iš partizanų neateis to laiško paimti, nes Vilius žuvo prieš keturis mėnesius. Tačiau mano ranka rašytą laišką jie galį pasiųsti per savo slaptuosius agentus - tada aš iškart tapčiau išdaviku.

“Nerašysiu”, - kategoriškai ištariau ir atsirėmiau nugara į senąjį ąžuolą. Akimirksniu simpatiškasis kapitono veidas pasidarė neapsakomai šlykštus. Jis sušvokštė, griebė viena ranka mane už atlapų, o antra - už gerklės ir pradėjo mano galvą daužyti į ąžuolo kamieną. Greitai skausmo nebejutau, akyse pasidarė tamsu ir kuriam laikui praradau sąmonę. Po kiek laiko atsipeikėjau. Du kareiviai laikė mane už parankių, o tardytojas Pozdarovkinas, matyt, jėga atplėšęs nuo manęs kontržvalgybos kapitoną, aiškino jam, kad tik jis, Pozdarovkinas, visais atžvilgiais atsakingas už mane ir kad neįeisiąs su manimi taip elgtis. Dar ir dabar, praėjus keturiasdešimt dvejiems metams, man neaišku, ar tai buvo nuoširdus Pozdarovkino poelgis, o gal iš anksto surežisuota vaidyba. Turiu tik tiek pridurti, kad Pozdarovkinas per visą pustrečio mėnesio tardymo laikotarpį prie manęs nė piršto nebuvo prikišęs.

Daugiau manęs neberagino rašyti laišką ir pasukome atgal, kuo atokiau nuo namų. Daug kartų žvalgiausi į savo gimtąją sodybą, tačiau mano trumparegės akys be akinių nieko negalėjo įžiūrėti.

Parvežė atgal į Kauną, kur vėl buvau įgrūstas į 12-ąją kamerą. Čia buvo blogiau negu Vilniuje: gultai buvo priverti prie sienų ir ant jų sėdėti nebuvo įmanoma. Nei kėdės, nei stalo kameroje nebuvo. Kampe stovėjo ne metalinė kaip kad Vilniuje, bet medinė "parašė", kuri nepaprastai dvokė. Prižiūrėtojas paklausė, ar esu gavęs maisto davinį. Atsakiau, kad ne, nors rytą ir buvau iš karto gavęs visą sausą davinį. Tuoj pat atnešė antrąjį davinį. "Dar vienas laimėjimas", - pagalvojau. Išbuvęs visą dieną gryname ore, neapsakomai norėjau valgyti.

Rytojaus dieną parvežė atgal į Vilnių. Čia vėl pavyko gauti antrąjį maisto davinį, prieš tai pamelavus, kad Kaune negavau. Sąžinė dėl to nė kiek negraužė. Slinko monotoniškos tardymo dienos, teisingiau - naktys, kaskart paįvairinamos bandymų mane užverbuoti. Pabudęs paskutinių spalio dienų vieną rytą, savo kameroje pamačiau begulintį kitą kalinį. Išbuvęs visą mėnesį vienumoje, aš negalėjau slėpti savo džiaugsmo, dėl ko mano naujasis nelaimės draugas labai įsižeidė: girdi, žmogus nelaimėn pakliuvo, o jam juokai. Aš atsiprašiau ir paaiškinau, kokia baisi bausmė būti vienutėje. "Tai gali būti šnipas", - tuoj pat man dingtelėjo ir nusprendžiau būti atsargus. Tą pačią dieną abu perkėlė į 50-ąją kamerą, kuri buvo daug šviesesnė ir jaukesnė. Iš prižiūrėtojo išprašiau šachmatus ir šaškes. Kalbėjomės, žaidėme. Tai buvo Vincas Kamantas, prieš keletą metų išvežtas į Krasnojarsko sritį. Dabar jį parvežė dėl jo draugo ar pažįstamo bylos kaip liudytoją. Pasirodė, kad jis labai gerai pažįsta patį iškiliausią Veliuonos gimnazijos mokytoją Antaną Valaitį, apie kurį esu rašęs anksčiau. Žinojau, kad Valaitis jau areštuotas, bet tolesnio jo likimo - nežinojau. Kai jis pradėjo labiau klausinėti apie Valaitį, mano įtarimas dar labiau sustiprėjo. Be to, man įtartinas pasirodė centrinio šildymo radiatorius. Jis aklinai buvo uždengtas kokių dviejų milimetrų storio mažutėmis skylutėmis išbadyta skarda. Prie radiatoriaus buvo pastatytas staliukas, ant kurio žaidėme šachmatais. Kitose kamerose centrinio šildymo vamzdžiai buvo atviri.

Prasidėjus naktiniam tardymui, Pozdarovkinas paklausė, kaip aš gyvenu. Atsakiau, kad puikiai, nes dabar jau esame dviese. "O kas jis toks?" - paklausė tardytojas. "Tai jūsų šnipas", - netikėtai išsprūdo man, ir pyktelėjau ant savęs, kad iš karto atskleidžiau savo kortą. "Neprasimanyk niekų", - pyktelėjo Pozdarovkinas ir daugiau apie mano draugą neklausinėjo. Po dienos Kamantą išvedė, ir jis daugiau nebegrįžo. Ir vėl likau vienas. Ilgai negalėjau sau atleisti už padarytą kvailystę.

Tardymo metu didelių klaidų nepadariau. Kitų VDS narių parodymus mano atžvilgiu patvirtinau. Nė vieno savo ryšininko ar pagalbininko neišdaviau. Kadangi labai didelė dalis mano parodymų buvo išgalvota, tai turėjau būti labai atidus, kad nesusipainiočiau. Labai dažnai tardytojas iš naujo pradėdavo klausinėti tų dalykų, apie kuriuos buvau davęs parodymus prieš dvi tris savaites ar net anksčiau. Tad atmintis visą laiką turėjo būti labai įtempta. Dėl nuolatinės miego stokos kontroliuoti savo atmintį buvo labai sunku. Lapkričio mėnesį jaučiausi taip nuvargęs, kad kelis kartus tardytojo kabinete prasidėjo haliucinacijos. Sykį ilgokai buvau nukreipęs žvilgsnį į parketo grindis, sudarytas iš šviesių ir tamsių juostų. Staiga tamsiosios juostos pavirto į milžiniškas gyvates, kurios vinguriuodamos visa rikiuote slinko į mane. Aš atatupstas pradėjau nuo jų trauktis ir nuvirtau nuo kėdės.

Vienutėje dienos buvo nepaprastai ilgos, tad laiko visokiems apmąstymams būdavo daugiau negu reikia. Mintimis grįždavau į laisvėje praleistas dienas ir dažnai tapdavau sau negailestingu teisėju. Kaip ant delno mačiau savo klaidas, savo menkumą, tad kalėjimo kančias laikiau atpildu už negerus savo darbus. Be to, dar prisidėdavo aiškus suvokimas, kad gyvenimas laisvėje bolševizmo sąlygomis man būtų nepakeliamas, nes vėl pareigos jausmas skatintų daryti ką nors naudinga pavergtai tėvynei, o bejėgiškumas slėgtų ir žemintų mane. Labai dažnai būdavo tokių valandų, kad, jei mano sargai, plačiai atidarę kameros duris ir kalėjimo vartus, būtų sakę: “Tavo valia: nori - eik į laisvę, nori - lik čia”, aš nedvejodamas būčiau atsakęs, jog lieku.

Vieną kartą pradėjau skaičiuoti visus savo mokslo, pradedant pradine mokykla, draugus, kurie išsiskyrė iš kitų savo gabumu, darbštumu ir dorumu. Pasirodo, jie visi jau buvo kalėjimuose ir lageriuose. Anksčiau esu sakęs, kad 1939 m pradinės mokyklos baigimo egzaminus keturi mokinukai maždaug iš trisdešimties išlaikė vien penketais. Tai Pranas Sabonaitis, Celestinas Ajauskas, Vytautas Bukauskas ir aš. Pranukas, Vilkijos gimnazijos moksleivis, suimtas 1948 metais, o kiti trys sėdi čia, Vilniaus saugumo rūmų požemiuose. Mokantis Raseiniuose, iš visos klasės ryškiai išsiskyrė Jonas Pocius, kilęs iš Betygalos apylinkių. Ten mokytojaudamas patyriau, kad jis 1948 m areštuotas taip pat. Veliuonos gimnazijos mokytojai ir mes, mokiniai, džiaugėmės ir didžiavomės mūsų klasės pirmuoju mokiniu Juozu Jonaičiu, kuris 1948 metais persikėlė mokytis į Vilkijos gimnaziją ir ten buvo suimtas. Veliuonos gimnazijoje iš visų mokytojų

savo autoritetu, išsilavinimu ir profesiniu sugebėjimu ryškiai išsiskyrė Leonidą Matusevičienė ir Antanas Valaitis. Matusevičienė buvo areštuota 1949 metais, o Valaitis - 1951 metų gale. “Nebloga kompanija, - pagalvojau, - į jų gretas patekti tikrai nėra gėda”...

Tardymo metu sužinojau, kad areštuota šešiolika VDS narių. Laisvėje greičiausiai liko mažesnė dalis. Kaipgi atsitiko, kad enkavedistai taip lengvai mus “susėmė”? O todėl, kad mes veikėme be jokios konspiracijos. Turėdamas marias laiko, pradėjau kurti konspiracijos taisykles. Kūriau ir pavydėjau carinės Rusijos raudoniesiems revoliucionieriams, kurie kamerose turėjo ir popieriaus, ir rašalo su plunksna, gaudavo gerus siuntinius ir krūvas knygų. Bepigu jiems buvo kalėti, kalėjimo kamerose įvairius straipsnius bei “mokslinius” traktatus rašyti... O čia kiekvieną minutę esi stebimas, už mažiausią menkniekį dosniai dalijamas karceris. Tiesa, vieną kartą per parą, nuvedus į tą vietą, kur karalius pėsčias eina, prižiūrėtojas duoda maždaug 40 cm^2 vyniojamojo popieriaus, o paskui, žemai pasilenkęs stebi, ar šis popieriukas pagal paskirtį naudojamas. Mano manymu, sukūriau visai neblogas konspiracijos taisykles, bet jos liko neužrašytos, o netrukus ir visai užmirštos.

Saugumo kalėjimo vienumą dažnai paįvairindavo netoli manęs kalintis privilegijuotas kalinys. Jis turėjo gražų, sodrų baritoną ir puikiai mokėjo jį valdyti. Mėgstamiausia jo daina buvo:

Sėdžiu prie langelio,
Žiūriu pro langelį, -
Čiūčiuoja, liūliuoja
Ant marią laivelis.

Jis ne tik puikiai dainuodavo, bet ir giedodavo, dažniausiai lotyniškai. Sakydavo jis ir pamokslus, kuriuose kas kelintas sakinys kartodavo žodį “Ariman”. Iš viso to aš supratau, kad mano kaimynas - kunigas. Tiktai niekaip nesupratau, kodėl jam tai leidžiama. Vėliau, kalėdamas Lukiškėse, iš kitų kalinių sužinojau, kad tai buvo Nepriklausomoje Lietuvoje plačiai žinomas kunigas Povilas Jakas, dėl baisių kankinimų išėjęs iš proto.

Baigėsi antrasis kalinimo ir naktinių tardymų mėnuo. Iš manęs liko, anot kaimo pokštininkų, krepšys kaulų ir sauja gyslų. Be to, apniko votys. Tardytojas paskambino į kalėjimo medicinos punktą, kad mane išgydytų. Rytojaus dieną prižiūrėtojas nuvedė mane pas kalėjimo gydytoją, apysenę rusę. Mane nustebino jos paprastas, tačiau efektyvus

gydymo būdas. Vieną savo rankos nykštį tvirtai prispaudžia virš voties, o kitu nykščiu staigiai duria žemiau voties. Voties šerdis tarsi kokia geltona varlytė strykteldavo ant grindų. Akyse, žinoma, pasirodydavo įvairiaspalviai ratilai, bet greitai skausmai praeidavo. Užtepa žaizdą juodu tepalu, užklijuoja tvarsčiu, ir viskas baigta.

Gydytojos kabinete stovėjo svarstyklės. Paprašiau, kad pasvertų. Penkiasdešimt keturi kilogramai! Per tuos du mėnesius dvidešimt du "išgaravo". Kas dvi savaites vesdavo į pirtį. Ten matydavau, kad mano kojos per kelius yra storesnės negu šlaunys. Tarp kaklo ir apie jį esančių kaulų buvo atsiradęs kokio litro talpos įdubimas. Pasitraukęs nuo dušo, pasilenkdavau ir išpildavau iš to įdubimo vandenį.

Prasidėjo gruodis. Nuvedė į pirtį, nukirpo plaukus. Per akistatas mačiau, kad kiti VDS nariai irgi nukirpti. Tik aš vienas buvau "privilegijuotas". Dėl to kai kurie iš mano bendrabylių žiūrėjo į mane kreivai, matyt, laikė išdaviku. "Jau prarado viltį mane užverbuoti",- pagalvojau aš, kerpamas išklerusia ir labai pešančia mašinėle.

Apie gruodžio vidurį dieną iškvietė mane tardytojas ir pasakė, kad greitai būsiąs teismas. Liepė pasirašyti, jog esu susipažinęs su visa byla ir neturiu pretenzijų tardytojui. Pareiškiau, kad aš nesu susipažinęs su kitų VDS narių bylomis, ir todėl nepasirašysiu. Man visą laiką knietėjo sužinoti, kas mus išdavė, todėl tikėjausi tai sužinoti perskaitęs kitų draugų bylas. Tardytojas tuo mano pareiškimu nebuvo patenkintas, tačiau po keliolikos minučių į kabinetą įėjo prižiūrėtojas, nešinas pilnu maišu bylų. Vienutėje buvo baisiai nuobodu, todėl nutariau susipažinimą užtęsti kiek galima ilgiau. Tai truko, rodos, tris dienas. Peržiūrėdamas VDS narių surinktą naujausią mūsų krašto tautosaką, radau ten juokingų dalykų. Pradėjau smarkiai juoktis. Pozdarovkinas, kažką dirbąs prie savo stalo, pakilo, priėjo prie manęs, perskaitė mano parodytą vietą ir taip pat pradėjo smarkiai kvatoti. Tai buvo Čižo užrašyta humoristinė liaudies daina:

Eina stribas kūdas, kūdas,
Jo tarnyba šūdas, šūdas...
Kad nebūtų bado, krizės,
Kolchozninkių nuogos p...ės

Tai buvo kokių dešimties ar daugiau posmų dainelė.

Perskaitęs beveik visas savo draugų bylas, padariau išvadą, kad mus išdavė Vilniaus universiteto Teisės fakulteto IV kurso studentas Vytautas Murauskas, turėjęs "Kęstučio" slapyvardį (tardytojų surašytuose

protokoluose daug kur buvo nurodyta, kad jis slapstosi nuo teisingumo organų). Vėliau paaiškėjo, kad tai buvo nemažą patirtį turįs enkavedistų agentas. 1958 metais sugrįžęs iš įkalinimo vietos, sužinojau, jog V. Murauskas per mūsų kalinimo laikotarpį įsigijo filosofijos mokslų kandidato laipsnį ir dirbo Kauno medicinos institute marksizmo-leninizmo katedros dėstytoju. Pagaliau tik 1989 metų pavasarį sužinojau, kad 1962 ar 1963 metais V. Murauską ištiko Judo likimas - jis pasikorė.

TEISMAS

1952 m gruodžio 23 dieną apie 10 val. ryto kalėjimo koridoriuje pasigirdo bruzdesys. Buvo atidarinėjamos ir uždarinėjamos kamerų durys. Tokį sujudimą pastebėjau pirmą kartą. Atsidarė mano kamera, ir išvedė į koridorių. Ten jau buvo gana ilga rikiuotė: vienas kareivis su paradine uniforma ir “mūšiui” paruoštu automatu, po jo vienas VDS narys ir t.t. Iš viso septyniolika automatininkų ir šešiolika mūsiškių. Pasieniais stypsojo ir kiti ginkluoti enkavedistai. Seniai besimatę mes vienas kitą sveikinome galvos linktelėjimu. Taigi keturiolika jaunų vyrų ir dvi jaunos merginos. Joms taip pat paskirta “garbės sargyba”.

Po komandos mūsų vora nuringavo klaidžiais saugumo rūmų koridoriais. Įvedė į gana erdvią teismo salę ir susodino į dvi priekines kėdžių eiles - po aštuonias kiekvienoje. Už teisėjų stalo sėdėjo keletas karo tribunolo narių su papulkininkių ir pulkininkų antpečiais. Kairėje - kaltintojo stalelis, dešinėje - gynėjo (mat ir tokį kadrą mums primetė). Buvo dar techninių sekretorių stalelis. Čia prisiminiau pogrindyje platinto tada dar nežinomo poeto, o iš tikrųjų V. Mykolaičio-Putino eilėraščio “Vivos plango, mortuos voco” porą eilučių:

Ir tribunoluos išdidžiai
Teisiuosius teisia žmogžudžiai!

Labai ilgą kaltinamąją kalbą pasakė prokuroras - aukšto rango enkavedistas, rodos, pulkininkas. Vėliau teisėjai kryžmiškai apklausinėjo kiekvieną “nusikaltėlį” atskirai. “Teismas” tęsėsi penkias dienas ir baigėsi gruodžio 27-tąją. Kasdien ši vaidyba trukdavo po keturias penkias valandas. Paskutinė kalbėjo mūsų “gynėja”, moteris enkavediste. Jos ginamoji kalba labai mažai skyrėsi nuo kaltinamosios prokuroro kalbos. Paskui kiekvienam iš mūsų buvo suteiktas paskutinis žodis. Aš paprašiau tariamąją advokatę, kad ji skubiai praneštų mano tėvams, kur aš esu, nes nuo jų yra slepiamas mano areštas (vėliau sužinojau, kad ji mano prašymą išpildė, tačiau man būnant lageryje už šią paslaugą iš skurdaus kalinio atlyginimo išskaitė nemažą pinigų sumą).

Penktos dienos vakare, t.y. gruodžio 27 d., perskaitė nuosprendį: visiems, neišskiriant nė vieno, skirti po dvidešimt penkerius metus, atliekant bausmę priverčiamojo darbo pataisos stovyklose. Visi šešiolika, tarytum pagal komandą, pradėjome garsiai ir ilgai kvatoti. Teismo tvarkos prižiūrėtojai turėjo įsikišti, kad nustotume. Loginiu požiūriu buvome teisūs: kiekvienoje komedijoje reikia juoktis.

Po "teismo" liepė mums pasiimti savo daiktus ir susodino į "juodąją varnelę", t.y. į specialią kaliniams vežioti automašiną. Atvežė į Lukiškių kalėjimą ir tuoj pat nuvedė į pirtį. Nuo mūsų atskyrė abi merginas. Maudytis suvarė visus keturiolika iš karto. Džiaugėmės, dalijomės įspūdžiais. Pradėjome aiškintis, kas mus išdavė. Matydamas, kad jie dar nesusigaudo, trumpai ir aiškiai pasakiau, kad tai Vytauto Murausko darbas (aš jo nepažinojau ir niekad nebuvau matęs). Kai kurie draugai pažiūrėjo į mane gana nepatikliai, o jų žvilgsniai tarytum bylojo: "Ką tu, kaimo liktarna, išmanai". Aš tvirtai laikiausi savo nuomonės ir kai kurie iš mūsų buvo linkę manimi patikėti. Tačiau tie, kurie tą niekšelį į VDS eiles įtraukė, nė girdėti mano išvedžiojimų nenorėjo.

LUKIŠKIŲ KALĖJIME

Mane nuvedė berods į antrojo korpuso 334-ąją kamerą. Čia jau kalėjo jaunas dzūkutis iš Valkininkų Mečys Mačionis, Kauno miesto gaisrininkas Bronius Vatiekūnas ir suvokietėjęs lenkas Vladislovas, pabėgęs iš nelaisvės, o paskui suimtas. Aš buvau ketvirtas. Kameroje stovėjo dvi dviaukštės metalinės lovos, dvi spintelės, "parašė", taigi įprastinis kalėjimų inventorius. Aš, išbadėjęs ir vos kojas bevelkantis, tikėjausi būsiąs savo naujųjų draugų pavaišintas, o, pasirodo, jie jau seniai siuntinių negauna.

Buvo vėlyvas vakaras, tad greitai išgirdome komandą "otboj". Pačią pirmąją dieną pradėjau įsitraukti į naująjį gyvenimą, kuris buvo nepalyginamai geresnis ir įdomesnis negu saugumiečių kalėjime. Ant muilo gabaliuko man surašė Morzės abėcėlę, kurią tuoj pat išmokau ir pradėjau Mačionio padedamas treniruotis. "Tas ne kalinys, kuris nemoka Morzės abėcėlės ir kuris už ją nėra gavęs karcerio", - juokais aiškina Mečys. Čia duodavo skaityti knygų, turint pinigų buvo galima nusipirkti maisto. Valgis čia buvo mažai kuo geresnis negu saugume, tad, negaudami siuntinių, kaliniai badavo. Kalėjimo kasoje buvo mano 120 rublių, tad tarėmės, ką už juos nusipirkti. Visi buvome alkani kaip vilkai, tad nutarėme pirkti patį pigiausią produktą - duoną. Užsakėme dvidešimt kepaliukų. Po dienos ar dviejų atnešė mums pilną maišą

pusbaltės forminės duonos. Pasidalijome po penkis kepaliukus. Vokietis, augalotas ir stambaus sudėjimo vyras, du kepaliukus sušveitė vienu ypu. Likusieji trys sutarėme suvalgyti po pusę kepaliuko kasdien. Tai turėjo užtekti dešimčiai dienų, o paskui gal kuris nors gausim siuntinį...

Mano spėjimas pasitvirtino. Po kokių dviejų savaičių, 1953 m sausio mėnesio antrojoje pusėje, prižiūrėtojas atgabeno siuntinį ir liepė tuoj pat eiti pasimatyti su tėvu. Labai apsidžiaugiau, pradėjau jaudintis: ką pagalvos mano tėvukas, pamatęs “saują gyslų, krepšį kaulų”.

Pasimatymų kambarys gana įdomiai įrengtas. Jis susidėjo iš trijų dalių. Viena patalpėlė skirta atvykusiam į pasimatymą nuteistojo šeimos atstovui, kita - kaliniui. Abi jas skyrė koridoriukas. Abiejose patalpėlėse į koridoriuko pusę išpjauti stačiakampiai maždaus 60x50 cm dydžio langeliai. Atstumas tarp langelių - apie tris metrus. Tame koridoriuke stovėdavo prižiūrėtojas, kuris įdėmiai klausydavosi, apie ką kalba nelaimingieji žmonės, ir stebėdavo, kad kokiu stebuklingu būdu šie vienas kitam neperduotų laiškelio ar kokio nors daikto.

Priešingame langelyje pamačiau kailiniais apsirengusį, kepurę nusiėmusį tėvuką. “Garbė Jėzui Kristui”, - pasveikino. “Per amžius. Amen”, - atsakiau springstančiu balsu. Tėvukas per tuos keturis mėnesius labai pasikeitė. Atrodė pavargęs, išblyškęs. Aš, matyt, irgi “gražiai” atrodžiau, nes, įsižiūrėjęs į mane, pradėjo verkti. Greitai susitvardė (jo supratimu, verksmas - tai bobų darbas) ir pradėjo kalbėti. Atvažiavo kartu su Vladu Bukausku, Vytauto Bukausko, mano bendrabylio, tėvu. Iki šiol nežinojo, kur esu, o prieš kelias dienas apie mane pranešė advokatė. Prieš porą mėnesių kažkas pasakė, kad Dubysoje rastas labai sumaigytas lavonas. Iš drabužių nustatė, kad tai ne aš. Bet vis tiek šv. Mišias užpirko. Pridūrė, kad atvežęs siuntinį. Pasakiau, kad siuntinį prieš valandą gavau. Pradėjau tėvuką guosti, jog didžiausi sunkumai praėję. Greitai išvešią į lagerį. Aiškinau, jog iš kitų kalinių girdėjau, kad dabar lageriuose esą geriau negu anksčiau: nuo politinių kalinių atskirti kriminaliniai nusikaltėliai, geriau maitiną, šilčiau rengią... Prižiūrėtojas kaip kirviu nukirto: “Pasimatymas baigtas! ” Mačiau, kaip tėvukas, prieš atsitraukdamas nuo langelio, drebančia ranka mane peržegnojo.

Siuntinys buvo pilnas, t.y. aštuonių kilogramų. Jo turinį sudarė kumpis, lašiniai, sviestas, česnakai. Buvo truputis džiūvėsių ir dar kokia dešimtis pakelių cigarečių (prisiminiau, kad tėvukas, atsakydamas į mano priekaištus dėl jo rūkymo, atšaudavo, kad ir aš rūkysiąs,

jei pakliūsiąs į kariuomenę ar į kalėjimą). "Žino buvęs kaizerinės Vokietijos karo belaisvis, kokj siuntinį reikia atvežti", - pagalvojau.

Labiausiai siuntiniu apsidžiaugė Mečys Mačionis ir Bronius Vaitiekūnas, kurie, būdami dideli rūkaliai, iš proto kraustėsi, neturėdami tabako. Šį "turtą" aš jiems visą atidaviau. Pradėjau galvoti, kaip elgtis su siuntiniu. Giliai pasislėpęs "velniokas" pasufleravo tokią sofistiką: "Tu esi labiausiai išbadėjęs ir nusilpęs iš visų keturių. Pasilik pusę siuntinio sau, o kitą pusę atiduok jiems - juk tau būtinai reikia sustiprėti". Kaip "velnias" patarė, taip ir padariau. Keletą dienų viskas buvo gerai. Valgėme gautas gėrybes, rūkaliai rūkė, buvome laimingi, vienas su kitu lenktyniaudami pasakojome įvairiausias istorijas, lošėme šachmatais ir šaškėmis. Aš savo siuntinio dalį naudojau saikingai, nes bijojau, kad nesusirgčiau, o mano draugai, būdami tvirtesni, šveitė nesivaržydami. Už kelių dienų atsitiko taip, kad per pusryčius, išskyrus vargana kalinio davinį, jie nieko daugiau neturėjo, o aš "kipitoką" gėriau užsikąsdamas lašiniais. Staigiai viskas pasikeitė. Nebuvo linksmų šnekų, nelošėme šaškėmis, vengėme vienas kitam į akis pažiūrėti. Supratau, kad padariau didžiulę klaidą, - nereikėjo to kipšiuko paklausyti.

Kitą rytą, lyg nieko nebūtų įvykę, viską, ką tik turėjau, išdėliojau bendriems pusryčiams. Ankstesnė gera nuotaika kaip mat sugrįžo. Taip elgiausi ir vėliau.

Greitai išmokau naudotis Morzės abėcėle. Jos padedamas sužinojau, kad gretimoje kameroje "gyvena" mano bendrabylis Alfonsas Urbonas. Su juo kasdien "pasikalbėdavome". Vieno tokio "seanso" metu staigiai atsidarė "kormuška", iš jos išlindo įsiutusio prižiūrėtojo galva: "Kas beldžia?!" Aš pašokau nuo lovos, ant kurios sėdėdamas stuksenau į sieną. Stodamasis užmečiau už lovos šaškę, kuri buvo mano darbo įrankis, ši pro plyšį tarp lovos ir sienos nukrito ant grindų ir išdavikiškai nuriedėjo prižiūrėtojo link. Viskas buvo aišku kaip ant delno. Prižiūrėtojas parašė raportą kalėjimo viršininkui. "Gausi penkias ar septynias paras karcerio", - žinovo tonu pasakė Mečys, senas Lukiškių kalėjimo gyventojas (jame sėdėjo antrus metus). Karcerio tvarką jis puikiai žinojo, nes buvo berods porą kartų jame viešėjęs. Į karcerį vesdavo vakare, tad pradėjau jam ruoštis. Draugai patarė pasiimti porą trejetą džiūvėsių ir lašinių gabaliuką - gal pavyks įsinešti. Tai priklausys nuo to, koks prižiūrėtojas pasitaikys. Apie devintą valandą atėjo manęs išvesti. Išbuvus bausmę, į tą pačią kamerą negrąžindavo, tad pradėjau atsisveikinti su draugais. Jautrus ir geraširdis Mečys net apsiašarojo.

Karcerio ir mirties bausme nuteistųjų kameros buvo požemyje. Įvedė į kamerą, kuri buvo absoliučiai tuščia. Iš koridoriaus į kamerą įnešėme su prižiūrėtoju iš lentų sukaltą dviejų metrų ilgio ir apie 80 cm pločio dėžę, vadinamą “grabu”. Patalynę, paltą ir kitą menką turtelį iš manęs atėmė. Liepė iki nuogumo nusirengti ir pradėjo kratyti drabužius. Matydamas, kad trijų džiovintų duonos riekelių ir lašinių gabaliuko nepavyks paslėpti, visa tai lyg niekur nieko padėjau ant “grabo”. Prižiūrėtojas, atidžiai apžiūrėjęs švarką, taip pat lyg niekur nieko užmetė jį ant mano “nuslėpto” maisto. “Dieve, duok tau sveikatą”, - mintyse padėkojau jam. Po to supažindino su karcerio režimu: per parą 300 gramų duonos ir pusė litro vandens, kas trečia diena - puslitris sriubos. Netriukšmauti, nebelsti.

Buvo jau dešimta valanda vakaro, tad liepė gulti. Kameroje buvo vėsu, atsidavė pelėsiais. Prisistūmiau “grabą” prie šildymo vamzdžių, kurie buvo vos vos šilti. Atsigulęs ant pliko “grabo”, prisispaudžiau prie vamzdžių. Priekiui pasidarė šilčiau, bet nugara atvėso. Pakeičiau kūno padėtį ir šildžiau nugarą. Taip prasivarčiau didesnę dalį nakties ir tik paryčiais truputį užmigau. Po komandos “padjom” “grabą” turėjau išstumti į koridorių. Kameroje liko vienintelis baldas - “parašė”. Vaikščiojau po kamerą iš vieno galo į kitą. Greitai pavargo kojos. Bandžiau pasėdėti ant cementinių grindų, bet greitai sušalau. Nuėjau prie galinės sienos ir atsirėmiau į šildymo vamzdžius. Įsiklausęs išgirdau, kad vamzdžiai “šneka” Morzės abėcėlės kalba. Pasirodo, tie šildymo vamzdžiai yra labai gera susižinojimo priemonė. Jais Morzės abėcėlės signalai tartum kokiu telefonu lengvai keliauja keliolika metrų, tad susižinoti galima su kokiomis keturiomis penkiomis kameros iš vienos pusės ir tiek pat iš kitos. Tą dieną savo kaimynų pokalbiuose nedalyvavau, tiktai klausiausi, ką jie kalba. Man tai buvo išganingas užsiėmimas - išsigelbėjimas iš vienatvės ir nuobodumo. Kai sušaldavau, keliolika minučių pavaikščiodavau po kamerą ir vėl klausydavausi. Pamažu sužinojau, kad beveik visi mano kaimynai yra mirtininkai (taip buvo vadinami mirties bausme nuteisti kaliniai). Tai buvę partizanai, šiaip banditai ir vokiečių okupacijos metų masinių žudynių dalyviai.

Karcerio ir mirtininkų kamerų prižiūrėtojai nebuvo priekabūs, daug geresni negu normaliame kalėjime. Pro “vilkelį” žiūrėdavo labai retai ir, mano nuostabai, negaudė “morzininkų”. Gal dėl to, kad šioje kalėjimo dalyje daugiausia buvo kalinami mirtininkai (čia jie ilgokai,

kartais po kelis mėnesius, laukdavo atsakymų į kasacinius skundus ir malonės prašymus).

Trečią dieną, klausydamasis mirtininkų pokalbių, išgirdau “Vygando” slapyvardį. Buvo minimos Paliepių, Ilgižių bei Betygalos apylinkės. Prisiminiau, kad tose apylinkėse, kur aš trejus metus mokytojavau, iš vietos gyventojų ne kartą girdėjau, kad tarp vietinių partizanų savo žiaurumu garsėja Vygandas, kurio tikroji pavardė Mockus. 1952 m žiemą ar pavasarį partizanų vadovybė nutarė Vygandą už jo neleistinus veiksmus teisti karo lauko teismu. Jam grėsė mirties bausmė. Apie tai jam kažkaip pavyko sužinoti. Tada jis su visa šarvuote prisistatė Betygalos, o gal Ariogalos endavedistams ir pasisiūlė jiems padėti likviduoti partizanus, išaiškinti jų rėmėjus. Už tai jis prašė saugumo organų dovanoti jam padarytus nusikaltimus. Saugumiečiai, žinoma, sutiko jį išskėstomis rankomis ir žadėjo išgelbėti nuo mirties bausmės. Jam padedant, enkavedistams pavyko sunaikinti keletą partizanų ir išaiškinti keliolika, o gal kelias dešimtis ryšininkų bei rėmėjų. Jie visi buvo suimti. Vieną iš jų man vėliau teko sutikti Leningrado kalėjime.

Klausydamasis Vygando pokalbio su kažkuriuo kitu mirtininku, jiems nelauktai įsiterpiau į jų pokalbį ir paklausiau, kokia tikroji Vygando pavardė. Šis atsiliepė, ir metaliniais vamzdžiais atskambėjo Morzės abėcėlės raidės, iš kurių surinkau Mockaus pavardę. Vadinasi, tas pats. Pakviečiau jį toliau tęsti pokalbį ir paklausiau, ar už jo išdavikiškus darbus turėjo jam dovanoti gyvybę. Vygandas nustojo priiminėti siunčiamus signalus, ir pokalbis nutrūko. Ar jį sušaudė, ar ne, nežinojau.

Po kelias savaites trukusio pasilepinimo normalioje kameroje, karceris man pasirodė baisesnis negu enkavedistų tardymo kalėjimas. Nors čia manęs naktimis netardė ir niekas nevykdė dvasinės prievartos, perpus sumažintas maisto davinys, nuolatinis stovėjimas, šaltis ir nemiga išsekino jėgas. Šeštą ir septintą parą pasidariau viskam abejingas, - nenorėjau nei valgyti, nei gerti, nei mąstyti.

Septintos dienos vakare iš karcerio išleido, nuvedė į sandėlį pasiimti maišą su patalyne ir daiktais. Šiaip taip maišą užsimečiau ant nugaros, ir pradėjome lipti laiptais aukštyn. Užkopę į trečiąjį aukštą, sustojome prie vienos kameros durų. Mano našta, sverianti ne daugiau kaip penkiolika kilogramų, pasirodė man labai sunki. Nusimesdamas ją nuo pečių, pargriuvau ir aš pats. “Ir vėl aš krepšys kaulų, sauja gys-

lų”, - pagalvojau. Atidarė kamerą ir įleido vidun. Ji buvo lygiai tokia pat, kokioje aš kalėjau iki karcerio. Dar buvo tuščia. “Negi vėl mane įkišo į vienutę”, - pagalvojau nusiminęs. Nespėjau gerai apsidairyti, ir į kamerą įėjo kokių 50-55 metų vyriškis. Tai buvo partizanų ryšininkas, kilęs nuo Panevėžio ir dabar čia atgabentas tiesiai iš saugumo rūmų teismo. Apdovanojo dvidešimt penkeriais (tada mažiau gauti buvo tiesiog gėda). Įsikalbėjome. Norėdamas sužinoti, kaip aš atrodau žiūrint iš šalies, paklausiau jo, kiek man metų. Jis atidžiai pažiūrėjo į mane ir atsakė: “Tu dar jaunas. Ko gero, dar nė keturiasdešimt neturi”. “Ačiū tau už komplimentą”, - mintyse liūdnai nusišypsojau. Dabar jau aišku, dėl ko tėvukas pravirko.

Naujasis mano kaimynas buvo turtingas: neseniai gavo siuntinį ir dosniai atrišo savo maišelį su visokiomis gėrybėmis. Nespėjome nė pavakarieniauti, kai į kamerą įleido dar vieną. Tai buvo jaunutis moksleivis iš Ukmergės, pavarde Turla. Panevėžietis ir jį pakvietė vakarienės. Pasirodo, ir šis ne mažiau turtingas už pirmąjį ir dosniai krovė savo gėrybes ant spintelės. Jis taip pat buvo ką tik po teismo, taip pat su dvidešimt penkerių metų “dovana”.

Greitai atėjo dešimta valanda ir pasigirdo komanda “otboj”. Taisydamasis patalą, prisiminiau ankstesniuosius kameros draugus. Mano “kipšiukas” iš sielos padugnių kyštelėjo galvą ir linksmai tarė: “Nėra to blogo, kuris neišeitų į gera”. O vis dėlto linksmojo Mečiaus man buvo gaila ir troškau, kad jis būtų greta.

Vidunaktį vėl atsivėrė kameros durys ir įleido dar vieną. Naktį kalbėtis buvo draudžiama, tad susipažinimo ceremoniją atidėjome rytdienai. Prieš užmigdamas spėjau įsidėmėti, kad naujasis mūsų draugas atrodė mano akims labai neįprastai: ant galvos užvožta siauragraižė skrybėlė, kelnės siauros ir be atvartų, švarkas su skelte užpakalyje, batai neregėtai storais padais. Buvau pervargęs ir greitai užmigau.

Šeštą valandą sukilom ir visi lyg susitarę sužiurom į naktinį svečią. “Povilas Kazakevičius”, - prisistatė mūsų stebėjimo objektas. Tai buvo apie penkiasdešimties metų visiškai nuplikęs, nedidelio ūgio, tiesus kaip žvakė vyriškis. “Matyt, buvęs karininkas”, - spėliojau aš. Neapsirikau. Kazakevičius buvo kalbus, draugiškas, vienas iš tokių, su kuriais susitikęs po kelių valandų pasijunti lyg būtum su juo senas pažįstamas. Greitai sužinojome, kad tai Nepriklausomos Lietuvos karo mokyklos pirmosios laidos karininkas, kaip kuopos vadas dalyvavęs

mūšiuose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Buvo karštas Voldemaro šalininkas, todėl, Antanui Smetonai prezidentaujant, tik iki kapitono laipsnio prisiyrė. Jei būtų buvęs tautininkas, ko gero, ir pulkininko rangą būtų pasiekęs. Paskutiniais Nepriklausomos Lietuvos metais buvo "Geležinio vilko" organizacijos (Voldemaro ramsčio) Klaipėdos apygardos vadas.

1940 m bolševikams okupavus Lietuvą, P. Kazakevičius slapstėsi, o jo šeimą 1941 m birželio mėnesį išvežė į Sibirą. Vokiečių okupacijos metais buvo Eišiškių apskrities viršininkas. Aktyviai dalyvavo organizuojant LLA (o gal LLAF) pogrindinę veiklą. Įvairiais būdais iš vokiečių supirkinėjo ar grobstė ginklus, juos slapstė, nes manė, jog jų prireiksią vėl atkurtos Nepriklausomos Lietuvos pirmiesiems kariniams daliniams apginkluoti. 1944 metais kartu su vokiečiais pasitraukė į Vakarus. Iki pat 1952 metų pradžios gyveno Vakarų Vokietijoje, dirbo kažkokiame fabrike darbininku. 1952 m sausio mėnesį vieną naktį į jo butą atėjo keli Vakarų Vokietijos žandarai ir pareiškė, kad jis kelioms paroms sulaikomas, liepė pasiimti trims dienoms maisto, apatinius drabužius bei tualetinius reikmenis. Įsodino į lengvąjį automobilį ir vežė nežinia kur. Naktis buvo stipriai ūkanota, tad neįmanoma buvo orientuotis pravažiuojamose vietovėse. Staiga Kazakevičius pamatė priekyje pasienio ženklus. Automobiliui beveik nesumažinus greičio, pasienio užkardos pasikėlė ir, įvažiavus į Rytų Vokietiją, pasieniečiai sustabdė automobilį. Jį areštavo ir apkaltino valstybinės sienos pažeidimu.

Iš Rytų Vokietijos enkavedistai jį nugabeno į Gardiną, kur buvo įkalintas specialiame kalėjime. Šiame kalėjime buvo kalinami ir tardomi iš viso pasaulio kraštų (Anglijos, JAV, Kanados, Australijos, Vakarų Vokietijos ir kt.) sovietinio saugumo suimti ir įvairiais būdais sugabenti stambaus masto veikėjai, priešiški sovietiniam režimui. Prie tokių veikėjų buvo priskirtas ir Povilas Kazakevičius. Jis turėjo padėti bolševikiniam saugumui išaiškinti slaptuosius LLA (ar LLAF) ginklų sandėlius, kurie, matyt, dar ne visi buvo nustatyti. Po kurio laiko P. Kazakevičius buvo atgabentas į Vilniaus saugumą, ten ir baigtas jo tardymas. Prieš dieną įvyko teismas, kuris paskyrė jam, kaip ir mums, dvidešimt penkerius metus katorgos.

Su Povilu Kazakevičiumi kalėti buvo nepaprastai įdomu. Ištisas dienas jis mums pasakodavo apie Nepriklausomybės kovas, gyvenimą Nepriklausomoje Lietuvoje, apie įvairiausias intrigas

Nepriklausomos Lietuvos valdžios viršūnėse. Jis nemėgo Antano Smetonos ir jam artimų žmonių, tad negailėjo jiems piktų žodžių. Mus domino pasitraukusių nuo bolševikinio teroro Lietuvos žmonių gyvenimas Vakarų šalyse, tad turėjome progos labai praplėsti savo akiratį.

Deja, neilgai mes džiaugėmės draugyste. Apie vasario 10 d., maždaug po savaitės, Povilą Kazakevičių išvedė iš mūsų kameros. Kur jis buvo išgabentas, nežinau.

Mūsų kameros kalinius išskirstė. Aš patekau į kamerą (numerio neprisimenu), kurioje dar kalėjo Turlos bendrabylis Algis Grebliauskas iš Ukmergės, buvęs partizanas Vytautas Abukauskas iš Užpalių apylinkių ir partizanų ryšininkas Jonas Dilys nuo Jūžintų. Visi gaudavome siuntinius, maitinomės gerai, ir aš per kokį mėnesį atgavau didelę dalį prarastojo svorio. Morzės abėcėle naudojausi ir toliau, tik daug gudriau, todėl daugiau į karcerį už ją nepakliuvau. Kiti mano kameros draugai arba nemokėjo Morzės abėcėlės, arba bijojo dėl jos nukentėti, tad aš buvau kameros ryšininkas. Daugiausia kalbėdavau su kaimyninėje kameroje sėdinčiu sovietinės kariuomenės kapitonu. Pokalbiai vykdavo rusų kalba.

Buvo kovo šeštosios ar septintosios rytas. Vos spėjęs atsikelti, išgirdau savo kaimyno, minėtojo kapitono, kvietimą kalbėtis. Iš stuksenimo surinkau tokį tekstą.

Mano kaimynas sapnavo, kad dalyvavęs Raudonojoje aikštėje kariniame parade. Paradą priiminėjęs velionis Kalininas, kuris rankose laikė krauju varvančius briliantus. Visur vietoj raudonų plevėsavo juodos vėliavos. Kaimyno manymu, greičiausiai miręs Stalinas. Greitai viskas turį paaiškėti, nes kai jį laidosią, turės kaukti šiandien ar rytoj sirenos, kaip Lenino laidotuvių metu.

Mes žinojome, kad mūsų kaimynas yra fronte kontūzytas, dažnai ginčijosi su prižiūrėtojais, kurie jam dėl jo sutrikusios psichikos nuolaidžiaudavo. Tad šią žinią priėmėm gana rezervuotai. Po kokio pusvalandžio prižiūrėtojas atidarė “kormušką”, kad atiduotų maisto davinį. Ant jo rankos pamatėme juodą kaspiną. Negi tai tiesa?! Po kokios minutės kapitonas vėl kviečia mane kalbėtis. Surenku žodžius: “Ar matėte ant prižiūrėtojo rankos gedulo juostą? Sapnas išsipildė”... Ir dabar, po daugelio metų, man neaišku, ar tas kapitonas tikrai tokį sapną sapnavo, ar jis apie Stalino mirtį iš ko nors sužinojo, o paskui suvaidino, kad susapnavo pranašingą sapną.

Mes džiūgavome ir nekantriai pradėjome laukti, kada ims staugti sirenos. Tą dieną buvo ramu, tačiau rytojaus dieną apie vidudienį sirenos tikrai pradėjo kaukti. Abejonės išsisklaidė. Ačiū Dievui, tirono jau nebėra... Vėl išgirdome neramaus kaimyno kvietimą. "Bestija tikrai padvėsė. Greitai būsime laisvi", - stukseno mūsų kaimynas.

ETAPAS

Nors Stalino jau nebuvo, niekas neskubėjo mūsų paleisti, ir kalėjime viskas vyko po senovei. Juk dar liko Berija su visa savo komanda. Kalėjime buvo nemaža tokių kalinių, kurie jau buvo kalėję po kelerius metus lageriuose, o į Lietuvą buvo parvežti perteisimui ar kaip liudytojai savo pažįstamų ar draugų byloje. Jie pasakojo, kad dabar, palyginti su ankstesniais metais, kur kas geriau. 1950 metais nuo politinių kalinių atskyrė kriminalinius, už darbą pradėjo šiek tiek mokėti, pagerino maistą ir drabužius, už išdirbio normų viršijimą įskaito dvi ar net tris dienas. "Jūs esate laimingi", - kai kurie ne be pavydo sakydavo mums, vėliau suimtiems kaliniams.

Visa tai žinodami, dauguma mūsų norėjo patekti į etapą (kalinių pergabenimas į bausmės atlikimo vietą). To norėjau ir aš, nes iki kaulo įkyrėjo kalėjimo gyvenimas. Nepaprastai pasiilgau bet kokio fizinio darbo. "Nors ir išvietes valyti, bet ką nors dirbti", - galvodavau sau. Gaudamas siuntinius ir būdamas tarp tokių, kurie taip pat buvo namiškių remiami, pakankamai atkutau. Be to, truputį norėjau pamatyti naujų kraštų, sutikti įdomių žmonių, kurių, kaip spėjau, lageriuose turėtų būti nemaža.

1953 metų balandžio pradžioje (rodos, 9 dieną) prižiūrėtojas Įsakė susirinkti savo daiktus, nes rengiamas etapas. Kalėjimo koridoriuje jau stovėjo išrikiuoti kelios dešimtys kalinių su įvairiausiais maišeliais. Tarp jų pamačiau keletą savo bendrabylių. Jie buvo geros nuotaikos, troško permainų. Mus kimšte sukimšo į "juodąją varnelę", matyt, dvigubai daugiau negu priklauso. Automobilis pajudėjo, ir tapo nepaprastai tvanku. Man pasidarė bloga ir netekau sąmonės. Kai atsigavau, pamačiau, kad mašinos durys atdaros, kaliniai išlaipinami, o mane ant kelių laiko bendrabylis Vytautas Kaminskas. Buvome Vilniaus geležinkelio stotyje. Stiprios sargybos apsupti, pradėjome lipti į paskutinį traukinio "Vilnius-Leningradas" vagoną, kuris iš išorės niekuo nuo kitų nesiskyrė, tik langai uždažyti baltais dažais. "Kokia prabanga", - pamaniau. Tokius vagonus kaliniai vadino Stolypino vagonais, nes jie buvo specialiai pritaikyti kaliniams pervežti. Tai

savotiškas kupė vagonas, tik čia vietoj sienos, skiriančios atskiras kupė nuo koridoriaus, įtaisytas piršto storumo vielos tinklas. Sargybiniai, nuolatos budintys koridoriuje, aiškių aiškiausiai, tartum vištas paukštynuose, mato vežamus kalinius. Kiekviena kupė - trijų aukštų narvas. Į vieną tokių narvų ir mus pradėjo kišti. Stovėjau ilgoje eilėje ir stebėjausi, kaip gali į vieną tokį “narvą” sutilpti tiek daug žmonių. “Kupė” buvo su kaupu, bet kareiviai su raudonais antpečiais vis grūdo ir grūdo. Aš buvau paskutinis ir neįsivaizdavau, kaip galėsiu įtilpti. Greitai viskas paaiškėjo. Mažaūgis enkavedistų kariuomenės seržantas plačiai išskėstomis rankomis įsikibo į storų vielų tinklą, viena koja įsispyrė man į nugarą ir, garsiai keikdamasis, ragino kitus susispausti. Kitas kareivis tuo laiku užstūmė “kupė” duris, taip pat padarytas iš storavielio tinklo ir užrakino. Virš savo galvos pamačiau keturkampę skylę ir iš jos ištiestas savo draugų rankas. Kaip katinas įsiropščiau į antrą “kupė” aukštą. Kažkas iš apačios padavė ir mano maišelį. Pasirodė, kad mūsų “kupė” nė kiek neperpildyta. Tai mums išaiškino vienas kalinys, kuris tokiu vagonu buvo vežamas nebe pirmą kartą. Viskas atitinka normą. O norma tokia: apačioje ant vieno ir ant kito suolo (gulto) turi tilpti po penkis kalinius. Tarp šių ant grindų ar ant savo maišelių susėda dar keturi. Antrame “aukšte”, kur aš patekau, turi gulėti šeši katorgininkai, o ant lentynų, kur normalūs keleiviai susideda savo lagaminus, turi gulomis sutilpti dar keturi, t.y. po du ant kiekvienos lentynos. Iš viso dvidešimt keturi. Susiskaičiavome - iš tikrųjų dvidešimt keturi. “Mums pasisekė”, - guodėsi kalinys veteranas, - “kartais į “kupė” pripakuoja iki trisdešimt dviejų”.

Dar Lukiškių kalėjime mums atidavė vienos dienos sauso maisto davinį. Tai buvo pusė kepaliuko forminės duonos ir viena silkė. Silkės, mūsų nustebimui, buvo didelės, riebios ir skanios. Tai tokios, kokios dabartiniu metu priskiriamos prie deficitų. Tad nenuostabu, jog daugelis iš mūsų pradėjome tas silkes šveisti, nepaisydami, kad beveik kiekvienas maišelyje turėjome džiūvėsių, lašinių ar sūrio.

Traukinys jau senokai skaičiavo bėgius. Vagonas langus turėjo tik tame šone, kuriame buvo koridorius, o kito šono langai iš vidaus buvo aklinai ir patikimai užtaisyti. Bandėme įsižiūrėti, kokiomis vietovėmis važiuojame, bet pro uždarytus langus nieko nebuvo galima įžiūrėti. Žinojome, kad į Leningradą, to mums ir pakako. Šalia manęs gulėjo Liudas Gaižauskas ir Vytautas Kaminskas - seni pažįstami. Po kurio laiko silkės pradėjo reikalauti vandens. Sargybiniai buvo paslaugūs, tad

kareiviškais katiliukais be perstojo nešiojo vandenį visų “kupė” keleiviams. Dar po kurio laiko pradėjo spirti mus gamtiniai reikalai. Vėliau situacija pasidarė gana sudėtinga: vieną norintįjį į tą vietą turėjo vesti du sargybiniai. Pagal taisykles tuo pačiu metu vagone gali būti vedamas į “gerąją” vietą tik vienas kalinys, o visame vagone jų - daugiau kaip pusantro šimto. Prašymai vesti į tualetą sklido iš visų “kupė”. Vyresnio amžiaus kaliniams ir tiems, kurie vandens iki soties prisigėrė, atsileido “varžtai”. Vagone pradėjo sklisti specifinis tvaikas, o iš apatinio aukšto “gyventojų” - murmėjimai ar net grasinimai. Man savo turinį pavyko sėkmingai nugabenti į Leningradą kaip dovaną didžiojo spalio lopšiui.

Leningrade iš stoties vėl “juodąja varnele” nugabeno į skirstomąjį kalėjimą. Pirmiausia mus nuvedė į pirtį. Pasirodo, kad į čia patekome net aštuoni VDS nariai: V.Bukauskas, L.Gaižauskas, V.Kaminskas, J.Bersėnas, J.Petkevičius, A.Lukaševičius, K.Vaišvila ir aš. Buvome patenkinti, kad tiek daug mūsiškių susikaupė vienon draugėn. Bebūnant pirtyje, prie mūsų, politinių kalinių, prisistatė kokia dešimtis kriminalinių nusikaltėlių. Jie be jokių ceremonijų pareikalavo, kad mes jiems atiduotume geresnius drabužius bei maistą. Jų norai greitai buvo patenkinti kiek kitokiu būdu: vienam užvožė K.Vaišvila, kitam - L.Gaižauskas, o likusieji kaip mat atsikabino.

Po pirties didoką mūsų būrį nuvedė į 30-ąją kamerą. Po enkavedistų tardymų bei kankinimų, po Lukiškių kalėjimo viešnagė Leningrado skirstomojo kalėjimo 30-ojoje kameroje beveik visiems yra palikusi daug šviesių prisiminimų. Ir štai dėl ko.

Ši kamera buvo gana erdvi, joje tilpdavo iki 120 kalinių. Joje kalėdavo vien tik politiniai kaliniai, todėl tarpusavio santykiai, be labai retų išimčių, būdavo labai geri. Kalėjimo prižiūrėtojai buvo mandagūs, nepriekabūs ir politiniams kaliniams rodė aiškų prielankumą. Įvairiems kalėjimo darbams pasitelkdavo dažniausiai tik politinius kalinius. Pabūti po atviru dangumi, padirbėti vienokius ar kitokius kalėjimo darbelius laikėme tam tikra dovana ir ją vertinome. Maistas čia buvo geras. Buvo keletas tiesiai iš kariuomenės paimtų vaikinų, kurie teigė, jog čia maistas esąs geresnis negu kariuomenėje. Kalinių sudėtis tautybės atžvilgiu buvo labai įvairi. Daugumą sudarė vakarų ukrainiečiai, lietuviai, latviai ir estai. Kitų tautybių atstovų buvo nedaug. Vyravo jauni žmonės, paimti iš vidurinių bei aukštųjų mokyklų suolų ir iš kariuomenės.

Aštuoni VDS nariai susimetėme į vieną krūvą. Diskusija, kas mus išdavė, pradėta tuoj po teismo Lukiškio kalėjimo pirtyje, tęsėsi ir čia. Kauno grupės atstovai buvo daugiau linkę manyti, kad tai V. Murausko darbas, o vilniškiai, artimiau pažinoję išdaviką, tuo netikėjo. Tai rodo, kad V.Murausko būta ne eilinio šnipelio. Pasirodė, kad visi, išskyrus mane, tardymų metu daugiau ar mažiau buvo mušami. Daugiausia nukentėjo vargšas Celestinas Ajauskas. Maudantis po teismo Lukiškių kalėjimo pirtyje, mačiau sukrešėjusio kraujo juostomis išmargintą jo nugarą. Šios žymės buvo ryškios net praėjus trims mėnesiams nuo kankinimų. O kaip jos atrodė tada?!

Tarp kalinių buvo vienas kitas žymesnis žmogus, pavyzdžiui, buvęs Estijos CK trečiasis ar ketvirtasis sekretorius (pavardės nebepamenu) ir žinomas latvių matematikas bei šachmatininkas Ropas. Pastarasis stebino mus tuo, kad tuo pačiu metu, spręsdamas kažkokias nepabaigiamas lygtis ir nematydamas šachmatų lentos, galėdavo sėkmingai žaisti su mūsiškiais šachmatų mėgėjais, tarp kurių buvo vienas kitas atskyrininkas.

Daugelio mūsų dėmesį patraukė vienas labai malonių veido bruožų senukas. Tai buvo apie 60 metų iš Karpatų kalnų kilęs vengras, pavarde Fabijanas. Jokios kitos kalbos, be vengrų, jis nemokėjo. Kai mus įleido į 30-ąją kamerą, vengrą jau ten radome. Vos tik jis mane pamatė, tuoj nušvito jo veidas, akyse pasirodė ašaros. Prisiartino prie manęs, tapšnojo per petį ir švelniai kalbėjo man nesuprantama kalba, kurios nė vienas iš mūsų taip pat nesuprato. Jis turėjo švelnų balsą ir gerą klausą. Matyt, iš nuobodulio, gulėdamas antrame gultų aukšte, dainuodavo nepabaigiamas Karpatų vengrų piemenų dainas. Dar gerokai prieš maisto dalijimą jis pirmasis atsistodavo prie kameros durų ir laukdavo. Gavęs davinį, tuoj pat kažką kalbėdamas įteikdavo man. Po to grįždavo ir atsistodavo paskutinis ilgoje kalinių eilėje. Tai mane statė į nepatogią padėtį, tačiau, matydamas, kad manęs globojimas jam teikia džiaugsmo, su tuo susitaikiau. Jis greitai įsidėmėjo mano vardą ir pavardę ir priėjęs dažnai kartodavo: “Kazimir Panis”. Maždaug po mėnesio, jau būnant Intos 5-ojo skirstomojo lagerio karantine, vengrą ir mane pasiuntė dirbti pagalbiniais darbininkais vienam krosnininkui, kuris perstatinėjo krosnis lagerio prižiūrėtojų butuose. Pasitaikė, kad krosnininkas buvo vengrų kariuomenės majoras. Šis man paaiškino, jog aš nepaprastai panašus į Fabijano sūnų, kuris ne per seniausiai žuvo Karpatų kalnuose kovodamas su enkavedistais.

Iš maždaug šimto kameros “gyventojų” ryškiai išsiskyrė trys grupės - vakarų ukrainiečių, estų ir lietuvių vidurinių mokyklų moksleivių bei aukštųjų mokyklų studentų būreliai, kurie tarpusavyje nuoširdžiai bendravo ir savotiškai lenktyniavo rengdami paeiliui įvairius meninius pasirodymus ar kalėjimo sąlygomis įmanomas sporto varžybas.

Leningrado skirstomajame kalėjime išbuvome apie tris savaites. Pačioje balandžio pabaigoje vėl mus “supakavo” į “Stolypiną”, prieš tai išdavę trijų ar keturių dienų sausą maisto davinį. Vėl gavome silkių, šįkart po dvi, tačiau jas vartojome atsargiau. Kaip paprastai, ir vėl man pasisekė: į vieną “kupė” patekome net keturi bendrabyliai: Liudas Gaižauskas, Vytautas Kaminskas, Jonas Bersėnas ir aš. Tai dar ne viskas. Priešais mūsų “kupė” esančio lango viršutinė dalis, matyt, neseniai buvo išdaužta ir vietoj dažyto stiklo įdėtas permatomas. Šį kartą kelionė truko apie keturias paras, tad, gulėdami antrame “kupė” aukšte, turėjome puikių progų stebėti pravažiuojamų vietovių gamtovaizdį. Pro akis skrido taigos tipo miškai, nedidelės gyvenvietės. Po kelių valandų pastebėjome neaprėpiamų miškų fone nematytą iki šiolei subolševikinto gamtovaizdžio neatskiriamą dalį - lagerius. O jų buvo daug ir įvairių: vieni maži, kiti vidutiniai, dar kiti dideli. Vieni visai netoli geležinkelio, o kiti - vos įžiūrimi tolumoje. Pradžioje įdomu buvo juos stebėti, o vėliau - pabodo. Pabundi naktį, pakeli galvą, žvilgteli pro langą, o ten elektros šviesų girliandomis apsupti kvadratai ar stačiakampiai. Nuo sargybos bokštų išilgai tų girliandų tvieskia stiprių prožektorių šviesos pluoštai. Ir taip visą kelią, visas keturias paras. Nevalingai kildavo mintis, kad turbūt pusė, o gal daugiau Sovietų Rusijos ir jos užgrobtų kraštų gyventojų sugabenta į čia, į tuos lagerius.

Ketvirtą parą pastebėjome, kad taiga iš lėto virsta miškatundre. Vadinasi, prasideda tolimoji šiaurė. Pagaliau sargybiniai įsakė pasirengti išlipti. Traukinys sustojo. Išlaipino ir liepė tuoj pat gultis kniūbstiems ant sniego. Kol vagono sargyba perdavė mus čia laukusiems enkavedistams, o tai truko apie penkiolika dvidešimt minučių, gulėjome šaldami ant šiaurės sniego. Po to susodino į mažą dviašį vagoną. Apsidairęs nudžiugau, nes kartu pateko trys bendrabyliai: L. Gaižauskas, V. Kaminskas ir J. Bersėnas. Kitus keturis nuvežė toliau, matyt, į Vorkutą. O mes, kaip spėjo pastebėti akylesnieji, buvome išlaipinti Intoje.

INTOS 5-asis LAGERIS

Tai visos Intos lagerių sunkiai susirgusių kalinių ligoninė ir naujokų paskirstymo vieta. Lageris pastatytas ant nedidelės kalvelės šalia netoli tekančio upelio. Buvo gegužės pradžia, bet žiema vos vos rodė savo pasitraukimo ženklus. Dienomis jau buvo pradėjęs tirpti nuo barakų stogų sniegas, tačiau rytais termometras dar rodė -15-17°. Mus nuvarė į pirtį, ten atėmė visus atsivežtus drabužius ir aprengė kalinio "uniforma". Tai apatiniai baltiniai, plonos medvilnės kelnės, toks pat švarkelis be pamušalo, vatinės kelnės bei vatinis švarkas ir savotiškas paltas - "bušlatas". Apavė padėvėtais brezentiniais aulinukais. Prie apatinio švarkelio ir bušlato nugarų liepė prisiūti numerius. Man teko numeris V-2-322. Apgyvendino karantininiame barake.

Šiame lageryje išbuvome apie keturias savaites. Dykų mūsų nelaikė, turėjome dirbti vienokį ar kitokį darbą. Kasėme amžinai įšalusioje žemėje griovius, duobes būsimų pastatų pamatams, pasiųsdavo dirbti pagalbiniais darbininkais pas stalius, krosnininkus, tinkuotojus ar dažytojus. Kelias dienas plušau lagerio skalbykloje. Ten, matyt, mane įvertino kaip gerą darbininką ir norėjo palikti visam laikui. Skalbykloje daugiausia dirbo kinai ir nė vieno lietuvio, tad nutariau kuo greičiausiai iš ten ištrūkti. Man padėjo iš Telšių kilęs akių gydytojas Molis, parūpinęs dokumentą, jog draudžiama dėl trumparegystės dirbti pasilenkus. Atsisveikindamas jis man pasakė, kad šis dokumentas turįs man padėti išvengti sunkių katorgos darbų.

Vieną saulėtą dieną prie atokiau nuo lagerio esančio didžiulio barako kasėme griovį. Šis objektas taip pat buvo aptvertas spygliuota viela ir saugomas ginkluotų sargybinių. Labai nustebome, pamatę, kad tame mikrolageriuke laksto 2-3 metų vaikai. Koks paradoksas: spygliuotos vielos, sargybiniai ir tie vaikeliukai! Senas kalinys Genadijus Moisejevičius Rachlinas paaiškino, kad čia yra politinių kalinių moterų, turinčių mažamečius vaikus, lageris. Motinas su vaikais kartu laiko tol, kol vaikams sukanka treji metai. Po to vaikai atskiriami ir išgabenami į vaikų namus, o motinos - į darbo lagerius. Rytojaus dieną vėl mes kasėme tą patį griovį. Apie vidudienį dėmesį atkreipė vaikų klyksmas ir moterų raudos. Visi sužiurome lageriuko link. Nors sargybiniai piktai ragino dirbti ir nesidairyti, pamatėme, kaip keli prižiūrėtojai neša klykiančius mažylius į dengtą mašiną, o įkandin jų seka raudodamos motinos. Rachlinas paaiškino, kad mes esame kūdikių atskyrimo nuo motinų liudytojai.

Mano minėtasis žydų tautybės kalinys Rachlinas buvo neeilinė asmenybė. Iki arešto, t. y. iki 1949 metų, buvo Sovietų Sąjungos rašytojų sąjungos padalinio, skirto bendradarbiavimui su užsienio rašytojais, vadovas. Buvo kalbus ir smalsus. Greitai susidraugavome. Jis žinojo daugybę Kremliaus užkulisinio gyvenimo faktų ir mielai, kitiems, žinoma, negirdint, man apie tai pasakodavo. Labiausiai man patikdavo jo pasakojimai apie jo vaidmenį statant įvairios paskirties "Potiomkino" kaimus, kad būtų apmulkinti iš užsienio atvažiavę rašytojai. Nors jis buvo apdovanotas įgimtu jo tautai gudrumu ir apsukrumu, kartkarčiais vis išlįsdavo yla iš maišo. Matyt, dėl to ir buvo suimtas. Papasakodavo jis kartais ir apie Stalino asmeninį gyvenimą, nes jo duktė buvo Stalino dukters Svetlanos draugė ir mokėsi toje pačioje klasėje.

Vieną pavakarę išsikvietė mane Rachlinas pasivaikščioti. Šį kartą jis buvo susimąstęs ir nekalbus. Paėjėjus tolėliau, kai palikome vienu du, jis sustojo, uždėjo ranką man ant peties ir tarė: "Kazimierai, viskas bus gerai!" Nieko nesuprasdamas, klausiamai į jį žiūrėjau ir nieko nesakiau. "Tu skaitei paskutinį "Pravdos" numerį?" - paklausė jis. Aš papurčiau galvą. "Ten parašyta, kad areštuota stambi grupė žymių žydų tautybės gydytojų ir kad jie kaltinami Stalino nunuodijimu... Ilgai mes čia nebūsime, nes jie užkabino mus (šį žodį jis ryškiai pabrėžė). Mes tą šlykštynę, vadinamą bolševizmu, sukūrėme, mes ją ir sunaikinsime!" Po šių žodžių jis nutilo ir pasuko savo barako link. Ėjau šalia jo ir taip pat, apmąstydamas ką tik išgirstus žodžius, tylėjau.

Vieną dieną karantino barake esančių kalinių į darbą nevarė. Apie vidudienį į baraką atkulniavo visa vyresnybė: lagerio viršininkas, dar pora karininkų ir du civiliai. Visus išrikiavo išilgai barako dviem eilėm ir liepė visiškai nusirengti. Prie kiekvieno prieidavo, liepdavo rankas ištiesti ir sulenkti, atsitūpti ir atsistoti, paklausdavo, kuo kalinys skundžiasi. Supratome, kad atvažiavo kalinių pirkliai. Atrinko pačius jauniausius ir sveikiausius. Tarp jų pateko bendrabyliai Liudas Gaižauskas, Vytautas Kaminskas ir Jonas Bersėnas. Priėjo prie manęs. Vienas civiliai apsirengęs pasakė, kad aš akiniuotas ir šachtos darbams netinku. Tačiau kitas pridūrė, kad aš tvirtai sudėtas ir reikią paimti. Aš neprieštaravau, nes norėjau vykti kartu su savo draugais. Tuoj pat atrinktuosius susodino į "juodąją varnelę" ir po kokio pusvalandžio pasiekėme 3-ąjį lagerį.

INTOS 3-asis

Tai buvo vienas didžiausių lagerių šiame rajone. Jame tilpo apie keturi tūkstančiai kalinių. Iš jų apie tūkstantis aštuoni šimtai dirbo devintojoje akmens anglių kasykloje, apie pusantro tūkstančio - tryliktojoje ir keturioliktojoje, apie penkis šimtus - įvairiose Intos miesto statybose, o visi kiti - lagerio aptarnavimo darbuose. Tai buvo griežtojo režimo lageris. Iš čia kalinys turėjo teisę į namus pasiųsti tik du laiškus per metus, o gaunami laiškai buvo kruopščiai cenzūruojami. Tuo metu lagerio viršininkas buvo majoras Borodulinas. Buvo kalbama, kad tai Lietuvos rusas. Kai kas teigė, jog Lietuvos enkavedistų organuose jis ėjo aukštas pareigas ir turėjo pulkininko laipsnį, bet už kažkokius nusižengimus buvo degraduotas iki majoro ir išsiųstas į tolimąją šiaurę. Iš kitų aukštesnio rango viršininkų išsiskyrė žiaurumu ir dar tuo, kad labai nekentė lietuvių. Dažnai užtekdavo vien tik lietuviškos pavardės, kad be jokios kaltės būtum baudžiamas karceriu ar baudžiamuoju baraku '“buru”).

Čia, 3-ajame lageryje, mus taip pat uždarė į karantininį baraką. Į darbą nevarė - buvome mokomi darbo saugos taisyklių dirbant akmens anglių kasyklose. Pamokas vedė 9-osios šachtos darbo saugos inžinierius gruzinas Skirkladzė, taip pat kalinys. Spalio perversmo ir Rusijos pilietinio karo metais jis studijavo kasybos mokslus užsienyje. Juos baigė ir, bijodamas bolševikų teroro, į savo kraštą negrįžo. Prieš Antrąjį pasaulinį karą dirbo akmens anglių ar kitokios kasyklos viršininku, ėjo kitas atsakingas kasybos valdininko pareigas Belgijos Konge. Pokario metais bolševikų agentams pavyko jį prikalbinti grįžti į Gruziją. Vos sugrįžęs buvo areštuotas, nuteistas ir atgabentas į Intą. Tai buvo neeilinės erudicijos, tiek kalinių, tiek laisvųjų šachtininkų gerbiamas žmogus.

Karantine vyravo lietuviai, tad dažnai, rizikuodami patekti į karcerį ar “burą”, pro grotuotus langus kalbindavo mus, ieškodami kaimynų, giminių ar šiaip pažįstamų. Trečią ar ketvirtą dieną kažkas man pasakė, kad teiraujamasi, ar tarp mūsų nėra veliuoniečių. Tuoj pat nuskubėjau prie grotuoto lango, už kurio pamačiau savo klasės draugą, buvusią Veliuonos gimnazijos pažibą, Juozą Jonaitį. Labai apsidžiaugėme šiuo susitikimu, bet ilgiau pakalbėti nepavyko, nes Juozo draugai, atokiau budėję, įspėjo, jog artėja prižiūrėtojai. Po kelių dienų vėl prie mūsų barako atsirado tautietis, ieškąs pažįstamų iš Betygalos apylinkių. Už lango pamačiau kitą savo klasės draugą - Joną

Pocių. Su juo kartu mokiausi Raseinių gimnazijos trečiojoje klasėje, kurioje Jonas buvo pirmasis mokinys. Kartu su juo buvo atėjęs jo brigados draugas, kilęs iš Raseinių apskrities, Gediminas Dovydaitis. Iki arešto jis dirbo vargonininku. Tai tolimas mano giminaitis, mudviejų tėvai artimai bendravo. Gediminas turėjo nemažą įtaką užkulisiniame lagerio gyvenime, ir jis tuoj pat pasišovė mane visais atžvilgiais globoti.

Baigėsi karantino laikas, ir mus išskirstė. Mano bendrabyliai Liudas, Vytautas ir Jonas pateko į 9-ąją šachtą, o mane, remdamiesi akių gydytojo Molio pažyma, paliko lagerio pagalbinių darbų brigadoje, kurią sudarė senyvo amžiaus ar šiaip pasiligoję žmonės. Jie buvo skiriami įvairiausiems darbams: nuo išviečių valymo iki bulvių skutimo. Tie darbai nebuvo sunkūs, bet už juos nebuvo mokama. Tuo tarpu kaliniai, dirbdami kasyklose ir statybose, uždirbdavo per mėnesį vidutiniškai nuo 100 iki 300 tuometinių rublių. Tai didelė paspirtis, nes buvo galima prisidurti šiokio tokio maisto prie labai kuklaus lagerio davinio. Brigados draugai ir jos darbai man nepatiko, nes ir aš norėjau užsidirbti ir pagerinti savo būklę. Vieną pavakarę pas mane atėjo visi trys mano bendrabyliai - Jonas, Liudas ir Vytas. Jų veidai buvo rimti, ir aš supratau, kad pokalbis bus svarbus. Vytas visų trijų vardu pareiškė: jie gavę gerus darbus ir uždirbsią po 200-250 rublių per mėnesį, todėl tvirtai nutarę mane paremti, skirdami kas mėnesį iš savo atlyginimų maždaug po 50 rublių kiekvienas. Mane tai pradžiugino ir sugraudino. Tačiau šio klausimo sprendimas mano pageidavimu buvo atidėtas vėlesniam laikui. Po pokalbio tvirtai nutariau nesinaudoti savo draugų gerumu ir pradėjau ieškoti kitos išeities. Ji greitai atsirado: mano giminaitis Gediminas Dovydaitis dirbo požeminio geležinkelio transporto dispečeriu ir pasiūlė tapti jo padėjėju, iešmininku. Aš sutikau. Nuėjau pas lagerio vyresnybę ir pasakiau norįs dirbti 9-ojoje šachtoje. Šie mielai sutiko ir perkėlė į pageidaujamą brigadą.

Iešmininko darbas buvo nesunkus, bet atsakingas. Mudu su Gediminu tvarkėme požeminio transporto, vežiojančio anglį ir kitus krovinius, judėjimą. Krovinius siauruoju požeminiu geležinkeliu vežiojo šeši elektrovežiai, kurių didesnė dalis vairuotojų buvo lietuviai. Tad jei ir padarydavome kokią klaidą, viskas baigdavosi gerai. Vieną kartą užsisvajojau, ir vos vos neįvyko didžiulė požeminio transporto avarija, kurios metu galėjo žūti kelelas nelaimės draugų. Supratau, kad čia man ne vieta. Tad po mėnesio, įtakingų lietuvių padedamas, įsitaisiau požeminio geležinkelio remonto brigadoje. Joje dirbo 33-35

kaliniai, daugiausia lietuviai. Lietuviai darbininkai šachtoje buvo vertinami ir net gerbiami. Tad pačiuose atsakingiausiuose darbų baruose lietuvių buvo nemažai, dažnai jie sudarydavo daugumą.

Tais laikais Intos 3-ajame lageryje lietuvių būdavo 700-800 žmonių, t. y. apie 20 procentų visų kalinių. Didžiausią dalį sudarė vakarų ukrainiečiai - iki 40-50 proc.

Kelininkų brigados lietuviai, be retų išimčių, buvo draugiški ir nuoširdūs žmonės, tad greitai prie jų pritapau, buvau gerbiamas, o kartais net lepinamas. Gal dėl to, kad aš daug juokdavausi ir kitus juokindavau. Mūsų brigadoje buvo netgi susidariusi kelių pokštininkų lietuvių “komanda”, kuri buvo žinoma visoje šachtoje. Prie mūsų dažnai prisidėdavo ir kitų tautybių juokų mėgėjai. Vieną kartą Valentinas Jasėnas, Nepriklausomos Lietuvos aristokratiškos kilmės teisininkas, prasitarė: “Tau gera gyventi”. Paklaustas kodėl, atsakė, kad aš nuolatos geros nuotaikos, linksmas, na, tiesiog sukurtas lageriniam gyvenimui. Niekas, žinoma, nematydavo, kad aš kartais, būdamas vienas, verkdavau. Laikiausi tokios taisyklės, kad liūdesio našta nereikia su niekuo dalytis.

Pagal darbo saugos taisykles požeminius darbus turį dirbti ne mažiau kaip du žmonės. Tad visi kelininkai buvo suskirstyti poromis. Mano porininkas buvo nuo Aluntos kilęs Stasys Jovaiša. Tai buvo aukštos kvalifikacijos meistras, viską darydavo kruopščiai, nesikarščiuodamas ir apmąstydamas. Mūsų pora buvo vertinama, tad nenuostabu, kad mums buvo patikėtas geležinkelio ruožas pačioje šachtos širdyje, ten, kur transporto judėjimas pats intensyviausias. Dėl mano draugo darbštumo ir sumanumo mūsų kelio ruožas būdavo visada gerai sutvarkytas, dažnai kartu padirbę iki pietų, paeiliui vienas kitą paleisdavome, kad galėtume likusią pamainos dalį pradykinėti kur nors nuošaliau, šachtos viršuje.

Kartą, tai buvo pačioje mano darbo pradžioje, pasikėliau į paviršių ir nuošalioje vietoje pradėjau užkandžiauti (neseniai buvau gavęs siuntinį). Netrukus pamačiau įbestas į save godžias akis. Tai buvo man nepažįstamas kalinys. Pamaniau, kad jis gali būti alkanas. Pakviečiau. Kartu sušveitėme tai, ką aš turėjau. Laiko buvo daug, o mano naujasis pažįstamas pasirodė gana kalbus. Tai buvo maždaug 55 metų žydas Lukinas. Iš jo sužinojau, kad jis areštuotas už spekuliaciją auksu 1922 metais. Pradžioje buvo nuteistas dešimčiai metų, bet, nebaigus atlikti vienos bausmės, už nepaklusnumą (buvo nervingo būdo) būdavo

teisiamas pakartotinai. Štai jau trisdešimt pirmi metai kalinys. Jis buvęs daugelyje Sovietų Rusijos lagerių ir per stebuklą vis išlikdavęs gyvas. Buvo vedęs, turėjo dukterį. Žmona, taip pat žydė, liko ištikima iki šiolei. Visur jį susirasdavusi, ir bent iš tolo pro vielų užtvaras ir sargybas jiedu pasimatydavę. Lukinas dirbo lagerio vidaus darbus, bet per pažįstamus įsiprašė į 9-ąją šachtą šiai dienai. Mat į Intos miestą atvažiavusi jo žmona, kuri šįryt, varant kalinius į šachtų darbus, stovėjo už kokių 20 metrų nuo vielomis atitverto tako ir jiedu galėjo pasimatyti. Žmona apsistojusi kelioms dienoms pas laisvėje gyvenantį Lukino draugą. Jis man pasiūlė, kad jei aš greitai parašyčiau savo artimiesiems laišką, jis, Lukinas, per savo slaptą ryšių kanalą jį perduotų savo žmonai, o ši, grįžusi į Leningradą, įmestų į pašto dėžutę. Vieną laišką tėvams buvau parašęs gegužės mėnesį dar iš 5-ojo lagerio, o kitą laišką taupiau metų pabaigai. Tad labai norėjosi namiškiams parašyti aplenkiant laiškų limitą. Tuo labiau kad buvo susikaupę daug naujų įspūdžių. Grįžęs iš šachtos į lagerio zoną, tuoj pat parašiau gana ilgą laišką namiškiams ir nunešiau jį Lukinui. Kitą dieną prasitariau savo draugams, kokiu būdu pasiunčiau laišką. Šie tuoj atsakė, kad pasiruoščiau karceriui ar “burui”, nes tas Lukinas yra vienas iš pačių didžiausių “stukačių” (skundikų), kurį kaliniai už jo juodus darbus jau seniai taikosi nudobti. Nejuokais išsigandau ir laukiau bausmės. Praėjo savaitė, kita. Nieko. Po kokio mėnesio gavau iš tėvų laišką, kuriame dėkojo už gautas paskutines išsamias žinias.

Dar būdamas lagerio pagalbinių darbų brigadoje, susipažinau su Ričardu Naku. Nepriklausomos Lietuvos metais jis buvo karo laivo “Antanas Smetona” karininkas, karo jūreivystės mokslus baigęs, rodos, užsienyje. Buvo labai suvargęs ir niekieno iš Lietuvos materialiai neremiamas, bet įdomus pašnekovas, daug patyręs. Jis mane išmokė, kaip reikia burti iš delno. Kartą, mokydamasis Veliuonoje, buvau nutvėręs grafologijos vadovėlį. Tad, norėdamas paįvairinti monotonišką ir sunkų kalinių gyvenimą, pradėjau jiems burti iš delnų bei charakterizuoti jiems laiškus rašančius žmones. Greitai tarp lagerio lietuvių pasklido gandas apie “stebuklingus” mano sugebėjimus. Mano būrimas visiems be išimties pranašavo gerą ateitį, o apie praeitį aš jiems pasakodavau daugiareikšmiais, beveik kiekvienam tinkamais žodžiais ir pasiremdamas nugintais tikrais atsitikimais... Mokytesnieji greitai perprato mano būrimo meną, o dauguma paprastų Lietuvos sodiečių buvo įtikėję mano “aiškiaregyste”. Šis užsiėmimas pradėjo

slėgti sąžinę, ir po kokio pusmečio aš jo atsisakiau. Pradėjau šį žaidimą juokaudamas, norėdamas sau ir kitiems paįvairinti monotoniškas ir sunkias kalinio dienas, bet, pasirodo, dalis žmonių į nerimtus dalykus gali žiūrėti labai rimtai.

1953 m vasarą, rodos, liepos pradžioje, sužinojome, kad areštuotas Berija. Greitai po to buvo įsakyta nuplėšti nuo kalinių drabužių numerius, o po kokių dviejų savaičių buvo pranešta, kad kaliniams leidžiama kas mėnesį pasiųsti artimiesiems po vieną laišką. Tai mus nuteikė optimistiškai ir daug kas buvo pradėję tikėti gandais, kad po Berijos arešto nuo politinių kalinių lagerių būsiančios nuardytos spygliuotų vielų užtvaros ir pašalinta sargyba. Lagerio prižiūrėtojai pastebimai pasidarė ne tokie nuožmūs ir nuolaidesni.

Deja, didesnių permainų mūsų naudai nesulaukėme. Iš laisvųjų, dirbančių mūsų šachtoje, kurių dauguma ne per seniausiai dar buvo kaliniai, sužinojome, jog Vorkutos lagerių politiniai kaliniai, nesulaukdami trokštamų permainų, pradėjo bruzdėti. Rugpjūčio pradžioje Intos 3-ąjį lagerį pasiekė sukilusių Vorkutos politinių kalinių kreipimasis, kuriuo kvietė Intos politinius kalinius prisidėti prie jų pradėto sukilimo-streiko, reikalauti, kad būtų išardytos spygliuotų vielų tvoros ir pašalinta sargyba. Už tai kaliniai žadėjo geriau dirbti. Manęs tokia “laisvė” neviliojo ir šiai iniciatyvai buvau abejingas. Kadangi ukrainiečiai ir lietuviai sudarė maždaug du trečdalius visų kalinių, tad jiems ir buvo patikėta spręsti: prisidėti prie vorkutiečių sukilimo, ar ne. Vieno barako “sušilkoje” (vidurinė barako dalis, skirta kalinių avalynei bei sušlapusiems drabužiams džiovinti) susirinko ukrainiečių įgaliotiniai, o kito - lietuvių. Lietuvių įgaliotinių susirinko apie 15-17 žmonių. Jie atstovavo lietuviams tų barakų, kuriuose jų buvo po keliolika ar daugiau. Kadangi lagerio lietuvių bendruomenę sudarė maždaug trečdalis inteligentų, o kiti buvo mažiau mokslinti žmonės, tai ir įgaliotinių sudėtis buvo analogiška. Kelininkų brigados lietuviai įgaliotiniu išrinko mane.

Tam tikrą dalį lietuvių sudarė paprasti kaimo vyrukai, kuriuos busimoji “laisvė” viliojo prieinama degtine, na ir moterimis, kurių Intoje tuo metu buvo labai mažai (kažkuris pokštininkas pasakė, kad vienam Intos vyrui tenka penki kilogramai gyvos moters svorio). Todėl jie iš anksto garsiai šnekėjo, kad “fanfanovičiai” (ponai inteligentai) prie sukilimo neprisidėsią, nes jie norį save išsaugoti, kad ateityje, laisvoje Lietuvoje, galėtų užimti ministrų kėdes ir kitus aukštus postus.

Kiekvienas įgaliotinis atskirai turėjo pareikšti savo nuomonę, o po to buvo nutarta atviru balsavimu spręsti: pradėti sukilimą-streiką ar ne.

Pirmieji kalbėjo inteligentijos atstovai. Jų nuomonė buvo maždaug tokia. Visi Vorkutos politiniai kaliniai streikuoja. Jų nepalaikyti būtų išdavystė. Kiti kalbėjo irgi panašiai, tiktai kai kurie iš jų pasvajojo, kad pašalinus sargybas ir pradėjus daugiau uždirbti, atsirastų galimybė žmoniškiau gyventi. Aš savo pasisakymą sąmoningai nukėliau į posėdžio galą. Jo turinys buvo maždaug toks.

Sovietų Sąjungos ekonomika paremta vergišku kalinių darbu. Kalinių visoje šalyje, užsienio radijo stočių duomenimis, yra apie 17-18 milijonų. Kalinių darbu paprastai naudojamasi sunkiojoje pramonėje, kuri yra bolševikų ekonomikos pagrindas. Politiniai kaliniai dirba gerai, o jų išlaikymas kainuoja grašius. Naivu tikėti, kad bolševikai lengviau atsisakytų tokios tvarkos. Vorkutiečiai, norėdami pagerinti savo sąlygas, jau sukilo. Kad pavyktų jiems pasiekti savo tikslus, netikiu. Ir vis dėlto, kalbėjau toliau, būtina juos palaikyti. Pirmiausia dėl to, kad neprisidėdami mes juos išduotume. Pirmieji streiko-sukilimo dalyviai enkavedistų bus sunaikinti. Tačiau visų politinių kalinių jie nesunaikins, nes kaliniai jiems reikalingi kaip pagrindinis jų ekonomikos ramstis. Todėl, nori jie ar nenori, ateityje vis tiek turės pagerinti kalinių gyvenimo sąlygas. O kad tai įvyktų greičiau, mes, intiečiai ir vorkutiečiai, turime pasiaukoti kitų savo brolių labui. Aš priminiau J. Biliūno pasaką “Laimės žiburys” ir pabrėžiau, kad gulėti Laimės Žiburio kalno papėdėje akmeniu yra kilni ir garbinga misija, nes, palypėję ant mūsų, kiti vargo draugai anksčiau ar vėliau vis tiek pasieks Laimės Žiburį - tai yra Laisvę.

Po mano šnekos buvo balsuojama. “Fanfanovičiai” visi (jų buvo 6-7 žmonės) balsavo už tai, kad reikia prisidėti prie vorkutiečių streiko, kiti įgaliotiniai balsavo prieš.

Ukrainiečiai, pasirodo, laukė mūsų sprendimo, nutarę ir vienu, ir kitu atveju paremti lietuvius. Sužinoję, kad lietuviai atsisakė streiko, tą patį padarė ir jie. Kiti Intos lageriai (jų buvo septyni ar aštuoni), būdami mažesni ir mažiau veiklūs, pasekė mūsų pavyzdžiu.

Vos patekęs į 3-ąjį lagerį, greitai susidraugavau su visų kalinių gerbiamu kunigu Kazimieru Vasiliausku. Kad lengviau būtų atskirti vieną Kazimierą nuo kito, aštrialiežuviai tautiečiai praminė Vasiliauską Kazimieru “šventuoju”, o mane, matyt, dėl akinių - Kazimieru

“mokytuoju”. Po lietuvių įgaliotinių pasitarimo kurį laiką tie patys aštrialiežuviai vadino mane Kazimieru “išmintinguoju”, bet tai truko neilgai. Paskiau vėl buvau “mokytasis”.

Baigėsi 1953-ieji. Pamažu gyvenimas lageryje lengvėjo: į kalinių parduotuvę atveždavo vis daugiau maisto prekių: margarino, dirbtinių taukų (mes juos šuntaukiais praminėme), saldainių be popieriukų, o kartais net ir sviesto. Tiesa, tos prekės buvo išbrokuotos normalioje prekyboje, kartais tokios sugedusios, kad dalį jų tekdavo išmesti. Ėmė žmonės stiprėti ir fiziškai, ir dvasiškai. Dvasiniu atkutimu ypač išsiskyrė lietuviai. Spontaniškai susiorganizavo keletas savišvietos būrelių: literatūros, mūsų tautos istorijos, religijos ir net ekonomikos. Įvairių specialybių mokytų žmonių netrūko, tad jie vienur buvo lektoriai, o kitame būrelyje, žiūrėk, jau įdėmūs klausytojai. Šachtose darbas baigdavosi 16 valandą, o kalinius į lagerio zoną pradėdavo leisti apie 17.30 val. Laiką nuo darbo pabaigos iki išleidimo praleisdavome laukiamajame barake, kuriame tilpdavo kokie 700-800 žmonių. Šiame pastate dažniausiai ir vykdavo mūsų savišvieta. Tirščiau lietuvių apgyvendinti barakai dažnai irgi virsdavo “auditorijomis”.

Lageryje buvo nemaža biblioteka, kurioje beveik visos knygos buvo rusų kalba. Kai kaliniams pradėjo mokėti šiokius tokius atlyginimus, lietuviai surinko nemažą sumą pinigų. Už juos iš Lietuvos atsisiųsdino apie du tūkstančius egzempliorių lietuviškų knygų, kurias perdavė lagerio bibliotekai.

Nepamenu, bet, rodos, 1954 m pabaigoje Intos lietuvių tautybės politinės kalinės, kurios buvo laikomos 4-ajame moterų lageryje, pradėjo leisti periodinį žurnaliuką “Tundros žiburėlis”. Tai buvo gražia rašysena rašytas, kartais net ir su iliustracijomis leidinukas, išeinantis vidutiniškai kas du mėnesiai. Gavę pirmąjį numerį, mes nepaprastai apsidžiaugėme. “Tundros žiburėlis” ėjo iš rankų į rankas ir turėjo nepaprastą pasisekimą. 4-ojo lagerio lietuvės kvietė mus bendradarbiauti jų laikraštėlyje ir pareikšti nuomonę, koks turėtų būti jų pirmagimis. Iš mūsų lagerio “Tundros žiburėlis” bene didžiausią paramą ir gaudavo. Beveik kiekvienam numeriui parašydavau šį bei tą ir aš. Kadangi save laikiau neparašytų konspiracijos taisyklių “autoriumi”, tai kiekvieną rašinį pasirašydavau vis kitu slapyvardžiu. Parašęs straipsnelį, duodavau jį perrašyti vienam savo mažamoksliui, bet labai patikimam ir doram, gražiai rašančiam draugui, kuris mano darbelį dar stengdavosi perrašyti iškreiptu savo šriftu. Apie mano

bendradarbiavimą "Tundros žiburėlyje" niekas, be perrašinėtojo, nežinojo, netgi pačios leidėjos. Vėliau, po poros metų, mano atsargumas pasirodė ne be pagrindo. Lagerių saugumo organai, turėję nemažai savo agentų ir tarp lietuvių, nustatė "Tundros žiburėlio" leidėjas ir jas nubaudė iki septynerių metų papildomai, atliekant bausmę itin griežto režimo lageriuose.

Gražaus pavyzdžio paskatinti ir mūsų lagerio lietuviai sukruto. Po kiek laiko pasirodė gražiai iliustruotas, su išmoningomis karikatūromis humoristinis leidinukas "Po šimts kalakutų!" Jo iniciatoriumi ir redaktoriumi buvo mano artimas draugas Algirdas Čeponis (mirė 1986 m spalio mėnesį). Retkarčiai pasirodydavo nedidukai, daugiausia Intos lietuvių poezijos leidinukai. Beveik visi to meto kalinių eilėraščiai išspausdinti 1989 m. išėjusiame rinkinyje "Benamiai".

Darbai 9-ojoje šachtoje buvo sunkūs ir pavojingi. Nors pagrindinę dalį darbuotojų sudarė politiniai kaliniai, šachta buvo pirmaujanti ne tik Pečioros baseino, bet ir visos Sovietų Sąjungos mastu. Pradėjus mokėti atlyginimus ir trumpinti kalėjimo laiką už išdirbio normų viršijimą, darbo našumas pakilo. Dažnai būdavo netgi nepaisoma saugaus darbo taisyklių. Iš dirbančių šachtos kontoroje lietuvių sužinojau, kad vidutiniškai mūsų šachtoje per vieną mėnesį du žmonės žūsta ir dešimt gauna sunkių traumų. Man ne kartą teko matyti, kaip į paviršių gabenami žuvę arba sunkiai sužeisti kaliniai. Tris kartus labai mažai betrūko, kad būčiau žuvęs arba sunkiai sužalotas.

Mano giminaitis Gediminas Dovydaitis gretimame nuo mano tėviškės kaime turėjo artimų giminaičių, su kuriais, padidinus laiškų rašymo limitą, dažnokai susirašinėdavo. Kadangi tie jo giminės buvo man gerai pažįstami, aš per savo draugą perduodavau jiems sveikinimus iš šiaurės. Be manęs, Gediminas dar turėjo draugą Kartenį, daug artimesnį negu aš, nes tai buvo jo profesijos draugas, dirbęs iki arešto vargonininku. Gedimino giminaičiai, mano tėvų kaimynai, buvo muzikalūs žmonės (tai buvo Butkių šeima iš Juodaičių kaimo) ir greičiausiai pažinojo šį Gedimino draugą, kuris taip pat, kaip ir aš, perduodavo Butkiams savo linkėjimus. 1954 metais Karteniui juostinis transporteris nutraukė ranką ir dėl didelio nukraujavimo jis mirė. Netrukus Butkių šeima gavo laišką, kuriame Gediminas Dovydaitis rašė, kad tas draugas, kuris perduodavęs jiems linkėjimus, šachtoje žuvęs. Butkiai pamanė, kad rašoma apie mane. Šią žinią mano broliui Antanui perdavė Butkių Onutė, tuo metu dirbusi

Juodaičių pašte, o brolis - tėvams. Buvo daug bereikalingo skausmo ir ašarų. Užpirko tėvukai už mane gedulingąsias šv. Mišias, pasikvietę kaimynus, pagiedojo rožinį. Ir štai po poros ar trijų savaičių ateina mano laiškas, kuriame trumpai paminėjau, jog šachtoje žuvo mūsų giminaičio draugas...

1953 metais keliolika mūsų lagerio lietuvių baigė skirtas bausmes ir buvo išleisti tariamojon laisvėn. Į Lietuvą grįžti jų neleido, todėl beveik visi apsigyveno Intoje ir dauguma liko dirbti 9-ojoje šachtoje.
1954 metais baigusiųjų bausmės laiką atsirado dar daugiau. Jie visi turėjo laikytis tremtiniams skirto režimo. Tautiečiai anapus spygliuotų vielų buvo didelė paspirtis. Per juos galėdavome pasiųsti necenzūruotus laiškus, gauti iš Lietuvos pageidaujamos literatūros ar deficitinių vaistų sunkiai sergantiems nelaimės draugams. Berods 1954 metais, laisvųjų lietuvių padedami, šachtoje įsitaisėme gerą radijo imtuvą ir sužinodavome paskutines naujienas, perduodamas iš užsienio. Mums skirtus daiktus laisvėje gyvenantys lietuviai, rizikuodami vėl sugrįžti, įnešdavo į šachtų teritoriją, o iš jos mes visaip gudraudami parsigabendavome į lagerio zoną. 1954 metais tokiu būdu įsigijome beveik visus mūsų filosofų S. Šalkauskio ir A. Maceinos veikalus ir kitų reikšmingų knygų. Jos buvo nuodugniai skaitomos, aptarinėjamos, perrašinėjamos. Šiaip taip apsigynę nuo bado, pradėjome trokšti dvasinio peno. Kad gaunamos knygos nepasimestų ir patektų į kiek galima geresnes rankas, tautiečiai paskyrė mane pogrindiniu bibliotekininku. Neskaitomas knygas laikiau pas patikimus draugus, kurie dar nebuvo atkreipę saugumiečių dėmesio. Kad pakliuvusi į prižiūrėtojų rankas knyga nebūtų atimta, vienas nagingas tautietis labai meistriškai įrašydavo tokius rusiškus įrašus, kuriais pažymėtos bolševikinės okupacijos metais išleistos lietuviškos knygos. Pavyzdžiui, A. Maceinos knygos “Tautinis auklėjimas” gale buvo pažymėta, kad tai M. Gorkio “Motina”.

Esu minėjęs, kad lagerio saugumo organai turėjo ir lietuvių šnipelių. Prasidėjo periodiškos kratos. Ypač dažnai kratydavo mano guolį ir daiktus. Atimdavo iš manęs knygas, visus gautus laiškus ir kitokius rankraščius. Pajutau, kad enkavedistai nori sudaryti man naują bylą, ir pasidariau dar atsargesnis. Tačiau veiklos nenutraukiau, ir greta mano pravardės “mokytasis” atsirado kita - “bibliotekininkas”. Kelis kartus ėjau į “gudrųjį namelį” (“chitrij domik”), kad galėčiau atgauti kratų metų atimtus daiktus. Nekalto turinio knygas atiduodavo, bet rankraš-

čių ir laiškų - nė vieno. Juos kaupė galutiniam susidorojimui. Ne kartą buvau verbuojamas būti jų agentu, bet nieko jiems neišdegė.

Šachtų kelių remontininko darbas nebuvo labai sunkus, tačiau dažnai mus nusiųsdavo tiesti naujų kelių. Tada ir tekdavo padirbėti iš peties, nes reikėdavo nešioti bėgius. Tai labai sunkus darbas ne tik lagerio, bet ir laisvo gyvenimo sąlygomis. Dirbdami 100-200 metrų gylyje, žmonės greitai sušyla, suprakaituoja, o požeminiuose tuneliuose, kur buvo tiesiami keliai, ventiliuojamo oro trauka gana didelė. Taip dirbdami greitai susirgdavome radikulitu. 1956 m pradžioje ši liga surietė ir mane. Atsiradus laisvai darbo vietai šachtos techninės kontrolės skyriuje (OTK), nedelsdamas perėjau ten. Pajuokdami šią įstaigą, kaliniai ją vadino "otdel tuchti i kanta" (akių dūmimo ir dykinėtojų skyrius). Šis pravardžiavimas nebuvo be pagrindo. OTK viršininkas buvo baltarusis Konstantinas Lomako, inteligentiškas žmogus, pilietinio karo metų Budiono kavalerijos karininkas, už nebūtus nusikaltimus ištremtas į Intą. Jis buvo palankus inteligentams, ypač lietuviams. Čia mes ne tiek dirbome, kiek vaidinome dirbančius. Tad mano šešėlinei veiklai atsirado pačios palankiausios sąlygos. Savo pogrindinės bibliotekos "filialą" įtaisiau tiesiog OTK slėptuvėse, kuriose laikydavome iš anksto ištirtus akmens anglių pavyzdžius. OTK buvo pasidariusi nuolatine lietuvių inteligentų suėjimo vieta.

1955 m. gruodžio pabaigoje Intos 3-asis lageris paverstas į lengvojo režimo. Į darbą ir atgal ėjome be palydos, ištuštėjo sargybos bokšteliai, už spygliuotų vielų nelakstė vilkšuniai. Juos sušaudė... Kas turėjo šeimas tolimajame Sibire, galėjo parsikviesti į Intą. Galima buvo nueiti į Intos miestą, susirasti kituose lageriuose pažįstamų, draugų, giminių. Pasidarė prieinama degtinė, o kai kam ir moterys, žinoma, pačios žemiausios kategorijos, atvažiavusios iš toliau pasipelnyti, o kartais su viltimi kelintą kartą ištekėti. Kitatautės ypač vertino lietuvius, nes jiems, girdi, tikėjimas draudžiąs skirtis. Tuo laiku "Tundros žiburėliui" parašiau straipsnelius "Bėkime nuo priešo, su dovanomis ateinančio", "Trojos arklį prisiminus" ir dar kai ką panašia tema.

1956-ieji

1956 metų vėlyvą pavasarį sužinojome, kad Aukščiausios Tarybos Prezidiumo potvarkiu sudaromos komisijos politinių kalinių byloms peržiūrėti. Šios komisijos Intoje pradėjo veikti, rodos, birželio antrojoje pusėje. Komisija lageryje dirbo labai sparčiai, į laisvę išleidžiamuosius kasdien skaičiavome ne dešimtimis, bet šimtais. Liepos pradžioje

atsisveikinau su bendrabyliais Liudu Gaižausku, Vytautu Kaminsku ir Jonu Bersėnu. Kiek vėliau buvo išleisti tėvas Stanislovas Dobrovolskis, kunigas Kazimieras Vasiliauskas, Stasys Jovaiša, Algis Čeponis ir daugelis kitų. Buvo paliekami tik tie, kurie buvo apkaltinti šnipinėjimu, diversijomis ir teroru. Mano byloje tokių kaltinimų nebuvo, tad ramiai laukiau savo eilės. Mano padėtį lengvino dar ir tai, kad 1955 metų pradžioje parašius kažkuriam iš mūsų skundą, byla buvo peržiūrėta, o bausmės žymiai sumažintos. Man ji buvo sumažinta iki dešimties metų. Ketveri metai jau atvargti, trejus su viršum buvo įskaitę už išdirbio normų viršijimą, tad buvo likę vos treji meteliai.

Pagaliau komisija iškvietė ir mane. Ėjau visiškai ramus. Čia laukė apie dešimt uniformuotų ir civiliai apsirengusių žmonių. Paklausė manęs kai kurių anketinių duomenų, susižvalgė vienas su kitu ir liepė išeiti. Po keliolikos minučių man pranešė, kad komisija nusprendė “ostavit srok bez izmenenij”. Išėjau ir lėtai pėdinau barako link. Draugai manęs nekalbino, nes iš veido suprato, kas atsitiko. Buvo saulėta vasaros diena. Pasiėmiau savo storąjį užrašų sąsiuvinį ir išėjau paklaidžioti po žydinčią tundrą. Atsisėdau ant išvirtusios tundros eglaitės kamieno ir mąsčiau. Atsimenu kaip šiandien, kad po kiek laiko atsiverčiau sąsiuvinį ir išvydau savo mėgstamo poeto Jurgio Baltrušaičio eilėraštį “Dienos sutartinė”. Paskutinius du posmelius perskaičiau kelis kartus:

Bet aš išmokstu ir tokį kartą,
Kai mano akys iš skausmo merkias,
Kad sunku girti vergę nebartą.
Kad maža vertas žmogus neverkęs ...

Todėl tedžiūsta stiebelis laibas,
Ir težaliuoja eglės viršūnė,
Tedrasko tamsą galingas žaibas,
Ir visa, visa, kas bus, - tebūnie!

Pakilau ir pašnibždomis, su ašaromis akyse daugelį kartų kartodamas “Ir visa, visa, kas bus, - tebūnie!”, nulingavau savojo barako link...

Tik po daugelio metų, 1989 metų birželyje, kada man atsiuntė pažymą, jog esu reabilituotas, sužinojau, kad Baltijos karinės apygardos tribunolo 1955 metų birželio 2 d. turėjau būti išleistas į laisvę. Tačiau lagerio vadovybė, matyt, nutarė mane, kaip nepasiduodantį perauklėjimui, neišleisti, pirmai progai pasitaikius, sufabrikuoti naują bylą ir papildomai nuteisti. Tik tada man paaiškėjo tokių dažnų kratų priežastis.

Ne visi išlaisvinti Intos lietuviai išvažiavo į Lietuvą. Daugiausia pasiliko tie, kurių šeimos buvo ištremtos į Sibirą. Laisvėje esančių šachtininkų uždarbiai buvo gana dideli, be to, šachtų vadovybė stengdavosi išleistiesiems sudaryti kiek geresnes gyvenimo sąlygas. Todėl dalis lietuvių savo žmonas ir vaikus parsikvietė iš tremties nuolatiniam gyvenimui Intoje. Dalį tautiečių minėtosios komisijos reabilitavo. Tokiems išbūtas lageriuose laikas buvo įskaitytas į darbo stažą šiaurės sąlygomis. Išdirbus šiaurėje vienerius metus, pradedamas mokėti dvidešimties procentų darbo užmokesčio priedas, o po penkerių metų atlyginimas padvigubėja. Daugelis reabilituotųjų kasyklose ir kitur buvo išdirbę po penkerius ir daugiau metų, tad pradėję šachtoje ar kur nors kitur dirbti kaip laisvieji, gaudavo dvigubus atlyginimus, kuris siekdavo iki šešių aštuonių tūkstančių rublių (senąją verte) per mėnesį. Tai buvo veiksmingas masalas sulaikyti darbo jėgą Intoje.

Dalis mūsų, maždaug ketvirtadalis, likome lengvojo režimo kaliniais ir dirbome toliau ankstesnėse vietose. Kai kurie į laisvę paleisti lietuviai, jausdami, kad Lietuvoje jiems būsią sunku įsidarbinti, parsikvietė iš Lietuvos savo žmonas su vaikais į Intą. Per trumpą laikotarpį Intos gyventojų sudėtis labai pasikeitė. Nemaža dalis lietuvių, būdami darbštūs ir nagingi, pasistatė gana erdvokus namus su pagalbiniais pastatais. Kai kurie pradėjo auginti naminius paukščius ir netgi kiaules, ožkas. Ties tokių sodybų langais pražydo šiaurės sąlygas pakenčiančios gėlės. Daugelį lagerių barakų Intos valdžia pavertė butais ir juos išdalijo savo šeimas parsikvietusiems buvusiems kaliniams. Mano draugas Pranas Medeiša vedė ir nusipirko pusę namo. Po kiek laiko jo pakviestas apsigyvenau pas jį. Tiktai du kartus per mėnesį turėdavau nuvykti į lagerio kontorą užsiregistruoti. Atskaitymai iš atlyginimo už lagerinius patarnavimus buvo labai sumažinti, todėl mano atlyginimas pasiekė nuo vieno iki pusantro tūkstančio rublių per mėnesį.

Staigiai pasikeitus lietuviškosios bendrijos struktūrai, mano gyvenime atsirado didžiulė spraga. Jam ėmė grėsti beprasmiškumo šmėkla, o to aš labiausiai ir bijojau, - atsiradusią tuštumą galėjo užpildyti degtinė, kortos ir abejotinos reputacijos moterys. Tačiau greitai atsirado išeitis. Pas buvusius lagerio draugus suvažiavo žmonos su vaikais ir iš Sibiro, ir iš Lietuvos. Dauguma vaikų buvo mokyklinio amžiaus. Atvažiavusieji iš tremties kalbėjo lietuviškai, bet skaitė ir rašė, be retų išimčių, vien tik rusiškai. O atvykę vaikai iš Lietuvos labai menkai mokėjo rusiškai, tai, priimant juos į rusiškąsias mokyklas, jie

buvo perkeliami į žemesnes klases. Taigi viskas taip susiklostė, kad po ketverių metų pertraukos aš vėl tapau mokytoju. Iki mokslo metų pradžios buvo likęs tik mėnuo, tad pirmiausiai ėmiausi mokyti tuos vaikus, kurie buvo atvykę iš Lietuvos. Vedžiausi juos į mokyklas, o mokytojai tikrino jų rusų kalbos mokėjimą. Žadėdamas jiems padėti išmokti rusų kalbos, derėjausi, kad vaikai būtų priimami į mokyklą neperkeliant jų į žemesnes klases. Dauguma mokytojų buvo geri ir nuoširdžiai stengėsi padėti atvykėliams iš Lietuvos. Šiam darbui pasitelkiau dar keletą buvusių mokytojų. Iš Sibiro atvažiavusius vaikus mokėme lietuviškai skaityti ir rašyti, Lietuvos istorijos ir netgi tikėjimo pagrindų.

Tuo laiku Intos mieste ir jo apylinkėse gyveno apie du tūkstančius lietuvių. Keletas, o gal keliolika dėl kankinimų ir baisių ankstesnių lagerių sąlygų buvo praradę sveikatą ir be kitų paramos negalėjo pragyventi. Jiems paremti susikūrė Intos lietuvių savišalpa. Į jos darbą ir buvau įtrauktas aš. Mūsų gatvėje gyveno pas motiną, buvusią kalinę, atvažiavusi iš Lietuvos kokių aštuoniolikos metų mergaitė Genutė. Ji būvi graži, vikri ir sumani. Kad geriau sektųsi rinkti aukas, mes ją ir pasikviesdavome šiam darbui. Dažniausiai man tekdavo su ja keliauti. Pasibaigus algų mokėjimui, Genutė ir aš patraukdavome į Intos miesto centrą, kur daugiabučių namų rūsiuose buvo apsigyvenę daugybė lietuvių. Dėl Genutės patrauklumo ir miklaus liežuvio aukų surinkdavome tūkstantines sumas ir buvome šiuo atžvilgiu nepralenkiami. Grįždavome iš aukų rinkimo su dvejopu jausmu: buvo džiugu, kad dauguma tautiečių gausiai ir nuoširdžiai aukodavo, o liūdna, kad dažnai savo tautiečius aptikdavome begeriančius, o kartais su svetimtautėmis besiglamonėjančius ... Tada pagalvodavau, kad jau geriau lageris negu ši netikroji laisvė.

JIE MANĘS NEUŽMIRŠO

Pasibaigė 1956-ieji ir prasidėjo antrasis naujųjų metų mėnuo. Susiskaičiavau, kad, normaliai gaudamas įskaitas, turėčiau apie lapkričio vidurį išeiti į tariamąją laisvę. Tik štai vieną dieną darbovietėje gaunu šaukimą, kad turiu atvykti pas lagerio operatyvinį darbuotoją. Pajutau kažką negera. Rytą jau buvau nurodytoje vietoje. Kabinete manęs laukė du saugumiečiai: lagerio operatyvinis darbuotojas ir Intos miesto saugumo organų viršininko pavaduotojas su papulkininkio antpečiais. Prasidėjo tardymas. Juos domino Intos lietuvių savišalpos

veikla ir nelegalios mokyklos darbas. Kad mokau savo draugų vaikus rusų kalbos, prisipažinau, o kad dalyvauju Intos lietuvių savišalpos veikloje, kategoriškai paneigiau. Galvojau taip: jei prisipažinsiu, reikės nurodyti, kam perduodu surinktus pinigus ir kaip jie paskirstomi. Bus įvelta visa grupė žmonių ir galės būti sudaryta kolektyvinė byla. Norėdami įrodyti, kad aš tikrai dalyvauju renkant aukas, saugumiečiai turės surasti mažiausiai du liudytojus. Spėjau, kad šie liudytojai, kaip slaptieji saugumo agentai, nebūsią prieš mane panaudoti, nes, jei taip įvyktų, jie demaskuotų tuos savo šlykščiuosius padėjėjus. Tardymas vyko iki pietų, o po pietų prasidėjo grasinimai ir verbavimas tapti slaptuoju saugumo agentu. Griežtai atsisakiau bendradarbiauti. Tuomet pareiškė, kad turį teisę už lagerinės drausmės taisyklių pažeidimus panaikinti paskutinių šešių mėnesių įskaitas (305 dienos) ir išsiųsti į griežto režimo lagerį Vorkutoje. Atmintinai paskaičiavau, kad taip atsitikus mano kalėjimo laikas pailgėtų apie pusantrų metų. Grasinimai ir prikalbinėjimai tęsėsi iki dienos pabaigos. Prigrasinę, kad apie šį pokalbį niekam nepasakočiau, liepė per naktį apsigalvoti ir rytojaus rytą prisistatyti ne į lagerio operatyvinio darbuotojo (mes jį vadindavome “kūmu”) kabinetą, bet į kombinato “Intaugol” 24-ąjį kabinetą. Apie šį kabinetą ir jo veiklą jau buvau girdėjęs.

Nurodytu laiku pasibeldęs į šį kabinetą, radau ten abu vakarykščius “pašnekovus”, o netrukus atėjo trečiasis. Tai buvo Intos miesto saugumo organų viršininkas. Paklaustas, ar jau apsisprendžiau, atsakiau, kad taip. Paaiškinau, kad jau esu susikrovęs savo menką turtelį ir kad važiuoti ar būti vežamam į Vorkutą esu visiškai apsisprendęs. Mano “auklėjimas” ir įkalbinėjimai tęsėsi iki pietų. Matydami, kad esu nesukalbamas, liepė pasirašyti raštelį, kuriame nurodyta, kad dvi dienas trukęs pokalbis yra valstybinė paslaptis, už kurios pagarsinimą man gresianti dvejų ar trejų (tiksliai nepamenu) kalėjimo metų bausmė, papildoma prie to, kas dar man liko kalėti. Be to, paaiškino, kad ryt poryt būsiu išgabentas į Vorkutą.

Nuo kombinato “Intaugol” iki 9-osios šachtos apie trys kilometrai kelio. Visą jį ėjau apimtas iki šiol nepatirto pakilios nuotaikos jausmo. Šitokią didžiulę jėgą nugalėjau, galvojau eidamas. Juk enkavedistų žinioje šimtai tūkstančių žmonių, milžiniška armija šnipų šnipeliu moderniausia technika, kalėjimai ir lageriai, o manęs įveikti taip ir nesugebėjo... Tikriausiai tokios euforijos būna apimti sportininkai, ką tik pasiekę neįtikėtinai puikių rezultatų. Pusiau ėjau, pusiau skridau, o sieloje buvo lengva ir ramu.

Tuo laiku aš dirbau 9-osios šachtos geologo padėjėju, taigi tam tikru atžvilgiu buvau privilegijuotas, darbo laiką galėjau dažniausiai savo nuožiūra tvarkyti. Nuėjęs į darbovietę, tuoj pat persirengiau, nusileidau į požemius, ten susiradau pagrindinį mūsų savišalpos reikalų tvarkytoją, viską iki smulkmenų jam papasakojau, ką aš patyriau per tas dvi dienas. Be to, pridūriau, kad ryt poryt aš būsiąs išgabentas į Vorkutos sustiprinto režimo lagerį.

Praėjo diena, kita, savaitė ir dar daugiau, o man niekas nieko nedarė. Savo turtelį vėl išsidėliojau sena tvarka. Tąsyk dar kartą turėjau progos prisiminti, kad aš po laiminga žvaigžde esu gimęs.

Ankstesnės intensyvios veiklos neatnaujinau, ir pradėjau manyti, ar nebus jie mane vėl užmiršę.

BAIGIAU KATORGĄ

1957 m lapkričio pabaigoje lagerio vadovybė man pranešė, kad bausmės terminas baigiasi lapkričio 7 d. Atsiskaičiau su lageriu ir gavau pažymą, kurioje parašyta, kad, taikant įskaitas už išdirbio normų viršijimą, atlikau dešimties metų pataisos darbų bausmę. Su šia pažyma nuėjau į Intos milicijos pasų stalą. Ten man pasakė, kad pasą gausiu nuvykęs į tremties vietą. Paklausus, kur toji tremties vieta, atsakė, kad Tomsko srityje. Ten esanti mano motina ir dvi seserys. Aš pareiškiau, kad mano tėvai ir broliai Lietuvoje ir kad į Tomską nevažiuosiąs. Tada man paaiškino, kad mano tėvas - Nepriklausomos Lietuvos pulkininkas, o motina ir dvi seserys - nutremtos į Tomsko sritį, todėl ir aš ten turįs vykti. Be to, mano brolis Alfonsas dar tebesislapstąs Lietuvoje. Šiuos duomenis jie yra gavę iš Ariogalos rajono valdžios. Tada supratau, kad mane painioja su kitais Baniais, kurių Ariogalos rajone keliolika ar net keliasdešimt šeimų. Anais laikais mūsų apylinkių žmonės dažnai su pašaipa sakydavo: “Mušk šunį, Baniui teks”. Atsisakius vykti į Tomską, paso išdavimą atidėjo vėlesniam laikui. Po savaitės ar dviejų gavau iškvietimą nuvykti į Intos miliciją. Ten paaiškino, kad buvo įvykusi klaida, bet tuoj pat pabrėžė, kad į Lietuvą vis tiek manęs neišleisią. Čia pat supažindino mane su Lietuvos TSR AT Prezidiumo 1957 m sausio 20 d. įsaku, kuriame rašoma, kad politiniams kaliniams, bausmę baigusiems vėliau negu šio įsako išleidimo data, į Lietuvą grįžti nebeleidžiama. Įsakas buvo pasirašytas “kilniaširdžio”Justo Paleckio ir jo sekretoriaus Stasio Naujalio. Milicijos darbuotojai stebėjosi, kad tokio turinio įsaką yra išleidusi vien tik

Lietuvos TSR valdžia. Deja, šis gėdingas įsakas galiojo net iki 1988 metų pabaigos.

Paso man tol neišdavė, kol nepasirašiau, kad esu susipažinęs su šiuo įsaku. Tokiu būdu tapau amžinu Intos miesto tremtiniu, nes nutariau į kitas respublikas nevažiuoti. Nusprendžiau grįžti dirbti į 9-ąją šachtą, nes ten mano buvusi darbo vieta buvo laisva. Šachtos vadovybė tuo tik apsidžiaugė, nes buvau laikomas neblogu darbuotoju. Gruodžio pradžioje nuėjau pas šachtos viršininką žydą Štipelmaną prašyti vieno mėnesio nemokamų atostogų, kad galėčiau aplankyti po penkerių su viršum metų pertraukos tėvus, brolius ir mylimą Lietuvą. Štipelmanas perskaitė mano pareiškimą ir sako: “Kodėl tiek mažai prašai? Jeigu tu neprieštarauji, aš tau pridedu penkiolika dienų”. Pagalvojau, kad ir tarp viršininkų yra gerų žmonių. Turiu pasakyti, kad 9-osios šachtos vadovybę daugiausia sudarė geri žmonės. Anksčiau minėjau, jog šachtoje nemažai žūdavo, tad ir laidotuvių būdavo daug. Laisvuosius ir atlikusius bausmę laidodavo kapinėse, kurios buvo už 2-3 kilometrų nuo šachtos. Paprastai žuvusiojo karstas visą kelią būdavo nešamas. Karstą nešdavo 3-4 pamainos, kurių vieną sudarydavo šachtos viršininkas Štipelmanas, vyriausiasis inžinierius Kalašnikovas ir kiti aukšto rango darbuotojai. Laidojant jų akyse dažnai matydavome ašaras. Tai gražus pavyzdys mūsų šių dienų viršininkams.

Gruodžio 17 dienos vakare aš po ilgos pertraukos įžengiau į senąją Banių sodybą, į savo brangiosios tėviškės kiemą, kuriame paslaptingai ošė šimtamečiai medžiai. Nežinau, kaip kitiems, o man, kai išgirstu senųjų medžių ošimą, vaidenasi, kad juose mūsų prosenelių vėlės byloja nepabaigiamą sakmę apie praeitį, dabartį, ateitį. Ko gero, man pabunda senieji pagoniškieji genai.

Išgirdęs šuns lojimą, išėjo į kiemą tėvukas ir apramino namų sargą. Jo balsas buvo labai pasikeitęs. Vėliau supratau, kad tai dėl iškritusių dantų. Mamą radau jau baltut baltutėlę. Tais metais už Kūčių stalo susėdome visi. Šv. Kalėdos, Naujieji metai prabėgo labai greitai. Lankiau kaimynus, gimines, draugus. Atostogos ėjo į galą, tad nuskubėjau aplankyti savo buvusius mokinukus ir jų tėvus. Susitikimai buvo nuoširdūs ir jausmingi. Ten man patarė nuvykti pas J. Paleckį ir prašyti, kad būtų leista apsigyventi Lietuvoje. Nieko nelaukęs, nuvykau į Vilnių. Buvo 1958 metų sausio 28 diena. Paleckio neradau, nes buvo su lietuvių meno ir literatūros darbuotojais išvažiavęs į Baltarusiją. Priėmė Naujalis. Jis turėjo, matyt, daug laiko, tad smulkiai klausinėjo

apie lietuvių gyvenimą šiaurėje. Stengiausi būti objektyvus. Supratau, kad jis darosi man palankus ir nori nuoširdžiai padėti. Paskambino į Vidaus reikalų ministeriją ir primygtinai prašė, kad būčiau aš ten išklausytas. Priėmė vienas iš VR ministro pavaduotojų, nors buvo ne priėmimo diena. Jis taip pat, kaip ir Naujalis, domėjosi lageriais ir dabartinėmis lietuvių gyvenimo sąlygomis šiaurėje. Mano pasakojimu liko patenkintas ir paguodė, kad man greičiausiai būsią leista sugrįžti. Paaiškino, kad 1957 m sausio 20 d. AT Prezidiumo įsakas liečiąs tik tuos, kurie sugrįžę galį atsiskaityti su savo priešais, ir dar tuos, kuriems galį keršyti čia, Lietuvoje, gyvenantieji, anksčiau patyrę nuoskaudų nuo nuteistųjų. Parašiau pareiškimą, kurio turinį, žiūrėdamas pro petį, diktavo pats ministro pavaduotojas. Atsisveikinant pasakė, kad po kokių trijų keturių mėnesių gausiu atsakymą. Prieš tai būsią apklausinėjami mano atžvilgiu kaimynai, pažįstami, buvę darbo draugai.

Vasario pradžioje grįžau į Intą ir pradėjau laukti. Savaitės, mėnesiai slinko lėtai. Nemaža Intos lietuvių sparčiai mokėsi, kaip reikia greičiau leisti laiką, dažniausiai, žinoma, su degtine ir kortomis. Visa savo esybe jaučiau, kad kuo greičiausiai turiu iš čia ištrūkti, kad čia, Intoje, aš jau nebereikalingas, nes pačių energingiausių ir savo dvasia man artimų tautiečių čia buvo likę labai mažai. Iš Lietuvos atsivežiau vidurinės mokyklos vadovėlius ir stojamųjų egzaminų į aukštąsias mokyklas programas. Nusprendžiau, kad grįžęs stosiu į ŽŪA neakivaizdinį skyrių. Pritrūkęs kantrybės, parašiau į Vilnių kelis pasiteiravimus, ar sprendžiamas mano grįžimo į Lietuvą klausimas.

Pagaliau 1958 metų rugsėjo antrojoje pusėje gavau šaukimą į Intos miliciją. Ten pranešė, kad mano grįžimo į Lietuvą klausimas išspręstas teigiamai. Tiktai vėl Intos milicijos darbuotojai nusistebėjo 1957 m sausio 20 d. įsako drakoniškumu. Po to pridūrė: “Ten, Lietuvoje, jūs negerą valdžią turite, - be reikalo tu ten išvažiuoji, niekas ten tavęs nelaukia. Jei bus blogai, grįžk, priimsime”. Šachtos vadovybė taip pat nenorėjo manęs išleisti, siūlė rekomendacijas, kad stočiau neakivaizdiniu būdu studijuoti kalnakasybos mokslus. Aš buvau neperkalbamas ir 1958 metų spalio 9 d. įsėdau į traukinį Vorkuta- Maskva.

PIRMOSIOS BĖDOS

Spalio 13 dieną buvau namuose. Pirmasis rūpestis - kaip prisiregistruoti. Ariogalos milicijos skyriuje pasakė, kad pas tėvus prisiregistruoti man neleidžiama. O dėl ko, nepaaiškino. Išsiderėjau, kad leistų prisiregistruoti kaimyninėje Akmeniškių apylinkėje, kurios

teritorija prasidėjo už mūsų galulaukės. Kaimynas Pranas Skridla mielai sutiko mane priregistruoti ir juokais pareiškė, kad mane įsisūnija. Prisiregistruodamas sužinojau, kad buvęs Betygalos stribų vadas Tabakajevas dabartiniu metu yra Ariogalos rajono saugumo organų viršininkas ir turi kapitono laipsnį. Tai štai kaip Lietuvos enkavedistų ministras šį budelį degradavo į eilinius kareivius! Tada pagalvojau: jei šis sadistas žino apie mano skundą, tai jau ramybės man tikrai neduos. Mūsų, kelininkų, brigadoje dirbo iš Šakių apskrities, Gelgaudiškio miestelio kilęs Juozas Bakševičius. Tai buvo įdomus ir linksmo būdo žmogus. Su juo išsikalbėjęs sužinojau, kad 1948-1949 metais Gelgaudiškio stribų viršininku buvo tas pats Tabakajevas, kurį apie 1950 metus perkėlė dirbti į Betygalą. Visoje Šakių apskrityje Tabakajevas garsėjo ne tik žiaurumu, bet ir sadizmu. 1949 metais jis tardė Gelgaudiškio miestelio gyventoją Juozą Jurkšaitį, gimusį 1925 metais. Tardymo metu Tabakajevas kojomis trypė J. Jurkšaičio krūtinę ir ją sulaužė (taip, kaip ir tardydamas Kotryną Petrulevičiūtę). Nuvežtas į Kauno ligoninę, Juozas Jurkšaitis mirė 1949 m gruodžio 9 d.

Per pažįstamus teiravausi, ar negalėčiau įsidarbinti Juodaičių kolūkyje, tačiau tuometinis kolūkio pirmininkas Petrusevičius prieš buvusius politinius kalinius buvo nusiteikęs labai priešiškai. Akmeniškių apylinkėje esančio “Gintaro” kolūkio pirmininkas buvo Justinas Garšva, mano jaunystės dienų draugas. Jis, taip pat teistas už antitarybinę veiklą, tačiau 1956 m. reabilituotas ir grįžo į Lietuvą. Buvo baigęs pieninkystės technikumą, todėl, trūkstant žemės ūkio specialistų, buvo paskirtas vadovauti kolūkiui. Garšva laikinai įdarbino mane savo kolūkyje ir išdavė reikalingus dokumentus įstoti į ŽŪA

Stojamuosius egzaminus pavyko išlaikyti gerai, be trejetų. Tiktai mandatinės komisijos buvau ilgai klausinėjamas, už ką buvau teistas ir kodėl pavėluotai išleistas iš lagerio. Pajutau, kad reikalai krypsta į blogąją pusę. Tačiau būsimiems studentams neakivaizdininkams susirinkus į aktų salę, buvo pranešta, kad visi išlaikiusieji egzaminus priimti. Buvo šv. Kalėdų išvakarės, ir išskubėjau namo, tačiau kupinas blogos nuojautos. Degdamas nerimu, po savaitės nuvažiavau į ŽŪA pasitikrinti, ar tikrai esu priimtas. Prorektorius Gulbinskas apgailestaudamas man paaiškino, kad iš Ariogalos rajono valdžios gautas raštas, kuriuo rekomenduojama mane, kaip antitarybinį

elementą, į ŽŪA nepriimti. Jis man patarė iš savo tėviškės pasitraukti.

Prasidėjo 1959-ieji. Vieną sausio vakarą šėriau tėvų gyvulius. Temstant į kiemą įvažiavo gražaus arklio tempiamos rogės. Iš rogių vikriai išsirito žemaūgis vyriškis. “Labas vakaras, Kazimierai”, - su aiškiu rusišku akcentu pasisveikino atvykėlis. Iš karto atpažinau, kad tai Tabakajevas. Paprašė, kad pašerčiau jo arklį, ir pareiškė norįs su manimi pasikalbėti.

Įėjus į trobą, tėvams pristačiau savąjį “svečią”. Tėvas, kuriam diplomatijos niekad netrūko, kaip mat atvykėlį pasodino už stalo, atnešė butelį valstybinės degtinės, o mama - užkandos. Tabakajevas pirmiausia teiravosi, ką dabar veikiu, kokie artimiausi planai. Pasisakiau, kad dėl man nežinomų priežasčių (Gulbinskui buvau pažadėjęs iš jo gautą informaciją niekam nepasakoti) į ŽŪA manęs nepriėmė. Tuoj pat Tabakajevas pasišovė man padėti, nes ten turįs pažįstamų. Spėdamas, kad mano nepriėmimas į ŽŪA yra jo darbas, nutraukiau jį ir pareiškiau, kad jaučiuosi pavargęs, matyt, veikia pasikeitęs klimatas, todėl esu nutaręs metus pailsėti. Stojimas į ŽŪA tik buvęs savęs patikrinimas.

Tabakajevas išbuvo kokias tris keturias valandas. Kalbėjomės įvairiausiomis temomis. Įsidėmėtina tai, kad jis atskleidė, jog mūsų krašto partizanas Aras (Antanas Šablauskas, kilęs iš Betygalos apylinkės) 1952 m gale perėjo į saugumo organų pusę, už tai jam buvo dovanota. Dabartiniu metu dirbąs saugumo organuose, neakivaizdiniu būdu studijuojąs teisę. Tada prisiminiau, kad kalėdamas Lukiškių kalėjime, sužinojau, jog ten pat kalinamas Aro tėvas Stasys Šablauskas ir sesuo. Netrukus, maždaug 1953 m vasario mėnesį, išgirdau, kad Stasys Šablauskas ir jo duktė netikėtai buvo išleisti, nors prieš tai buvo nubausti po dešimtį metų kalėti. Jau tada pagalvojau apie tai, ką dabar išgirdau iš Tabakajevo.

Greitai Tabakajevas išdėstė ir savo atvykimo tikslą. Pareiškė, kad jis man visapusiškai padėsiąs, jei parašysiu į respublikinę spaudą straipsnį apie savo paklydimus, dėkingumą sovietų valdžiai ir pasiryžimą būti naudingam savajai liaudžiai. Kaip paprastai, aš buvau nesukalbamas. Tada jis pakilo nuo stalo ir paprašė jį išlydėti. Lauke, prie rogių, vėl jis pradėjo mane gundyti. Paaiškinęs, kad mūsų apylinkėse dar tebesislapsto iš Seredžiaus kilęs partizanas Bartušas, prašė stengtis su juo užmegzti ryšį, o po to padėti jį likviduoti. Ir čia bendros kalbos

nesuradome. Tabakajevas išvažiavo nepatenkintas ir rūstus. Laukdamas jo keršto, tvirtai nusprendžiau, kad savo mieląją tėviškę turiu apleisti.

IŠEINU

1958-1959 metų žiema buvo šaltoka, tačiau trumpa. Kovo pradžioje nutirpo sniegas, o balandį pradžiūvo keliai, ėmė kaltis pirmieji želmenys. Balandžio 20-oji buvo saulėta ir šilta. Susiremontavau dviratį ir nusprendžiau aplankyti buvusius savo mokinius ir jų tėvus. Važiuodamas Dubysos pakrantėmis, gėrėjausi taip anksti pražydusiomis ievomis. Apsinakvojau pas gabiausių savo mokinukų tėvus. Gailėjausi, kad mano mokinukai jau buvo spėję užaugti ir palikti savo gimtuosius namus. Atsikėlęs rytą, pamačiau daugybę sniego, o aš buvau atvažiavęs be kepurės, vasariniu švarkeliu apsivilkęs. Nenorom turėjau pasilikti ir laukti geresnių orų. Šeimininkė, matydama mane nuobodžiaujantį, atnešė iš jai vienai težinomos slėptuvės savo dukters, mano buvusios mokinukės, užrašų sąsiuvinį. Jis buvo rašytas praslinkus kuriam laikui po mano arešto, besimokant aukštesnėse vidurinės mokyklos klasėse. Paskaitęs sužinojau, kad būrelis moksleivių buvo susibūrę į pogrindinę kuopelę, kurios veikla netrukus saugumo organų buvo atskleista. Tai buvo apie 1954-1955 metus. Mokinukų "nusikaltimai" buvo menki ir vaikiški, tad juos gerokai patardė, prigąsdino ir paleido. Dienoraštis nutrūko toje vietoje, kur rašoma, kad "po to, kas įvyko, kiekvienas sutiktas ant manęs gali spjauti ir bus teisus; po to, ką aš padariau, aš pati savęs nekenčiu ir gali ateiti diena, kada aš pati su savimi suvesiu sąskaitas"... Iš to aš supratau, kad mano gabiausią mokinukę greičiausiai saugumo organams pavyko užverbuoti. Norėdamas tuo įsitikinti, pradėjau jos motiną užuolankomis klausinėti apie tai. Supratau, kad šio sąsiuvinio ji nėra perskaičiusi ir nesupranta mano užuominų. Svarbiausia paaiškėjo tai, kad Tabakajevas jos dukrą kelis kartus buvo išsikvietęs ir prikalbinėjo, kad ji stengtųsi su manimi suartėti. "Tai štai kokias pinkles man rezgia šis raudonasis voras", - dingtelėjo mintis. Po kokio mėnesio aš pasistengiau savo buvusią mokinukę sutikti ir atsargiai kvočiau apie jos santykius su saugumo organais. Ji neprisipažino. Supratau, kad jau pavėlavau ir nusprendžiau nuo jos laikytis kuo toliausiai.

Greitai pražydo pievos ir sodai, Zabrane kukavo gegutė, suokė lakštingalos. Jausdamas, kad ir vėl turėsiu palikti savo tėviškę, vieno sekmadienio popietę pasukau į Zabraną. Per septynerius metus jis nebuvo spėjęs daug pasikeisti, tad, bevaikščiodamas po jį, aptikau dar

beveik šiltus savo piemenystės pėdsakus. Zabrano pakraštyje, ties pačia tvora, augo su galvijų nukąsta viršūnėle toks palinkęs ąžuoliukas. Mano piemenavimo metais jis buvo sulig rankos storumo ir turėjo savotiškai išsišakojusią, panašią į kėdę viršūnę. Įkopdavau, pamenu, į tą ąžuoliuką, įsitaisydavau jo viršūnėlėje, ir, traukdamas savo negudrias piemeniškas dainas, supdavaus. Dabar ąžuoliukas buvo gerokai pastorėjęs. Įlipau į jį ir bandžiau pasisupti, tačiau ąžuoliukas jau nebepakluso. “Ne tik tu vienas sustabarėjai, bet ir aš”, - liūdnai kreipiausi į savo piemenystės dienų draugą.

Tąsyk neskubėdamas, tarsi atlikdamas šventąją apeigą, aplankiau visus iki vieno Zabrano ąžuolus, kurių kiekvienas kadaise buvo mano išlaipiotas. Priėjau ir prie to, į kurio kamieną tas kontržvalgybininkas mano galvą daužė. Jis buvo paliestas žaibo ir dėl to nudžiūvęs. Stovėjau ir su gailesčiu žiūrėjau į šį jau mirusį Zabrano galiūną. “O gal jis nudžiūvo iš skausmo, kad mano galvą daužė į jo kamieną?” - pagalvojau.

Ieškodamas darbo ir nusiraminimo, dažnai išvažiuodavau iš namų. Rodos, du kartus man sugrįžus tėvai pranešė, kad su kažkokiais reikalais buvo užsukęs Tabakajevas. Tai dar labiau pakurstė mano sprendimą palikti tėviškę.

Mano geriausias klasės draugas Alfredas Žilinskas (1945 m pavasarį jau beveik nuskendusį mane išplėšė iš Nemuno glėbio) iš savo mamos, gyvenančios Veliuonoje, sužinojo, kad ieškau darbo. Netikėtai 1959 m liepos pradžioje gaunu iš Alfredo laišką, kviečiantį jį aplankyti. Laiške buvo užuomina, kad yra vilties įsidarbinti. Alfredas gyveno ir dirbo Pagėgių rajono “Nemuno” valstybiniame žirgyne. Jis ėjo vyresniojo buhalterio pareigas ir gerai sutarė su tuometine žirgyno valdžia. Atvykęs buvau pristatytas žirgyno direktoriui Justinui Pranaičiui. Tai buvo energingas ir sumanus vadovas. Smulkiai susipažinęs su mano gyvenimo istorija, kurią aš jam papasakojau nieko neslėpdamas, pareiškė, kad, nors ir rizikuojąs savo tarnybine padėtimi, jis mane priimąs nuo rugpjūčio 1 dienos buhalterio-apskaitininko pareigoms. Tai buvo darbas, kurio labiausiai nemėgau, bet su džiaugsmu ir dėkingumu pasiūlymą priėmiau.

Žirgyno administracijos kolektyvas buvo nedidelis ir draugiškas. Nesudėtingą darbą greitai perpratau ir po keleto savaičių daugumos žirgyno darbuotojų buvau laikomas savu žmogumi. Tik algelė buvo labai jau nedidelė: vos 500 rublių. Kiekvieną rytą pakeldavau kelnes prieš langą ir su baime žiūrėdavau, ar neprakiuro.

Spalio viduryje nuvykau į ŽŪA pasiteirauti dėl priėmimo. Prorektorius Gulbinskas mane prisiminė, tačiau nuliūdino pranešęs, kad pagal naująją tvarką stojamųjų egzaminų rezultatai galioja ne dvejus metus, kaip iki šiolei, o tik du mėnesius. O egzaminai prasidės tuoj pat po spalio švenčių. Egzaminams pasirengti beliko vos trys savaitės. Kaip įgeltas skubėjau namo, nes supratau, kad vienintelė mano korta - tik labai gerai išlaikyti egzaminus. Susirinkau reikiamus vadovėlius ir įnikau mokytis. Egzaminus laikyti sekėsi - surinkau tris penketus ir vieną ketvertą. Su egzaminų lapeliu nuėjau pas Gulbinską ir pasakiau, kad aš, kiek nuo manęs priklauso, pasistengiau, tad tikiuosi pagalbos ir iš jo. Jis mane nuramino, kad mandatinės komisijos pirmininku paskirtas jis pats ir pasistengsiąs, kad viskas būtų sklandu. Mandatinė komisija busimuosius studentus neakivaizdininkus kvietė pas save ne alfabeto tvarka, bet pagal egzaminų metu surinktų balų kiekį. Mane iškvietė pirmutinį. Gulbinskas supažindino komisiją su egzaminų rezultatais, perskaitė paskutinės darbovietės charakteristiką ir visai neužsiminė apie mano praeities bėdas. Kažkuris iš komisijos narių man palinkėjo akademijoje tokios pat sėkmės kaip egzaminų metu, ir aš kuo greičiausiai sprukau iš kabineto, bijodamas, kad kas nors neužsimanytų atidžiau žvilgtelėti į mano popierius. Mintyse dėkojau prorektoriui už parodytą nuoširdumą. Pasirodo, ir tarp komunistų buvo gerų žmonių.

Tarp neakivaizdininkų buvo daugybė įvairaus rango viršininkų: nuo ūkių vadovų iki pat Žemės ūkio ministerijos bei Ministrų Tarybos atsakingų darbuotojų. Pajutę, kad siekiant taip trokštamo ir taip jų padėčiai reikalingo aukštojo mokslo baigimo diplomo, aš galiu jiems būti naudingas, nemaža jų man pataikavo, kvietė pas save dirbti.

1961 metų pradžioje žirgyno direktorius Justinas Pranaitis už atsisakymą stoti į partiją ir už tokių kaip aš globą iš direktoriaus pareigų buvo atleistas. Jo vieton buvo paskirtas mažamokslis Stasiūnas, kuris, siekdamas įsitvirtinti direktoriaus kėdėje, pradėjo persekioti tokius kaip aš.

Mano grupėje mokėsi vieno ūkio direktorius. Pirmiausia jis prisistatė prie manęs tada, kai aš pagal surinktų balų skaičių į mandatinę komisiją buvau iškviestas pirmas. Sužinojęs, jog įsikūręs jo kaimynystėje, tuoj pat pasisiūlė mane parvežti. Vėliau paaiškėjo, kad jo ir mano studijų knygelių eilės numeris baigiasi tuo pačiu skaičiumi, t.y. “9”. Vadinasi,

kontroliniai darbai ir kitos namų užduotys abiem bus tos pačios. Po tokio “atradimo” busimasis direktorius tapo mano geriausiu “draugu” ir vis viliojo pereiti į jo ūkį dirbti. Aš nevengiau padėti ir kitiems kurso draugams, dažniausiai aukštiems viršininkams. Kol jiems parašydavau kontrolinius darbus, puikiausiai išmokdavau dėstomas disciplinas, todėl pasirengti egzaminams būdavo visai nesunku. Studentai, turintys kuklias pareigas, paprastai mokėsi sąžiningai ir pagalbos iš manęs neprašydavo.

1961 metų balandžio 17 d. labai nenoromis, tarytum antrąją savo tėviškę, turėjau palikti žirgyną ir pradėjau dirbti Rusnės žuvininkystės ūkyje.

Apsigyvenęs Rusnėje, nė nenujaučiau, kad čia, tame unikaliame Lietuvos kampelyje, teks nugyventi visą likusį savo amželį. 1964 m pavasarį baigiau Lietuvos žemės ūkio akademiją, tapau moksliniu agronomu. Tų pačių metų kovo 14 d. vedžiau Veterinarijos akademijos paskutinio kurso studentę Valeriją Niparavičiūtę, buvusią Intos lagerių politinę kalinę. Netrukus pas mus į Rusnę atvyko gyventi Valerijos mama Elena Niparavičienė - skausmingo likimo ir nuostabios sielos žmogus. Ji, būdama neturtinga našlė, pokario metais visokeriopai rėmė mūsų laisvės kovotojus - partizanus, o 1948 - 1949 m žiemą savo ūkelyje slaugė sužeistą Šiaulėnų apylinkių partizanų vadą Alį - Žiogą, slėpė jo draugus. Už tai buvo suimta, kalinta, šešerius metus atsėdėjo Mordovijos lageriuose. 1964 m gruodžio 25 d. mums gimė dukrelė Rasa, o 1967 m vasario 16 d. - sūnus Gintaras.

1968 m LŽŪA Žemdirbystės katedros vedėjo prof. A. Stancevičiaus paragintas įstojau į neakivaizdinę aspirantūrą. Mokslinio darbo vadovu sutiko būti žymiausias Lietuvoje pievininkystės specialistas prof. L. Kadžiulis. Kandidatinę disertaciją baigiau 1973 m, tačiau dėl mano praeities jos ginti Lietuvoje neleido. Tik prof. L. Kadžiulio ir Estijos pievininkų nuoširdžios pagalbos dėka 1974 m gruodžio 12 d. disertaciją apgyniau Tartu mieste. Apie tai sužinoję vietiniai bolševikėliai parašė keletą skundų į Maskvą, į Aukščiausiąją atestatinę komisiją. Ten mano darbą atidavė ekspertizei, kuri trūkumų nenustatė. 1976 m birželio 23 d. man buvo patvirtintas žemės ūkio mokslų kandidato laipsnis.

Rusnės žuvininkystės ūkyje agronomu pievininku, o vėliau vyr. ekonomistu dirbau 29 metus. Nuolatos jutau visaregės KGB akies dėmesį: buvau sekamas, kelis kartus verbuojamas būti jos šnipeliu. Dievo padedamas - nepalūžau.

Dukra Rasa tapo istorike archeologe, sūnus Gintaras - Rusnės salos veterinarijos gydytoju. Visi kartu džiaugiamės atkurtąja Lietuvos nepriklausomybe, bet kartu ir liūdime, kad ne viskas taip klostosi, kaip tikėjomės, kaip svajojome. Pagal savo išgales stengiamės prisidėti prie išsikapstymo iš dvasinio skurdo liūno, į kurį mus įstūmė penkiasdešimt metų trukęs tautos fizinis ir dvasinis genocidas.

Vytautas Bukauskas

OMNIA MUTANTUR

Mano kartai teko nelaimė išgyventi bolševikinės sistemos pradžią ir pabaigą Lietuvoje, sistemos, kokios dar nėra buvę ir kuri dabar jau pradėta švelniai vadinti nepavykusiu eksperimentu. Jai žlugus, atsiveria jos ilgai slėpta juodoji ir kruvinoji pusė, kurią išvydus normaliam žmogui stingsta kraujas. Ateinančioms kartoms turbūt sunku bus suprasti, ką mums teko išgyventi nuo 1940 iki 1991 m., o daugeliui mokslininkų ilgam laikui užteks darbo tiriant šios sistemos fenomeną.

Ačiū Dievui, viskas jau praeityje!

Prasidėjus vadinamajai pertvarkai, susikūrė Sąjūdis, prasidėjo aktyvus tautos atgimimas. Tačiau tai ne pertvarkos rezultatas, kaip mėgsta teigti LDDP funkcionieriai ir kiti jiems prijaučiantieji. Tiesiog sistemą sužlugdė galinga jos ekonominė krizė, kurią sukėlė besaikis SSSR ginklavimasis, ekspansijos ir pasaulinio viešpatavimo siekimas. Paskutinis kompartijos gensekas bandė per kai kurias demokratines reformas ištraukti Sovietų Sąjungą iš tos baisios krizės, išsaugoti partijos vadovaujantį vaidmenį ir autoritetą, paskui tęsti kažkokio demokratizuoto socializmo kūrimą. Dabar jau aišku, kas iš to išėjo.

Sovietų Sąjungos ekonomine krize pasinaudojo Rytų Europos pavergtos valstybės ir viena po kitos išsiveržė iš jos gniaužtų. Tinkamu laiku prabilo Sąjūdis, o Tauta išgirdo jo balsą. Didžioji mūsų tautiečių dauguma nepanoro toliau gyventi “bendruose sovietų namuose”, išsirinko į Aukščiausiąją Tarybą savo atstovus, kurie, žinodami tautos lūkesčius ir vykdydami jos valią, 1990 m. kovo 11 dieną paskelbė atkuria Lietuvos nepriklausomybę. Tai įvyko todėl, kad dar buvo gyva Tautos

dvasia ir “Dubysos bangose, ir dangaus skliautuose”, kaip sakė B. Brazdžionis. O Tautos dvasią visą laiką žadino ir dešimtys tūkstančių tų drąsuolių, kurie žuvo nelygioje kovoje su okupantu, buvo sušaudyti ar nukankinti KGB rūsiuose, lageriuose bei kalėjimuose. Dar daugiau jų perėjo lagerių golgotas.

Deja, tų visų aukų tikslaus skaičiaus dar nežinome. Todėl labai svarbu įvardyti visas 1940-1990 metų raudonojo genocido aukas. Tai ir visų mūsų, išlikusių rezistencijos dalyvių, šventoji pareiga. Tokią pareigą jaučiu ir aš. Reikia, kad įvardytos aukos taptų buvusios sistemos kaltintojais, kad žmonės pasibaisėtų, išgirdę tiesą apie “didžiųjų humanistų” padarytus nusikaltimus Lietuvai ir žmonijai.

Tokie atsiminimai yra sunkūs kaip akmenys, jie ir kraujo, ir anglies spalvos. Prisiliesti prie jų - tai dar kartą visa tai išgyventi. Bet reikia! Žinau, kad jie nebus tokie informatyvūs kaip Solženycino “Gulago salynas” ir sklandus kaip Gustainio, Skebėros ir kitų autorių atsiminimai. Be to, praėjo jau daug laiko, daug kas pamiršta. Laikas apgydė dvasines ir fizines žaizdas. Visa, kas išgyventa, dabar atrodo kaip kažkada matytas siaubo filmas. Bet jie lieka ateinančioms kartoms kaip nedidelis trupinėlis tų Lietuvos kančių, kurias ji patyrė, patekusi į “blogio imperijos” glėbį.

VAIKYSTĖS AKIMIS

Esu gimęs 1928 m. rugpjūčio mėnesį. Mano gimtasis Juodaičių kaimas tada priklausė Girkalnio valsčiui, Raseinių apskričiai (dabar Jurbarko raj.). Šeimoje buvau trečias vaikas. Vytauto vardą man tėvai parinko turbūt artėjant 1930, t. y. Vytauto Didžiojo, metams. Mama pasakojo, kad vaikystėje labai sunkiai sirgau ir vos išsikapsčiau. Taigi išlikau natūraliosios atrankos dėka.

Mano senelis buvo kalvis, tačiau aš jo kalviavimo jau nemačiau. Kiek atsimenu, sunkių darbų jau nebedirbo, nes labai drebėjo jo rankos. Bet dar aprūpindavo visus šeimos narius patogiais ir tvirtais žemės darbų įrankiais: grėbliais, šakėmis, dalgiais. Tie įrankiai būdavo lengvi, ir neprisimenu, kad su jais būčiau kada prisitrynęs pūslių. Kalviaudamas senelis uždirbo tiek, kad išmokėjo kraitį dviem dukterim dar nupirko sau 7 ha žemės (už dviejų kilometrų nuo pagrindinio ūkio) ir dar vieną ha žemės pačiuose Juodaičiuose, kur, mano tėvo padedamas, pasistatė medinį namą ir jame gyveno iki mirties. Valgyti ateidavo pas mus. Man

būdavo labai įdomu, kad senelis stengdavosi valgyti kuo riebesnę mėsą. Rūkydavo jis pypkę, prisikimšęs užsiauginto naminio tabako, tokio stipraus, kad užrūkius dūmai kambaryje tvyrodavo kaip vandens sluoksnis apie metrą nuo žemės. Man nuo jų net kvapą užgniauždavo. Mirė senelis sulaukęs 82 metų, beveik nesirgęs.

Tėvuką turėjau mokytą: dvi žiemas jis net lankė carinę mokyklą. Matyt, buvo gabus, nes gerai rašė ir lietuviškai, o matematiką išmanė tiek, kad kartu su manimi spręsdavo nelengvus šeštojo skyriaus uždavinius. Ilgai jis yra buvęs Juodaičių seniūnu, atrodo, nusipelnęs ir žmonių pagarbos, nes daug kas ateidavo pas jį patarimų.

Tėvo jaunystė nebuvo lengva, nes nemažai teko kareiviauti. 1911 m buvo pašauktas į caro kariuomenę. Grįžo 1914 m pavasarį, o tų pat metų liepos mėnesį jį vėl mobilizavo. Iki pat revoliucijos kariavo Vakarų fronte. Buvo du kartus sužeistas ir į kapus nusinešė kojos raumenyse įstrigusią vokišką kulką.

Tėvas buvo geras, bet ir griežtas. Labai rūpinosi vaikų darbais. Mes visi keturi turėjome mūsų jėgas atitinkantį užsiėmimą. Kai lankiau trečiąjį skyrių, mano pareiga būdavo ganyti gyvulius. Pavasarį bei rudenį ganyti reikėdavo ir iš ryto iki pamokų, ir po pamokų iki vakaro. Žiemą visus gyvulius šerdavau ir girdydavau. Toks darbas ne tik netrukdė, o net skatino norą mokytis. Tėvai mano sugebėjimais džiaugėsi ir po pradinės mokyklos leido toliau mokytis. Už tai esu dėkingas ne tik tėvui ir mamai, bet ir seseriai, broliui. Neabejoju, kad mano pažiūroms į gyvenimą turėjo įtakos tėvo darbštumas, teisingumas, santūrus, bet sąmoningas patriotizmas. Tėvas mirė sulaukęs tokio pat amžiaus kaip ir mano senelis - 82 metų.

1940 m prasidėjo Lietuvos ir mano pažintis su bolševizmu. Tuo metu dar neturėjau nė dvylikos metų. Buvo įdomu žiūrėti į žemai skrendančius lėktuvus, nors suaugusieji šnekėjo, kad jie skraido demonstruodami savo galybę. Paskui per mūsų Juodaičius jojo daugybė kavalerijos. Vasara buvo sausa, vieškelis dulkėtas, tad arklių kanopos kėlė debesis dulkių. Per jas vos galima būdavo įžiūrėti raitelių siluetus. Kareiviai jojo dainuodami! Žmonės kalbėjo, kad jiems neleisdavo sustoti prie žmonių, pasisemti iš šulinio vandens, todėl gerdavo iš balų ir upelių. Taip kareiviai buvo saugomi nuo žalingos buožių ir buržujų įtakos. Tie svetimieji pulkai žadino neramias mintis: o kurgi mūsų kariuomenė, koks jos likimas? Juk karo nebuvo?! Iki to laiko aš labai domėjausi Lietuvos kariuomene. Nuo pirmos iki paskutinės raidės

perskaitydavau “Karį”, žavėdavausi jame aprašytais narsių vyrų žygiais. 1939-1940 metų žiemą Juodaičių apylinkėse buvau matęs Lietuvos kavalerijos manevrus, gražius arklius, gražiomis uniformomis apsirengusius kareivius. Kaip nuskurdę, palyginti su jais, atrodė raudonarmiečiai.

Sunku buvo suprasti, kas darėsi Lietuvoje, bet neišvengiamai persiėmėm suaugusiųjų nuotaika. Atsimenu, kaip man nepatiko to meto spaudos šmeižikiški straipsniai apie buvusius tautos vadus. Jau buvau baigęs penkis skyrius. Už tą patriotizmo jausmą esu dėkingas ir savo mokytojui Juozui Tamošaičiui, kurį suėmė 1940 m. liepos mėnesį, prieš Seimo rinkimus. Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, iš Valstybės muziejuje esančių sąrašų sužinojau, kad jis buvo įkalintas Pečioros lageriuose ir ten žuvo. Anais laikais mano bažnytkaimyje labai aktyviai veikė šaulių, pavasarininkų, jaunųjų ūkininkų, angelaičių organizacijos. Aš pats buvau angelaitis, o į kitų organizacijų dažnus vakarus parapijos salėje irgi prasmukdavau. Vaidinimai beveik visados būdavo patriotiški, nukreipti prieš Vilniaus grobikus. Vasarą tos organizacijos rengdavo gegužines. Darniai grodavo didelis Kasparo Puidoko dūdų orkestras, suburtas iš aplinkinių ūkininkų. Mane labai jaudindavo Vasario 16-osios minėjimai, kai scenoje garbingai būdavo pasodinami nepriklausomybės kovų savanoriai Pečiulis ir Rukštelis, apdovanoti Vyčio kryžiais.

Žvelgiant iš šių dienų realybės į prieškarį, kyla klausimas: kur dingo tas sąmoningas visuomenės aktyvumas, tas gražus bendravimas, tas noras dainuoti, groti, vaidinti? Visa tai dingo, lyg juodam demono sparnui mostelėjus, 1940 m birželio 15 dieną. Juodaičiai tarsi išmirė. Buvo sumindyta žmonių iniciatyva.

Prisimenu, kaip pamažu užgeso tėvų prekyba - Juodaičiuose jie turėjo krautuvę. Tėvui dabar vis dažniau rūpėjo naujos valdžios uždėtos prievolės. Veždavo parduoti grūdus, kiaules, o anksčiau to niekados nedarydavo. Atsimenu, kaip parvažiavo, gavęs naujų pinigų - rublių. Koks nusiminęs buvo! Prievolės buvo didelės ir vis nesibaigiančios. Už grūdus ir mėsą mokėdavo labai mažai. Tai buvo ekonominis ūkininkų žlugdymas.

1941 m pradžioje įvyko rinkimai, atrodo, į Aukščiausiąją Tarybą. Ta proga atsiuntė į Juodaičius kažkiek kariuomenės. Keletą kareivių apgyvendino ir mūsų namuose. Kėlė nuostabą nuo jų drabužių sklindantis keistas kvapas. Mat jų uniformas iškaitindavo sieros ir dar

kažkokiuose dūmuose, kad neįsiveistų parazitų. Žiema tais metais buvo gili, keliai užpustyti, todėl rinkimų dieną varė žmones sniego nukasti. Mat kas dvi valandas reikėjo į Girkalnį vežti informaciją apie rinkimų rezultatus. Nesupratau, kodėl nesinaudojo telefonu - juk į Ariogalą buvo nutiestas kabelis.

Maždaug viduržiemį mums liepė išsikraustyti iš namo Juodaičiuose ir jame įrengė kooperatyvo parduotuvę. Išsikėlėme į čia pat prie bažnytkaimio buvusį mūsų ūkį. Tą žiemą mokiausi šeštajame skyriuje. Visi mokyklos mokytojai buvo pakeisti, išskyrus vieną mokytoją, kurios vyras įstojo į miliciją. Mūsų mokytoju buvo mokyklos vedėjas Petrulis. Nežinojom, ar jis buvo partijos narys, tačiau, 1941 m atėjus vokiečiams, Petrulį suėmė. Tolesnis jo likimas man nežinomas.

Kartą purvinu 1941 m. balandžio keliu pro mūsų mokyklą Mišiūnų kaimo link nuvažiavo keletas tankečių. Paaiškėjo, kad praėjusią naktį Akmeniškiuose buvo nušautas Girkalnio valsčiaus viršaitis Dabašinskas, bandęs areštuoti Antaną Gudžiūną. Šis, Lietuvos kariuomenės puskarininkis, aktyvus šaulys, atsišaudė ir pabėgo. Dėl to ir buvo iškviesta kariuomenė jo gaudyti. Kitą dieną bėgantį iš sesers Žukauskienės namų jį nušovė. Vokiečiams užėjus, A Gudžiūnas buvo rastas užkastas Raseinių kalėjimo kieme ir iškilmingai perlaidotas Juodaičių kapinėse.

1941 metų pavasarį aš, dar vaikas, jutau nesuprantamą įtampą. Suaugusieji mums girdint apie kažką vengdavo kalbėti. Pamažu supratome: sovietinė armija ruošiasi karui. Aplinkui aukštumėlėse pristatė medinių trianguliacijos bokštų, gamino toponuotraukas karo žemėlapiams. Prie Raseinių, Seredžiaus ir Ariogalos skubino statyti aerodromus. Nors buvo pats darbymetis, į tas statybas negailestingai varė ūkininkus su arkliais. Ypač smaugė kaimą prievolės: grūdų, mėsos, pieno, vilnų, kiaušinių...

Birželio 15 dieną pasklido žinia, kad vežami žmonės. Pirmasis vežimas Juodaičių nepalietė, bet sužinojome, jog į antrąjį numatyta ir mūsų šeima. Tačiau išvežimo planus sutrukdė prasidėjęs karas. Tėvo vis nebuvo namie. Nors ir sirgdamas dizenterija, jis dirbo Raseinių aerodromo statyboje iki pat birželio 22-osios.

1941 m birželio 22 dieną, ankstų sekmadienio rytą, virš mūsų apylinkių vyko lėktuvų mūšis, kurį, deja, pramiegojau. Buvo numušti keli rusų lėktuvai, vienas jų tik už poros kilometrų nuo Juodaičių, į vakarus. Žinoma, mes, vaikai, puolėme jo pasižiūrėti. Deja, radę tik

išbarstytas lėktuvo skeveldras, nusivylėme. Vokiečių lėktuvai skraidė visai neaukštai: buvo aiškiai matyti jų kryžiai. Suaugusieji kalbėjo, jog tai karas, nors tikrų žinių nebuvo. O radijo aparatai seniai buvo konfiskuoti. Rusų kareivių mūsų apylinkėse nebuvo. Tačiau po pamaldų, žmonėms pabirus iš bažnyčios, apylinkės pirmininkas įteikinėjo mobilizacijos lapelius. Kaip tik tuo laiku nuo Seredžiaus pasigirdo ūžesys. Netrukus pamatėme dulkių debesyse atvažiuojančius tankus. Ant jų priekių plevėsavo vėliavos su svastikos ženklu. Tankai nesustodami riedėjo Ariogalos link. Netrukus pasirodė motociklininkai. Jokio rusų pasipriešinimo mūsų apylinkėse nebuvo. Tik po kelių dienų į bažnytkaimį atėjo ginkluotų rusų kareivių būrys pasiduoti, matyt, nusprendę, kad savųjų nepavys. Vokiečiai paimdavo jų šautuvus už vamzdžių, trenkdavo į akmenį ir mėtė į griovį. Liepė sumesti ten ir šovinius, o kareiviams parodė, kad eitų Ariogalos link.

Dar kelias dienas važiavo vokiečių sunkvežimiai su kažkokiais kroviniais. Pagaliau pasirodė gurguolė. Šių dalinių ūkininkai bijojo: jie keisdavo savo nuvarytus arklius, atimdami pačius geriausius, lašiniavo, kiaušiniavo, žodžiu, alino ir taip nustekentą kaimą. Gal savaitę visa ta vokiška karo mašina pro mus dardėjo į rytus. Toks greitas vokiečių kariuomenės žygiavimas į Rusiją, tos didelės pergalės darė įspūdį, kad bolševizmas būsiąs sunaikintas. Žmonės lyg ir atsikvėpė.

Susikūrus laikinajai Lietuvos vyriausybei, pradėjo eiti laikraštis (pavadinimo neatsimenu), kuriame perskaičiau apie Rainių žudynes, Pravieniškių kalinių sušaudymą. Siaubą kėlė nukankintų žmonių nuotraukos. Paskui jas mačiau vokiečių okupacijos metais išleistame “Lietuvos archyve”, o po 1991 m. kovo 11 d. - ir kituose leidiniuose. Išaiškėjo ir daugiau bolševikų sadizmo faktų. Pasirodė pulkininko Petruičio atsiminimų knygelė “Kaip jie mus sušaudė”. Ji man padarė nepaprastą įspūdį. Mat tarp Červenėje šaudomų kalinių buvo ir mano pusbrolis, buvęs Lietuvos policininkas Kazys Mockus. Jis taip pat išliko gyvas po lavonais ir parbėgo į Lietuvą. Nors buvo tik 25 metų, grįžo pražilęs ir labai nusilpęs: Pradėjo gerti ir 1945 m. rudenį Juodaičiuose tragiškai žuvo. Ėjo su apylinkės pirmininku K Kačiušiu turbūt išgėręs ir pamatė prie parapijos salės prikaltą proklamaciją. Ji buvo su sprogstamuoju įtaisu. Beplėšiant proklamaciją, sprogimas pirmininkui apgadino veidą, o K Mockui buvo lemtingas (V. Ramojus leidinyje “Kritusieji už laisvę” (Brooklyn, 1969. T. 2. P. 111) K Mockaus žuvimo aplinkybes nušviečia netiksliai).

Pilna įvykių 1941 m. vasara greit prabėgo. Artėjo rugsėjis. Reikėjo galvoti apie tolesnį mokymąsi. Mat aš su seserimi Vlada buvome baigę šešis skyrius, o Juodaičių mokykloje tai buvo aukščiausias skyrius. Buvo nuspręsta leisti mudu mokytis į Kauną, kur gyveno mamos sesuo. Tačiau, mūsų nelaimei, Juodaičių mokyklos vedėju paskyrė Žibūną, kuris, sužinojęs, kad yra ir daugiau norinčiųjų toliau mokytis, pasisiūlė mus parengti į trečią gimnazijos klasę. Šitoks variantas mums visiems atrodė labai geras. Tėvas parvežė iš Kauno vadovėlius, ir mes laukėme mokslo pradžios. Deja, nesulaukėme. Žibūnas atrado įdomesnių užsiėmimų, o aš praradau vienerius mokslo metus.

1942 m rudenį sužinojome, kad mokytojas Vosylius rengia kelis mokinius į gimnaziją. Tėvas nuėjo prašyti, kad ir mane priimtų. Dėl neaiškių priežasčių mokytojas atsisakė. Tada tėvas patarė, kad nueičiau pas jį aš pats. Taip ir padariau. Nuėjau tiesiog į kambarį, kur mokytojas gyveno, ir pareiškiau, kad noriu mokytis. Matyt, pats mano vizitas buvo labai iškalbingas, kad mokytojas, nieko nesakęs, liepė eiti į klasę. Ten kiek paklausinėjęs pareiškė, kad mokytis galėsiu. Tačiau mano mokslai pas Vosylių neilgai tetruko: iki 1943 m Velykų atostogų. Po atostogų mokytojas negrįžo, tolesnio jo likimo nežinau. Esu mokytojui Vosyliui dėkingas, kad suprato mane. Jeigu ne jis, gal būtų buvusi visų mano mokslų pabaiga.

Egzaminams į Raseinių gimnazijos trečią klasę baigiau rengtis savarankiškai. Iš keturių Vosyliaus mokinių įstojau tik aš vienas.

ĮŽENGIU Į JAUNYSTĘ

IIIc klasė buvo mišri. Daugumas mokinių čia jau mokėsi nebe pirmus metus. Raseinių gimnazijoje buvo daug gerų mokytojų. Netrukus pasivijau bendraklasius ir, nepaisydamas visų karo bėdų, 1944 m šią klasę baigiau.

Raseinius atsimenu ir dėl to, kad rudenį vokiečiai mus išvarė iš naujųjų gimnazijos rūmų. Artėjant frontui, jie ruošė patalpas ligoninei. Mums teko net trimis pamainomis mokytis senojoje gimnazijoje. Šeštadieniais paprastai eidavau namo. Nors iki Juodaičių buvo 24 kilometrai, bet kulniuodavau pėsčias. Atgal jau pavėžindavo. Be to, tą žiemą buvo pasirodę lyg ir šiltinės epidemijos požymių, todėl paleido neribotų atostogų, kurios truko apie dvi savaites.

Tais metais, berods vėlų rudenį, Raseiniuose lietuvis, vokiečių kariuomenės savanoris, parvykęs atostogų, nušovė du aukštus vokiečių

pareigūnus - žandarmerijos ir gestapo viršininkus. Kalbėjo, kad jie tą kareivį išvarę iš “Nur für Deutschen” (“Tik vokiečiams”) skirtos kavinės. Tas kareivis vietoje nusišovęs. Visą gimnaziją vedė laidoti tų viršininkų.

Tais pačiais metais Raseiniuose buvo suformuotas generolo Plechavičiaus armijos batalionas. 1944 m. pavasarį gimnazija jį išlydėjo ginti Lietuvos sienų nuo bolševikų.

Taigi mokslo metai trečiojoje klasėje man buvo pirmasis išėjimas iš tėvų namų. Tie metai buvo nelengvi, bet ir įspūdingi.

Vasaros atostogos vėl buvo kupinos nerimo. Artėjo frontas. Sklido gandai apie besiartinančių mongolų žiaurumą. Žmonės nežinojo, ką daryti: bėgti į Vakarus, į nežinią, ar pasilikti vietoje?.. Daugelis su žeme, su ūkiu nesusijusių žmonių, jautusių, kad bolševikai jiems pavojingi, traukėsi. Matyt, ir mano tėvas svarstė, ką daryti. Bet gal jis nesijautė niekuo nusikaltęs, gal jį slėgė šešių žmonių šeima, gal jautė patriotinę pareigą, kad nusprendė pasilikti? Mūsų klojime kelias dienas gyveno policininkų ir šiaip valdininkų iš Ariogalos, todėl akivaizdžiai matėme jų nuotaikas.

O vasara buvo karšta ir sausa. Anksti pribrendo rugiai. Juos nupjovėme liepos pabaigoje, tačiau į klojimą nevežėme, kad, sudegus trobesiams, bent šis tas liktų duonai. Grėsmingai artėjo frontas. Jau buvo girdėti artilerijos kanonados. Pasirodė besitraukiančios vokiečių kariuomenės užnugario daliniai. Ruošėmės ir mes. Į statines sudėjome rūkytą mėsą, lašinius, grūdus, geresnius rūbus ir užkasėme į žemę. Buvo nutarta fronto bangą pergyventi miške. Dėdės Kazio Šandrikio miške ir buvo paruošti aptvarai gyvuliams. Į vežimą įkrovėme maisto kelioms dienoms bei kitų būtiniausių daiktų ir laukėme, kada jau reikės pasitraukti.

Tuo metu man į rankas pakliuvo vokiečių paliktas kareiviams skirtas žurnalas “Signal”, kuriame radau straipsnį “Gott hilft uns Führer”. Jame buvo rašoma apie nepavykusį pasikėsinimą prieš Hitlerį. Sklido gandai, kad Hitleris dar trinktelsiąs durimis, kad baigiamas gaminti naujas stebuklingas ginklas. Tačiau buvo liūdna žiūrėti, kai į frontą pro mus vežė penkiolikos šešiolikos metų kareiviukus - Hitlerjungendą.

Pagaliau, kai jau masiškai pradėjo trauktis vokiečių kariuomenė, kai jau vyko mūšiai prie Ariogalos, mes su pakrautu turtu ir gyvuliais išsikraustėm į mišką ir gal porą dienų gyvenom jame. Girdėjom, kaip netoliese vyko mūšiai, virš galvų kovėsi lėktuvai. Siaubinga buvo paskutinė naktis. Virš miško kaukė artilerijos sviediniai, pamiškėmis

be pertraukos žlegėjo tankai. Juodaičių pusėje švytėjo gaisrai. Paryčiui mūšis aprimo, ir tėvas, pasikliaudamas rusų kalbos mokėjimu, patraukė namų link. Labai jam rūpėjo, ar nesudegė trobos. Apsižvalgęs sugrįžo ir nusprendė važiuoti namo. Bevažiuodami pro kaimyno Masaičio lauką, patekom į artilerijos ugnį. Išlindę iš apkasų rusų kareiviai liepė skubiai sukti į rytus ir važiuoti tolyn. Matyt, tai buvo antra ar trečia rusų pozicija. Įsitikinę, kad į namus grįžti negalima, tėvai nutarė važiuoti į Vosbutus. Ten gyveno teta, tėvo sesuo. Pakely, netoli Pakarklių kaimo, prie upelio, matyt, neseniai buvo vykęs tankų mūšis. Aplinkui riogsojo daugybė sudegusių rusų tankų. Buvo matyti ir daug žuvusių tankistų, apdegusių, persisivėrusių per atidarytus tankų liukus. Pašautų ar sudegusių vokiečių tankų nemačiau. Vėliau žmonės kalbėjo, kad vokiečių savaeigis pabūklas "Leopard" traukėsi, o jį vijosi visa rusų tankų kolona. Tai šis vokiečių savaeigis, atsišaudydamas tarp Butkiškės ir Mišiūnų kaimų, maždaug 12 km nuotoliu sunaikino apie 40 rusų tankų.

Po kelių dienų grįžome į namus. Nesunku įsivaizduoti, kaip jie atrodė, kai čia pašeimininkavo rusų kareiviai. Gaila buvo rąstų ir lentų, kuriuos taip sunkiai buvome paruošę naujo, didelio namo statybai. Rąstai buvo sutiesti į pelkėtą vieškelio ruožą, lentos išvežtos apkasų ir bunkerių sutvirtinimams. Taigi kariškiai nesidrovėjo: ko reikėjo, tą ir pasiėmė.

Tuoj pat susikūrusi vietinė valdžia iš karto pradėjo reikalauti prievolių, pirmiausia bulvių, paskui grūdų. Apie rugpjūčio vidurį mums buvo įsakyta evakuotis. Dieną būdavo leidžiama dirbti, o nakčiai privalėdavome iš tos zonos išnykti. Mat frontas sustojo apie 15-20 km nuo mūsų, ir rusai rengėsi puolimui. Tuoj pat buvo paskelbta jaunų vyrų mobilizacija, o tie pradėjo slapstytis.

Vėl artėjo rugsėjis. Raseiniuose dar tebevyko mūšiai. Tėvas mane nuvežė į Vilkijos gimnaziją. Apsigyvenau pas tetą buvusiame Gaižuvos dvare. Kasdien žingsniuodavau šešis kilometrus į gimnaziją ir tiek pat iš jos visus mokslo metus. 1945 m. pavasarį baigiau ketvirtąją klasę.

Tą rudenį netekau jauniausio broliuko. Jį sunkiai sužeidė pėstininkų mina. Tėvai atvežė į Vilkijos ligoninę, bet dar nebaigę operacijos gydytojai liepė, kol dar veikia narkozė, skubiai vežti į Kauną. O iki Kauno 30 kilometrų! Tėvas plakė šlapius, apsiputojusius arklius. Suspėjo. Tik nieko nepadėjo ir Raudonasis kryžius. Eugenijus rytojaus dieną mirė. Laidotuvės sutapo su jo gimtadieniu - sukako dvylika metų...

Nuo 1944 metų rudens Lietuvoje prasidėjo žiaurūs laikai. Vyrai slapstėsi nuo mobilizacijos, juos pradėjo gaudyti NKVD kariuomenė ir vietiniai kolaborantai - stribai. Besislapstantieji pradėjo ginkluotis, organizuotis į būrius.

Pirmasis jų mūšis įvyko gruodžio mėnesį Vosbutų kaime. Jame dalyvavo ir Juodaičių kaimo būrys. NKVD sudegino daug trobų, žuvo ir mūsų vyrų, ir NKVD kareivių. Savo kieme nušautas Jonas Nagreckis, mano tetos vyras, o jų sūnus Augustinas tada enkavedistų buvo išvežtas ir dingo be žinios. Dabar tuo metu žuvusiems Vosbutų kaime vyrams pastatytas paminklas.

Vosbutų kautynės skaudžiai palietė ir mūsų namus. Jose žuvo mūsų bendrapavardis Antanas Bukauskas, taip pat juodaitiškis. Į Juodaičius atvažiavo baudėjai. Namie buvo tik mama ir sesuo. Kareiviai, nė nesigilindami, kad žuvęs Antanas yra ne tų Bukauskų, padegė klojimą, daržinę, tvartus. Mama išmeldė, kad neliestų trobos ir svirno.

Atrodo, kad ta žiema buvo Lietuvai viena iš žiauriausių. Reikėtų suskaičiuoti, kiek besiautėdami enkavedistai sudegino ūkininkų sodybų, išgrobstė turto, kiek nužudė visiškai nekaltų žmonių!

Vyresnysis brolis Vincas buvo šaukiamojo amžiaus. Po trobų sudeginimo tėvas jį išvežė į Kauną ir įdarbino geležinkelio gaisrinėje, iš kur į kariuomenę neėmė.

Atėjo 1945 m pavasaris. Raudonoji armija saliutavo pergalę. Birželio mėnesį išlaikiau keturių gimnazijos klasių egzaminus. Grįžus namo laukė beveik visi 18 ha ūkio žemės darbai: brolis tarnavo Kaune, tėtė nesveikas. Trobos buvo sudegintos, reikėjo statyti naujas. Apie kolchozus dar nebuvo garsiai kalbama, o, be to, ir girdėti apie juos niekas nenorėjo. Taigi pasinėriau į nepabaigiamus vasaros žemės darbus. Be to, dar prisidėjo trobų statyba. Samdytas meistras padėjo sunerti klojimo griaučius, o visi kiti darbai - sienų apkalimas, stogo dengimas - teko daugiausia man. Brendo javai ir reikėjo skubėti paruošti jiems pastogę. Labai sunki ta vasara man buvo, bet kartu ir smagi, kad laiku nudirbom svarbiausius darbus, kad vėl galėsiu mokytis be didelio sąžinės graužimo, kad likę tėtė, mama ir sesuo su kitais darbais šiaip taip susitvarkys.

Tą vasarą vyko masinės NKVD operacijos prieš partizanus. Pasklido gandas, kad iš Vokietijos traukiasi maištinga Žukovo armija, nepatenkinta Stalino pažadais panaikinti kolchozus. Tai tokios neaiškios kariuomenės daliniai apsistojo Burbinės miške, apie 4 km nuo

Juodaičių. Jie pradžioje ieškojo ryšio su partizanais, o kai nepavyko jiems iš žmonių nieko sužinoti, parodė, ką sugeba NKVD sadistai. Ten buvo žiauriai nužudytas tarp kitų ir mūsų tolimas giminaitis Antanas Liaudenskas. Apie Burbinės miško žudynes buvo rašyta 1991 m. “Švyturyje” (Nr. 7).

1945 m. rudenj išvažiavau mokytis į Kauną, kur tuo metu gyveno ir dirbo vyresnysis brolis. Mokiausi “Aušros” berniukų gimnazijos penktojoje klasėje. Dėl mokslo jokių problemų neturėjau - sekėsi gerai, nors persikėlimas jau į trečią gimnaziją mokslo metų pradžioje ir turėjo šiokią tokią įtaką rezultatams. Tačiau man greit pasisekdavo pasivyti ir prisitaikyti prie naujų mokytojų mokymo metodikos. Paprastai mokslo metų pabaigoje aš jau patekdavau tarp gerųjų mokinių.

Gyventi Kaune buvo ramiau, bet provincijoje itin siautėjo NKVD ir kolaborantai, žmonėms ramybės ten nebuvo.

1946 m. pavasarį rusų kariuomenės vadovybė, nemokšiškai gelbėdama medinius Neries ir Nemuno tiltus, sukėlė tokį potvynį Kaune, kokio dar nebuvo. Prieš pat potvynį aš spėjau išbėgti iš Kauno. Pradėjus kilti Nemuno ir Neries vandens lygiui ir padidėjus potvynio pavojui, mus paleido pavasario atostogų. Aš perbėgau per medinį Neries tiltą į Vilijampolę. Transportui jau neleido per jį važiuoti - mat jis buvo ledų išjudintas iš vietos ir šiek tiek pakrypęs. Iki Nevėžio nuvažiavau pasitaikiusiu sunkvežimiu, o nuo Nevėžio iki namų teko pareiti apie 40 km pėsčiomis. Labai rizikingai tarp ledo lyčių persikėlėm per Nevėžį. Pasibaigus atostogoms, šiaip taip atvažiavau į Kauną. Gatvėse dar styrojo krūvos ledų. Visas miestas bjauriai dvokė. Valančiaus gatvėje, kur aš gyvenau, pirmasis aukštas per potvynį buvo apsemtas. Buvo apsemta ir mano klasė “Aušros” gimnazijos pirmajame aukšte.

Ankstyvą pavasarį brolis važiavo į namus atviru sunkvežimiu, dėl to stipriai peršalo ir susirgo šlapiuoju pleuritu. Sirgo sunkiai ir ilgai. Jei ne jo stiprus organizmas, vargu ar būtų išgijęs.

1946 m pavasarį sėkmingai baigiau penktąją klasę ir vasarą vėl pasinėriau į žemės ūkio darbus. Buvau tuo metu pats stipriausias darbininkas šeimoje.

Kaip ir praėjusiais metais, mane labiausiai piktino naujosios valdžios elgetystė. Dar javai tik bręsta, o jau mums įteikdavo pranešimus, kiek ir kada pristatyti javų. Reikėdavo primityviu būdu blokšti rugių ir kviečių pėdus, kad tik atsikratytum įkyraus raginimo ir grasinimų. Ir buvo

priversti žmonės vežti “raudonosiomis gurguolėmis” savo kruvino prakaito vaisius alkanam okupantui.

1946 m. vasaros pabaigoje brolis šiek tiek pagijo, tačiau dėl nesustiprėjusios sveikatos turėjo mesti darbą Kaune ir sugrįžo į namus. Tą rudenį ir man iškilo klausimas - kur mokytis? Tuo metu Ariogaloje jau buvo susikūrusi gimnazija su priaugančia klase, todėl ir pradėjau ten mokytis šeštojoje klasėje. Gaila buvo Kauno “Aušros” gimnazijos, bet Ariogala - tik 9 km nuo namų. Lengviau susisiekti, pigiau išsinuomoti kambarį. Pokario laikotarpiu tai buvo labai svarbu.

Labai greit susigyvenau su savo nauja klase, nes tai buvo mano vienminčiai - artojų vaikai. Nebuvo tarp jų nė vieno komjaunuolio. Toji aplinkybė leido mums labiau suartėti ir pasitikėti vienas kitu. Bolševikinės valdžios vykdoma grobuoniška politika, NKVD ir stribų žiaurios represijos kaimuose žadino mūsų neapykantą okupantui. Neretai Ariogalos gatvėse būdavo guldomi išniekinti nužudytų jaunų vyrų lavonai. Vienas Dievas žino, kiek iš jų buvo partizanų ir kiek niekuo nekaltų žmonių. O visai nekaltai žuvusiųjų tikrai buvo didesnė dalis, nes kiekvienas vyras enkavedistams vaidenosi kaip “banditas”, todėl žudė nesivaržydami, o nužudę kiekvieną pavadindavo “banditu”. Už nužudytus žmones okupantai ir kolaborantai tikriausiai būdavo kaip nors skatinami, nes kuo gi galima būtų paaiškinti tokį uolumą ir žiaurumą.

Tylomis sklisdavo žinios, kad vienas ar kitas gimnazijos mokinys buvo tardomas. Tačiau niekas apie tai garsiai kalbėti nedrįso. 1947 m. pavasarį išvežė su šeima į Sibirą mūsų klasės mokinę Antaniną Laurinavičiūtę. Žemesnėje klasėje mokėsi keli uolūs komjaunuoliai, kurie buvo Ariogalos valsčiaus aktyvistai ir dalyvavo represinėse akcijose - žmonių trėmimuose, prievolių plėšime ir kitose. Jie net į klasę ateidavo su pistoletais. 1947 m rudenį, jau į septintąją klasę, atėjo vienas iš tų komjaunuolių D. Abromaitis, dėl kurio mes buvome priversti kontroliuoti savo žodžius. Tačiau, mūsų laimei, šis komjaunuolis tik vienerius metus mokėsi mūsų klasėje. Jis vedė ir išvažiavo į Kėdainius. Minėjau, kad mūsų klasė Ariogalos gimnazijoje buvo priauganti. Toji aplinkybė mums lyg ir užtraukė tam tikrą atsakomybę, pareigą. Beje, mūsų karta mokėsi dar tuo metu, kai vidurinis mokslas buvo neprivalomas. Taigi mokėsi tie, kurie norėjo mokytis, kurie norėjo ką nors nuveikti Lietuvos labui.

1949 m. pavasarį klasės draugę D. Digrytę paėmė tiesiog iš klasės ir išvežė į Sibirą. Išvežė tą kartą ir daugiau mokinių iš kitų klasių.

Birželio mėnesį, per abitūros egzaminus, sklandė gandai, kad vėl būsią vežami žmonės. Egzaminams rengiausi savo namuose. Naktimis slapstydavausi, nes buvo nuogirdų, kad numatyta išvežti ir mūsų šeimą. Bet laimingai praėjo tas juodas debesis, išlaikėm abitūros egzaminus, atėjo laikas išsiskirti. Po išleistuvių visa buvusi aštuntoji klasė pasirašė slaptąjį testamentą, apie kurį net ir mokytojai nežinojo. Testamente įsipareigojom visom galimom priemonėm kovoti dėl Lietuvos Nepriklausomybės ir dirbti jos naudai. Pasirašytą testamentą įdėjom į butelį, užlakavom ir užkasėm Taurupio upelio krante. Buvom žadėję tą testamentą iškelti po 25 metų. Tikėjomės, kad tuo metu Lietuva jau būsianti laisva. Testamente buvo pakankamai inkriminuojamos medžiagos, kad KGB visą klasę nuteistų 25 metams. Kai pasižiūri iš dabarties viršukalnės į tas jaunystės dienas, išgyventas žiauraus bolševikmečio ir NKVD siautėjimo metais, neretai nusistebi, iš kur atsirado tiek energijos, optimizmo ir kantrybės visa tai pakelti ir nepalūžti.

Kai grįžome iš lagerių, V. Kaminskas, kuris gyveno arčiausiai prie užkasto testamento, bandė jo ieškoti. Deja, medis, netoli kurio buvo užkastas testamentas, nupjautas, upelio krantas paplautas. Butelis su mūsų testamentu, matyt, potvynio vandens nuneštas nežinia kur.

NERAMI JAUNYSTĖ

Baigus gimnaziją, daugumas mano klasės draugų norėjo mokytis toliau. O kas turi ir kas neturi teisės mokytis aukštosiose mokyklose, nulemdavo charakteristikos, kurių turinį kurdavo valsčių partorgai. Iš 22 abiturientų šiokias tokias charakteristikas gavo vienuolika berniukų ir trys mergaitės. Visi šie jaunuoliai išlaikė stojamuosius egzaminus ir pradėjo studijuoti. Penki vaikinai įstojo į Kauno universitetą, du - į Veterinarijos akademiją, viena - į Žemės ūkio akademiją, vienas - į Vilniaus universitetą, kiti penki - į pedagoginius institutus. Aš mokiausi Kauno universiteto Mechanikos fakultete. Nors komjaunimo aktyvistai labai stropiai mane verbavo į jų organizaciją, tačiau aš atsilaikiau ir į tas "garbingas" eiles nepatekau.

Mokantis pirmajame kurse, toliau plėtėsi mano ir kitų draugų akiratis. Įkyrus marksizmo-leninizmo tiesų brukimas per paskaitas sukėlė mums atvirkštinę reakciją. Pamatėme tų teorijų absurdiškumą, visišką atitrūkimą nuo gyvenimo tikrovės. Lietuvoje tebevyko ginkluo-

tas pasipriešinimas okupantams ir jų kolaborantams. Jau daug žmonių buvo žuvę, o dar daugiau pasodinta į kalėjimus ir lagerius. Radijas ir spauda skleidė tik melą. Lietuvoje tuo metu buvo vykdoma prievartinė kolektyvizacija - viena iš skaudžiausių ūkininkų ekonominio ir dvasinio pavergimo priemonių. O priversti ūkininkus stoti į kolchozus bolševikai jau turėjo patyrimo. Tam padėjo gąsdinimai, šantažai, nepakeliamos prievolės ir mokesčiai. Ūkininkus sodindavo į kalėjimus už tai, kad neatidavė savo kruvino prakaito vaisių tiek, kiek nusprendė visagalis valsčiaus partorgas. Žodžiu, vyko dvasinis ir fizinis Lietuvos gyventojų naikinimas.

Ar galėjome, ar turėjome moralinę teisę mes ramiai stebėti ekonominį ir fizinį Lietuvos naikinimą? Ar galėjome mes su juo susitaikyti, užsimerkti ir tapti pasyviais ar aktyviais kolaborantais? Atėjo valanda ir mūsų kartai tarti savo žodį.

1950 m. vasarą Ariogaloje susirinkom visi vienuolika vaikinų, jau studentų, iš pirmosios laidos ir nutarėm pradėti aktyvią antisovietinę veiklą. Beje, mes nebuvom naivuoliai utopistai, gerai supratom, ką pradedam, žinojom, kad okupantas yra didelis ir stiprus ir kad kova su juo bus sunki ir ilga. Taip pat žinojom, kas mūsų laukia, jei saugumui pavyktų susekti. J. Petkevičiui, kaip Teisės fakulteto studentui, pavedėm parengti būsimos organizacijos programą ir įstatus. 1950 m. rudenį susirinkę Kaune jau aptarėme tą programą ir įstatus. Organizaciją pavadinom Vieningąja darbo sąjunga (VDS). Programoje buvo numatyta organizacijos uždaviniai okupacijos sąlygomis ir ateityje, kai Lietuva taps nepriklausoma. Galutinis organizacijos tikslas - sukurti laisvą, nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą. Okupacijos sąlygomis organizacija turėjo plėstis tarp studentijos, inteligentijos. Buvo padaryta išvada, kad tolesnis ginkluotas pasipriešinimas, sustiprėjus kolaborantinei valdžiai, jau netikslingas dėl didelio aukų skaičiaus, kad reikia išsaugoti ateičiai kuo daugiau gyvųjų tautos jėgų, kad tų jėgų jau paaukota pernelyg daug. Tačiau buvome įsitikinę, kad tos aukos nėra beprasmės, kad jų reikšmė bus didžiulė žadinant tautos rezistencinę dvasią, kad Lietuvos partizanų pralietas kraujas gėdos dėme ilgai žymės tuos Vakarų veikėjus, kurie galėjo, bet laiku neištiesė pagalbos ranką kovojančioms prieš okupantą tautoms. O jos taip tikėjomės! Buvo numatyta okupacijos laikotarpiu aktyviai dalyvauti pogrindžio spaudoje, žadinančioje ir šviečiančioje visuomenę, siekiant galutinio tikslo - Lietuvos nepriklausomybės

atkūrimo. Per mokytoją Kazimierą Banį, tuomet dirbusį netoli Betygalos esančioje Pagojuko mokykloje, užmezgėm ryšį su Kęstučio partizanų apygarda. Pogrindžio spaudai per jį perdavinėjom VDS narių straipsnius ir eilėraščius, o iš ten gaudavom pogrindinius leidinius. Ne vieną kartą man teko gabenti tokį paštą. Iš pogrindžio gaudavau "Laisvės varpą", "Laisvės žvalgą" ir kitus laikraštėlius, kuriuos perskaitęs perduodavau kitiems draugams. Vieno VDS nario, Algirdo Bitvinsko (mirusio 1982 m), slapyvardžiu "Keranas", trejetas eilėraščių įtraukta į antologiją "Kovos keliu žengiant", sudarytoje iš Vakarų (Jūros) srities partizanų leidinių.

VDS Kauno grupėje buvo 7 studentai: Jonas Bersėnas, Tadas Jagelavičius, Vytautas Kaminskas, Jonas Kreimeris, Liudas Gaižauskas, Alfonsas Urbonas ir aš. Pradžioje buvau išrinktas Kauno grupės sekretoriumi. Po kurio laiko L. Gaižauskas rekomendavo priimti į VDS Veterinarijos akademijos studentą Kazimierą Vaišvilą. Susipažinę su juo ir patyrę, kad jis protingas ir drąsus vaikinas, nutarėme priimti. Ir neapsirikome. Po kurio laiko išrinkome jį Kauno grupės sekretoriumi, juo jis ir išbuvo iki pat arešto. Su Vilniaus grupe santykius palaikėme tiesiogiai: arba mūsų atstovas vykdavo į Vilnių, arba jų atstovas atvykdavo pas mus. Vilniaus grupės branduolį sudarė Celestinas Ajauskas, Algirdas Bitvinskas, Pranas Čižas, Juozas Petkevičius. Vėliau Vilniaus grupė pasipildė Brone Kryževičiūte, Adomu Lukaševičium, Jadvyga Žukauskaite ir nelemtuoju Vytautu Murausku.

Ėjo 1952 metai. Jau buvo išžudyta dešimtys tūkstančių narsiausių mūsų sūnų ir dukrų. Ginkluotas Lietuvos rezistencijos kovotojų pasipriešinimas darėsi neracionalus ir net neįmanomas. Per daug Lietuvoje atsirado kolaborantų ir išdavikų, kurie neblogai talkino okupantams, tuo suduodami mirtiną smūgį ginkluotajai rezistencijai. 1952 m. vasaros pabaigoje gavome žinią, kad rezistencija nutarė nuo ginkluotojo pasipriešinimo pereiti prie ideologinės kovos, kad šiam tikslui įkuriama Vyčių sąjunga, kurios uždavinys - sujungti visus žmones, kovojančius dėl Lietuvos laisvės. Čia ir turėjo prasidėti naujas Vieningosios darbo sąjungos veiklos etapas.

Tačiau...

SAUGUMO GNIAUŽTUOSE

1952 m rugsėjo 23 d. į savo butą Valančiaus gatvėje grįžau vėlokai. Tik įėjus į koridorių, prie manęs prišoko du nepažįstami vyriškiai: "Ruki v verch! Kak familija?" Iškratė kišenes ir liepė greitai pasiimti savo

daiktus. Supratau, ką tai reiškia. Pasiėmiau baltinių, apsivilkau žieminį paltą. Netrukus, laikydami už parankių, įsodino į “gaziuką” ir atvežė į Kauno saugumą.

Įvedė į kažkokį kabinetą. Liepė sėstis. Matyt, ko nors dar laukė. Dar bute, kai tik aš apsivilkau žieminį paltą, pajutau, kad apatinėje kišenėje kažkas yra ir tuoj pat prisiminiau, kad tai nelegali spauda. Mane areštuodami čekistai labai skubėjo ir neiškratė visų rūbų. Sukau galvą, kaip toje situacijoje nusikratyti tų įkalčių. Bet kaip? Du čekistai atidžiai mane stebėjo. Paprašiau į tualetą. Mane ten nuvedė ir uždarė duris. Atsirado auksinė proga, ir aš ja pasinaudojau. Tie įkalčiai būtų smarkiai apsunkinę mano padėtį per tardymą. Pasirodo, ir čekistų darbe būna niekalo.

Tą patį vakarą įsodino į “juodąją varnelę” ir išvežė į Vilnių, į tuos rūmus, į kuriuos ilgus dešimtmečius nuo aukšto postamento savo ranka rodė Leninas. Šiuose rūmuose prasidėjo man iki šiol nepatirtos procedūros, kurias neišvengiamai turi pereiti kiekvienas čia patekęs. Tai nuodugni rūbų ir kūno krata, visų metalinių daiktų, sagų, kabliukų, diržų, batraiščių eksproprijavimas. Ir, žinoma, vienutės suteikimas.

Sunkios, oi, kokios sunkios yra pirmosios nelaisvės valandos! Ypač kai nežinai, kas atsitiko kitiems draugams, kai privalai nieko neišduoti. Tačiau prokuroro sankcija mane suimti rodė, kad čekistams daug kas žinoma, todėl jie elgėsi labai pasitikėdami. Pirmoji naktis vienutėje prabėgo be miego, kaip ir daugelis kitų, be galo ilgų. O tai tęsėsi beveik tris mėnesius, kol pasibaigė tardymas. Visi tardymai prasidėdavo tuoj pat atsigulus, kartais užmigus, kartais ne ir trukdavo iki pat ryto, kai jau reikėdavo keltis. Dieną prižiūrėtojai ypač saugodavo, kad jokiu būdu bent kiek nepasnaustum Šią užduotį jie vykdė labai uoliai. Nemigos iškamuotas, tuoj pat nevalingai užmigdavai, dėl ko prižiūrėtojas pabelsdavo ir pagrasindavo karceriu. Taip būdavo ir tardymo metu. Kol tardytojas užrašo vienokį ar kitokį parodymą, neretai pavykdavo minutę kitą snustelėti ant taburetės. Išvydęs snaudžiantį tardomąjį, jis pašokdavo nuo kėdės kaip žvėris, plūsdavosi ir grasindavo. Tardomųjų kankinimas draudžiant miegoti buvo vienas iš kankinimo metodų, beje, laikomas humanišku. Nemigos iškankintas tardomasis tampa viskam abejingas ir, matyt, tardytojas tokiu būdu palengvina savo darbą. Kartais tardytojas per visą naktį parašydavo 2-3 puslapius protokolo, kuriems parašyti praktiškai užtektų 1-2 valandų. Matyt, tardytojui

negaliojo stachanovietiško darbo metodai, o gal jam buvo atlyginama už valandas, praleistas su tardomuoju? Mane tardė KGB kapitonas Bogatovas, maždaug 40 metų amžiaus. Labai ilgai jis mane laikė vienutėje, turbūt apie 2 mėnesius. Kameroje, lyg pasityčiojimui, buvo šachmatai, tačiau knygų skaityti nedavė. Tai, norėdamas sutrumpinti ilgą bemiegę dieną, vienas žaisdavau šachmatais. Padarydavau ėjimą baltąja figūra, paskui pavaikščiodavau ir apgalvodavau juodųjų figūrų ėjimą. Paskui vėl baltųjų ėjimą... Ir šitaip valandų valandas. Nemigos, alkio ir žiaurios tikrovės iškankintam tai buvo šioks toks išsigelbėjimas - kaip skęstančiajam šiaudas.

Pradžioje tardytojas pareiškė, kad kalbėsime apie VDS, ir panoro išgauti iš manęs, ką aš apie ją žinau. Supratau, jog esame išduoti, bet nežinojau kaip, kas tai padarė ir kiek mūsų čia esame. Todėl kelias dienas tardytojui kūriau “pasakėles”, nenurodydamas pavardžių. O tam turėjau pagrindą, nes suimant ir darant kratą, jokių įkalčių pas mane nerado. Tačiau vieną dieną tardytojas smarkiai supykęs išvardijo nemaža VDS narių pavardžių, kurios jau buvo žinomos išdaviko dėka. Atskleisti išdaviką tardytojas nenorėjo. Pradžioje teigė, kad vieną ar kitą pavardę pasakę kiti VDS nariai. Užsispyręs reikalavo nurodyti, kur yra VDS archyvas, ir tvirtino, kad pas mane turį būti kokie nors VDS dokumentai. Žadėjo važiuoti į tėvų namus ir, kaip jis sakė, “išdraskyti juos po skiedrelę, bet vis tiek dokumentus surasti”.

Maždaug po dviejų mėnesių iš vienutės perkėlė mane į kitą kamerą, kur radau jau senokai sėdintį jauną vaikiną Giedraitį, rodos, vardu Vytautas. Jam neturėjo pagrindo sudaryti bylos. Vaikinas buvo gerokai išsekęs, bet dvasiškai nepalūžęs. Šioje kameroje šachmatų nebuvo, o ir paprašius nedavė. Pasidarėm figūras iš kuklaus duonos davinio. Žaidėm ir tokiu būdu trumpinom savo nelengvas dienas. Neprisimenu, kiek man teko išbūti su Giedraičiu, gal apie porą savaičių. Vieną dieną jį iškvietė iš kameros su daiktais ir daugiau aš su juo niekur nesusidūriau. Matyt, nesudarius bylos, ko gero, Maskvos ypatingasis pasitarimas už akių paskyrė kokią nors bausmę. Vėl likau vienas, bet neilgai. Atvedė vilnietį Povilą Ramošką, su juo jau išbuvau iki pat teismo. Dar po kelių dienų atvedė trečią gyventoją - Joną Norkų, kurį KGB darbuotojai atvežė net iš Lenkijos, iš Ščecino miesto. Taigi visų socialistinių valstybių saugumo organai glaudžiai bendradarbiavo su KGB.

Gulago karalystės gyventojų biografijose tardymo periodas yra vienas iš sunkiausių fiziniu ir psichiniu požiūriu. Tai pereinamasis laikotarpis iš tariamai laisvo į nelaisvą gyvenimą, į fizinio pažeminimo ir prievartos būklę, dvasinę ir psichinę priespaudą. Fiziniam pažeminimui ir prievartai tardomasis negali pasipriešinti, bet dvasinė ir psichinė jo būklė priklauso nuo jo asmeninės valios ir dvasinės stiprybės, kurią tardytojams visais laikais sunkiausia buvo įveikti, todėl čia jie ir naudojo įvairiausias neleistinas tardymo priemones, tarp jų ir miego varžymą. Ši “terapija”, matyt, turėjo įtakos mano fizinei būklei, nes daugelio smulkmenų iš to laikotarpio ir vėliau iki šiol negaliu prisiminti.

Pagaliau tardymas baigėsi. Tardytojas supažindino su visa 3 mėnesių rašliava. Tardymui, mano nuomone, mūsų byla nebuvo sudėtinga, nes išdavikas pateikė apie VDS visą svarbiausią informaciją.

Tačiau čekistai niekuomet neapsiribodavo vien tik suimtųjų tardymu. Jie stengdavosi apklausti kuo daugiau tardomojo aplinkos žmonių, su kuriais bendravo, kad, suradę mažiausią dingstį, galėtų įtraukti juos į bendrą bylą kaip bendrininkus. Savaime suprantama, kad aktyviai buvo tardomi mano tėvai, brolis, sesuo, taip pat ir buto, kur aš gyvenau besimokydamas, šeimininkai Palšauskai. Byloje yra tie apklausos protokolai, kur jų buvo klausiama, kas pas mane lankėsi, su kuo bendravau. Iš šių garbingų žmonių čekistai sužinojo, kad pas mane niekas nesilankė. Nepaliko čekistai ramybėje ir šeimininkų keturiolikos metų dukters Genovaitės. Ją išsikvietę į Kauno saugumo rūmus tardė, įvairiai gąsdino, žadėjo nukirpti kasas už tai, kad ji nieko prieš mane nepaliudijo. O Genovaitei aš buvau davęs ne kartą skaityti pogrindinių laikraštėlių.

Teismas prasidėjo 1952 m. gruodžio 23 d. ir vyko saugumo rūmų salėje net 4 dienas, penktąją paskelbė nuosprendį. Nepaisant, kiek kas buvo prisidėjęs prie VDS veiklos, “įvertinti” visi buvome vienodai - po 25 metus lagerio ir 5 metams atimtos piliečio teisės. Teisė karo tribunolas. Visą teismą sudarė KGB karininkai, išskyrus tris advokatus, kurių dalyvavimas buvo tik formalus, juos pamatėme tik teismo salėje. Visiems pritaikė 58 straipsnio la, 10 ir 11 dalį.

Išgirdus nuosprendį, kažkodėl pasidarė pašėlusiai linksma. Turbūt mums suteikė stiprybės ankstesnis įsitikinimas, kad anksčiau ar vėliau ši tironija žlugsianti, kad mums neteksią daug kalėti. Be to, buvo džiugu, kad jau baigėsi KGB bjauraus tardymo kalėjimo režimas. Nors

mūsų laukė nesaldus lagerių gyvenimas, bet vis tiek tikėjomės geresnės buities.

Paskelbus nuosprendį, į saugumo kalėjimo kamerą negrąžino ir tuoj pat išvežė į Lukiškių kalėjimą. Čia buvo leista parašyti apeliaciją Aukščiausiajam teismui. Bet tai buvo tik formalumas. Man rodos, joks Aukščiausiasis teismas tuo laikotarpiu neišdrįso pakeisti KGB tribunolo sprendimo.

Apgyvendino mane 329-ojoje kameroje, kur jau sėdėjo trys kaliniai: du iš jų atvežti iš lagerių pakartotiniam tardymui ar liudijimui, rodos, Gružinskas nuo Užpalių ir Kiauleikis iš Žemaitijos, o trečias - neseniai nuteistas aukštaitis Gaidys. Lukiškių kalėjime režimas jau buvo lengvesnis: galėjai dieną atsigulti, iš kalėjimo bibliotekos gauti knygų, kasdien išvesdavo pasivaikščioti į specialius gardus su aukštomis sienomis, kurių viršuje vaikščiodavo sargybinis ir stebėdavo, kad ko nors neįmestume iš vieno gardo į kitą. Tačiau vis tiek man pavyko tokiu būdu gauti popierėlį su Morzės abėcėle. Mat mano kameroje niekas jos nemokėjo, o ryšys tarp kamerų buvo labai reikalingas. Greit šią abėcėlę išmokau ir tuoj sužinojau, kad šalimoj kameroj yra Juozas Petkevičius. Labai pamėgau šiuos pasikalbėjimus, nes gaudavau daugiau informacijos. Vieną kartą Juozas paprašė pasivaikščiojimo metu į jų gardą įmesti kandiklį. Kitą dieną tuo pačiu būdu jis man buvo grąžintas, tik jau su išgraviruotais žodžiais “Omnia mutantur”. Pasirodo, su Juozu sėdėjo, rodos, Juodis, kuris mokėjo gražiai graviruoti. Lotyniškai žodžiai “Omnia mutantur” (“Viskas praeina”) savotiškai mane veikė visą kalėjimo ir lagerio laikotarpį, nuolat primindavo, kad viskas vieną kartą baigsis, ir teikė vilties.

Apie lagerių gyvenimą mane apšvietė kameros draugas Gružinskas, atvežtas iš Norilsko. Atsitiktinai išgirdau, kad viename lageryje ir net tame pačiame barake su juo kalėjo mano mokytojas Vincas Bazilevičius. Mokė jis mane 1945-1946 m. Kauno “Aušros” berniukų gimnazijoje, penktojoje klasėje. Gružinskas iš visų mūsų buvo didžiausias pasakotojas. Kitas kameros draugas - žemaitis Kiauleikis, atrodo, buvo kažkokio vokiečių savisaugos bataliono kareivis. Aukštaitis Gaidys nebuvo kalbus, bet už tai dažnai tyliai dainuodavo.

Taip ir slinko mūsų dienos Lukiškių mūruose. Labai pasitaisė mūsų nuotaika, kai kovo 5 dieną pastebėjome ant prižiūrėtojų rankovių raudonus raiščius su juoda juosta. Morzės telegrafas tuoj pranešė, kad

mirė Stalinas. Aišku, tai buvo pati geriausia žinia, daug ką galinti pakeisti būtent mūsų gyvenime.

Mano tėvas, matyt, žinojo, kada vyko mūsų teismas (lyg ir advokatas pranešė!), nes netrukus Lukiškėse gavo pasimatymą su manim. Sunkus tai buvo pasimatymas ir man, ir jam. Mačiau jį prislėgtą ir susirūpinusį mano likimu. Kalbėjomės atskirti dvigubos vielų tinklo tvoros, maždaug trijų metrų nuotoliu, esant didžiausiam triukšmui ir klausantis prižiūrėtojui. Paraminau jį, kad esu sveikas, kad viskas baigsis gerai, kad manim nesirūpintų. Pasimatymas truko apie tris minutes.

Po pasimatymo į kamerą atnešė tėvo siuntinį. Vieną siuntinį jau buvai gavęs baigiantis tardymui saugumo kalėjime. Čia kameros draugai siuntinių negaudavo. Tai visi dalijomės tuo, ką turėjome. Tiesa, kelioms dienoms, matyt, per klaidą į mūsų kamerą buvo atvedę Tadą Jagelavičių. Paprastai bendrabylius stengdavosi laikyti atskirai.

Saugumo kalėjime langų stiklai buvo armuoti viela, nepermatomi. Ten dangaus lopinėlį galėdavom pamatyti tik išvesti į pasivaikščiojimo gardą, kaip ir Lukiškėse. Čia gi per kameros langelius dangaus lopinėlį matydavom nuolat, bet daugiau nieko. Ant langų buvo uždėti vadinamieji “namordnikai” (antsnukiai). Tai vėl čekistų išradimas sovietiniam kaliniui visiškai izoliuoti nuo pasaulio.

Dar norėčiau paminėti vieną kalėjimų “malonumą” - kratas. Saugumo kalėjime jas darydavo kas 2-3 dienas, o Lukiškių kalėjime gal kiek rečiau. Atrodo, kalinys jau taip nuo visko apsaugotas, kad, rodos, net uodas pas jį neįlįstų, o kalėjimo administracija nei tomis priemonėmis, nei savo pavaldiniais nepasitikėjo. Ko ieškojo - nepasakydavo.

1953 m. balandžio pradžioje mane ir kai kuriuos kitus bendrabylius išvežė Į Leningrado skirstomąjį kalėjimą. Ten teko išbūti apie porą savaičių. Sužinojome, kad iš Leningrado etapai dažniausiai siunčiami Į europinės dalies šiaurę, į Komiją. Taigi teks atsivėsinti.

Balandžio pabaigoje išdardėjome Stolypino vagonais. Tai rusiškas išradimas, priešrevoliucinis, bet čekistams labai patikęs, nes metalinės vagono sienos, lubos ir grindys neleido pabėgti, o sargyba per grotas galėjo nuolat stebėti kalinių elgesį. Vežė kelias dienas. Prieš tai išdavė sausą davinį: duonos ir labai sūdytos žuvies. Vandens duodavo lydinti sargyba.

Išvažiuojant iš Leningrado, jau buvo šiltas pavasaris. Keliaujant į šiaurę, vaizdai pamažu keitėsi, pradėjo rodytis sniego lopinėliai, o

paskui ir ištisa sniego danga. Atvežė į Vorkutą pirmomis gegužės dienomis. O čia dar viešėjo žiema su daugybe sniego. Dienomis saulė sušildydavo orą iki nulio, o naktimis nukrisdavo iki 20 ir daugiau laipsnių šalčio.

Mane vieną atvežė į 9-osios ir 10-osios kasyklos lagerį ir įkišo į kamerą, karantinu vadinamą. Ten radau du kriminalinius kalinius, kurie mane šiek tiek “apšvarino”. Keletą dienų išbuvus karantine, mane perkėlė į baraką, kur gyveno Vorkutos miesto statytojų brigados. Vieną dieną išvedė ir mane su brigada į miesto statybą. Išeinant iš lagerio zonos, iškratė, surikiavo po keturis, koloną apsupo ginkluoti sargybiniai su šunimis. Sargybos viršininkas atkalbėjo savo įprastinę maldelę: “Žingsnis kairėn ar dešinėn laikomas bandymu pabėgti! Sargyba šaus be įspėjimo!” Išėję už lagerio zonos, kaliniai atsidurdavo visiškoje sargybos valdžioje. Ji galėjo su jais elgtis, kaip panorėjo. Galėjo kalinių koloną suguldyti į purvyną, į vandenį, ant sniego ir laikyti, kiek jai patinka. Juk tiems jauniems kareiviams buvo “pripūsta”, kad politiniai kaliniai esą baisiausi nusikaltėliai, žmogžudžiai ir išdavikai. Taigi ir kareivių elgesys buvo atitinkamas. Tačiau ir tarp kareivių buvo vienas kitas žmoniškesnis. Kalinių skaičiavimo, kratų, ėjimo į darbą ir grįžimo procedūros buvo gana ilgos ir į darbo laiką neįtraukiamos. Ypač jos iškamuodavo kalinius žiemą, kai šaltis neretai siekdavo 40 laipsnių šalčio.

Taigi išvedė pirmąją dieną mane į Vorkutos miesto kareivinių statybą kasti tranšėjos šildymo trasai. Žemė ten amžinai įšalusi. Įteikė tokį rusišką išradimą, vadinamą “kirka-motyga”, su kuriuo privalėjau iškirsti nustatytą normą. Aukštai užsimojęs kirtau ir nusivyliau - lyg būčiau smogęs į kietą gumą. Mat jau oro temperatūra buvo beveik nulinė, žemės paviršius tapo elastingesnis ir ne toks trapus, kaip esant -20 ar daugiau laipsnių šalčio. Šiaip taip iškneibiau apie 0,1 m^3 grunto. Mano laimei, tuo metu, t.y. 1953 m gegužės mėnesį, darbas jau buvo vertinamas rubliais, o ne maisto daviniu. Anksčiau už nustatytos darbo normos neįvykdymą kaliniai gaudavo blogesnį davinį. Tai buvo pasityčiojimas iš žmonių bejėgiškumo ir kuo didesnių kančių suteikimas jiems. Žinoma, kalinys pralaimėdavo visais atvejais: ir gerai dirbdamas, ir neįvykdydamas užduoties. Įvykdydamas užduotį, jis gaudavo šiek tiek geresnį maistą, daugiau duonos, tačiau jo panaudota energija intensyviam fiziniam darbui buvo nepalyginamai didesnė. Praktika parodė, kad besistengiantys gerai dirbti ir gaunantys

pilnesnį “katilą”, greičiau fiziškai susidėvėdavo. Išsekus organizmui, kalinys visą laiką jautė alkį. Geresnio maisto nauda buvo reliatyvi.

1953metais lageriuose kalinių darbas buvo labai neekonomiškas, neprotingas. Tikriausiai valdančioji partija ir gulagų viršininkai dar manė, kad kalinių srautas į lagerius niekada nemažės, todėl nėra ko jų tausoti. Jie tikėjosi, kad ir toliau jų kaulais bus galima grįsti geležinkelių pylimus, užpildyti tranšėjas ir kasyklas, kad bolševikinė sistema amžina ir nepajudinama, kad jie gali su žmonių likimais ir gyvybėmis elgtis kaip patinka. Net mirus Stalinui, iš esmės niekas nepasikeitė, kol politiniai kaliniai nepradėjo ryžtingų veiksmų - streikų ir sukilimų. Pradžioje bolševikai bandė paskandinti kraujuje tuos streikus ir sukilimus, - tuo jie siekė įbauginti visus. Tačiau visuotinis kalinių pasiryžimas toliau nebekentėti vergijos privertė padaryti kai kurių nuolaidų, lengvatų. Po pirmųjų streikų ir sušaudymų Vorkutos
29-osios kasyklos lageryje 1953 m panaikino asmens numerius, nuo barakų langų nuėmė grotas. Taigi kruvinų aukų dėka buvo pragraužtas plyšys storoje Gulago sienoje. Šis plyšys po 1954 ir 1955 metų streikų toliau platėjo, kol pagaliau 1956 m išgriuvo didelė tos sienos dalis.

Kai kurie naivuoliai iki šiol mano, kad Gulago sistemos griuvimas yra Chruščiovo ar dar kieno nuopelnas. Tai netiesa! Jei kaliniai ir toliau būtų kantriai kentėję, niekas toje sistemoje nebūtų pasikeitę. Tik beviltiška kalinių padėtis ir jų laisvės troškimas pažadino juos ryžtingiems veiksmams. Neturiu informacijos ir todėl negaliu pasakyti, kuriuose lageriuose pirmiausia prasidėjo streikai. Vorkutos anglies kasyklose šis procesas prasidėjo 1953 m. liepos mėnesį. Iš kasyklų teritorijų išvažiuodavo tušti vagonai su užrašais “Net svobody - net uglia!” Streikų banga persimetė ir į kitus lagerius. Tačiau tuose lageriuose, kur kaliniai buvo pasyvūs, senasis režimas išliko dar ilgai. Pavyzdžiui, kai sugrįžau į Lietuvą, rudenį iš Mordovijos lagerių grįžo mano dėdė Kazimieras Šandrikys, kuris patvirtino, kad kaliniai numerius ant rūbų nešiojo iki pat jo išleidimo. Matyt, Mordovijoje buvo kalinami vyresnio amžiaus žmonės, jie nestreikavo, nekėlė reikalavimų, o senasis režimas tuo tik naudojosi. Taigi Gulago sistemą sugriovė patys kaliniai. Tuometinė SSSR vadovybė, tokių įvykių sukrėsta, pradėjo vaidinti geradarę: 1956 m siuntė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo komisijas į lagerius, kad jos per kelias minutes nuspręstų kalinio likimą. Tais metais iš lagerių paleido daug kalinių. Deja, tai nebuvo amnestija. Nors didžiosios daugumos paleistųjų pažymose nurodė, jog paleidžia-

mi kartu panaikinant teistumą ir kitus apribojimus, bet tai buvo tik formalūs žodžiai. Sugrįžus į Lietuvą, diskriminacija truko ilgus dešimtmečius.

Taigi grįžtu prie žemės darbų su “kirka-motyga”. Mano laimei, šis Sizifo darbas neilgai truko. Matyt, 9-osios ir 10-osios kasyklos lageryje buvo susikūrusi grupelė lietuvių, kurie rūpinosi tautiečiais. Susipažinau su miesto statybos mechaninių dirbtuvių mechaniku ar brigadininku (neatsimenu) Pranu Valiuku. Šis, patyręs, kad šiek tiek nusimaniau apie metalo tekinimą, darė atitinkamus žygius, kol mane perkėlė dirbti tekintoju į mechanines dirbtuves. Ten aš išdirbau iki rudens.

9-osios ir 10-osios kasyklos lageryje buvo nemaža lietuvių. Susipažįstant jie patarė nedelsiant parašyti laišką namiškiams. Ir kuo trumpiau, kad tik sužinotų, kur aš esu. O laiškų buvo galima išsiųsti tik du per metus ir tik rusiškai rašytus. Aš ir parašiau trumpai: “Živ, zdorov, živu chorošo”. Ir perdaviau lagerio administracijai. Praėjo mėnuo, antras, trečias, o atsakymo - jokio. Tuomet man patarė nueiti į lagerio raštinę pas “kūmą” ir pasiteirauti, ar jie išsiuntė laišką. “Kūmas” tuoj pasižiūrėjo į kartoteką ir pareiškė: “Neotpravili. Vidimo čego nibud tam namaral. Napiši zanovo”. Parašiau tokį pat antrą laišką. Tas jau pasiekė namiškius. Po kokio mėnesio gavau tėvo rašytą laišką, o netrukus ir siuntinį.

Šiame lageryje man nebuvo lemta ilgiau pabūti. Rudenį surinko mūsų grupę ir išvežė į šaldytuvo statybą. Čia pagrindiniai statybos darbai jau buvo baigti, tik montuojami įrengimai ir atliekami kiti vidaus darbai. Mane vėl paskyrė dirbti su tekinimo staklėmis į antrąją pamainą. Naujame lageryje kalinių nebuvo daug ir tie patys - įvairūs specialistai. Susipažinau su elektriku Velbasiu, atvežtu iš kažkokio Maskvos spec. lagerio, montavusiu čia liftų elektrinę dalį. Šaldytuvo lageryje teko išbūti iki 1954 m kovo mėnesio. Ta žiema Vorkutoje buvo itin šalta ir gili. Vieną dieną termometras parodė net 62 laipsnius šalčio. Į darbą, aišku, nėjome. Bet toks stiprus šaltis neilgai teišsilaikė, gal dvi tris valandas. Tačiau jis padarė daug bėdos objektams, buvusiems ant žemės. Mat metalas, dėl tokios žemos temperatūros labai susitraukdamas, deformavosi, todėl metalinės konstrukcijos, tokios kaip transporterių estakados, sutrūkinėjo ir nukrito. Tik žmogus turėjo išlaikyti visas šiaurės išdaigas.

Ir šaldytuvo statybos lageryje man nebuvo lemta ilgiau išbūti. Vos tik pradėjau geriau susipažinti su lietuviais, vėl patekau į etapą. Jau

turbūt buvo kovas, kai atsidūriau 31-osios kasyklos lageryje. Čia buvau paskirtas į įvairių darbų brigadą. Krovėm iš vagonų medieną, o dažniausiai atkasinėjom užsnigtus kelius, geležinkelį ir kasyklos teritoriją.

Šioje kasykloje dirbo įrengimų montuotojų brigada, kurioje buvo daug lietuvių. Čia susipažinau su Antanu Lukausku, Stasiu Kazilioniu, A Baleišiu, Belecku, Januškevičiumi. Tai brigadai vadovavo nesimpatiškas kalinys Tcharževskis, kurio akys net parausdavo, kai supykdavo. O pykdavo nuolat ir jam įtikti buvo nelengva. Matyt, jis buvo inžinierius, nes jam patikėdavo sudėtingus ir atsakingus darbus. Į jo brigadą įtraukė ir mane. Pradžioje teko dirbti įvairius šachtos lifto keltuvo viršutinės metalo konstrukcijos, vadinamos “kopior”, montavimo darbus. Montavau ir kitus stambius kasyklų įrengimus.

Artėjant vasarai, buvau paimtas į katilų montavimo grandį, kur mes, trys kaliniai, dirbome savarankiškai: “batka” Miskiv, ukrainietis, jau senas, bet daug praktikos turįs žmogus, latvis Dauguvytis ir aš. Montavome katilus DKVR-6 nuo pat pradinių darbų iki jų užkurinio. Sunkiausia būdavo, kai reikėdavo vienam katilui užvalcuoti apie 700 vamzdžių. Užsidirbdavau tiek pinigų, kad jau galėdavau lagerio parduotuvėje nusipirkti šiek tiek maisto. Su lietuviais sugyvenau gerai.

31-osios kasyklos lageryje gavau pirmą laišką iš savo buvusios klasės draugės, deja, rašytą rusiškai, kitaip nebūtų atėjęs. Išsaugojau tą laišką iki šių dienų. Aš pats nebuvau jai rašęs, nenorėjau “gadinti” jos biografijos. Be to, 1954 metais dar nežinojau, kiek man reikės sėdėti. Ji buvo baigusi universitetą ir mokytojavo Pagėgių rajone, bet laišką išsiunčiau jos tetos adresu, į Kauną. Parašiau, kad mano gyvenimas dar neaiškus, kad neįpareigoju laukti. Siūliau gyventi taip, lyg manęs nebūtų. Tačiau ji tokių pasiūlymų nepaisė, o laiškais ir jau vien savo buvimu šildė mano dienas ir naktis Vorkutoje.

Šiame lageryje susitikau Juozą Kinderį, kuris papasakojo, kad kalėjęs kartu su Antanu Miškiniu. Taigi jau tada išgirdom apie šio poeto psalmes.

1954 m rudenį jau buvo gerokai prisnigę, kai su 31-osios kasyklos lagerio kalinių kolona pėsčiomis buvom nuvaryti į naujai pastatytos 30-osios kasyklos lagerį. O ten nei vandens, nei tvarkos. Atsisakėm eiti į darbą. Maždaug po savaitės surinko mus, katilų montuotojus,

ir išvežė į 40-ąją kasyklą sumontuoti katilo. Čia ir praleidom 1954-1955 m žiemą.

1955 m. pavasaris man buvo ypatingas. Vieną dieną pasikvietė lagerio "kūmas" ir klausia: "Kokia jūsų pažiūra į taiką?" Atsakiau: "Iš principo aš už taiką". - "Tai ir gerai. Tada pasirašyk". Mat tuo laiku buvo bandoma rinkti ir kalinių parašus už taiką. "Ne. Kol aš čia, nepasirašysiu", - atšoviau jam. - "Atvažiavo tavo tėvas. Neleisiu pasimatyti", - piktai atrėžė "kūmas". - "Jūsų valia", - atsakiau. "Kūmas" net drebėdamas pagrasino: "Eik! Bet tu, niekšeli, dar mane prisiminsi". Buvo skaudu ir liūdna, bet argi galima laužyti savo principus?

Pasimatyti su tėvu leido. Gal dėl to, kad jis, senas žmogus, gerai kalbėjo rusiškai, buvo sukoręs kelių tūkstančių kilometrų kelią? Nežinau... Pasimatymo kambarys buvo namelyje prie lagerio vartų. Kai įėjau, tėvą radau jau nusirengusį. Pasisveikinome vyriškai, be ašarų. Beje, visą gyvenimą nesu matęs nė vienos tėvo ašaros.

Niekada nuo manęs nebuvo nutolę gimtieji Juodaičiai, tėvų namai ir artimieji. Šaltomis Vorkutos naktimis aš dažnai ten grįždavau per sapną. Ir dabar taip staiga viskas atsirado čia pat. Tiesiog pajutau, kad ir Juodaičiai, ir mama, ir visa mūsų šeima - tame mažame kalėjimo kambarėlyje. Džiaugiausi tuo netikėtu jausmų antplūdžiu ir priekaištavau tėvui, kam jis ryžosi į tokią vargingą kelionę. Šnekėjom apie daug ką: namiškius, gimines, pažįstamus. Bet tėvą labiausiai domino mano likimas. Kiek galėdamas dailinau savo lagerinę buitį ir perspektyvas, stengiausi kiek galėdamas jį nuraminti. Įtikinėjau, kad tikrai nereikėsią man kalėti 25 metų, kad vis tiek toji vergija pasibaigsianti. Man atrodė, kad tėvui nuo širdies nuslinko didelis sunkumas, kai pamatė, jog aš sveikas ir nebadauju. Tačiau prošvaistės dar nebuvo matyti. Juk išbuvau tik 2,5 metų. Tačiau jį prislėgė Vorkutos lagerių miškas, kurį jis pamatė, kol pasiekė mano kasyklą. Grėsmingai atrodė spygliuotų vielų tvoros, sargybų bokšteliai.

Atėjo atsisveikinimo valanda. Abudu buvom santūrūs. Išleidau tėvą galvodamas: kažin ar teks dar pasimatyti?..

1955 metų pavasarį, gal birželio pradžioje, mane vėl grąžino į 30-osios kasyklos lagerį. Čia atvykęs jau radau kalinius nusiteikusius streikuoti. Ir streikas tuoj pat prasidėjo. Iš lagerio zonos į darbą nėjom turbūt daugiau kaip savaitę. Lagerio administracija per tą laiką bandė įkalbinėti geruoju, o paskui ir grasinti. Galų gale vieną dieną per radijo mazgą įsakė visiems išeiti per padarytą tvoros angą į tundrą, už zonos.

Niekas, žinoma, nėjo. Tuomet į zoną įleido degtine apsvaigintų kareivių būrį su pagaliais ir metaliniais strypais. Jie ėjo išilgai barakų, mušė visus nesivaržydami ir varė tos angos link. Kadangi lageris buvo nedidelis, daugiausia pagyvenę žmonės, tai kareiviams pavyko išvaryti visus į tundrą. Tundroje buvo pastatyti kulkosvaidžiai ir daug kareivių su automatais. Atvyko būrelis viršininkų. Tikėjomės sulaukti egzekucijos. Kažkuris iš viršininkų paklausė: dirbsime ar ne? Vienas kalinys atsiliepė: "Budem", jam pritarė antras, trečias, dar keletas. Masinio pasiryžimo viršininkai nepajuto, bet jo ir nereikalavo, moralų nekalbėjo. Tada iš kolonos išvedė keletą kalinių, matyt, "stukačių" išduotų, ir tikriausiai juos išvežė į drausmės lagerį. Visus kitus grąžino į lagerio zoną ir tuo šis nedidelis streikas pasibaigė. Dėl tokios streiko baigties kaliniai nelabai nusivylė. Sakyčiau, jie greičiau didžiavosi, kad ir toks nedidelis lageris prisidėjo prie Gulago griovimo. Šis streikas turėjo ir praktinę reikšmę. Tuoj po streiko daugeliui kalinių davė leidimus į darbą eiti be sargybos. O tai jau šis tas. Gavau ir aš tokį leidimą.

Tik atvežtas iš 40-osios kasyklos lagerio į 30-ąjį, gavau pranešimą, kad mano byla peržiūrėta ir bausmė sumažinta iki 10 metų. Didelio džiaugsmo dėl to nepajutau. Nesupratau, kas tuo pasirūpino. Tik vėliau sužinojau, kad tai bendrabylys J. Petkevičius rašė skundą dėl bylos peržiūrėjimo. Kartu buvo sumažintos bausmės visiems VDS nariams.

Tą patį rudenį kalinius pradėjo leisti gyventi už zonos, t.y. gyvenk kur nori, maitinkis kaip nori, o į darbą eiti privalai, kas dvi savaitės turi registruotis priskirtame lageryje. Tai jau buvo griežto režimo griūties pradžia. Išleido ir mane gyventi už zonos, nes montuotojams tekdavo dirbti įvairiuose objektuose ir montavimo valdybos administracijai buvo reikalingi laisvi darbininkai. Todėl montavimo valdyba ir išrūpino beveik visiems montuotojams leidimus gyventi už zonos. Šiuo atveju ir vergvaldžio, ir vergo interesai sutapo. Montavimo valdyba šitaip sumažino savo rūpesčius, nes gyvenantis už zonos kalinys pats privalėjo pasirūpinti savo buitimi bei atvykimu į darbą kaip ir laisvas darbininkas. Kita vertus, kaliniui išėjimas gyventi už zonos buvo savotiškas jo svajonių išsipildymas.

Tačiau tas mažas gabalėlis laisvės užpoliarėje kaliniui sukeldavo nemenkų buities rūpesčių, kuriuos įveikti ne taip jau paprasta. Pirmiausia - pastogė ir mityba. Prie naujai statomų kasyklų laisvų žmonių gyvenviečių nebuvo. Už poros kilometrų nuo 30-osios kasyklos

lagerio stūksojo seno lagerio liekanos, kur jau apsigyveno laisvi kaliniai. Netoli tos gyvenvietės montuotojai pasistatė medinį kilnojamą namelį ant rogių. Jame buvo galima šiaip taip gyventi keturiems žmonėms. Kai mane išleido gyventi už zonos, tame namelyje gyveno trise: žemaitis Alfonsas (pavardės neprisimenu), ukrainietis Arkadijus ir vienas latvis. Šitas internacionalas sutiko priimti ir mane. Nors neilgai su jais teko pabūti, gal apie 4 mėnesius, bet sunki buitis mus suartino. Alfonsas tapo virėju, nes turėjo polinkį, be to, jam ir sekėsi, sakyčiau, visai neblogai. Mes parūpindavom produktų. Pagrindinis produktas dažniausiai būdavo šaldyta šiaurės elnio mėsa. Labai savotiška toji mėsa. Kad ir kiek elnių mėsos teko pirkti ir valgyti, ji būdavo be jokių riebalų - liesa, kažkokių samanų skonio. Kitokia mėsa ten buvo retenybė. Būdavo, perki konservų, taip pat šaldytos žuvies, na, ir įvairių kruopų. Bulvių ir kitų daržovių, išskyrus šaldytas kopūstų galvas, čia nebūdavo. Valgį Alfonsas gamindavo vakare, po darbo. Rytą, išeidami į darbą, kai būdavo daugiau kaip 30 laipsnių šalčio, išgerdavome po 100 g degtinės, kuri suteikdavo šilumos, ir ne taip baisu buvo žengti į bjaurų šaltį. Mūsų namelis sukaltas iš lentų su šiluminės izoliacijos sluoksniu, tačiau, kai šaltis viršydavo 40 laipsnių ir dar pūsdavo vėjas, viduje būdavo šalta. Viduje stovėjo metalinė anglimi kūrenama krosnelė. Užkurta ji greit sušildydavo būstą, o naktį jos nekūrendavom Turėjom dar savos gamybos elektrinį šildytuvą - šiferio lapą apvyniojom spyruoklėmis ir prijungėm jas prie elektros kabelio. Tai šitas šildytuvas ir gelbėdavo mus nuo šalčio naktimis. Kai būdavo didesni šalčiai, vis tiek per naktį vanduo kibire užšaldavo per 3-4 centimetrus. Tačiau po šiltomis antklodėmis ir šiltais baltiniais galėjom kentėti. Vieną dieną, kai visi dirbome, netoli dirbantys kriminaliniai kaliniai įsibrovė į mūsų namelį, išnešė mūsų geresnius drabužius, pinigus ir pabėgo nuo sargybos. Juos pagavo, teisė, bet jie jau buvo viską praulioję, ir mes nieko neatgavom.

Po šito įvykio pasisekė toje gyvenvietėje rasti kambarėlį, kurį baigęs bausmę kalinys man perleido už 100 rublių. Kambarėlis buvo sename apgriuvusiame barake. Jame tilpo lova, spintelė ir iš molio nukrėsta viryklė. Priešais duris įrengta pašiūrė, lyg ir prieangis, kur laikiau anglį ir malkas. Netoli barako buvo gyvenvietės parduotuvė, kur galėdavau nusipirkti kai kurių maisto produktų. Žiema vėl buvo labai gili, pusnis sunešė iki pat mano namo pastogės. Į kambarėlį nusileisdavau sniege išskobtais laiptais. Langas irgi buvo užpustytas, bet jo neliečiau:

storas sniego sluoksnis gerai saugojo nuo vėjo ir šalčio. Gerai atsimenu, kaip mane čia aplankė bendrabylis Adomas Lukaševičius, vilniškis teisininkas, dabar mieliausias mano bičiulis. Kartu praleidom ne vieną poilsio dienos valandėlę. Ir pats buvau nuvykęs į kapitalinės kasyklos gyvenvietę. Aplankiau bendrabylį Juozą Petkevičių, taip pat jau gyvenusį už zonos.

1956 m. liepos mėnesį į Vorkutą atvyko Aukščiausios Tarybos Prezidiumo komisija peržiūrėti politinių kalinių bylų. Nuvežė ir mūsų kalinių grupę į Vorkutą, į tos komisijos posėdį.

- Ką veiksi, kai grįši į Lietuvą? - paklausė manęs.

- Jei bus galima, baigsiu institutą, - atsakiau.

Dar pasiteiravo, į kokią vietovę važiuosiu, ir tuo baigėsi mano apklausa. Po kelių dienų mūsų lageryje iškabino paleidžiamųjų kalinių sąrašas. Buvo ten ir mano pavardė.

Safronas Kirilovičius, donkichotiškos išvaizdos vyras, vadovavęs Vorkutos katilinių montavimo darbams, aktyviai agitavo mane pasilikti. Žadėjo gerą darbą ir užmokestį, tačiau nebuvo jėgos, kuri būtų galėjusi mane sulaikyti Vorkutoje. Pradėjau ruoštis namo, tvarkiau reikalingus dokumentus.

Savijautos neįmanoma ir nusakyti. Mums, izoliuotiems nuo politikos, atrodė, kad griūvanti lagerių sistema - tai visos bolševizmo sistemos irimo rezultatas. Pradėjo šviesėti šiokia tokia perspektyva, atsirado iliuzijų. Todėl tuo didesnis noras buvo sugrįžti į Tėvynę, į Lietuvą. Ir kuo greičiau!

Pagaliau aš jau traukinyje. Jis nuveš mane ir dar keletą lietuvių į Maskvą. Išlydėjo čia dar pasiliekantys artimesni draugai, pamojavo rankomis. Jautėm, kaip jie troško kuo greičiau atsidurti mūsų vietoje. Todėl ir toji atsisveikinimo valanda buvo neapsakoma.

Iki Maskvos važiavom tris paras. Visos Komijos miškuose ir pamiškėse šmėkščiojo lagerių zonų vieliniai aptvarai. Jie pradėjo retėti tik pravažiavus Kotlą. Pagaliau Maskva, Jaroslavlio stotis. Iš jos nuvykom į Baltarusijos stotį ir vakare išvažiavom į Lietuvą. Gimtojo krašto artumas neleido užmigti. Dar tik švito, o aš jau įsitempęs žiūrėjau, kada pasirodys pirmieji lietuviški užrašai, kada jau būsiu Lietuvos žemėje. Iki pat Kauno nesitraukiau nuo lango, gėrėjausi seniai matytais Lietuvos vaizdais, pamažu įsitikindamas, kad nesapnuoju.

Kaunas. Dar pro vagono langą pamačiau, kad perone manęs laukia. Ten stovėjo ji, mano draugė, kurios laiškus iš Vorkutos vežiausi namo.

Nesitikėjau čia jos pamatyti. Juk nepranešiau, kada sugrįšiu. Pasirodo, ji jau dvi paras budėjo perone. Pasitiko visus iš tos pusės atvykstančius traukinius. Pagaliau sulaukė! Ką galėjau pasakyti tokio susitikimo akimirką? Visi žodžiai atrodė per menki. Juk buvo ir žmonų, kurios nelaukė savųjų.

- Sveika, mergaite, - pasakiau, net negirdėdamas savo balso.

Paskui buvo ir graudūs, ir džiaugsmingi susitikimai su tėvais, seserim, broliu, giminėmis ir pažįstamais. Grįžau sveikas, radau tėvus gyvus, rodos, ko daugiau reikia. Lyg ir laiminga pabaiga.

DURPYNUOSE

Artėjo rugsėjis. Buvau sumanęs toliau mokytis neakivaizdiniu būdu, kad nebūčiau kam nors našta. Tačiau artimieji patarė važiuoti į stacionarą. Nuvažiavau į Kauno politechnikos institutą, kreipiausi į savo fakultetą. Deja, ketvirtojo kurso, kurio man kaip tik reikėjo, grupė buvo perpildyta. Galįs stoti tik į trečiąjį kursą arba metus palaukti. Ką gi, teko palaukti. Pamaniau: per tuos metus užsidirbsiu studijoms.

Pasitaikė puiki proga. Juodaičių vidurinėje mokykloje aukštesnėms klasėms trūko fizikos ir matematikos mokytojo. Direktorius Minalga pats mane prašė ir įkalbinėjo. Namiškiai tam pritarė. Nusprendžiau pabandyti. Netgi turėjau dvi pamokas. Bet tuo mano pedagoginė karjera ir baigėsi. Iš Ariogalos rajono sugrįžęs direktorius pasakė, kad partijos komitetas griežtai stojęs prieš mano darbą mokykloje. Tegul geriau niekas fizikos ir matematikos nemokąs, bet manęs įsileisti negalima. Taigi ir vėl pajutau KGB žvėries alsavimą prie pakaušio. Juodaičiuose jokio kito darbo nebuvo. Galėjau eiti dirbti tik į kolūkį. Važiuoti į rajono centrą atrodė beprasmiška. Visur budėjo akyla partija. Namiškiai ramino, liepė neskubėti į darbą, o pailsėti. Kadangi sesuo jau buvo ištekėjusi, o brolis vedęs ir gyveno atskirai, nusprendžiau padėti bent kiek apsikuopti sveikatos nelabai turintiems tėvams. Tačiau greitai mano planai pasikeitė - lapkričio mėnesį pradėjau ieškoti darbo durpynuose.

Pirmiausia nuvykau į Kauno rajone esantį Ežerėlį, paskui - į Didįjį Raistą prie Jonavos. Durpių gamybos sezonas jau buvo pasibaigęs, laisvų etatų nebuvo ir be pavasario kažin ar būtų atsiradę. Taigi nieko gero. Pagalvojau tada, gal geriau būtų sugrįžti į Vorkutą. Ten man žadėjo darbą, ten, jau būnant laisvam, nereikėtų žemintis prieš partijos veikėjus ir funkcionierius, ten griūvančio Gulago valdymo aparatas, apstulbintas politinių kalinių parodyto ryžtingumo, nedrįso rodyti tokios atviros diskriminacijos kaip čia, Lietuvoje. Be to, ten labai trūko darbininkų.

Tačiau artimieji atkalbėjo nuo tokio sumanymo,o ir pačiam buvo gaila Lietuvos, į kurią taip veržiausi. Kiek paklajojęs nusprendžiau kreiptis į savo buvusį dėstytoją, Kuro pramonės valdybos vyr. inžinierių A Briedelį. Jis patarė važiuoti į Panevėžio durpynų kontorą - ten esą reikalingi darbuotojai. Apie durpių pramonę institute jau buvau gavęs teorinių žinių, o ir praktiką jau buvau atlikęs Duseikiuose.

Nuvykau į Panevėžį. Direktorius nuvežė mane pirma į Šilo, paskui į Dučių durpynus Pakruojo rajone. Norėjo ten paskirti meistru. Lyg ir sutikau. Tačiau, kai jau galutinai atvažiavau į Panevėžį, mano laimei, paskyrė Nendrės durpyno dirbtuvių vedėju. Čia kaip tik ir buvo mano mėgstama sritis: įrengimai ir jų remontas. Taip nuo 1957 m. vasario pradėjau ilgą, dvidešimt vienerius su puse metų trukusį, darbą durpynuose.

1956 m. rudenį Raudonoji armija kraujuje paskandino vengrų laisvės troškimą. Humaniški ir demokratiški Vakarai tylėjo. Kaune tuo pat metu buvo išvaikyti Vėlinių demonstracijos dalyviai. Stalino šmėkla dar tebeskraidė visoje socializmo stovykloje. TSKP ir KGB tvirtovė dar buvo nepajudinama. Ekonominė žmonių būklė buvo sunki ir vis blogėjo. Prasidėjo visuotinis girtavimas, padažnėjo vagystės, žodžiu, - sustiprėjo visuomenės dorovinis nuosmukis. Ne vienas silpnavalis lietuvis, siekdamas sau gerovės, tapo kolaborantu. O tai tik stiprino totalitarinę sistemą. Į stiprius ideologinius gniaužtus pateko visos mokymo įstaigos. Toliau tęsėsi žiauri jaunimo mankurtizacija. Aktyvioji rezistencija jau buvo nuslopinta. Didžioji dauguma mano bendrabylių jau buvo sugrįžę, bet išblaškyti po visą Lietuvą. Darbas ir kasdieninis gyvenimas sunkino ryšius su jais.

Ruošiau Nendrės durpyno įrengimus 1957 m. sezonui. Atrodo, pavyko parodyti, ką sugebu ir ką galiu padaryti. Deja, mano neblogam startui sukliudė karinis komisariatas: teko išvykti trijų mėnesių kariniam mokymui į Rytprūsius, netoli Ragainės. Ten, buvusio generolo Pauliaus arklidėse, buvo įrengtos kareivinės ir stovėjo artilerijos pulkas. Kadangi institute karinio mokymo kurso dar nebuvau baigęs, tai jokio laipsnio neturėjau. Atsižvelgiant į išsilavinimą, buvau paskirtas haubicos taikytoju, t.y. su taikomuoju prietaisu turėjau nustatinėti šaudymo parametrus.

O Rytprūsių kraštas atrodė labai liūdnai. Miestai sugriauti, žemės ūkis apleistas. Visa teritorija - ištisas karinis poligonas su gausybe kariuomenės ir technikos.

Tik sugrįžęs iš karinių pratybų, buvau paskirtas visų Panevėžio durpynų vyr. mechaniku. O tų durpynų buvo nemažai, prie esančių keturių dar priskyrė tris didelius cukraus fabrikui priklausiusius durpynus. Be to, tuo laikotarpiu prasidėjo durpių pramonės techninės pažangos ir gamybos plėtimo laikotarpis. Reikėjo primityvius durpių kasimo elevatorius rekonstruoti į ekskavatorinio tipo bagerius, garo lokomobilius keisti dyzeliniais varikliais, lynų transporterius - durpių klojimo mašinomis. Pasirodė nauja, pasluoksninė durpių gamybos technologija ir nauji įrengimai. Gamybos technologijoje taip pat buvo naujovių: pereita nuo gabalinių prie trupininių durpių gamybos. Įsitraukęs į šiuos naujus darbus, nepajutau, kaip praėjo penkeri metai. Nepamenu, ar per tą laiką atostogavau. Žiemą - įrengimų remontas, už jį atsakingas vyr. mechanikas, vasarą- įtemptas įrengimų darbas dviem pamainomis, už jo sklandumą irgi atsakingas vyr. mechanikas. Vasarą darbo diena neretai trukdavo iki tamsos.

1957 m rudenį vėl bandžiau stoti į Kauno politechnikos institutą. Tačiau man buvo pasiūlyta nedelsiant atsiimti dokumentus ir institute daugiau nebesirodyti. Mat Vengrijos, taip pat Kauno įvykiai tą patį rudenį pakeitė politinį klimatą. Partija, pajutusi, iš kur gresia pavojus, ėmėsi priemonių ir prieš represuotuosius asmenis. J. Paleckis pats ar kieno nors iniciatyvos paskatintas 1957 m. sausio 20 d. išleido Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką, užkertantį kelią grįžti į Lietuvą buvusiems politiniams kaliniams. O kiek dar buvo mums nežinomų nurodymų ir aplinkraščių su žyma “Visiškai slaptai”. Taigi “epochos sąžinė, garbė ir protas”, padedama represijų įrankio KBG, uoliai darbavosi toliau.

O gyvenimas vis tiek ėjo į priekį. 1958 m pavasarį vedžiau savo draugę. Tikėjomės, kad dviese bus lengviau, bet staiga ir jai iškilo sunkumų dėl darbo. Nors jau buvo “padariusi karjerą” - tapusi pirmąją laidą išleidusios Vilkiškių vidurinės mokyklos direktore, Panevėžio švietimo skyriaus vedėjos Misiutės buvo labai nemaloniai sutikta. “Dėl manęs - nors ir griovius kaskit”, - taip ji atsakė į žmonos pareiškimą. Tik po kurio laiko ją paskyrė dėstyti lietuvių kalbą rusų mokyklos mokiniams. Tai irgi buvo be galo sunkus ir nedėkingas darbas. Bet pasirinkimo nebuvo. O rūpesčių dar padaugėjo: mums gimė dvynukai - sūnus ir duktė. Gerai, kad žmonos mama ketverius metus padėjo auginti mūsų atžalas.

Apie 1961 m. rudenį į Panevėžio durpynų kontorą paskyrė naują direktorių - A. Antanavičių, buvusį raudonųjų partizanų ryšininką, o gal ir partizaną. Maniau, kad man jau nebebus gyvenimo - toks tarybiškas jis pasirodė. Greit tapo miesto kompartijos biuro nariu, įtakingu asmeniu. Tačiau Antanavičius buvo gana gudrus, suprato, kad sėkmė ir rezultatai priklauso ne nuo plepėjimo, todėl stebėjo, kaip kas dirba, kai kuriuos girtuoklius atleido. Aišku, jis žinojo mano biografiją, bet su manim elgėsi pagarbiai. Ir visai netikėtai, kai 1963 m išėjo mūsų vyr. inžinierius į kitą darbą, direktorius man pasiūlė užimti jo pareigas. Žinodamas, kas tvirtina vyr. inžinierių, pasakiau, kad mano kandidatūra užkliūsianti. Jis atsakė, kad tai esąs ne mano, o jo reikalas. Ir iš tikrųjų - partijos komitetas mano kandidatūrą patvirtino! Ir paskui, iki pat A Antanavičiaus mirties 1975 m., jaučiau jo užuovėją nuo partijos ir saugumo skersvėjų. Tačiau man teko beveik kasmet jį pavaduoti ir dirbti vienam už du, kai jis po du tris mėnesius sirgdavo.

Tuo laiku jau buvau įstojęs į Kalinino politechnikos instituto neakivaizdinį skyrių. Įklimpęs į durpynų darbus, negalėjau labai sparčiai mokytis. Diplominį darbą apgyniau tik 1968 m

Panevėžio saugumiečiai buvo iškvietę mane tris ar keturis kartus. Teiravosi, ar bendrauju su buvusiais bendrabyliais, tačiau verbuoti nebandė. Dar teiravosi apie žmones, kilusius iš mano krašto, kurių aš nepažinojau. Po Kalantos susideginimo padėtis Panevėžyje paaštrėjo. Juo labiau kad interpatinės sporto mokyklos mokiniai po kažkokių varžybų suvarė į Nevėžį rusų mokyklos mokinius. Žinoma, neprigėrė nė vienas, bet skandalas buvo išpūstas. Atleido iš darbo antrąjį partijos sekretorių B. Cemnolonskį. Saugumo viršininkas Kišonas, sukvietęs miesto inteligentiją, aiškino, kad Panevėžyje yra 33 tokie potencialūs bepročiai kaip Kalanta, - tai buvę politiniai kaliniai. Įpareigojo, kad būtų budrūs, tačiau atvirų akcijų nesiėmė.

Mano veikloje įvyko esminių pasikeitimų. 1973 m. Panevėžio durpių įmonę sujungė su Šepetos kraiko gamykla ir pavadino Kupiškio durpių įmone. Antanavičiui, mano direktoriui, buvo leista pasirinkti pagrindinius kadrus. Kupiškio partijos komitetas labai norėjo, kad vyr. inžinieriumi liktų S. Kisielius. Tačiau direktorius spyrėsi, ir jis laimėjo. Taigi likau aš. Beveik kasdien (išskyrus sekmadienius ir atostogas) vos ne penkerius metus važinėdavom į Šepetą. Mirus

Antanavičiui, pradėjau jausti, kad partija ir saugumas manęs vyr. inžinierius pareigose nelaikys.

1978 m. vasarą mūsų valdybos viršininkas pasikvietęs pasakė, kad naujienos prastos, kad mūsų gamyklų vyr. inžinieriai, kaip ir pirmieji direktorių pavaduotojai, privalo būti partiniai. Aš, kaip darbuotojas, esąs tinkamas ir galiu dirbti kitose, kokiose tik norėsiu, pareigose. Atsakiau jam, kad viskas aišku, dirbti nepasiliksiu. Man patarė neskubėti ir rado išeitį - pasiūlė perkelti į Vilniaus žinybinę statybos aikštelę mechaniku. Sutikau, juo labiau kad žmona, vadovaujama daktarės M. Lukšienės, jau buvo parašiusi kandidatinę disertaciją, o vaikams atėjo studijų metas. Valdyba už ilgametį darbą durpių įmonėje paskyrė man Vilniuje butą, o mūsų butą Panevėžyje pasiėmė. Tik Vilniaus statybos aikštelėje, kurios centras buvo Juodšiliuos, neilgai tedirbau - vos penkiolika mėnesių. Tokio palaido darbo ir šitaip alkoholyje paskendusio kolektyvo neteko matyti. Vėliau įsidarbinau Vilniuje, Projektavimo technologijos biure, kur išdirbau iki 1992 metų.

Vilniaus saugumiečiai tik vieną kartą buvo mane pasikvietę. Prašė, kad parašyčiau straipsnį, smerkiantį savo pogrindinę veiklą kaip klaidą, kad man, nors ir nusikaltusiam tarybų valdžiai, buvo leista baigti mokslą, dirbti atsakingą darbą. Aišku, atsisakiau. Liepė dar pagalvoti ir pranešti apie savo sprendimą. Tuo viskas ir pasibaigė. Bet aš vis dėl to parašiau, bet ne pagal jų užsakymą - parašiau šiuos atsiminimus.

Man teko nelaimė, o gal ir laimė pergyventi tokį skaudų ir reikšmingą Lietuvos istorijos laikotarpį.

Ankstyvoji vaikystė prabėgo prieškarinėje nepriklausomoje Lietuvoje. Tas laikotarpis mano atmintyje išliko pats gražiausias ir ramiausias. Paskui mačiau, kai sovietų okupacija 1940 metais sujaukė sparčiai tobulėjančios Lietuvos gyvenimą. Mačiau, kaip okupantai eksportavo į Lietuvą neteisybę, žiaurumą, žmogaus ir visų humanizmo vertybių nuvertinimą ir kitas blogybes.

Mačiau 1941 ir 1944 metų vokiečių ir rusų karus, tuos mums svetimų, bet galingų valstybių karus, kurie padarė Lietuvai nesuskaičiuojamus žmonių ir materialinius nuostolius. Mačiau, kaip drąsiausi Lietuvos žmonės, niekieno neremiami, vos ne dešimt metų

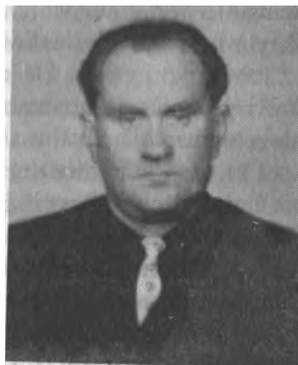
kovojo su šimtą kartų stipresniu okupantu ir kaip jų išniekinti kūnai tysodavo aikštėse ir gatvėse.

Nedalyvauti pasipriešinimo judėjime aš negalėjau. Pergyvenau sovietų lagerių klestėjimą ir jų žlugimą, sunkų Lietuvos merdėjimą ilgos okupacijos metais ir sulaukiau tos valandos, kai trispalvė suplevėsavo Vingio parke, Gedimino pilies bokšte ir prie kiekvieno namo. Aš mačiau atgimusią Lietuvą, kai jos vaikai išsirikiavo Baltijos kelyje. Pagaliau sulaukiau Kovo 11-osios, girdėjau jos priešų dantų griežimą ir regėjau jų pastangas pasukti istorijos ratą atgal. Grėsmingomis Lietuvai dienomis budėjau prie Parlamento. Laidojau sausio 13-osios ir liepos 31-osios aukas. Niekada neabejojau mūsų pergale. Pergyvenau raudonųjų pučą ir jo gėdingą žlugimą. Sulaukiau visapusiško Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo. Ar gali būti kas maloniau žmogui, to siekusiam ir apie tai svajojusiam?

Dabar, kai jau žengiame Nepriklausomybės įtvirtinimo keliu, dar norėčiau būti naudingas Lietuvai. Dažnai pasikalbu su buvusiais politiniais kaliniais. Jų dvasios stiprybė ir noras dar kuo nors padėti Lietuvai - tai pavyzdys jaunesnėms kartoms. Tegul niekada neužgęsta lietuviška rezistencijos dvasia, tegul ji budi ir pažadina tautą, jei kada nors koks okupantas pasikėsintų į jos LAISVĘ!

Pranas Čižas

SIBIRO MERIDIANUOSE

Norėjau aš deimanto grūdus pagriebti
Nuo žemės, o paėmiau rasą tiktai,
Norėjau aš laimę ant svieto pasiekti,
O teko man usnys ir dagių pluoštai.

P Vaičaitis

Atėjau į šį pasaulį 1928 m. spalio 29 d. Pajakališkių kaime, Ariogalos valsčiuje, Kėdainių apskrityje. Gimiau ūkininkų šeimoje. Tėvai turėjo 23,5 ha kelmuotos, išraižytos senosios Dubysos užtakių žemės. Nors ji gražioje ir patogioje vietoje (netoli Ariogalos miestelis, čia pat Dubysa, šaltinėlis, tiltas per upę, plentas), bet kiek reikėdavo išlieti sūraus prakaito, kad gautum geresnį derlių. Beveik visuomet pavasarį ir vasaros pirmojoje pusėje trūkdavo lietaus, nes podirvis buvo žvyras ir smėlis.

Augome šeši vaikai. Pagal eilę buvau trečias. Dvi sesutės buvo vyresnės, o trys jaunesnės. Kaip vienintelis sūnus, tėvų ir sesučių buvau labai mylimas, nes, būdamas mažas, dažnai sirgdavau. Vėliau sustiprėjau, užsigrūdinau ir todėl išlikau, tapau vieninteliu tėvo padėjėju. Užtai mažai ganiau karves, o dirbau su arkliais: važinėjau su tėvu į turgų, ten saugodavau vežimą, vėliau akėjau, drapakavau, varinėjau vežimus į lauką ir namo per mėšlavežį. Per šienapjūtę daužiau šieno pradalges, varčiau ir grėbiau šieną. Per rugiapjūtę vilkau pėdus į eiles, padėjau statinėti į gubas. Turėdamas 10 metų, jau ariau, nors plūgo dar nepakeldavau, bet arkliai prie arimo buvo pripratę: užeidavo galulaukėje iš toliau, ir man tereikėdavo tik pastatyti plūgą. Per dieną suardavau apie hektarą. Visas tas suartas, nužingsniuotas vagas sudėjus į eilę išeitų 40-50 km Kas gi dabar panorėtų nužingsniuoti tokį kelią?! Buvo nelengva, bet dirbom sau; padarysi šiandien - nereiks rytoj.

O, kokie mieli, nepakartojami ir brangūs širdžiai vaikystės prisiminimai! Mažas būdamas, dažnai stovėdavau ant suolo ties langu ir žiūrėdavau žiūrėdavau į begalinį pasaulį. Koks didžiulis, dangų

remiantis beržas augo kieme ties klėtim, kokie galingi klevai supo sodybą iš rytų pusės, kokios žalios ir kuplios liepos ošė prie "ulyčios" (kaimo kelio) iš pietų pusės! Už jų - ąžuolinių lentelių tvora su varteliais. Takas į pirkią buvo apsodintas gyvatvore. Prie vartelių, šiapus tvoros, stovėjo ąžuolinis kryžius.

Čia, tarp žalių medžių, senoj sodyboj, prabėgo ankstyvosios vaikystės metai. Atėjo laikas eiti į mokyklą. Mama jau buvo pramokiusi pažinti raides ir sudėti vieną kitą žodį, tad didelių sunkumų neturėjau. Mokslas sekėsi vidutiniškai. 1940 m. pavasarį baigiau Ariogalos pradžios mokyklos keturis skyrius.

Ir štai atėjo tų metų birželio 15-oji. Išgirdome didelį ūžimą ir geležies žlegsėjimą plentu. Tai truko ir naktį. Labai norėjome pažiūrėti, kas ten važiuoja, bet tėvai neleido. Žmonės kalbėjo: "Užplūdo raudonieji". Vieni sakė, kad atpigsiąs žibalas, druska, geležis, kiti bėdojo, kad atimsią žemę, gyvulius, suvarysią į kolchozus, išmarinsią badu. O plentas vis skendo dulkėse, važiavo ir važiavo tankai, tanketės, šarvuočiai, automašinos. Per antros dienos popietę ištrukome iš tėvų globos ir atsidūrėme prie Dubysos tilto. Ten pamatėme, kad tankų vikšrai svaido plento akmenis. Tokį gerą kelią išduobėjo. Mašinų kolonos baigėsi, ir nuo Ariogalos pusės į Dubysos slėnį pasipylė raiteliai. Rusų kariuomenė traukė kelias dienas. Abiejose tilto pusėse stovėjo sargyba ir buvo nustatyta draudžiamoji zona. Buvo galima ją pereiti tik nesidairant, nestoviniuojant. Tunaičių name prie tilto apsistojo kareiviai, abiejuose tilto galuose pastatė sargybines, išsikasė apkasus.

1941 m. birželio 22 d. dvi mano seserys Ariogalos bažnyčioje priėmė komuniją. Su jomis buvo mama, vyriausia sesuo tik po sumos, nelaukusi pamokslo, išėjo namo. Ji pamatė, kaip kažkokie 3 tankai išlindo iš krūmų ties Bažavalės brasta, atvažiavę prie malūno, užsidarė bokštų dangčius ir pradėjo šaudyti į tilto sargybinius ir Tunaičių name esančią įgulą. Žuvo visi 33 kareiviai. Nors buvo pusiaudienis, bet jie, matyt, nežinojo, kad prasidėjo karas, ir manė, jog tai kažkokie manevrai. Dar rytą mes su tėte, surinkę kaimo gyventojų pieną, nuvežėme jį į pieninę, kuri yra prie malūno, už kokių 200 m nuo tilto. Mums būnant pieninėje, virš tilto praskrido lėktuvas su juodais kryžiais ir paleido kelias kulkosvaidžio serijas. Važiuojant namo, tėtis paklausė sargybinio, kas čia šaudė. Kareivėlis patraukė pečiais ir atsakė: "Naverno, manevri, eto naši". Bet buvo labai neramu. Kažkur nuo pat ryto dundėjo, lyg sproginėjo bombos, lyg gaisrų dūmai draikėsi padange. Paskui viskas

lyg ir aprimo, diena buvo graži, saulėta. Namie liko tėtis, aš ir jauniausia sesuo, kuri dar gulėjo lopšyje, o kita sesuo ganė karves. Mes su tėte, užmigdę sesutę, nuėjome girdyti ir perrišti arklių, o grįžtant namo iš kažkur pradėjo šaudyti. Vos perbėgome per kalnelį. Kulkos švilpė palei kojas ir kėlė dulkes. Šiaip taip paršliaužėme namo. Šaudymas tęsėsi. Tėtis pagriebė iš lopšio sesutę ir sukritome už krosnies ant grindų. Netrukus parbėgo vyriausia sesuo, kuri buvo bažnyčioje. Ji matė, kaip vokiečiai pervažiavo Dubysos brastą. Paskui šaudymas liovėsi, tėtis išbėgo žiūrėti karvę ganančios dukros. Ji buvo gyva ir sveika, nes ganė krūmuose. Labai nerimavome dėl mamos ir seserų, likusių bažnyčioje, bet jos po kelių valandų parsirado gyvos ir sveikos, tik purvinos ir labai persigandusios.

Išaušo pirmadienio rytas. Buvo ramu, tik plente ties pušynėliu retkarčiais pasigirsdavo šūviai. Visas kaimas laukė ateinant pėstininkų per laukus, bet jų nepasirodė. Tik vakare besileidžiant saulei atjojo į kaimą vokiečių kareiviai - "naujieji išvaduotojai". Jie pasižiūrėjo į žemėlapius ir paklausė, kokia čia vietovė: Pajakališkiai ar Bažavalė? Mano tėvas mokėjo vokiečių kalbą, nes per Pirmąjį pasaulinį karą ketverius metus kariavo rusų fronte, paskui Galicijoje pateko į austrų nelaisvę ir ten išbuvo dar 4 metus. Dirbo pas įvairius austrų ūkininkus ir išmoko vokiečių kalbą. Vokiečiai, išgirdę savo kalbą, pasijuto kaip namuose. Tėtei liepė pašerti ir pagirdyti arklius, kurie buvo pririšti prie obelų, patys automatus pakabino ant šakų, nusiėmė kuprines, išsiėmė rankšluosčius, muilus, šepečius ir nuėjo prie šulinio praustis. Išsiprausė, pavalgė konservų ir baltos duonos, paprašė pieno ir pasitiesę antklodes sumigo. Taip miegojo iki kito ryto ir praaušus atsikėlė, o pakilus saulei išjojo. Dabar pagalvoju, kokie jie buvo lengvatikiai. Juk juos sumigusius buvo galima nušauti jų pačių automatais, nudurti peiliu arba pagrobti jų ginklus.

Tada jie jautėsi išvaduotojais, ir žmonės juos tada tokiais laikė, nes anie išvaduotojai jau dantis buvo parodę. Ne vienas kaimynas, pažįstamas, giminaitis, buvusios santvarkos valdininkas, policininkas ar mokytojas prekiniais vagonais išdardėjo į plačiąją tėvynę. Ir nedaug kas iš jų sugrįžo Lietuvon. Kas pasakys, kiek jų liko gulėti Užbaikalės ir Kazachstano stepėse, Prano Juozapo žemėje, Krasnojarsko, Irkutsko, Amūro taigoje, Karagandoje, Norilsko, Džezkazgano rūdynuose, Pečioros, Vorkutos, Uralo šachtose, Kolymos plynaukštėse ir Magadano sniegynuose, Lenos deltoje, Laptevų jūros pakrantės leduose? Gal tik vienas Dievas žino.

Naujieji išvaduotojai uoliai darė naują tvarką. Sugaudytus tarybinius aktyvistus netrukus sušaudė, žydus pažymėjo geltonom šešiakampėm žvaigždėm ant krūtinės ir nugaros, uždarė į getus ir po kiek laiko irgi sušaudė. Jų turtą pardavinėjo žmonėms. Atsimenu, kaip tėtis nuėjo į Ariogalą pažiūrėti to “turgaus” ir parėjo nusiminęs, nes vokiečių karininkas susirinkusiems “pirkliams” pareiškė: “Jūs čia puolate pirkti tą šlamštą, o kas jūsų pirks?” Tėtis, mokėdamas vokiškai, gerai suprato karininko užuominą ir jį tai labai sujaudino.

Naujieji išvaduotojai tuoj įvedė maisto korteles. Vyrus šaukė į armiją, kitus - į reicho darbo tarnybą, rekvizavo arklius ir vežimus. Žmonės greitai perprato naujųjų išvaduotojų planus ir į jos armiją bei reicho darbo tarnybą nėjo. Tada išvaduotojai pradėjo rengti gaudynes. Turgaus dieną kareiviai apsupdavo miestelį ir visus pagautus jaunus vyrus išveždavo į Vokietiją. Tai darydavo ir per atlaidus. Į vieną tokį apsupimą buvau pakliuvęs ir aš su tėte, bet kadangi tėtis mokėjo vokiškai, o aš dar buvau paauglys, tai mus paleido.

Frontas buvo nusiritęs toli į rytus. 1941 m žiema buvo labai šalta. Jos pabaigoje spauda pradėjo rašyti apie fronto linijos ištiesinimą. Tas tiesinimas tęsėsi iki 1944 m rugpjūčio 4-7 d., kol vėl sugrįžo senieji išvaduotojai. O koks sunkus buvo tas išvadavimas. Tris paras degė Ariogala ir aplinkiniai kaimai.

Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį mokiausi Ariogalos mokykloje ir baigiau penktą, šeštą ir septintą skyrių. Atėjus rusams, nuo 1944 m rugsėjo 1 d. Ariogaloje įsteigė progimnaziją, ir aš toliau tęsiau mokslą ketvirtoje klasėje. Vėliau kas metai po klasę priaugdavo. 1949 m baigiau Ariogalos gimnaziją, kuri buvo įsikūrusi Čėkuvos dvare. Iki jos buvo daugiau kaip 6 km. Taigi visus 5 metus eidavau į ją pėsčias. Niekas tada nepaveždavo, nors beveik visą kelią reikėdavo eiti plentu. Žiemos metu išeidavau ir grįždavau jau žvaigždėms šviečiant, o mokytis reikėjo prie spingsulės ir žibalinės lempos.

Frontui sustojus prie Raseinių, naujoji valdžia pradėjo vyrus šaukti į armiją. O kas norėjo į ją eiti, kai vyko karas? Niekas nenorėjo mirti. Visi vyrai pradėjo slapstytis: nevaikščiojo į miestelį, nesirodė kaimynams. Daugiausia slapstėsi savo namuose: po grindimis, tvartuose ar daržinėse įsirengę slėptuves. Pamatę ateinant nepažįstamą, lįsdavo į jas. Taip slinko pilnos nerimo naktys ir dienos. Ir štai atėjo 1945 m. sausio 6-oji (jei gerai prisimenu), rodos, buvo sekmadienis. Tėvai ir vyresnės seserys išėjo į bažnyčią, o aš su trimis jaunesnėmis sesutėmis

buvau likęs namuose. Buvo pietų metas, ir aš nuėjau į klojimą su doklu atnešti pašaro gyvuliams. Prisidėjau doklą šiaudų ir, užsimetęs ant pečių, išėjau iš klojimo. Žiūriu - ateina kareivių būrys į kiemą, kiti jau vaikšto po kaimynų Barkauskų ir Laurinavičių kiemus. Tuojau prišoko prie manęs 3 kareiviai, iškratė viduryje kiemo doklą su šiaudais, kišenes, patapšnojo per krūtinę, šlaunis, kažko ieškodami, bet aš nieko neturėjau. Liepė eiti į namą. Vienas kareivis su automatu ėjo priekyje, o du su durtuvais, įremtais man į pakinklius, iš paskos. Kambaryje tebuvo 3 sesutės. Kareiviai apžiūrėjo visas pakampes, bet nieko daugiau nebuvo. Jie kažko klausė, bet aš rusiškai dar mažai mokėjau, ir vis kartojo: “Bandit, skolko tebe let?”. Atsakiau: “Piatnacat”, bet jie purto galvas ir sako: “Vrioš!”. Pasitarę tarpusavyje išsivarė mane lauk. Vėl vienas kareivis ėjo priekyje, du - iš paskos. Nusivedė pas Laurinavičius į kiemą. Ten irgi keli kareiviai naršė namus. Privedė mane prie Laurinavičiaus ir paklausė, kiek man metų. Tas gerai mokėjo rusiškai ir greitai atsakė: “Piatnacat”, dar kažką jiems paaiškindamas. Kareiviai privedė mane prie vyresniojo ir kažką pasakė. Tas liepė man pasakyti, kur banditai, tai tada mane paleisią. Bet aš kartojau: “Nežinau, nemačiau”. Tada vyresnysis kažką suburbėjo kareiviams, ir tie mane paleido, liepė eiti namo. Patys liko pas Laurinavičius.

Po kelių valandų išgirdome šaudant, o dar vėliau pamatėme, kad gatve kareivių būrys varosi surištomis už nugaros rankomis Laurinavičių sūnų Česlovą, jų berną Šalūgą ir Saltoną iš Bažavalės kaimo. Tą pačią dieną išsivedė ir kito kaimyno, Barkausko, 4 sūnus: Kazį, Zenoną, Vytautą ir Mečislovą. Mečys buvo gimęs 1927 m, ir karo prievolė jo nelietė, bet vyresnis brolis Antanas buvo išėjęs į Didžiulių kaimą, tai kareiviai palaikė jį Antanu. Visus 4 brolius išsivedė ir ant vieškelio sušaudė.

Kitos dienos rytas buvo dar baisesnis: vos prašvito, žiūrim - dega kaimynų Barkauskų tvartas ir daržinė. Kaime pilna kareivių, jie naršo po trobas, tvartus, daržines, svirnus. Vienas kareivis, atėjęs ties mūsų kiemo varteliais, į Laurinavičių sodą nusviedė 3 granatas, pats atsiguldamas už medžio. Mūsų trobos net 3 langų stiklai išbyrėjo. Barkauskų sodybos pusėje irgi pasigirdo keli sprogimai. Tėvo paklaustas kareivis atsakė, kad sproginėjo banditų granatos. Vėliau Barkauskai pasakojo, kad kareiviai patys į ugnį mėtė granatas. Gal reikėjo kažkuo žmogžudystes pateisinti, atseit štai kokie Barkauskai buvo banditai, kiek turėjo ginklų, bombų, granatų!

Kiek sielvarto patyrė Barkauskai, netekę 4 sūnų, kurių net palaidoti kaip žmonių negalėjo! Tik vėliau žmonės pradėjo šnekėti, kad juos, kaip ir daugelį kitų tą žiemą nužudytųjų, suvertė į iškastas dvi duobes pušynėlio raiste. Kiek jų ten guli, žinomų ir bevardžių? Kai nužudė Barkauskų sūnus, išsivarė Laurinavičių vyrus, kaime vis dažniau ėmė rodytis vadinamieji “istrebiteliai”, kiti valdžios aktyvistai, kurie žiūrėjo, kaip mokami mokesčiai, atliekamos prievolės. Grūdų ir pieno prievoles didino ne kas metai, o kas mėnuo. Dar nepradėjus kulti, liepdavo grūdus vežti valstybei. Ypač mėgdavo organizuoti “raudonąsias gurguoles”: suvarydavo žmones su vežimais ir grūdais, ant pirmo vežimo šalia šeimininko pasodindavo muzikantą su armonika, stribai susėsdavo ant galinių vežimų, ir gurguolė pajudėdavo miestelio link. O kiek tokių ašaromis aplaistytų gurguolių būta! Ypač įsimintini 1947 metai. Grūdų dvi prievolės jau atiduotos, mokesčiai, triskart padidinti, sumokėti ir vėl pranešimas - pristatyti 800 kg grūdų papildomai. O iš kur jų paimsi, jei klėtis kaip iššluota, tėra keli centneriai rugių duonai. Ir miežių mišinio ir vikių telikę tik pavasario sėjai. Neduodam Tėvą pašaukė pas Ariogalos valsčiaus pirmininką Rainį pasiaiškinti. Jo kalba trumpa: “Neatidavei - daboklėn”. Taip tėvas ir negrįžo tąsyk į namus. Jį iš Ariogalos išgrūdo į Kėdainių kalėjimą. Mama eina į Ariogalą pas pirmininką Rainį prašyti, kad tėvą paleistų. Tas į kalbas nesileidžia: “Atiduok grūdus valstybei, tada žiūrėsim”. Išvežėm paskutinius 3 maišus rugių, miežių ir mišinio, paliktų sėklai. Vikių nepriėmė. Nunešiau į valsčių pirmininkui kvitus vėlai vakare, tas pažiūrėjo, užrašė. Klausiu, kada paleis tėtį, tas atsakė - pažiūrėsim Ir tas pažiūrėjimas tęsėsi kelis mėnesius. Tėtis vis dėlto parėjo, labai sublogęs, utėlių apsėstas, vos stovintis ant kojų.

Duona baigėsi, o iš ko ją kepsi? Miltų nebuvo. Bandėme malti vikius rankinėmis girnomis, bet iš jų išvirta košė buvo labai karti. Tada pamėginome juos išvirti, nupilti vandenį, išdžiovinti ir tik tada malti. Miltai jau nebuvo tokie kartūs, ir iš jų kepėm ant krosnies ketlentės blynelius, kuriuos jau buvo galima praryti. Taip maitinomės 2-3 mėnesius. Baigiau jau šeštą klasę. Per atostogas pjoviau ir vežiau šieną, javus.

1947 m. pavasarį išvežė į Sibirą kaimynus Laurinavičius ir Barkauskus. Su Laurinavičių dukra Antanina mokėmės vienoje klasėje. Pamatęs, kad juos ruošiasi vežti, nuėjau pas Laurinavičius neva atsiimti knygų. Stribai keli stebėjo ir mažai davė kalbėti, bet knygose,

kurias man padavė Antanina, buvo įkištas raštelis, kuriame ji atsisveikino su buvusiais klasės draugais, su brangiais mokytojais. Tą raštelį kitą dieną perskaičiau klasėje. Tą didžiulę skriaudą, tą didžiulę neteisybę visi tyliai ir ilgai jautėme savo širdyse. Beveik kiekvienoje klasėje liko po keletą tuščių vietų. Ir kiekvieną kankino mintis: kieno dabar eilė? Ir mokytojai, ir mes, mokiniai, tapome rimtesni, tarsi keliais metais vyresni. Prabudo savisaugos instinktas. Daug naktų nenakvojome namuose. Malkinės, daržinės, palėpės mus glaudė nuo šalčio ir vėjo. Ir ten "pailsėję", kartais nei valgę, nei gėrę vėl ėjome į klasę ir mokėmės.

1947 m sausio mėn. staiga paskelbė gyventojų surašymą. Ir visus mus, aukštesniųjų klasių mokinius, mobilizavo tam darbui. Net namiškiams nedavė pranešti, kur mus išvežė. Mane išvežė į Paliepių apylinkes surašyti gyventojų. Tris dienas su stribų palyda vaikščiojau po tą apylinkę, surašinėdamas žmones. Pavargau pats, bet pamačiau, kad mano vargas - tai tik lašelis prieš visą vargo okeaną. Kiek vyrų, tėvų, sūnų jau buvo išžudyta, kiek buvo kalėjimuose, lageriuose, net motinos bijojo pasakyti tiesą, kur jų vaikai.

Atėjo 1947 metų ruduo. Aš jau mokiausi septintoje klasėje. Mokyklos direktorius buvo prašęs tėčio parvežti malkų. Nueinu į lauką parvesti arklių, o jų nėra, tik paliktos grandinės, kuriomis buvo pririšti. Pamaniau, jog nutrūko, bet kodėl grandinės neištemptos, kodėl atrištos. Taigi arkliai pavogti. Tai buvo didžiausia bėda, kokia tik galėjo būti ūkininkui. Vėliau dar dvi poras arklių iš kaimo pavogė.

Valdžia jau buvo pradėjusi kalbėti apie kolūkių organizavimo vajų, bet niekas į juos nesiskubino įsirašyti. Dabar man atrodo, kad arklių vagystės vyko su valdžios žinia, nes juk reikėjo sužlugdyti ūkininkus, palaužti jų užsispyrimą, nes be arklių nesuarsi laukų, nepasėsi javų.
O iš ko tada prievoles atiduosi? Ir vėl belieka pasirinkimas: arba kalėjimas, arba kolchozas. Ir visi, atitolindami mirties valandą, rinkosi antrąjį variantą.

Išaušta gražus 1949 metų pavasaris: tirpsta sniegas, Dubysa neša ledus, tarsi apsivalo nuo visokios bjaurasties. Mes jau paskutinėje - aštuntojoje - klasėje. Taigi pirmieji šios gimnazijos abiturientai. Lyg ir džiaugiamės tuo. Bet štai: naujas vežimas. Ateina du stribai į klasę ir išsiveda Danutę Digrytę. Anksčiau veždavo tyliai: prieš naktį apstodavo sodybą ir vos praaušus liepdavo per 1-2 val. pasiruošti kelionei. Matyt, Danutės tą naktį nebuvo namuose, tai jie, suėmę motiną, atėjo į gimnaziją ieškoti dukters.

Vėl skaudi netektis. Vėl nežinios pilnos dienos ir naktys. Ir už ką? Kiti likome toliau gyventi savo krašte, jeigu tą gyvenimą buvo galima pavadinti gyvenimu. Mokėmės, kiek galėjome, nes reikėjo nepadaryti gėdos gimnazijai, tėvams, Ariogalai, Dubysai. Juk buvome pirmoji laida ir vaikystę praleidome laisvoj Lietuvoj, auklėjami pagal tėvų ir senelių papročius: mokėjom poterius ir dešimt Dievo įsakymų, lankėm bažnyčią ir žinojom, kad viską reikia padaryti gerai. Todėl bendras klasės pažangumo vidurkis buvo 4,53. Kažin ar kitai kuriai išleidžiamajai klasei pavyko tokį pasiekti.

Mes dar žinojom, kad turim tik vieną motiną, tik vieną tėvynę - Lietuvą. Už tai mus persekiojo, gąsdino, viliojo, bet niekas atėjūnų pažadais nepatikėjo ir į komjaunimą neįstojo. Už tai pirmūnai negavo medalių, kitiems grasino, jog nepriimsią į aukštąsias mokyklas.

Atėjo ir 1949 m. birželio 29 d. - paskutinis abitūros egzaminas. Chemija. Išlaikėme sėkmingai visi. Ir štai atestatas rankose, atsisveikinimo vakaras su miela mokykla, su Čėkuvos dvaru, kuriame praleista tiek malonių ir nemalonių akimirkų.

Bet džiaugsmą greitai nustelbė susirūpinimas: kuo būti? Nuvažiavau į Raseinių švietimo skyrių dėl pedagoginio darbo, padaviau pareiškimą. Apie sprendimus žadėjo pranešti raštu. Parvažiuoju namo ir laukiu. Laikas greitai skuba. Netrukus ir rugpjūčio pirmoji - egzaminų į aukštąsias mokyklas pradžia. Sutinku Ariogaloje klasės draugus: Algį B., Celestiną A ir Juozą R Jie sakosi buvę Vilniuje, padavę pareiškimus į Pedagoginį institutą ir paragino mane su jais važiuoti laikyti stojamųjų egzaminų ir kartu nuvežti pareiškimą. Nuvažiavom. Bepigu jiems - dokumentai jau dekanatuose, o aš nežinau, ar priims dokumentus, ar išlaikysiu stojamuosius egzaminus. Parašau pareiškimą, kad priimtų į Geografijos fakultetą, nors konkursas nemažas - beveik trys į vieną vietą, bet dokumentus priėmė ir leido laikyti stojamuosius egzaminus. Labiausiai bijojau lietuvių kalbos egzamino raštu ir žodžiu, nes kalbos gimnazijoje man nelabai sekėsi. Atestate lotynų, vokiečių, rusų ir lietuvių kalbų mokėjimas buvo įvertintas tik "patenkinamai".

Parašiau duotą temą. Rytojaus dieną laukė egzaminai žodžiu ir turėjo pranešti rašomojo pažymį. Dėstytojas Auryla ilgai mane klausinėjo ir atsakymą įvertino "gerai", kartu pranešdamas, kad mano rašinys parašytas geriausiai iš visos grupės ir įvertintas penketu. Nepatikėjau - tai buvo mano pirmasis penketas už lietuvių kalbos rašinį. Kitus egzaminus - geografijos, istorijos, matematikos - išlaikiau "labai

gerai". Laukiau mandatinės komisijos. Antros dienos pavakaryje randame skelbimą su priimtųjų į institutą sąrašu, kuriame buvo mano pavardė. Labai nudžiugau, kad priimtas, bet kur gyventi? Bendrabučio nežadėjo. Važiuoju namo. Parvažiavęs radau laišką iš Raseinių švietimo skyriaus, kad skiriamas mokytoju į Pramedžiavos progimnaziją. Maloniai atsiprašiau ir išvažiavau į Vilnių studijuoti. Apsistojau studentų bendrabučio koridoriuje, o tokių kaip aš dar buvo keli. Naktį miegame ant pliko teniso stalo, sėdime paskaitose, po paskaitų einame per gyventojus, prašydami priimti gyventi, bet niekas studentų nenorėjo priimti. Kasdien 4-6 val. praleisdavau beieškodamas kambario, bet jo gauti nepavyko. Atėjo spalio šventės. Nunešiau dekanui pareiškimą, kad leistų parvažiuoti namo po demonstracijos, ir pasakiau, jog greičiausiai teksią mesti studijas, nes neturįs kur gyventi. Jis patarė studijų nemesti, prižadėjo pakalbėti su instituto rektoriumi dėl bendrabučio.

Grįžęs gavau bendrabutį. Jau turėjau savo lovą, savo kampą. Taigi tapau visateisiu studentu. Nereikėjo vaikščioti po miestą ir ieškoti kambario, galėjau tą laiką skirti studijoms, sportui. Greitai prabėgo I semestras, atėjo egzaminų ir įskaitų metas. Gerai padirbėjau ir išlaikiau sesiją penketais. Gavau 25% padidintą stipendiją - 250 rb. Tie 50 rb gyvenant iš stipendijos jau daug ką reiškė: už juos galėjau nusipirkti 16 kilogramų "spaliukų" duonos arba sąsiuvinių bei kitų reikalingų daiktų.

Pirmąjį kursą irgi baigiau labai gerai. Praktiką atlikau Vilniaus apylinkėse. Vaikščiojome visas kursas su dekanu Stabužiu. Jis parodė kitame Neries krante tuščią vietą, kur stovėsią nauji Pedagoginio instituto rūmai. Aplankėme Šeškinės ozą - unikalų gamtos kūrinį - ir kitas Vilniaus apylinkės vietas. Daug įdomybių papasakojo šis dekanas, vedžiodamas po Vilnių.

Prabėgo vėl metai. Sėkmingai baigiau ir antrajį kursą. Vėl gavau padidintą stipendiją. Visas kursas išvažiavome atlikti praktikos į Krymą. Ten aš buvau jau nebe naujokas. Galėjau kai ką papasakoti ir parodyti ir kursiokams.

Trečiajame kurse atsirado daugiau specialybės disciplinų, nes bendrosios buvo jau išeitos. Mokyklinę praktiką atlikome Salomėjos Nėries vidurinėje mokykloje. Ji taip pat buvo įvertinta labai gerai. Bet buvo liūdna - namuose labai sunkiai sirgo mama. O institute kas ketvirtį ir dažniau šaukdavo į kadrų skyrių pas viršininką Galinį. Ten sėdėdavo

kažkokie nepažįstami vyrai, ir jie liepdavo čia pat parašyti autobiografiją. Jie perskaitydavo ir sakydavo: “Aną kartą kitaip rašei”. Iš pradžių nesusigaudžiau, kam gi reikia tiek tų autobiografijų. Aš jas jau kaip “Tėve mūsų” žodis žodin atkartoju. Pamažu pradėjau suprasti, kad tai “dėdės” iš saugumo ir jiems reikia pasikasti po mano “pamatais”.

Kaip elgtis, kur dingti, kaip gyventi? Nei dieną, nei naktį neradau atsako. Atėjo gruodis, tuoj šv. Kalėdos. Ir štai netikėtai gaunu telegramą - mirė mama. Rašau pareiškimą dekanui, kad išleistų ne Kalėdoms, o palaidoti mamą.

Grįžtu į institutą, nes tuoj prasidės sesija. Širdyje liūdesys, skausmas ir nežinia. Nespėjau tvirtai pasirengti egzaminams, bet Dievas neapleidžia, ir egzaminus vėl išlaikiau penketais. Vėl viskas aprimo. Išaušo pavasaris. Kovo pabaigoje vyko rinkimai į LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Kvailiojo visi. Jau 6 val. ryto visose apylinkėse turėjome dalyvauti su koncertine programa. Atsimenu, kaip Simas Besigirskas, Istorijos fakulteto studentas, 5 val. balsuoti nesikėlė - sakė nueisiąs vėliau, nes jokioj saviveikloj nedalyvaująs ir jam nesą jokio reikalo keltis vidurnaktį, be to, balsavimas trunkąs iki 22 val. Nenujautė vargšelis, kuo tai gali baigtis. Po dviejų savaičių pradėjo jį kviesti į saugumą. Prieš gegužės šventes pašauktas atvykti iš ten daugiau jau nebegrįžo. Ir to pakako suimti ir sudaryti bylą. Kiek jis gavo metelių, nežinau, bet tikriausiai ne mažiau kaip dešimt. Instituto rektorius Ročka savo įsakymu Istorijos fakulteto III kurso studentą Simą Besigirską išbraukė iš studentų sąrašų dėl paskaitų nelankymo.

Trys kursai jau baigti. Dar metai ir gaunu diplomą. Kaip pirmūną dekanas norėjo siųsti į aspirantūrą Leningrade. Lyg ir sutarėme. Tačiau širdis, lyg kažką nujausdama, vis dvejojo: ar pavyks užbaigti institutą? Ar akyli idėjos saugotojai ir liaudies laimės kūrėjai saugumiečiai neįžiūrėjo manyje liaudies priešo? Juk, anot tėvelio Stalino, kuo toliau eisime į komunizmą, tuo labiau stiprės klasių kova, vadinasi, ir liaudies priešų vis daugiau atsiras.

Vasaros atostogos prabėgo tėviškėje. Dirbau kolūkyje, padėjau namuose. Ir štai reikia išvažiuoti į mokslą. Kai tėtis ir sesutės išleisdamos paklausė, kada aš vėl parvažiuosiu, mechaniškai atsakiau: “Nežinau!” Nors visada atsakydavau konkrečiai ir būtinai parvažiuodavau.

Ir eidamas į plentą, ir važiuodamas mąsčiau, kodėl man išsprūdo tas “nežinau”, kodėl aš taip pasakiau ir ką tai galėtų reikšti. Tik

praėjus porai mėnesių supratau, kad tai buvo likimo ištartas žodis mano lūpomis.

Institute viskas bėgo lyg savo vaga. Tik kadrų skyrių dažniau lankė dėdulės iš įtartinų įstaigų. Išgirdau, kad dingo C. Ajauskas iš Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto, o vėliau - ir A Bitvinskas irgi iš to paties fakulteto. Jis man pasakė, kad suimtas J. Pėtkevičius, Universiteto Teisės fakulteto studentas, taip pat Kauno politechnikos instituto ir Veterinarijos akademijos studentai, priklausę VDS. Daugumas suimtųjų buvo mano klasiokai, Ariogalos gimnazijos pirmosios laidos abiturientai.

Nieko, kas galėtų sukelti įtarimo, prie savęs ir bute nelaikiau. Rodos, ir areštuotieji draugai nieko mano ranka rašyto neturėjo. Bet tai buvo menka paguoda. Dienos ir naktys slinko kankinamai lėtai. Dar ruseno vilties kibirkštėlė, dar sklandė žydra neįgyvendintų svajonių paukštė, dar tikėjau, kad įvyks stebuklas ir baisioji nelaimė aplenks mane.

Baigiau savo mokyklinę praktiką. Spalio 31 d. dar dvi merginos turėjo pamokas Salomėjos Nėries vidurinėje mokykloje. Pirmoji pamoka baigėsi, suėjom į mokytojų kambarį, o po pertraukos dar turėjo būti kitos kursiokės pamoka. Ir štai per tą pertrauką ateina A Sausanavičius (jis dirbo kadrų skyriuje ar šiaip buvo šnipelis) ir sako, kad mane kažkas kviečiąs išeiti į kiemą. Supratau, kad jau viskas baigta. Norėjau palikti pinigus, kurių turėjau apie 430 rb, ir studijų knygelę J. Dubinskaitei, kursiokei, kad ši perduotų mano namiškiams, bet dingtelėjo mintis, jog tuo galiu ją pražudyti. Apžvelgiau visus, nulenkiau galvą atsisveikindamas ir išėjau į savo Golgotą. Kieme stovėjo “viliukas”, prie išėjimo laukė trys civiliškai apsirengę saugumiečiai. Liepė sėsti į mašiną ant užpakalinės sėdynės, du saugumiečiai atsisėdo man iš šonų, o trečias - prie vairuotojo. Mašina tuojau pradėjo važiuoti. Nuo priekinės sėdynės vyriškis, ir amžiumi ir, matyt, laipsniu vyresnis, paklausė, ar institute nėra daugiau studentų tokia pačia pavarde. Atsakiau, kad nežinau. Ir štai sustojome prie sunkių didžiulių saugumo kiemo durų. Vairuotojas papypsėjo, ir vartai tuoj atsivėrė. Įvažiavome į kiemą. Čia liepė išlipti ir vedė koridoriais ir laiptais, apkaustytais sunkiomis grotomis. Užvedė į trečią aukštą, į kambarį, kur sėdėjo keli uniformuoti vyrai. Prišokę du saugumiečiai iškratė kišenes, sudėjo visus rastus daiktus ant stalo prieš storą, pliką, rusiškai kalbantį dėdulę. Šis parodė prokuroro sankciją mane areštuoti. Kiti ištraukė kelnių diržą, išpjaustė iš visų rūbų metalines sagas, liepė

nusiauti batus ir juos palankstė. Matyt, ten pade dėl stiprumo buvo įdėtos metalinės plokštelės, tai atardė padą ir jas išėmė. Taigi batai jau visiškai niekam netiko. Storasis dėdulė apibėrė klausimais: kur paslėpti ginklai? kur banditai? kur štabas? kur rašomosios mašinėlės? kur pogrindinė spaustuvė? kokią pogrindinę literatūrą leidžiame? Aš vis atsakydavau: "Nežinau, nemačiau, negirdėjau". Toks mano atsakymas juos siutino. Jie visaip gąsdino ir liepė prisipažinti: "Ne chočeš govorit - zastavim. My takich znajem. Naši rebiata kak porabotajut, vo vsiom priznaješsia". O ką aš galėjau prisipažinti, kad nežinojau, kuo kaltinamas ir kas jiems jau žinoma.

Surašė kratos protokolą ir pažymėjo, kokius daiktus atėmė. Turėjau 429 rb su kapeikomis, studijų knygelę, piniginę. Piniginėje "dėdulė" surado parkerinę plunksną, kurią buvau vakar turguje nusipirkęs. Tą plunksną pamiklinęs, tuoj įsikišo į savo parkerį. Dieve, pagalvojau, kaip tokiems aukštiems pareigūnams pravertė ir mano plunksna, už kurią aš buvau sumokėjęs 2 rb.

Prabėgo kelios valandos. Sutemo. Ar jiems baigėsi darbo laikas, ar nusibodo su manim vargti, kad liepė išvesti mane. Du kariškiai nuvedė į požemį. Visur tik grotos, geležimi apkaltos durys su akutėmis, didžiausiomis spynomis ir štangomis. Atvedė prie 43-osios kameros, liepė nusisukti į sieną ir, ją atrakinę, įgrūdo mane. Kameroje nuogai išrengė, kiekvieną siūlę iščiupinėjo, išlankstė. Viduje tebuvo tik gultai ir "parašė". Liepė kelis kartus pritūpti, išsižioti, apžiūrėjo, ar ko nors neįsidėjęs į burną. Baigę kratą, užrakino duris, apie 22 val. atrakino, įmetė čiužinį, antklodę ir liepė gultis galva į duris. Prižiūrėtojui išėjus, aš pasitiesiau čiužinį, nusimečiau švarką ir atsiguliau. Šviesą išjungti neįmanoma, nes kameroje nebuvo jungtuko. Matyt, šitaip specialiai įtaisyta, kad prižiūrėtojas galėtų visą laiką matyti, kas dedasi kameroje. Palubėje kabėjo lemputė (gal 15, 20 vatų), irgi grotuota. Prabėgo gal pusvalandis, bet miegas neėmė. Širdis krūtinėje daužėsi tarsi paukštelis, uždarytas į narvą, kraujas į smilkinius taip mušė, kad, rodos, plyš širdis. Išgirdau prižiūrėtojų žingsnius koridoriuje. Prasivėrė langelis ir pasigirdo komanda: "Podjom. Poidiom k sledovateliu". Kol apsirengiau, prižiūrėtojas atrakino spyną ir atidarė duris. Liepė laikyti rankas už nugaros. Vienas prižiūrėtojas ėjo priekyje, kitas - iš paskos ir vedė aukštyn. Pirmajame aukšte įvedė į kabinetą, kuriame sėdėjo kapitonas. Jis įsakė sėstis kampe ant kėdės, prisistatė, jog būsiąs tardytojas, pavarde Bogatovas, ir liepė atvedu-

siems mane prižiūrėtojams išeiti. Tie išėjo, bet visur aplinkui buvo girdėti žingsniai ir visoks šurmulys.

Taip prasidėjo pirmasis naktinis pokalbis su tardytoju. Jis neskubėdamas užrašė pateiktus man klausimus ir mano atsakymus, bet užrašė tik tai, kas jam naudinga. Ir liepė prisipažinti, kokiai antitarybinei organizacijai priklausau, kokį postą joje užimu. Aš kartojau, kad nieko apie tai nežinau, o jis juokėsi, sakė įrodysiąs mano kaltumą. Per naktį prirašė kelių lapų protokolą, baigdamas darbą perskaitė ir liepė kiekvieno lapo apačioje pasirašyti. Pasirašiau kelis kartus. Jis, matyt, nuspaudė kokį slaptą mygtuką, kad tuoj atsidarė durys ir jose išdygo du kariškiai, ir įsakė nuvesti mane į kamerą. Tie atvedė ir liepė gultis. Aš atsiguliau ir nespėjau net sušilti, kai pasigirdo komanda “podjom”. Pašokau nuo gultų, apsirengiau, suvyniojau čiužinį ir antklodę, padėjau gultų gale. Prasidėjo rytinė ruoša. Pusryčiams per mažą durų langelį - “kormušką” - gavau gabalėlį duonos (apie 200 g), puodelį šilto vandens ir 9 gramus cukraus. Smulkų cukrų išpilstydavo į aliuminius puodukus, normuodavo su antpirščiu. Jei kada dalydavo gabalinį, tai gabalėlį nuo jo nulauždavo, nes esą visas gabalėlis sveriąs 10 gramų.

Štai jau davė pirmuosius valdiškus pusryčius, matyt, jau laiko mane nuolatiniu šių rūmų gyventoju. Pavalgius susirinko puodelius, atnešė puskibirį vandens, skudurą ir įsakė išplauti grindis. Išploviau. Laikas slinko pašėlusiai lėtai. Langelis įtaisytas palubėje, apkaltas grotomis ir nudažytas baltai. Jis tiesiai prieš Lenino aikštę. Kai kada girdėti praeivių žingsniai ir vienas kitas kalbos žodis. Kiek čia tų kamerų ir kiek tokių kaip aš čia laukiam teismo dienos? Aišku, kad aš čia ne vienas, kad tokių čia - šimtai.

Pietums gavau duonos gabalėlį (apie 250-300 g) ir sriubos, vadinamos kopūstiene, samtelį. Bet tai tik buvo drumstas virintas vanduo su 2-3 kopūstų gabalėliais. Ir visiškai be riebalų. Gavau dar šaukštą košės, paskanintą 5-7 g aliejaus. Vakarienei - šilto vandens, duonos gabalėlį (150 g), ir tai buvo viskas.

Pirmąsias dienas visai valgyti nesinori, atrodo, kad to maisto gana, bet po 2-3 savaičių, po kelių mėnesių organizmo atsargos išsenka, tada tik ir galvoji apie duonos plutą ar ką nors kitą.

Pirmoji kalinimo diena atrodo neapsakomai ilga, tačiau kas turi pradžią, turi ir pabaigą. Atėjo antroji nevilties ir skausmo diena. Vėl vakaras, vėl komanda “otboj”, vėl po gero pusvalandžio sužvanga rak-

tai, sugirgžda durys ir liepia eiti pas tardytoją. Vėl vienas žingsniuoja priekyje, kitas - iš paskos. Kabinete sėdi tas pats tardytojas Bogatovas ir dar pora kitų tardytojų ar kitokių padėjėjų, o gal šiaip viršininkų. Atvedę prižiūrėtojai išeina, o tardytojas neskubėdamas išsiima kelis lapus popieriaus, pasklaido segtuve surinktus popierius, pasitaria kažką tyliai su esančiais vyrais, kurie netrukus išeina į kitą patalpą, ir pradeda tardymą.

Ir vėl pasipylė klausimai: kur ginklai? kur banditų štabas? kur spaustuvė? kokią antitarybinę literatūrą leidžiame? kokias pogrindines organizacijas žinau? kokiose dalyvavau? Aš atsakau, kad jokių ginklų neturiu ir nežinau, kas jų turi, kad nežinau, kur tie banditai yra, kad nežinau, nei kaip jie atrodo, nes nė vieno nesu sutikęs, nė apie jų štabą, spaustuvę ar pogrindinę literatūrą nieko negirdėjau, nieko nežinau. Tardytojas nepatenkintas, nervinasi, rėkia, grasina. Prirašo kelis lapus apklausos protokolo, perskaito ir liepia išvesti į kamerą. Ir vėl prižiūrėtojas liepia gultis, bet vos tik atsigulu, po kelių minučių pasigirsta komanda “podjom”. Vėl žvanga raktai, vėl girgžda atrakinamos spynos, vėl bilda štangos ir tas tęsiasi gerą pusvalandį, kol pagaliau prieina prie mano kameros durų. Nuveda į tualetą, ten apsiprausiu, ištuštinu “parašę” ir parveda atgal į kamerą. Po kiek laiko - pusryčiai, vėl ta pati duonos norma, toks pat puodelis šilto vandens, 9 g cukraus. Po pusryčių atiduodami indai, plaunama kamera, laukiama pietų. Ir vėl vienatvė su savo klausimais: kas bus toliau? kas praneš namiškiams, kad aš čia?

Praeina ir trečioji diena. Po komandos “gultis” vėl skamba komanda ruoštis pas tardytoją. Tas vėl kamuos visą naktį, vėl neleis nė minutės užmigti.

Klausimai beveik tie patys, tik kitaip, kita eile pateikiami. Jau daugiau akcentuojama, kokiai pogrindinei organizacijai priklausiau, kokias pareigas ėjau. Aš viską neigiu, bet tardytojas sako įrodysiąs mano kaltę. Baigęs trečiąjį naktinį tardymą, tardytojas pateikia apmąstymą: ką aš žinau apie VDS?

Vėl parveda į kamerą. Atsigulu, bet mintys neduoda sumerkti akių - jau klausiama apie VDS... Bet tas mintis nutraukia komanda “keltis”. Vėl tas pats rytinis ritualas. Vėl pusryčiai, vėl kameros plovimas, vėl lėtas laiko slinkimas, vėl tokie pat pietūs. Po pietų, praėjus kiek laiko, išveda kitur. O kur - nenutuokiu. Įvedė į kažkokį kambarį, liepė nusirengti nuogai. Čia nukirpo plikai plaukus ir nuskuto plaukuotas

kūno vietas. Davė mažą ūkiško muilo gabalėlį ir, įstūmę į dušą, liepė nusimaudyti. Atlikau tą procedūrą liūdnas, nes buvo gaila plaukų, o ir vilčiai išeiti iš čia tariau “sudie”.

Apsiprausus į 43-ąją kamerą negrąžino, o įleido į 37-ąją. Kamera didesnė - apie 5 m ilgio ir 3-3,5 m pločio. Joje buvo 4 gultai. Langelis palubėje jau ne į Lenino aikštę, o į vakarinę pusę, taip pat apkaltas grotomis ir baltai nudažytas, bet truputį pravertas, kad taip pelėsiais nedvoktų. Lemputė palubėje skleidė blankią šviesą, matyt, 15 vatų. Už lango kaskart sukaukšėdavo sargo žingsniai. Gatvė čia toliau - už tujų tvoros, sargui yra kur vaikščioti, ir pašalinių akis nepastebi. Išmatuoju kamerą: nuo durų iki sienos - 7 nedideli žingsneliai. Vaikštau, kad neužmigčiau, nes atsisėsti ant lentų baisu, nes klaikiai norisi miego, o kai užmigsi, tuoj būsi apdovanotas karceriu. Kameroje nieko nėra, tik aš vienas. Nėra su kuo žodeliu pasikeisti, tik girdi, kaip krūtinėj daužosi nerami širdis, kaip nuo minčių ūžia galva kaip bičių avilys.

Prabėgo ir ketvirtoji diena. Jau ir vienatvė ima bauginti: ji darosi slogi, sunki, nepakeliama...

Po komandos “otboj” virstu ant gultų su viltimi, kad gausiu nors kelias minutes užmigti. Bet kur tau! Tuoj išgirstu prižiūrėtojo žingsnius, raktų skambesį, atrakinamų durų girgždesį ir komandą: “Bystro k sledovateliu”.

Atveda pas tardytoją, tas ilgiausiai krapštosi po stalčius, dėlioja popierius ir iš padilbų vis žvilgčioja į mane. Padaro pirštų ir rankų atspaudus, nufotografuoja iš priekio ir iš šono. Matau, kad rengia man “komunizmo kūrėjo” dokumentus - taigi reikės pasisvečiuoti pas rudąsias ar baltąsias meškas.

Tardytojo klausimai jau konkretesni. Ką pažįstu iš VDS organizacijos? Kas jos vadas? Kur archyvai? Aš viską neigiu, sakau, kad apie tokią organizaciją negirdėjau, joje nedalyvavau ir nieko iš jos narių nepažįstu, apie jokius archyvus nieko nežinau. Taip bėga ketvirtoji naktis be miego. Vėl parveda į kamerą, vėl liepia keltis. Štai jau keturios paros, kai nė minutės nemiegota. Jau galvoje mintys pradeda su sapnais pintis. Po rytinės ruošos, pusryčių ir kameros plovimo apie 11 val. išvarė į kiemą, į tokį mūrinį gardą, pasivaikščioti. Čia keliolika minučių kvėpavau tyru oru: lyg palengvėjo, galva prasiblaivė, nuslinko mieguistumas, bet tuoj pasidarė šalta, mat jau buvo lapkričio 4-oji su stipria šalna, ore lekiojo snaigės, o aš beveik basas. Batus supjaustė per kratą, kojinės prakiurusios...

Baigėsi tas 15 min. pasivaikščiojimas narve, virš kurio įtaisytu tilteli vaikščiojo ginkluotas sargybinis. Vėl parvarė į kamerą, likau vienas tarp keturių sienų su savo mintimis. Kuo viskas baigsis? Sudie, mieli namiškiai! Sudie, brangūs draugai! Sudie, gražios svajonės apie diplomą, aspirantūrą Leningrade. Mat dekanė L. Matvejeva kelis kartus kalbėjo, kad važiuočiau aspirantūron į Leningradą, kai tik gausiu diplomą, o jis turėjo būti su pagyrimu, nes mokiausi tik penketais.

Prižiūrėtojų žingsniai ir raktų skambesys vėl sugrąžino į juodą kasdienybę. Vėl pietūs, o po jų laikas dar lėčiau slenka. Labai norisi miego. Kad neužmigčiau, vaikštau išilgai po kamerą, bet organizmas ir čia randa išeitį: kol padarau tuos 7 žingsnelius, pamiegu, paskui, atsimušęs į sieną pabundu, apsisuku į kitą pusę ir vėl eidamas užmiegu... Taip prabėga dar viena diena. Ir vėl ateina naktis, vėl veda pas tardytoją. Kalba apie sueigas prie Dubysos, Kaune ir t.t. Kol tardytojas užrašo mano atsakymą, aš užsnūstu. Pamatęs, kad miegu, baisiai supyksta ir pradeda keikdamasis rėkti, kodėl neatsakau į klausimą. O ką aš galiu atsakyti, jei aš to klausimo negirdėjau. Tardytojas perskaito protokolą, kurį naktį prirašė, ir liepia pasirašyti kiekvieną lapą. Aš pasirašau, sakydamas, kad man jau vis vien, kaip jis užrašė arba suformulavo mano atsakymus. Atvestas į kamerą, dar spėjau sumerkti akis, kol pasigirsta komanda keltis. Ir vėl išaušta nauja diena, pilna nežinios, kančios, laukimo.

Po spalio švenčių vieną pavakarę į mano kamerą įgrūdo tokį pusamžį vyriškį. Pasisakė, kad buvo partizanų ryšininku. Jis labai domėjosi mano veikla. Aš įtariau, kad tai persirengęs stribas, čekistas, provokatorius, ir nieko nepasakojau apie save bei draugus. Mano įtarimas pasitvirtino, kai po trijų dienų jį po pietų iškvietė pas tardytoją ir atėjo į kamerą su mažu pirktiniu siuntinuku, kurį jam per tardytoją perdavusi sesuo. Tie keli pakeliai pirktinių sausainių ir keli paketėliai cigarečių buvo aiškus įrodymas, kad tai ne sesers atvežtas siuntinukas, nes nieko kaimiško jame nebuvo, be to, ir tardė jį dienomis, o mane - tik naktimis. Gerai, kad nuojauta neapgavo. Dar po savaitės į kamerą įgrūdo kareivį, tik be diržo ir antpečių. Jis sakėsi, kad jį pasodinę už tai, kad kažkokiam Dzūkijos partizanų būrio vadui padaręs antspaudą su Vyčio ženklu. Ar tą partizaną sugavę, ar kitaip kaip sužinoję, kad jį iš kariuomenės paėmę. Gal tiesa, gal ne - nežinau, bet jį kviesdavo tardyti jau irgi naktį.

Mano byla vis pūtėsi, storėjo. Akistata su Celestinu Ajausku ir su Algirdu Bitvinsku palaidojo visas viltis. Jie patvirtino, kad aš irgi buvau susitikime prie Dubysos ir Kaune. Čekistai jau turėjo pas Celestiną rastus mano rašinius, kuriuos aš ir pats buvau pamiršęs, nes tai buvo seniai, prieš 7-8 metus. Na ir kokia gali būti antitarybinė propaganda vaikiškai sueiliuotame posmelyje:

Eina stribas kūdas, kūdas,
Jo tarnyba šūdas, šūdas.
Strielbą pančiu pasirišęs,
Subinę šiaudais užkišęs.

“Jei jau taip apie liaudies gynėjus parašei, - sako tardytojas, - tai esi tėvynės išdavikas ir liaudies priešas, tave reikia teisti pagal Rusijos TFSR 1926 m baudžiamojo kodekso 58-la, 58-10 ir 58-11 straipsnius kaip tėvynės išdavikų gaujos narį, kuris organizuotai vykdė antitarybinę propagandą ir norėjo nuversti tarybų valdžią”.

Ką jau čia bepridėsi. Tardytojas padirbėjo atsakančiai, straipsniai visi gerai atliepia bylą.

Gruodžio viduryje tardytojas pranešė, jog byla baigta. Duoda pavartyti, paskaityti storą tomą. Bet jam perskaityti reikėtų kelių dienų. Liepė pasirašyti, kad su bylos medžiaga susipažinau. Bandžiau prieštarauti, jog per valandą ar dvi tai padaryti neįmanoma. Šis atšovė, kad jis su manim daugiau terliotis neturįs laiko. Žinau, kad gerai nebus. Žinau, kad kalėjime jau teks pabūti. Pasirašau, kad su bylos medžiaga susipažinau. Dabar gal iki teismo galėsiu nors kelias naktis pamiegoti?

Kameroje esame keturiese - dar įgrūdo žilą mokytoją nuo Sedos, tad nors buvo su kuo nuoširdesniu žodeliu persimesti. Apie “stukačių” ir jis tą patį manė kaip ir aš, ir mes jam į akis tai išklojom. Todėl išvestas vieną dieną neva tardyti į mūsų kamerą nebegrįžo.

Prabėgo savaitė su trupučiu. Ir štai 1952 m gruodžio 23 d. rytą išvedė mus -16 nelaimingųjų - į teismą. Susodinus į suolus 2 eilėmis, už kiekvieno nugaros pastatė po kareivį su šautuvu ir pliku durtuvu, o tarp mūsų padarė pusmetrio tarpą, kad negalėtume šnibždėtis. Nejučiomis žvilgsniu perbėgau pažįstamus veidus. Tai buvę mano draugai, klasiokai, Ariogalos gimnazijos pirmosios laidos abiturientai (5 nepažįstami, tarp kurių 2 merginos, lyg ir matytos Pedagoginiame institute, rodos, lituanistės). Trys vyriokai visai nematyti: tai studentai iš Kauno ir Vilniaus aukštųjų mokyklų. Visi mes buvome ketvirtakur-

siai, po metų jau būtume kai kurie turėję tarybinio aukštojo mokslo baigimo diplomus. Visi neapkentėme melo, tos mūsų parsidavėlių valdžios vykdomos istorijos ir kultūros paminklų naikinimo politikos. Juk be Sniečkaus įsakymo, be Paleckio pritarimo neišlėkė į orą Trys kryžiai, nenužengė nuo Katedros stogo statulos, nenulipo nuo cerkvės bokšto Jėzus Kristus, laikantis rankose žemės rutulį, ir dar daugybė kitų niekšybių tarybų valdžios dešimtmečiui pažymėti. Ir mes buvome tų niekšybių liudytojai. Pedagoginiame institute buvo toks direktoriaus pavaduotojas Aryskinas, vadinęs save pedagogikos mokslų kandidatu. Jis rašė raštus ir prašė Maskvos, kad leistų nugriauti Aušros vartus, nes studentai, vaikščiodami į bendrabutį, kad nereikėtų nusiimti kepurių, net ir žiemos metu jų nenešiojo.

Taigi prasidėjo teismas. Visi iš eilės turėjome papasakoti, kaip kenkėme tarybų valdžiai, kaip sukūrėme Vieningąją darbo sąjungą, kaip į ją įstojome, kaip į ją priimdavome naujus narius, kaip palaikėme ryšį su Kauno aukštųjų mokyklų vienminčiais ir t.t., ir t.t.

Man teko pasakoti apie savo veiklą ir atsakinėti į klausimus gruodžio 24-osios (Kūčių dienos) vakare. Buvo labai liūdna, bet liūdniausia buvo, kai teisėjas perskaitė iš Pedagoginio instituto atsiųstą charakteristiką, kad buvau veiklus studentas, aktyvus sportininkas ir labai gerai mokiausi. Tada prokuroras sviedė repliką: “Pritvorialsia, svoloč!” Taigi, jei nori, gali apsimesti taip, kad tau visi dėstytojai rašys tik penketus. Štai koks buvo mūsų teisėjų ir prokurorų protelis!

Teisme išgirdau ir man nepažįstamų studentų pavardes. Beje, teisėjas pranešė, kad nuo atsakomybės pasislėpė kažkoks Murauskas, bet lyg tarp kitko. Iš to supratome, kad jis ir buvo mūsų organizacijos išdavikas! Per keturias dienas apklausė visus, o 5-oji liko prokurorui, kuris siūlė aukščiausiąją bausmę. Laukėme nuosprendžio, tikėdami, jog bausmė kiekvienam bus skirtinga, nes kiekvieno ir nuveikta nevienodai. Deja, visus mus nuteisė 25 metams griežtojo režimo lagerių ir penkeriems metams be teisių su viso turto konfiskavimu. Toks nuosprendis mums sukėlė tik juoką, ir sargybiniai negalėjo mūsų nutildyti. Teismas baigėsi vėlai vakare. Į buvusias kameras mūsų jau nebeįleido, kad nepasakytume, po kiek nuteisė, o daiktus ir terbelę su maisto produktais radome išmestus už durų. Tuoj visus išvarė į kiemą, susodino po kelis į “juodąją varnelę” ir išvežė į Lukiškių kalėjimą. Mane įgrūdo į 326-ąją kamerą, kurioje sėdėjo keliolika vyrų, visi lietuviai,

visi gavę po 25 metus ir visi laukė bylų peržiūrėjimo Aukščiausiajame teisme.

Čia režimas buvo švelnesnis. Duodavo paskaityti knygų, buvo šaškės ir šachmatai. Užsidėję knygą ant krūtinės, kartais ir pamiegodavome. Žaisdami šachmatais, dažnai jų figūromis stuksendavome Morzės abėcėlę - šitaip palaikydavome ryšį su gretimomis kameromis. Šią abėcėlę kameroje mokėjo vienas senesnis kalinys. Jis turėjo išmokyti Morzės abėcėlę jaunesnį, patekusį į kamerą vėliau. Tam reikėdavo ruoštis iš anksto, nes ankstesnius kameros gyventojus išsiųsdavo į plačiąją tėvynę, o likę jaunesni, nemokėdami Morzės abėcėlės, galėjo nutraukti ryšius tarp gretimų kamerų. Gautą kokią žinią turėdavome perduoti kitiems. Į aukštesnius ir žemesnius aukštus žinias perdavinėjome šildymo sistemos vamzdžiais. Už tokį pasikalbėjimą griežtai bausdavo. Jei pamatydavo prižiūrėtojas pro “vilkelį”, kuris stuksena, to laukdavo 7 paros karcerio. Ten gaudavo tik duoną (300 g) ir vandenį.

Kartą prižiūrėtojas pagavo ir mane bestuksenantį. Nuo karcerio išsisukau, nes pakliuvau į etapą.

Lukiškėse išbuvome beveik 3 mėnesius. 1953 m. kovo mėn. pradžioje, rodos, 3-osios rytą, per ruošą pamatėme apsiverkusias moteris prižiūrėtojas, o kodėl, sužinoti nepavyko. Tik po kurio laiko iš gretimos kameros Algis Bitvinskas man išstukseno, kad mirė Stalinas. Pasakęs tai vyrams, perdaviau šią žinią į gretimą kamerą. Po kiek laiko jau visas kalėjimas žinojo, kad tėvelis Stalinas, didysis pasaulio tironas, pakratė kojas. Štai dėl ko prižiūrėtojai ir prižiūrėtojos taip ašarojo, dūsavo ir aimanavo, o mums įsižiebė nauja vilties kibirkštėlė. Prabėgo apie pora savaičių. Prižiūrėtojai tapo ne tokie priekabūs. Naktį iš kovo 16-osios į 17-ąją liepė mums pasiimti daiktus ir išvedė į kiemą. Ten jau stovėjo keliasdešimt likimo brolių, tarp jų Algis Bitvinskas, Tadas Jagelavičius, Jonas Kreimeris - mano bendrabyliai. Susodino į kelias “juodąsias varneles” ir išvežė į stotį. Čia sugrūdo mus į Stolypino vagoną, į jo grotuotas “kajutes”, kuriose galėjome tik pusiau gulomis sėdėti.

Po pusantros paros traukinys sustojo Maskvoje. Čia išlaipino, vėl sukišo į tokį pat transportą ir nuvežė į Maskvos skirstomąjį kalėjimą. Jo kameros didžiulės, tilpdavo po keliasdešimt kalinių. Mūsų bendrakeleivius išskirstė po kelias kameras, bet likusieji laikėmės savo kompanijos. Kameroje buvo tikras internacionalas: ukrainiečiai, kaukaziečiai, lietuviai, estai, baltarusiai ir kiti. Režimas nebuvo toks

griežtas, o maistas geresnis. Sriuba buvo panaši į sriubą: jei kopūstienė, tai gaudavai ir jų tirščių, jei makaronų sriuba, tai plaukiojo ir keletas makaronų. Kamerų langai užkalti taip, kad tik įeidavo šviesa, o nieko nesimatydavo. Čia išbuvome apie pusantros savaitės, ir vėl į etapą. Vėl vežė į rytus, bet niekas nesakė kur. Jau traukinys bilda kelios paros, pervažiuota Volga, Kazanė, artėjam prie Uralo. Sverdlovske mūsų vagoną pastumdė garvežys, nuošalioje atšakoje sustojo ir prasidėjo išlaipinimas. Vėl susodino į "juodąsias varneles" ir nuvežė į skirstomąjį kalėjimą. Čia pamačiau tris savo bendrabylius, vadinasi, mus, lietuvius, veža ta pačia kryptimi.

Sverdlovske išbuvome apie dvi savaites. Vėl gavom maisto davinį kelioms paroms, ir vėl naktį išvežė į stotį.

Po savaitės kelionės mūsų vagoną atkabino nuo traukinio, atsidūrėme Novosibirsko skirstomajame kalėjime. Jame kalinių daugybė, kameros, kad ir didžiulės, pilnut pilnutėlės - vos susirandi vietą atsisėsti ant grindų. Tvarka tokia pat kaip ir Sverdlovsko ar kituose skirstomuosiuose kalėjimuose. Čia irgi išbuvome apie dvi savaites ir vėl tolyn į rytus. Kur mus veža? Į Krasnojarską ar Abakaną?

Po kelių parų išlaipino Krasnojarske. Vėl nuvežė į skirstomąjį kalėjimą. Čia šiek tiek laisviau, buvo net laisvų gultų. Mat vienus išvežė toliau, o į jų vietą atvežė kitus. Vis dar keliaujame kartu keturi bendrabyliai: Algis, Tadas, Jonas ir aš, nors ir ne visada pakliūvame į tas pačias kameras.

Pavasaris jau atėjo ir į čia. Sužaliavo medžiai, bet oras dar šaltas, nors gegužės pabaiga. Krasnojarske ilgai nelaikė. Po kelių dienų vėl išvežė, ir vis tolyn į rytus. Jau pervažiuotas Jenisejus, didžioji upė, dalijanti Sibirą perpus. Negi mus nuveš prie Lenos, o ja - prie Laptevų jūros - baltųjų meškų karalijos? Gal ir teisybę sakė tardytojas: "Pojedeš k belym medvediam".

Jau pravažiuotas Kanskas, o ratai vis dunda, vis neša tolyn. Ir štai netikėtai sustoja garvežys, pastumdo vagonus tai į vienus, tai į kitus bėgius, paskui sustoja, atkabina mūsų vagoną ir suūkęs nudunda savo keliais. Čia mus išlaipina ir nuveža į skirstomąjį kalėjimą. Sužinojome, jog atsidūrėme Taišete. Juk čia prasideda naujasis kelias Taišetas-Bratskas, kuris vėliau bus pratęstas iki Us-Kuto pro šiaurinį ežero galą ir eis iki Komsomolsko prie Amūro. Būtent šis kelias bus pavadintas Baikalo - Amūro magistrale, didžiąja komjaunimo statyba, O komjaunuoliai ten buvo kviečiami po 10-15 metų, kai kelio trasa buvo

iškirsta (nes ten buvo bekraštė taiga), supilta sankasa, padėti pabėgiai, nutiesti bėgiai, kai jais galėjo atvažiuoti traukiniai su statybinėmis medžiagomis, maisto produktais, kai buvo pastatyti gyvenamieji namai. Pirmieji šios trasos tiesėjai, matyt, buvo japonai, karo belaisviai.

Taigi į Taišetą visi keturi buvę bendrabyliai atvažiavome jau birželio mėnesio pradžioje. Taišetas - tai Taišetlago centras. Jame gyveno visos lagerių sistemos viršininkas.

Išbuvus Taišete kelias dienas, vėl išvežė, bet jau nauja trasa - Bratsko link. Pravažiuojam Kirtoko ir Oktiabrskio gyvenvietes ir po pusantros paros sustojame Vichorevkoje. Čia išlaipino, atrinko pagal bylas ir sudarė 2 grupes. Pakliuvau į vieną grupę su Algiu Bitvinsku. Iš čia mus, surikiavę po keturis, nuvarė siaurojo geležinkelio bėgiais į šiaurę (orientavomės pagal saulę). Po 4-5 val. kelionės pėsčiomis pasiekėme 44-ąjį lagerį. Jis buvo nedidelis, tik 4 barakai. Dviejuose gyveno vokiečių, čekų, vengrų ir kitų užsienio šalių kaliniai ir belaisviai. Mus apgyvendino dviejuose tuščiuose barakuose. Nuvedė į pirtį, davė kalinių drabužius. Liepė visiems ant kelnių klešnės, darbo švarkelio krūtinės ir nugaros užsisiūti juodais dažais užrašytus numerius. Aš buvau zekas Ar-276. Gavom patalynę: antklodę, dvi paklodes ir tuščią čiužinį (maišą), nurodė gultus, kur turėsim gulėti. Gavau vietą antrame aukšte. Ant gultų galo ties kojūgaliu reikėjo ant lentelės užsirašyti pavardę, vardą, tėvavardį, gimimo metus, straipsnį, pagal kurį nuteistas, kalinio numerį.

Vakarieniauti nuvedė į valgyklą. Davė samtelį avižinių kruopų sriubos ir duonos gabalėlį (100-150 gramų).

Miegoti teko ant plikų gultų, nes į čiužinį neturėjome ko prikimšti. Lagerio teritorijoje nebuvo nieko: nei medžio šakelės, nei žolės, nei šiaudų. Tai ir gulėjom drebėdami ir vartydamiesi, susirietę į kamuoliuką iki komandos “podjom”. Išaušus rytui, pajutome, kad oras ne toks kaip Lietuvoje. Vatinuko reikia iki pietų, o jei saulė nešviečia, tai ir visą dieną. Į darbą visi ėjome apsirengę vatinukais ir su tinkleliais veidui pridengti nuo mašalų ir uodų, kaip mūsų bitininkai, kada bites kopinėja. Reikėjo ir pirštines užsisegti, užsirišti rankovių galus, kad mašalai negalėtų įlįsti. Tos mažos muselės labai įkyrios, visur pralenda ir labai skaudžiai kandžioja. Sukandžiotos vietos labai sutinsta, ima niežėti. Buvo atvejų, kai naujokus jos taip sukandžiojo, jog užtino ir jų akys, todėl nebematė kelio.

Pirmąją dieną nuvarė kirsti miško. Davė kirvius, pjūklus, nurodė normas. Su Algiu pasiėmę pjūklą ir du kirvius ėmėmės darbo.

Pradėjome pjauti maumedį daugiau kaip metro storio. Kol nuzulinom, atėjo beveik pietūs, kuriuos atvežė į darbą. Valgyti reikia pasikišus dubenėlį po tinkleliu, nes mašalai taip kandžiojasi ir tokia jų daugybė, kad visas oras nuo jų pilkas, ūžia kaip avilys. Pietūs - kopūstų sriubos samtelis, be jokio riebalėlio, šaukštas sorų košės, paskanintas 7 g aliejaus, ir duonos gabalėlis (apie 300 g). Pavalgę vėl kibome į darbą, nuleistą medį supjaustėme, nugenėjome. Per dieną pora turėjo paruošti 9,6 m^3 medienos. Jei tos normos neįvykdei, kitą dieną gausi baudžiamąjį davinį: neduos pietums košės ir duonos norma bus sumažinta nuo 800 g iki 300 g. Tos prakeiktos normos taip išvargindavo, kad vos kojas pavilkdavome. Dar ir tą mums skirtą maistą išnešiodavo prižiūrėtojai, o mums likdavo trupinėliai. Lageris mažas, toli miške, čia veikia taigos įstatymas, o prokuroras - meška. Taigi niekur teisybės neieškok, nes nerasi.

Eidami namo, nešdavomės prisirovę samanų. Prižiūrėtojai, darydami kratas, būdavo tuo nepatenkinti, bet vis tiek leisdavo parsinešti. Per kokią savaitę prisikimšome čiužinius ir jau turėjome ant ko atsigulti.

Po keleto dienų aš ir Algis Bitvinskas susipažinome su čeku Svobodniuku, buvusio Brno miesto burmistro sūnumi, kuris taip pat buvo studentas, bet užtektinai pasaulio matęs, aplankęs Indiją, Kanadą, kai kurias Europos šalis. Jis labai daug pasakojo, kaip pasaulyje gyvena žmonės, kokios ten santvarkos, ir pasigyrė, kad, prieš rusams užimant Čekoslovakiją, turėjęs 48 kostiumus. O Dieve, kokie mes vargšai! Neturime ko pavalgyti, neturime kuo apsirengti, apsiauti, o galvojame apie visą pasaulio užkariavimą.

Laikas lageryje slinko lėtai. Laukiame, kada praeis pusmetis, kad galėtume parašyti laišką į namus, nes mums buvo leidžiama tik du laiškus parašyti per metus.

Padirbus gal savaitę su trupučiu, mane ir Algį išskyrė: mane paskyrė į krovikų brigadą krauti rąstų į vagonus, o Algį paliko kirtėjų brigadoje. Su juo susitikdavau kasdien eidamas į darbą ir grįždamas namo. Kroviko darbas taip pat buvo sunkus. Reikėjo storiausius medžius užritinti į vagonus, sukrauti eilėmis, sutvirtinti, surišti atramas, kad kelyje neišsibarstytų.

Vieną dieną bestumdami rąstais pakrautą vagoną, nepajėgėme jo sustabdyti, ir jis, išvertęs vartus, išlėkė iš zonos. Sargybiniai pradėjo šaudyti, paskelbė “pavojų”. Subėgo visa įgula, pamanė, kad surengėme pabėgimą. Tuojau puolė klausinėti, kas tą vagoną krovė, kas stūmė,

kas paleido. Aš buvau atsakingas už to vagono pakrovimą ir turėjau pasakyti, kad tai įvyko netyčia. Bet čekistai tuo nepatikėjo, man liepė už kokių 10 m ant aukštumėlės atsisėsti, o septyni kareiviai, užtaisę šautuvus, padėję pirštus ant gaidukų, laukė įsakymo mane nušauti. Visus kalinius surikiavo žemiau, pakrovimo aikštelėje. Ten juos kelis kartus tikrino, skaičiavo. Kol tas vyko, pastebėjau išsigandusį Algio veidą ir pilnas ašarų akis. Matyt, jis buvo tikras, kad mane nušaus, nes mūsų lageryje jau buvo nušauti keli kaliniai. O aš tuo metu mintyse šaukiausi Dievo pagalbos.

Prižiūrėtojai suskaičiavo: visi, niekas nepabėgo. Mano sargybiniai nuleido šautuvus žemyn. Įkvėpiau orą, lyg pasitikrindamas, ar tikrai dar gyvas. Pamažu įtampa atslūgo. Mat mūsų paleistas vagonas už kokių 2 km susidūrė su iš kitos pusės kažkokios kolonos paleistu rąstų pakrautu vagonu. Nuo smūgio rąstai vagone sustojo piestu, kai kurie iš vieno vagono peršoko ant kito. Žodžiu, tokių apsikeitimų būdavo ir kituose lageriuose. Taigi buvau apšauktas pabėgimo organizatoriumi, o tai jau didelis nusikaltimas.

Visi politiniai kaliniai prižiūrėtojams ir sargybiniams buvome kontros, fašistai, liaudies priešai, nacionalistai. Tik kai su tavimi likdavo vienas sargybinis, jis paklausinėdavo, iš kur esi, už ką sėdi, kiek metų nuteistas. Ir kai jam papasakodavai, už kokį menkniekį tau davė 25 m griežto režimo lagerio, primindavai, kad kiekvieno žmogaus teisės tokios ribotos, jis iš pradžių nepatikėdavo, paskui nutildavo ir susimąstydavo.

Mūsų gyvenimas šiame lageryje buvo sunkus, darbas visai išsekino, visi atrodėme kaip vaikščiojantys skeletai, tik aptempti pageltusia oda. Visi tik tekalbėjo apie valgį, o visa kita jau nebeegzistavo.

Vietovė, kur stovėjo lageris, buvo graži, pro šalį tekėjo upelis, iš kurio sėmė vandenį visiems reikalams. Čia kitokio vandens ir nebuvo, nes tvyrojo amžinas pašalas.

Už laimingą istorijos su vagonu baigtį troškau kokiu nors būdu padėkoti Dievui. Nejučiomis man gimė tokios eilutės:

Ateik, o Viešpatie, į mano sodą.
Pabūk sodelyje manam.
Tavoji meilė juk vienoda
Ir nusidėjėliui, ir nekaltam.

On e! Tavoji meilė tam didesnė.
Kuris paklydo girių glūdumoj,
Nes to giesmė yra švelnesnė,
Jo nusižemino širdis kovoj.

Ateik, o Viešpatie, į mano sielą,
Paguosk nuliūdusį mane.
Suteik stiprybę mano kūnui,
Išvesk į laisvę Tu mane.

Suteik Tu laisvę
Man, tėvynei,
Ir mano tautai mylimai.
Gyvenimą duok gražų, kultūringą.

1953 m. rugpjūtis

Rugpjūčio pabaigoje kelias dešimtis kalinių iš 44-ojo lagerio perkėlė į 17-ąjį. Vežė susodintus ant siauruko geležinkelio traukinio platformų. Algis Bitvinskas, mano draugas ir bendrabylis, tarp mūsų, deja, nepateko.

Šiame lageryje gyvenimas buvo toks pat, tik daugiau žmonių. Dirbome miško ir medienos apdirbimo darbus. Lageryje buvo daug korėjiečių, mandžiūrų, japonų ir kitų tautybių žmonių. Kaliniai čia daug aktyvesni, organizuotesni. Sekmadieniais, kai viršininkai užsimanydavo iš vieno lagerio į kitą pervežti kalinius, jie neklausydavo, neidavo iš barakų ir reikalaudavo iškviesti patį Taišetlago viršininką. Jis negalėdavo taip greitai atvykti, ir kaliniai likdavo neišvežti. Įpykę ant viršininkų, kaliniai kartą padegė lentpjūvę. Po kelių savaičių visiems įsakė pasiruošti kelionei, pasiimti iš sandėlio asmeninius daiktus. Taigi jau ne sekmadienį, o darbo dieną mus išvežė į kitą lagerį. Atvežė į Vichorevką (Bratsko rajone), į 11-ąjį lagerį. Ankstesnieji lageriai priklausė Oktiabrskio rajonui.

Naujasis lageris buvo didelis, net 12 didžiulių barakų, kuriuose gyveno po kelis šimtus kalinių. Iš viso čia buvo keli tūkstančiai vyrų, iš jų - apie 400 lietuvių (tarp jų 8 kunigai). Paskyrė mane į krovikų brigadą. Krovėme į vagonus rąstus, pabėgius, lentas, malkas ir įvairiai tarai skirtas lenteles. Sunkiausia buvo krauti pabėgius. Juos gamino iš žalio maumedžio, todėl buvo tokie sunkūs, kad skęsdavo vandenyje. Dviese vos panešdavome vieną pabėgį. Dirbdavome taip: du užkeldinėjome ant pečių, du nešėme ir taip pasikeisdami keturiese per pamainą turėjome pakrauti didžiulį pulmaną arba du mažus vienašius vagonus.

Taros lentelėmis ir lentomis didįjį vagoną turėjome pakrauti trise. Bekraudami taros lenteles, sužinojome, kad šie vagonai siunčiami į Chivos, Bucharos ir kitus vyno fabrikus. Pagalvoję, kad vyną kaliniai negamina, kad krovinį irgi išsikrauna laisvi žmonės, nusprendėme pabandyti parašyti ir per juos pasiųsti laiškus namiškiams ir pažįstamiems. Pabandėme ir po kelių mėnesių gavome iš adresatų atsakymus, kurie dėkojo už įdomius laiškus, už praneštus adresus. Pradėjome gauti siuntinius, lietuviškus laikraščius. Nežinau, kaip atsidėkoti tiems nepažįstamiems uzbekams, kazachams ir kt. žmonėms, kurie, tuos laiškus radę vagone tarp supakuotų lentelių, įmesdavo į pašto dėžutę. Tepadeda jiems Alachas!

Darbas krovikų brigadoje buvo labai sunkus ir tuo, kad reikėjo eiti krauti vagonų ir esant -56°C temperatūrai. Sako, kiti esant didesniam kaip -50°C šalčiui į darbą nebūdavo varomi. Sunkiausia buvo krauti į plačiojo geležinkelio platformas 1,2-1,5 mskersmens maumedžio rąstus. Kaip per dieną privargdavai juos beritindamas, bekabindamas lynus! Kartą toks rąstas taip suspaudė kojas, kad pamaniau, jog jau viskas baigta, bet atbėgę draugai laužtuvais rąstą atritino. Kiek pasigydęs vėl galėjau vaikščioti ir dirbti, bet kairę koją ilgai skaudėjo, skauda ir dabar, jei tik daugiau pavaikštau, pastoviu. Bet ačiū Dievui, kad dar nereikia protezo, ramentų. Per tą nelaimę visiškai sulysau. Tapau vaikščiojančiu skeletu, lageryje vadinamu “dochodiaga”. Per medicininį patikrinimą jaunutė gydytoja nustatė II laipsnio hipertoniją, sužalotą koją ir išsekusį organizmą, nes svėriau tik 49 kg. Aš jai pasakiau: “Duok man tokių tablečių, kad galėčiau greičiau nusibaigti ir baigti savo kančias”. Ji man atsakė: “Pakentėk, palauk. Aš tau paskirsiu lengvo darbo grupę, ir tu ištversi”. Ji taip ir įrašė mano kortelėje.

Bet kur rasti lengvą darbą? Susipažinau su kalviu N. Vrubliauskiu, buvusiu Pikčiūnų spirito varyklos direktoriumi. Jis čia jau keleri metai dirbo kalviu, turėjo daug pažįstamų brigadininkų ir kitų viršininkų. Vrubliauskis man patarė duoti kokį šimtą rublių elektrikų brigadininkui, ir būsiu priimtas į elektrinę budėtoju prie paskirstymo pulto. Taip ir padariau. Paklausinėjo apie elektrą, o aš šį tą apie ją žinojau iš gimnazijos kurso, tai suteikė man trečiąją kategoriją. Ir pradėjau dirbti. Darbas nesunkus, o svarbiausia, kad patalpoje. Čia galėjau laisvai sėdėti, tik kas valandą reikėjo į knygą užrašyti prietaisų parodymus - paskaitydavau ir knygą, parašydavau laišką. Tad darbu buvau patenkintas. Tik vienas blogumas, kad čia reikėjo dirbti ne aštuonias,

o 12 val. Užtat poilsis buvo ilgesnis. Reikėdavo vieną kartą į darbą eiti iš ryto, kitą kartą - vakare. Dirbant naktį prieš rytą labai imdavo miegas, o grįžęs rytą negalėdavau užmigti. Bet tokie sunkumai įveikiami. Taigi apie pusantrų metų pragyvenau lengvai, pasitaisiau, sustiprėjau fiziškai ir dvasiškai, atgavau viltį ir tikėjimą, kad netrukus toji vergija baigsis.

Kai 1954 m. pavasarį panaikino numerius, širdyje pasidarė lengviau. Jau tu ne bevardis Ar-276, o kalinys, turintis visus žmogaus atributus - vardą, pavardę, tėvo vardą.

Gerumui ir blogumui pasaulyje ribų nėra. 1955 m. kovo mėn., vieną dieną dirbdamas elektrinėje, nuėjau pas Vrubliauskį ir pasiskolinau skustuvą. Žiūrėdamas į veidrodžio šukelę, skutausi. Tik staiga kažkas capt man už rankos su skustuvu, žiūriu - kas čia. Ogi nupiepęs kareivėlis, naujokėlis. Sako, atiduok man skustuvą, tau negalima jo turėti. Aš neduot. Numečiau skustuvą ant stalo, pagriebiau jam už krūtinės, o tuo metu į katilinę kūrikas (kunigas, bet stiprus vyras) atvežė ir vertė į pakurą didžiulį karutį pjuvenų. Aš tam naujokėliui ir pasakiau: “Įkišiu čia tave, ir neliks iš tavęs nei dūmų, nei kvapo, nei pelenų; jei turi mamą, tai eik, sūneli, ir atmink, kad tu nieko nematei, o aš tau nieko nesakiau”. Kareivėlis, perbalęs iš išgąsčio, išgaravo kaip kamparas ir daugiau jo katilinėje ir elektrinėje niekas neregėjo.

Čia, 11-ajame lageryje, susipažinau su savo kursiokės vyru Jakštu, kuris buvo kiek anksčiau suimtas negu aš. Jis buvo teisėjas, tai žinojo visokių atsitikimų, buvo malonu su juo pabendrauti, pasikalbėti. Po kelerių metų jį aplankiau Vilniuje.

Nežinau kodėl, bet greičiausiai incidentas su kareivėliu prisidėjo prie to, kad aš 1955 m. balandžio mėn. su kitais buvau išvežtas į 43-ąjį lagerį, kuris buvo Anzioboje, visai netoli Bratsko. Čia dirbau statybininku. Pastatėm Anzioboje dviaukščius kultūros namus, iškėlėme gegnes ir ruošėmės dengti stogą. Bet jo man jau neteko dengti. Vėl paėmė į etapą ir žadėjo vežti kažkur į europinę dalį. Vežė labai daug kalinių. Vien tik daiktų, lagaminų, krepšių ir ryšuliukų buvo pilni trys pulmanai. Važiavome visą parą, o kitos paros rytą mūsų ešelonas sustojo Taišete. Visi troškom kuo greičiau išvažiuoti iš to prakeikto mašalų krašto.

Ir staiga prie vagono, kuriame važiavau, priėjo keli kariškiai, atidarė duris, ištarė mano pavardę, vardą ir liepė išlipti su daiktais. Pamaniau, kad vėl išsiusią atgal. Tačiau kodėl tie kareiviai be automatų?

Jie nuvedė mane pas ešelono viršininką, šis grąžino 400 rb, kuriuos buvo paėmę prieš išvežant, be to, dar du ukrainiečius atvedė iš mūsų ešelono. Jiems taip pat atidavė pinigus ir perskaitė įsakymą, kad mes nuo 1955 m birželio 10 d. paleidžiami į laisvę. Aš paprašiau atiduoti lagaminą su daiktais. Kareiviai atidarė vieną vagoną, pilną lagaminų, įvairių skrynelių ir ryšulių iki pat stogo. Palandžiojau paviršiumi, savo lagamino neradau, o viso vagono neperkrausi. Pažiūrime antrame ir trečiame vagone - paviršiuje irgi mano daiktų nėra. Ešelono palydovams kareiviams nusibodo laukti. Jie pasikalbėję patarė, kad aš palikčiau ešelono vadui savo adresą, ir jie, nuvažiavę į vietą, lagaminą atsiųsią. Patikėjau pažadais, ir lagamino su daiktais nesulaukiau. Buvo pikta, kad neturiu lagamino, bet ir linksma, kad važiuoju namo. Taišetlage išrašė ir davė traukinio bilietą į Kėdainius. Su tais dviem ukrainiečiais Taišeto stotyje ėmėme laukti mums reikalingos krypties keleivinio traukinio. Jis turėjo ateiti tik kitą dieną. Taigi čia reikėjo išlaukti beveik parą.

Vakare stotyje pamačiau dvi mergaites, apsirengusias ne rusiškai. Paprašiau ukrainiečių, kad pasaugotų mano vatinuką ir maisto terbelę, o aš nuėjau pasiklausyti, kokia kalba jos kalba. Jei jos ne lietuvės, tai gal latvės ar estės. Ir neapsirikau - jos kalbėjosi lietuviškai. Pasisveikinau, paklausiau, kokia kryptimi rengiasi keliauti. Jos pasisakė, kad paleistos iš lagerio ir važiuoja namo, į Lietuvą. Nudžiugau aš, nudžiugo ir jos, kad kelionėje būsime ne vieni. Atsivedžiau jas prie ukrainiečių, savo draugų, ir sakau, kad važiuosim bent iki Maskvos kartu, nes ir jos tokio pat likimo draugės. Keliems važiuoti daug smagiau. Kai kurioje stotyje reikėjo po parą ar ir dvi palaukti, kol ateina reikalingas traukinys, tai vienas budime, o kiti sukritę ant grindų miegame. Visose Sibiro srityse pilna vagių. Tais keliais važinėja, bastosi iš lagerio paleisti vagys, recidyvistai, žmogžudžiai. Jiems sąžinė neegzistuoja: ką pavogei, atėmei, prisiplėšei, tas ir tavo.

Iš Taišeto išvažiavom tik kitos dienos rytą traukiniu Irkutskas-Krasnojarskas. Pravažiavom Kanską, Ujarą, kur traukinys ilgėliau pastovėjo, daug mažesnių gyvenviečių, kur tik keleivius išleisdavo arba priimdavo naujus. Pagaliau atvykome į Krasnojarską. Čia vėl reikėjo laukti kitos dienos, kad galėtume įsėsti į traukinį, vykstantį į Sverdlovską. Praleidome beveik parą, kol sulaukėme traukinio į Maskvą.

Pagaliau atvažiavome į Maskvą, į Kazanės stotį. Iš jos ukrainiečiai nuvažiavo į Kijevo stotį, o aš su lietuvaitėmis - į Baltarusijos. Čia

užkompostiravau bilietus į Vilnių. Laiko dar daug: visas pusdienis, naktis ir kitos dienos rytas. Įsitaisome stoties kampe ant suolo ir laukiame. Aldutė, buvusi Vilniaus pedagoginio instituto Fizikos matematikos fakulteto studentė, kilusi iš Upininkų k. (Jonavos raj.), kita moteris, rodos, Totoraitė, kurios vyras žuvo miške, kilusi iš Anykščio krašto, ir aš turėjome laiko iki valiai išsikalbėti. Aldutė norėtų pasidairyti po Maskvą, pamatyti Kremlių, Raudonąją aikštę, pavažinėti metro. Totoraitė prižadėjo pasaugoti mūsų daiktus, o aš pasisiūliau būti Aldutei gidu, nes man yra tekę jau 4 kartus būti Maskvoje. Pavažinėjome metro, parodžiau beveik visas požemines stotis, apėjome aplink Kremlių ir vėlai vakare grįžome į Baltarusijos stotį, kur laukė kelionės draugė. Naktį vienas budėjome, o kiti snaudė. Taip pasikeisdami praleidome ilgą naktį.

Išaušo gražus birželio 24 d. rytas. Jau rytoj, po 28 val. kelionės, turėtume pasiekti Vilnių. Per dvi bendros kelionės savaites išsikalbėjome apie praėjusį gyvenimą už spygliuotų vielų, patirtą vargą, badą, šaltį, kančias, sielvartą ir didžiąją viltį, kuri kėlė, palaikė ir vedė mus namo. Visi paskendome savo mintyse. Ką rasime namuose? Kur gausime darbą? Ar priims į institutą tęsti studijų? Kas išduos pasą? Kur prisiregistruoti? Ir štai Vilnius. Čia išlipo Aldutė ir jos draugė, palydėjau jas, paspaudžiam vieni kitiems rankas, linkėdami sėkmės gimtinėje.

Aš dar sugrįžau į vagoną, nes traukinys “Maskva-Kaliningradas” turėjo nuvešti mane į Kauną. Pasiekiau jį apie pietus. Išlipęs iš vagono, nuskubėjau į autobusų stotį. Greitai nusipirkau bilietą į autobusą ir po keliolikos minučių jau važiavau namų link. Po valandos mane išleido už Dubysos tilto, prie šaltinėlio. Čia takas kyla į kalną, o ant jo - gimtieji namai. Ateinu prie šaltinėlio, nusiplaunu rankas, sudrėkinu kaktą, apšlakstau degančius skruostus, iš delnų atsigeriu tyro vandens ir kopiu basų vaikystės kojų išvaikščiotu takeliu į kalną, kur mūsų sodyba.

Užkopiu ant kalno. Sustoju. Atsiklaupiu. Pabučiuoju šventą tėviškės žemę. Apžvelgiu žalumoj paskendusias Dubysos pakrantes. Čia pušynėlis, čia kalnai ir pakalnės, pakelėse nusvirę beržai... Praneli, tu vėl sugrįžai! Pasitinka gražuolė Dubysa garbanotais žilvičių krantais, ir širdis man krūtinėje taip daužos, taip nerimsta, tarsi paukštė iš narvo ištrūkusi. O Dieve, kokia graži gimtoji žemė, kokia brangi man Lietuva!

Bebėgiojant akims žaliais Dubysos krantais, plaučiams begeriant kvepiantį tėviškės orą, nejučia prisiminiau poeto K. Inčiūros, taip pat Gulago kalinio, žodžius:

Veltui tavo mintys į svetur keliautų,
Saulė nors šviesiausia, bus svetur tamsi.
Čia brangiau už auksą juodos žemės sauja,
Nes kiekvienoj dulkėj čia tu pats esi.

Pareinu namo. Drebančia širdim dairaus po kiemą. Nieko jame nematyti. Prieinu prie pirkelės, ten girdžiu sesutės ir kaimynės Palmyros balsus, praeinu pro langą. Pamačiusi mane, išbėga pasitikti jauniausioji sesutė Danutė, kuri per tuos metus taip paaugo, kad kitur sutikęs ir nepažinčiau. Įžengiau į vidų, pasisveikinu su sesutėmis, kaimyne, klausiu, kur tėvas. Jos atsako, kad kolūkyje sėja mišinį. Pavasaris čia irgi šaltas kaip Sibire. Baigiasi birželis, o dar nebaigta sėja.

Vakare iš darbo grįžo nuvargęs tėvas. Visi džiaugiamės, kad dar gyvi susitikom Sužinojau, kad ir vyriausia sesuo buvo suimta ir nuteista 6 m kalėjimo, užtai nebuvo kam rašyti laiškus ir veltui laukiau siuntinių. O ją nuteisė už tai, kad, būdama brigadininke, leido pabaigtuvėms parduoti du maišus rugių. Už gautus pinigus vyrai nusipirko svaigalų, užkandą atsinešė savo.

Taigi aš jau namuose. Po dviejų dienų sesuo nuvažiavo į Kauną ir nupirko man šiokį tokį kostiumą, už kurį sumokėjo 760 rb. 380 rb parsivežiau aš, o likusius sesuo iš kažko pasiskolino. Apsirengęs jau galėjau išeiti iš namų. Reikėjo keliauti į Ariogalą tvarkyti dokumentų, gauti pasą. Pasą išdavė po trijų dienų Ariogalos rajono milicijos skyrius. Po poros savaičių nuvažiavau į Vilnių, iš komisariato atsiėmiau karinį bilietą ir nuėjau į Pedagoginį institutą, kad leistų tęsti mokslą, bet dekanė L. Matvejeva pasiūlė rudenį stoti į pirmąjį kursą. Aš pasakiau, ar ne geriau būtų pradėti nuo pirmos klasės. Nepriėmė. Pasiėmiau tik pažymėjimą iš dekano, kiek kursų ir kokius dalykus išlaikiau, kokiais pažymiais mano žinios buvo įvertintos. Gal kur priims mokytojauti? Bet kur tau! Vos paskaitydavo, kad buvau už Uralo, buvau nuteistas pagal 58 str., visų viršininkų ir mandatinių komisijų narių veidai pasidarydavo marmuriniai. Visi atsakydavo, jog negalį priimti, visi kratėsi kaip raupsuotojo. Kad nepriėmė mokytojauti, tai dar galėjau suprasti, nes tam reikia idėjiškų žmonių, kurie tikėjo užtekančia komunizmo saule, o aš buvau ten, kur alkani, nuplyšę, basi tremtiniai ir kaliniai kūrė tą komunistinį rytojų. Aš galėjau vaikams pasakyti tiesą,

o jie to ir bijojo. Nepriėmė ir į kultūros technikumą, į bibliotekininkus, net į kino mechanikų kursus Kaune.

Supratau, kad švaresnio ir patrauklaus darbo negausiu. Negi reikės eiti į kolūkį kabinti mėšlo? Nusprendžiau daugiau darbo nebeieškoti.

Pasilikau namuose ir pasiryžau perstatyti trobą. Vėjas buvo nuvertęs klojimą, kurio daug rąstų buvo gerų, o kolūkio viršininkai jau rengėsi juos vežti į fermą kūrenti. Išgrioviau ir geresnius rąstus nutašęs susivilkau prie namo. Jį nugriovėme ir iš nutašytų ir seno namo rąstų pastačiau iki rudens namą, kad ir mažesnį, bet vis dėlto naują, didesniais langais, aukštesnį. Tik įsirengėme kitais metais. Žiemą teko praleisti namuose ir jaustis tėvelio ir sesutės išlaikytiniu. Buvo liūdna, kad taip klostosi mano gyvenimas. Valdiško darbo neturiu, reikia apsirengti, apsiauti, o už ką? Už tėvelio ir sesers darbą kolūkyje mokėjo gramais ir kapeikomis. Net vokų ir popieriaus laiškams nebuvo už ką nusipirkti.

Aušo pavasaris ir man atnešė džiaugsmo ir vilties kibirkštėlę. Po kolūkio ataskaitinio susirinkimo, kuris įvyko vasario mėn. pabaigoje, pas mus užėjo kolūkio vyr. buhalteris Kazbaras ir pasiūlė man eiti dirbti jo pavaduotoju. Džiaugiausi gavęs tokį pasiūlymą, tik abejojau, ar sugebėsiu. Po dienos atvažiavo kolūkio pirmininkė N. Ramoškienė, sutarėm dėl atlyginimo: gausiu 60 rb per mėnesį ir sodybinį sklypą 0,60 ha, be to, apsėsią jį miežiais. Nuo kovo 1 d. pradėjau dirbti. Pradžioje buvo sunku. Daug kas nežinoma, bet sunkumai žmogui gal tam ir duodami, kad juos nugalėtum Po truputį perpratau naują darbą. Atsirado daug naujų draugų, bendradarbių. Pasijutau ir aš esąs reikalingas žmonėms. Darbas sekėsi gerai. Tik blogai, kad čia vyravo tokia tradicija, kad kiekvieną dieną reikia aplaistyti degtine. Brigadininkas atsiskaitė - geriam, fermos vedėjas atsiskaitė - geriam, sandėlininkas atsiskaitė - irgi geriam. Kuo toliau, tuo daugiau tų išgėrimo progų atsirasdavo. Beveik nebūdavo dienų be išgertuvių. Pradėjau galvoti, kad šitoks darbas ir tie išgėrimai nieko gero neduos: arba susigadinsiu sveikatą, arba tapsiu alkoholiku. Pats sau priešu nenorėjau būti. Sumaniau mesti darbą. Bet kaip? Paduosi pareiškimą išeiti - neatleis, o jeigu pabėgsi - neatiduos miežių. Sugalvojau veikti diplomatiškai. Vasara jau baigėsi ir paprašiau vyr. buhalterio ir pirmininkės, kad išleistų mane mokytis į Vilniaus žemės ūkio buhalterinės apskaitos technikumą ir duotų siuntimą į jį. Kolūkio valdyba siuntimą parašė ir dar paskyrė 100 rb stipendiją per mėnesį.

Dabar kankino klausimas, kaip įstoti? Ar priims? Nutariau rizikuoti. Turiu siuntimą iš tarnybinės įstaigos, tik reikia pakeisti biografiją.

Praleistą laiką už Uralo, prie Baikalo pavaizdavau kaip darbą kolūkyje. Ir viskas gerai! Priėmė be jokių priekaištų. Mokslas sekėsi puikiai. Pravertė mokslo žinios, įgytos Pedagoginiame institute, tik reikėjo kai ką pakartotinai prisiminti. Juk ten mes Markso "Kapitalą" krimtome kelis semestrus, laikėme egzaminą.

Per spalio šventes Ariogaloje sutikau vyr. buhalterį Kazbarą, kuris papriekaištavo, kodėl neateinu atsiimti stipendijos. Aš atsakiau, kad neateinu todėl, kad nemanau pas juos grįžti ir nenoriu likti skolingas kolūkiui.

Mokslas sekėsi labai gerai. Baigusį paskyrė dirbti pasirinktinai į Raudonės ar Pagėgių MTS buhalteriu revizoriumi. Į Raudonę nevažiavau, nes labai maža gyvenvietė, o nuvykau į Pagėgius. Ten MTS direktorius norėjo mane pasiimti priemiestinio kolūkio vyr. buhalteriu, nuvežė į tą kolūkį, esantį apie 3 km nuo miesto. Ten kaip tik vyko revizija ir ruošėsi atleisti vyr. buhalterį. Juo dirbo senas žilas žmogelis, kurio man taip pagailo, kad aš nesutikau užimti jo vietą. Atvažiavęs į Vilnių išsiregistruoti, prie Žemės ūkio ministerijos sutikau technikumo direktorių Gurecką, kuris pasiteiravo, kur dirbu. Aš atsakiau, kad dar neįsidarbinau, nes siūlomos vietos nepatiko. Jis nuvedė mane į Žemės ūkio ministerijos kadrų rengimo valdybos buhalteriją. Ten vyr. buhalterė Balvočienė įkalbėjo važiuoti į Smalininkų ŽŪMT mokomąjį ūkį dirbti vyr. buhalteriu. Gavau ministro įsakymą ir išvykau į paskyrimo vietą. Vyr. buhalterio ten nebuvo jau nuo birželio mėnesio. Kelis mėnesius žmonės nebuvo gavę atlyginimo. Tad darbo buvo begalės. Darbų sūkuryje nepajutau, kaip atėjo Naujieji metai. Reikėjo paramos ir talkos metinei apskaitai parengti. Po truputį apsipratau, pramokau sudaryti metines apskaitas, planus ir kitas ataskaitas. Čia išdirbau beveik 8 metus. O direktoriai keitėsi beveik kas pora metų.

1965 m sausio 18 d. pristačiau Smalininkų ŽUMT mokomojo ūkio 1964 m. ataskaitą. Kadrų rengimo valdybos vyr. buhalteris Žemaitis, priėmęs ataskaitą, pranešė man, kad aš siunčiamas perkėlimo tvarka pagal žemės ūkio ministro įsakymą dirbti į naujai kuriamą mokomąjį ūkį prie Raguvėlės žemės ūkio technikumo. Sausio 19 d. su ministerijos atstovais atvykau į Raguvėlę. Apžiūrėjau iš Troškūnų ūkio perduodamus 4 skyrius su gyvuliais, pastatais, žemės ir miškų plotais. Buvo sudaryta priėmimo komisija, kurioje ir aš turėjau dalyvauti. Prasidėjo važinėjimai, skaičiavimai, matavimai, svėrimai ir kiti darbai. Perėmimas atėmė daug laiko. Reikėjo suformuoti kadrus, dirbti tiesioginį darbą, o laiko vis maža ir jo trūksta. Pagaliau pradinis balansas buvo atliktas, perėmimo aktas surašytas ir pateiktas ministerijai. Dabar

galima susiremontuoti butą, atsivežti šeimą. Mat ketvirtas mėnuo gyvenam technikumo bendrabutyje, svečių kambaryje.

Balandžio paskutinėmis dienomis nuvažiavau į Jurbarką išsiregistruoti pasą ir karinį bilietą, aplankiau Smalininkuose šeimą, parsigabenome daiktus ir per kelias savaites susitvarkėme naujoje vietoje.

Dabar reikėjo sutvarkyti dokumentus, priregistruoti pasus ir karinį bilietą. Nuvykau į Justiniškių apylinkės tarybą, kad priregistruotų. Pirmininkas V. Šulskis žmoną priregistravo, o mane atsisakė priregistruoti, todėl kad jis išduotas pagal pažymą, gautą tenai... Siuntė pas rajono saugumo viršininką. Maniau, kad neregistruos, nes, išleisdami iš lagerio, viršininkai pasakė, jog galėsiu gyventi 500 km nuotoliu nuo Maskvos, Leningrado ir 150 km nuotoliu nuo respublikos sostinių. Išmatavau nuotolį nuo Vilniaus iki Raguvėlės, o jis tesudarė tik 132 km. Negi turėsiu mesti darbą ir vėl iš naujo prasidės persekiojimas, žeminimas, ujimas!

Drebančia širdimi nuvykau į Anykščius, nueinu į saugumą pas viršininką. Žiūriu - labai matytas vyriškis sėdi už stalo. Pasakiau jam savo reikalą, o jis šypsosi ir sako man: “Ar nepažįsti manęs?” Aš atsakiau, jog labai matytas, tik staiga negaliu prisiminti. “Ar neprisimeni Vytauto Ročkos, juk mes Ariogalos mokykloje šeštajame skyriuje viename suole sėdėjome”. Tada ir aš prisiminiau, nors nuo mūsų išsiskyrimo praėjo 23 metai. Tada buvome berniūkščiai, o dabar jau suaugę vyrai. Išsikalbėjome. Žinoma, kaip viršininkas jis manęs daugiau klausinėjo. Paskui telefonu paskambino į pasų skyrių ir liepė be jokių kliūčių mane priregistruoti. Kai padėkojęs už pagalbą pakilau eiti, jis atsistojo nuo savo kėdės, priėjo prie manęs ir atsisveikindamas ištiesė ranką: “Jei kas skriaus, kreipkis į mane, kuo galėsiu, padėsiu”. Deja, jo pagalbos neprireikė. Po metų ar dvejų laikraštyje radau užuojautą: “Tragiškai mirus V. Ročkai, užjaučiame šeimą”.

Šiame ūkyje vyr. buhalteriu išdirbau 25 metus. Nežinau, ar gyvenimo ironija, ar atsitiktinumas, bet moters vadovaujamas pradėjau dirbti buhalteriu ir moters vadovaujamas išėjau į pensiją. Kaip tuos metus gyvenau? Buvo visokių dienų ir valandų, kai kada atrodė, jog ne gyvenu, o egzistuoju.

Dabar, kada Lietuva vėl atgavo nepriklausomybę ir atkūrė savo valstybingumą, aš iki paskutinio atodūsio dirbsiu Jos gerovei. Juk dėl Jos laimės paaukojau gražiausius savo jaunystės metus, busimąją mokslininko karjerą.

Celestinas Ajauskas

NUO AUŠROS VARTŲ IKI DŽEZKAZGANO

PER ASPERA AD ASTRA

P ačiame dvidešimtojo amžiaus viduryje Vilniuje, Aušros Vartų gatvėje, atsitiko paprastas stebuklas, nuo XVIII a. pabaigos Lietuvoje dažnas. Du Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto pirmakursiai grįžo namo iš paskutinio vasaros sesijos egzamino. Tik praėję Gailestingumo Motinos altorių, jiedu prašneko tokiais žodžiais, kokių anksčiau niekam nebuvo sakę. Dabar neprisimenu, katras iš juodviejų pirmasis ištarė tuos žodžius, kurie nulėmė ne tik jų, bet ir jų draugų likimą. Tie žodžiai kaip peiliu nupjovė raudonąją kilpą, komjaunimo rankomis užmestą ant kiekvieno studijuojančiojo kaklo. Paprastų valstiečių basakojai vaikai, pirmoji karta nuo karvės uodegos ir akėčių, pasidarė piliečiais: jie pasiryžo sujungti savo jėgas su tais, kurie, nepasiduodami svetimiems tironams, nelygioje kovoje gynė teisingumą, laisvę ir nepriklausomybę. Tik bijodami pasirodyti pamišėliais, jiedu susilaikė ir gatvės vidury nesuriko: “Mes radome savąjį kelią! Mes ne su jais!” Jie tikėjo, kad buvę klasės draugai, studijuojantys Kauno ir Vilniaus aukštosiose mokyklose, juos supras ir palaikys. Anksčiau ar vėliau kiekviena karta privalo atsakyti į amžinąjį klausimą: jeigu ne mes, - tai kas? Jeigu ne dabar, - tai kada?

Tą vasarą raudonieji režisieriai pradėjo visuotinę ”Pakeltos velėnos” inscenizaciją Lietuvos kaime. Šioje didžiojoje tragedijoje jau ne kaip žiūrovai ar statistai, o kaip veikėjai dalyvavo ir jų tėvai. Mus jaudino ne tik šios dramos turinys, bet ir “režisierių” manieros ir toli siekiančios užmačios.

Komunistai, pasiekę pergalę Kinijoje, pradėjo “išvaduojamąjį” karą Korėjoje. Raudonoji šmėkla uždengė ne vien Europą, bet ir Aziją.

Atrodė, kad tik atominis skydas gali apsaugoti žmoniją nuo pjautuvo ir kūjo epidemijos. O pasaulio užmirštoje ir seniai karo nuostoliams priskirtoje Lietuvoje tęsėsi nelygi ir nuožmi kova. Pastebimai tirpo Laisvės kovos sąjūdžio jėgos. Kraujo rūke vis dar skambėjo tėviškės padangėje mažutis “Laisvės varpas”...

Tokiais laikais prasidėjo pirmosios studentiškos vasaros atostogos. Vienas iš Aušros Vartų gatve ėjusių pasuko Ariogalos link į Taurupio kaimą. Antrasis, kaip instituto choristas, turėjo pasilikti Vilniuje iki dainų šventės pabaigos ir dar šiek tiek užsidirbti Užupio bibliotekoje. Pirmasis, parvykęs į tėviškę, persakė Aušros Vartų gatvės pokalbį atostogaujantiems draugams ir susilaukė pritarimo. Antrasis, baigęs darbą bibliotekoje, keletui dienų grįžo į gimtuosius Juodaičius. Čia susitiko su pradžios mokyklos draugu, Pagojuko mokyklos mokytoju Kazimieru Baniu, ir paprašė jį “sujungti” Aušros Vartų gatvės idėją su ginkluotu Lietuvos pogrindžiu bei jo spauda. Kazys mielai sutiko ir dar padovanojo keletą “Laisvės varpo” numerių.

Prasidėjus antriesiems mokslo metams, buvo aptarinėjami organizaciniai ir kiti veiklos klausimai. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentas Juozas Petkevičius tuo laiku parengė mūsų veiklos programos projektą ir parinko busimosios organizacijos vardą. Per žiemos sesijos atostogas visi suvažiavome į Kauną. Susirinkę pas Vytautą Kaminską, įsikūrusį netoli totorių mečetės, aptarėme projektą ir daug aktualių mums klausimų. Iš čia į nesvetingą pasaulį išėjo Vieningoji darbo sąjunga (VDS). Pats pavadinimas nusakė jos socialinę politinę orientaciją. Iš čia į Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) dalinį buvo pasiųsta susipažinimui VDS programa kartu su mūsų bendradarbiavimo norą išreiškiančiu raštu. Tą dieną vienuolika porų jaunų rankų lengvai pakėlė ir užsidėjo pilietinės pareigos naštą, gerai ne nujausdamos, kad ją reikės sunkiai ir ilgai nešti. Vakare, mums einant į geležinkelio stotį, nužvelgiau tamsiame vasario danguje boluojantį minaretą. Jo viršūnėje virš musulmoniškojo pusmėnulio žibėjo mažutė nauja politinė žvaigždė - VDS. Tąsyk pagalvojau, kiek laiko jai lemta šviesti: metus ar šviesmečius. Lūpos norėjo ištarti: “Akimirka, sustok!”.. Bet man taip nepavyko. Tie žodžiai pasirodė per daug iškilmingi ir svetimi. Pakylėta širdis pati susirado reikalingus žodžius ir juos pakartojo: “Dainuok, širdie, gyvenimą”... Taip baigėsi Aušros Vartų gatvės stebuklo poetiškoji dalis: svajonė įgijo konkrečią formą ir turinį, o tikrieji studentai

Algirdas Bitvinskas ir šių eilučių autorius tapo irealūs: Algis pasivadino Keranu, Celestinas - Pjauniu.

Gyvenimo upė, maišydama meilę ir neapykantą, tiesą ir melą, nešė mus vis prie naujų krantų. To meto varganą, bet optimistišką studentų buitį, aprašytą bendrabučio kambario kolegos a.a. Vyt. Rimkevičiaus romane, malonia ir draugiška šviesa nušvietė LLKS atstovo Germanto laiškas. Mus suprato, mumis patikėjo, ir mes negalėjome likti skolingi.

Nemažas Kerano eilėraščių pluoštas, mano straipsnelis dr. J. Basanavičiaus šimtosioms gimimo metinėms iškeliavo į Kauną, o iš ten per VDS talkininkus - į Pagojuką. Po kiek laiko mus pasiekė naujausi “Laisvės varpo” numeriai. Viename iš jų - Kerano eilėraštis! Valio! Mes kalbamės su Tėvyne!

Humanitarinės VDS jėgos buvo nedidelės, todėl į savo būrį kvietėme mums artimus dvasia kolegas. Tarp jų buvo Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentas, gražiai nuaugęs tamsiaplaukis Judas, pagal tais laikais madingos dialektikos priešybių dėsnį pasirinkęs “Kęstučio” slapyvardę. Nelaimei, man, kaip VDS finansų ir dokumentų saugotojui, reikėjo su juo dažnokai susitikinėti ir kalbėtis. Ką padarysi. Mums nepavyko išvengti Kristaus klaidos...

Praėjo daugiau kaip dveji metai nuo neužmirštamo pasikalbėjimo Aušros Vartų gatvėje. Per tą laiką Algirdas dėl buitinių sunkumų, baigęs porą kursų, paliko institutą. Man pavyko įsikabinti į ketvirtąjį. Prieš išeidamas į rugsėjo pabaigoje prasidedančią pedagoginę praktiką, aplankiau jį. Dirbo jis S. Nėries gimnazijos ūkio dalies vedėju ir gyveno vienoje buvusio benediktinų vienuolyno celėje. Vėlų vakarą mums einant pro S.Moniuškos paminklą, kelią pastojo milicininkai. Įdėmiai žiūrėdami į Algirdą, jie mus sustabdė ir pareikalavo užeiti į netoliese esantį milicijos skyrių pasiaiškinti dėl “Neringoje” sukelto triukšmo. “Pasikalbėjimas” valdiškuose namuose “šiek tiek” užtruko: mano draugas “aiškinosi” ketverius metus Taišeto taigoje, aš - šešerius Džezkazgano vario rūdos kasyklose. Kad tai ne prasimanymas, gali paliudyti šešiolika storų tomų, kuriuose raudonieji metraštininkai būdingu jų profesijai stiliumi rusiškai aprašė anuomet studentų sukeltą “triukšmą”. Studentai - linksmi žmonės! Jie lengvabūdiškai nenutuokė, kad žaidė su šventų švenčiausiais Satanijanos įstatymais ir papročiais, pasikėsino į jų amžinybę. Dėl to jų turėjo laukti atitinkamas atpildas. Amžinas! Ir triūsė kaip bitelės ištisus tris mėnesius, vis naktimis, iki trečiųjų gaidžių, vis motinas minėdami,

šaunieji Dzeržinskio riteriai. Taip jiems besistengiant besidarbuojant, man pradėjo tinti kojos, o po vienos tokio darbo nakties mano kūnas buvo išmargintas juodai mėlynomis juostomis. Atrodžiau tarsi zebras.

Apdalino visus tais laikais standartiniu “ketvirčiu” ir išsiuntinėjo po plačiąją ČK imperiją. Ir pasitvirtino seno priežodžio tiesa, kad gerais norais kelias į pragarą grįstas. Jau buvo apraudotas Stalinas, kai mus išvežė “ištaigingais” Stolypino vardu vadinamais vagonais iš tvirtai sumūrytų Lukiškių. Po gero mėnesio kelionės į nežinią kolegos Alfonso Urbono ir mano kojos atsistojo ant kietos Kazachstano alkanosios stepės. Tai buvo Džezkazganas. Kengiro lageris, vėliau išgarsėjęs kalinių sukilimu ir žiauriu jo nuslopinimu, buvo pirmaisiais mano “mirusiųjų namais”. Neįprastas mūsų ausiai šios vietos pavadinimas man jau buvo žinomas nuo 1946 m Džezkazgano Rūdnike, kur vėliau ir man teko ilgokai kalėti, tempė katorgos ratus mano giminaitis a.a. Antanas Balčaitis, Vosbutų mūšyje patekęs į nelaisvę. Ant jam siunčiamų siuntinių ir laiškų jo tėvo prašomas rusiškai užrašinėdavau adresą. Čia sutikau pradžios mokyklos draugą Praną Sabonaitį ir didelį būrį lietuvių.

Naujus juodo korto kalinio rūbus su nugaroje prapjauta skyle reikėjo užsilopyti baltu lopu ir užsirašyti, panašiai kaip ant automobilio užpakalinio borto, čekistų padiktuotą savo asmens numerį SZZ-654. Šituo nebūties ženklu kaip koks bolševikmečio tituluotas veikėjas buvau išskirtas iš likusiųjų už lagerio tvoros. Seniai tas numeris nuplėštas dar pačiame kalėjime, bet jo padarytas randas tebėra: tų, kurie sukūrė sistemą, pažeminusią mus iki “kalbančiojo įrankio” padėties, nerandu jėgų nei pamiršti, nei pateisinti, nei pamilti.

Vergo žymė ir nuolat atgręžtas automato vamzdis mums netrukdė švęsti Kūčių, šv. Kalėdų ir Velykų, minėti Vasario 16-ąją. Rūdnike tų švenčių progomis su Stasiu Slovecku leidome biuletenį-laikraštėlį, pavadintą “Svajone”. Kazachstano alkanojoje stepėje turėjome Mažąją Lietuvą. Mano kojos vaikščiojo ta žeme, bet širdis gyveno “Akermano stepių” jausmu.

Raudonosios vergijos pragarus, nepalyginamai baisesnius už tuos, kuriuose man teko būti, perėjo tūkstančiai Lietuvos piliečių. Apie visą tai jau nemažai papasakota ir, matyt, dar bus ilgai šnekama, kol išeis Anapilin paskutinysis iš Gulago. Kalėjime už grotų ir spygliuotų vielų anei garbės, anei gerovės savo gimtinei nenupelniau. Guodžiuosi mintimi, kad pačiais juodžiausiais laikais, pasak J. Baltrušaičio žodžių,

atlikau tai, kas skirta. Kiek galėjau, saugojau ištikimybę protėvių, tėvų ir mokytojų dvasiai, teisingumui ir laisvei. Turėjau tik vieną sąžinę ir vieną Dievą, kuriam meldžiausi iš A. Mickevičiaus, S. Daukanto, Maironio ir V.Krėvės mišiolių.

Prieš užversdamas paskutinius būties knygos lapus, prisirišau prie senųjų lietuvių dievų Babilo ir Austėjos. Aukoju jiems girioje, netoli Inkūnų bažnyčios, aukas, niūniuodamas "Liūdnos pasakos" motyvą.

Mūsų likimo draugas a.a. Algirdas Bitvinskas-Keranas 1981 m man rašė: "Aš esu truputėlį pavargęs". Po metų jis atsigulė pailsėti ant stataus ir aukšto Dubysos kranto Ariogalos kapuose, kad toli matytų ir ramiai apmąstytų nepradėtą ir neparašytą didžiąją poemą apie Lietuvos gyvybės medį.

Kai mūsų bendraamžiai miklino plunksnas giedodami apie dvidešimtuosius pavasarius, rašė disertacijas ir būriais ėjo į šviesią ateitį, mes Sibiro taigoje mojavome kirviais, kasyklose - laužtuvais. Grįžę Tėvynėn, ilgus dešimtmečius gyvenome tarsi semitai tarp arijų. Svariausias mūsų dokumentas - lagerio "spravka" (pažyma) - kai kada nustelbdavo mokyklos, kurią buvome baigę, diplomą. Nei mūsų sentimentalusis žodis, nei senamadiška mintis šiais profesionalizmo ir konformizmo laikais mažai kam reikalingi, nebent tik vaikams ir istorijos archyvui. Geriausi mūsų Lietuvos atstovai žuvo arba išėjo Anapilin nepalikę pasaulį stebinančių veikalų, o kai kada net ir tikro savo vardo. Per daug nenusimenu, kad Algirdas neparašė didžiosios poemos apie Lietuvos gyvybės medį. Svarbu, kad jis ruošė tam dirvą, kurioje jau kiti mūsų poetai ir mokslininkai jį išaugins. Mes laukiame jų ateinant.

Prieš daugelį metų, dar būdamas studentas, "Laisvės varpe" Keranas paskelbė LLKS ir kartu savo testamentą, prasidedantį žodžiais: "Mes nemirę"... Drįstu tikėti, kad jis neprieštarautų, jeigu tuos jo žodžius laikytume ir savo paskutine valia. "Būkite stiprūs ir sveiki!" - tai jo linkėjimai mums, čia pasilikusiems.

BAIMĖS AKYS

Nuo Konservatorijos pusės saugumo rūmų vartai atsidarė greitai ir negirgždėdami. Dviejų palydovų lydimas, patekau į sargybos būstinę, o iš čia į nedidelį belangį kambarį. Jo viduryje stovėjo vienintelis baldas - tvirtas kaimietiškas stalas. Virš jo palubėje mirksojo apsiblaususi gelsva lemputė. Priblokštas netikėto ir staigaus likimo posūkio, įsmei-

gęs akis į šėmą betoninės dėžės sieną, įtikinėjau save, kad mudu su Algirdu turime atlaikyti viską, ką tik likimas mums užkraus. Pašiurpusi širdis laukė baisios ir neišvengiamos nežinios.

Sužvangėjo geležis duryse. Į kambarį įėję kresnas raudonkepuris seržantas. Jo tamsios mongoliškos akys trumpai susitiko su manosiomis. Ištaręs vienintelius žodžius: “Nusirenk visus drabužius”, priėjo prie stalo ir sustojo. Man nusirengus, jis iš galifė kišenės lėtai išsitraukė didelį lenktinį peilį.

- Prasideda... - pamaniau aš. Akimis perbėgau kambario sienas ir lubas ieškodamas kablio, ant kurio mane greitai pakabins ir gyvam pradės lupti nagus, kad prisipažinčiau. Nežiūrėdamas į mane, čekistas iškilmingai atsilenkė peilį ir pasidėjo ant stalo. Sugniaužta širdimi aš laukiau, kad atsidarys durys ir ateis pagalbininkai egzekucijai vykdyti. Durys neprasivėrė. Raudonkepuris pasiėmė ... mano kelnes! Apčiupinėjęs siūles ir išvertęs kišenes, peiliu išpjaustė juosmens kabes ir visas metalines sagas. Po šios “operacijos”, suglumęs dėl savo naivios fantazijos, supratau, kad čia daroma nuodugni krata... Geležinis lankas šiek tiek atsileido.

Po kratos diržo, piniginės ir batraiščių neatidavė. Vedamas į rūsyje įrengtą kalėjimą, viena ranka pagarbiai laikiau čekisto “išprievartautas” kelnes. Nagus ir dantis, dėl kurių nepagrįstai baiminausi, panaudojau kelnių pasaitui pasigaminti.

LITERATŪROS PAMOKOS ČK AKADEMIJOJE

Didžiulių Vilniaus saugumo rūmų trečiojo aukšto erdviame kabinete ant aptrintos taburetės šalia aukštų durų sėdžiu kaip prikaltas beveik ištisą parą. Viena ranka prilaikau “išoperuotą” ir dar nespėjusį “sugyti” kelnių juosmenį. Prieš mane stovi grėsmingais veidais trys saugumiečiai su karininkų antpečiais, o viduryje jų - spindinčia plike, storas kaip 120 litrų talpos statinė majoras Kaplanas. Krypuodamas ant trumpų kojų, kelintą kartą jis man atkakliai aiškina, kad ČK klaidų nedaranti, nekaltų neareštuojanti. O aš, nelaimei, buvau skaitęs M. Zoščenkos apsakymėlį apie milicijos šunį, kuris nedarė klaidų, ir turėjau susidaręs visiškai kitokią nuomonę. Kalba nesimezgė. Baksnoja Kaplanas trumpu pirštu į spindinčią savo galvą, šiek tiek ją į šoną pakreipęs, ir sako:

- Matai, snargliau, plaukų netekau stipresnius kaip tu priešus tvarkydamas. Nesikabink kaip katinas į ledą, - vis tiek paimsime.

Kai aš vėl pakartojau nieko nežinąs, jis išverčia savo žemažiūres akis ir lėtai iškošia:

- Neapsimesk kvailiu. Nepasakok mums pasakos apie baltą buliuką...

Tuo metu mano filologinis smalsumas buvo išrūkęs kaip "Belomorkanalo" dūmas. Tos pasakos aš nežinojau, o vėliau jau nebebuvo progos su Kaplanu "artimiau bendrauti". Taip ir liko balta dėmė mano apytuštėje pažinimo knygoje, bet po to pasikalbėjimo su Kaplanu pasidarė aiškiau, kodėl taip nuožmiai Ždanovas puolė M. Zoščenką.

ANTROJI PAŽINTIS SU SOCIALISTINIO REALIZMO TĖVU

ČK tardytojas Buluševas, matyt, rengdamasis "konceptualesniam" pokalbiui", kartą priėjo prie mano taburetės ir tarė:

- Tu žinai Gorkį?

Aš teigiamai linktelėjau galvą.

- Ar tu žinai, ką Gorkis apie tokius kaip tu yra pasakęs?

- Iš kur man žinoti? Kai jis mirė, aš dar į mokyklą nėjau.

- Gorkis pasakė: "Jeigu priešas nepasiduoda, jis sunaikinamas".

Šiuos žodžius Buluševas ištarė iškilmingai, po kiekvieno padarydamas trumpą pauzę. Iki šiol man negirdėta Gorkio mintis čekisto lūpose ir iš po sunkių rusiškų antakių piktai žiburiuojančios akys nieko gero nežadėjo.

Vėliau, kai įsitikinau, kad ČK moka ne tik cituoti, bet ir įvykdyti cituojamas žodžius, manyje nutrūko styga, rezonavusi į sparnuotą Gorkio posakį "Žmogus - tai skamba išdidžiai!" Nuo to laiko į rankas nepaėmiau nė vienos to rašytojo knygos ir, matyt, nepaimsiu. Jeigu rusiškame laikraštyje kartais pamatau ilgaūsio Gorkio paveikslą, tai greta jo mano vaizduotė pastato jį cituojantį čekistą BulušEvą.

IR VIS DĖLTO...

Mūsų barake po vakarinio patikrinimo kilo spontaniška diskusija. Tą dieną suėjo metai nuo "didžiojo tautų vado" mirties. Vakarų Ukrainos ir Lietuvos vyrai, tarsi senieji Zaporožės kazokai glaudžiai susėdę ant apatinių gultų, šnekėjo apie Staliną ir jo mirtį. Mes, jaunesnieji, įsirėmę į "vagonkių" stovus, klausėmės stovėdami. Pradžioje buvo pasakojami anekdotai apie jį, prasimanyti ir tikri Josifo nuotykiai plėšikaujant ir žudant savo bendrininkus. Žaismingu tonu buvo kuriami jo mirties scenarijai. Tarybinių žmonių ašarų upeliai ir skausmo jūros nesukėlė jokios užuojautos. Bet kai Stalino ūsai prisilietė prie pačių pašnekovų atvirų žaizdų, balsuose pasigirdo jausminga ir tragiška gaida. Baigiantis pokalbiui, atsistojo vienas plikakaktis

ukrainietis ir į nieką nesikreipdamas, pakėlęs į viršų akis, lyg deklamuodamas pasakė:

- O, kraugery! O, žmogžudy! Ką tu padarei?!.

Ant viršutinių gultų, alkūnėmis atsirėmęs, kniūbsčias gulėjo suvargęs pusamžis rusas ir, traukdamas machorkos suktinę, klausėsi pokalbio. Kai tik užgeso jausmingas ukrainiečio atodūsis, nuo viršaus atsiliepė prikimęs ruso balsas:

- O vis dėlto jis buvo pasaulio proletariato vadas!

Visi sužiuro į iki šiol tylėjusį. Nustebo ir nutilo.

SAVŲJŲ ATSTUMTAS, PRIE SVETIMŲJŲ NEPRITAPĘS

Džezkazgane, Rūdniko pirmajame punkte, kurį nuo mūsiškio skyrė tik mūrinė penkių metrų aukščio siena, kalėjo Valys Drazdauskas. Pirmojo lagpunkto zekai dirbo paviršiuje - statė “Didįjį Džezkazganą”, mūsiškio - po žeme kasė vario rūdą. 1956 m. vasarą prasidėjo “didysis Gulago tautų kraustymasis”: vietoje buvo peržiūrimos bylos, kaliniai paleidžiami namo. Darbai sustojo. Per išlaužtas tarplagerinio mūro tvoras visų trijų lagpunktų gyventojai galėjo susitikinėti. Vieną dieną iš pirmojo lagpunkto pas mano draugus atėjo kaimynas. Pasiteiravau, ar dar tebėra V. Drazdauskas.

- Ar tas komunistas? - perklausė mane.

- Tas pats. Kito tokio, matyt, Lietuvoje nebuvo.

- Kam jis tau reikalingas? - vėl paklausė svečias.

- Velnio iš giesmės neišmesi. Noriu aš jį pamatyti.

Kitą dieną mano draugų kaimynas atėjo su kitu. Aš be paaiškinimo supratau, kad mane aplankė tas, su kuriuo norėjau susipažinti.Tai buvo pagyvenęs, suvargęs, saulėje įdegęs pilkas Steplago katorgininkas, niekuo neprimenantis vyriausiojo grožinės literatūros leidyklos redaktoriaus. Ilganosio lietuviško rūpintojėlio veide spindėjo didelės šviesios akys, virš jų degė plytos spalvos plikė. Pasisveikinome kaip pažįstami, vienas kitam neprisistatydami. Buvau tikras, kad jo bendrakeleivis apie mane kai ką jam buvo pasakojęs.

Be ilgos įžangos pašnekesys ėmė suktis apie literatūrą. Jis pasakojo apie pokario metų sunkumus leidžiant knygas. Nors ir prastame “silkiniame” popieriuje stengėsi kuo daugiau išleisti pasaulinės ir lietuvių literatūros klasikos. Iš pasakojimo tono supratau, kad jis kalbėjo apie svarbiausią savo darbą, kuriuo galėjo didžiuotis.

- O čia, lageryje, man buvo labai sunku: nei prie savųjų, nei prie svetimųjų aš nepritapau. Gyvenau be jokio “blato”, dirbau pačius sunkiausius ir mažiausiai vertinamus darbus...

Ir be tų žodžių, išvydęs nuo saulės ir vėjo išblukusius, bet švarius jo drabužius, gyslotas rankas ir gilokai paskaptuotus skruostus, galėjai suprasti, kad jis valgė kietą dykumos atsiskyrėlio duoną.

- Į senatvę pradėjau rašyti poeziją.

Droviai nusišypsojęs, atmintinai padeklamavo keletą posmelių. Juose neišgirdau nei Tėvynės Lietuvos meilės, nei laisvės motyvo. Nepalietusios mano vidinės klausos, jo eilės atmintyje neišliko. Buvau tikras, kad sugrįžęs namo, savo eilėraščius jis paskelbs visai Lietuvai.

Apgailestavo, kad lietuviai pasirinkę ne visai teisingą kelią: mums reikėję rodyti pavyzdį Sąjungai savo darbštumu, kultūra, mokslu... Nereikėję tokios konfrontacijos... Panašios mintys man jau buvo girdėtos. Dar studijų metais jas skelbė mano kurso kolega, komjaunuolis, vėliau posėdžiavęs Aukščiausiojoje Taryboje. Tai išgirdęs, aš jam prieštaraudamas pasakiau, kad man, kaip ir daugeliui į šį kraštą atkeliavusių lietuvių, būtų buvę lengviau pasidaryti raudonuoju pirmūnu negu būti raudonųjų katorgininku... Mums buvo nepriimtinas bolševikų gyvenimo būdas, mes negalėjome būti abejingi tautos naikinimui.

Kitą dieną V. Drazdauskas buvo iškviestas į bylų peržiūrėjimo komisiją. Po pietų jis atėjo pas mane ir prašviesėjusiu veidu pranešė, kad po ilgo kamantinėjimo, barimo ir svarstymo jį paleido iš lagerio. Jis tada manęs paprašė paskolinti išeiginius baltinius paso nuotraukai. Su malonumu tą paslaugą jam padariau.

Vakare V. Drazdauskas grąžino skolą ir atnešė nedidelį prancūzų kalbos žodynėlį, keletą prancūziškų knygų. Jis žinojo, kad aš prancūziškai nemoku, bet savo dovaną paliko tiems tėvynainiams, kurie panorėsią tos kalbos mokytis.

Paskutinį kartą jį palydėdamas, paklausiau:

- Kas jums padėjo čia ateiti?

Jis paminėjo dvi anais laikais lietuvių literatūroje ir publicistikoje žinomas pavardes, kurių turėtojai jau kapuose.

- Ten, kur dirba ir dirbs tie žmonės, negali būti nei meno, nei mokslo, - pridūrė jis.

Gaila, kad mūsų pažintis truko tik porą dienų, dar labiau reikia apgailestauti, kad neišgirdome jo paties nei eiliuoto, nei paprasto lietuviško žodžio.

O pasakyti turėjo ką.

ŽINAI TU ŠALĮ?..

Kengiro lageryje dirbau vienoje brigadoje kartu su G. Galitunderiu, vokiečių kilmės Jugoslavijos piliečiu. Kartą mums bešnekučiuojant apie “plačiąją tėvynę” ir jos gyvenimo būdą, lyg apibendrindamas mintis, jis savo gimtąja kalba padeklamavo Gėtės posmelį: “Kennst du das Land, wo die Zitronen bluhn...” ir, tarsi atsiprašydamas už staigų minties posūkį, nušvito malonia žydrų akių šypsena...

Ta nenusakomo ilgesio gaida, aidu atsiliepusi mumyse, kontrastas tarp šių poetiškų žodžių ir alkanosios stepės iki šių dienų gyvi mano prisiminimuose.

Kai mintys nunešdavo į Kazachstaną prie baltų mūro sienų su sargybos bokštais ar išgirsdavau dainuojant “Ir platus gi kraštas...”, visada prisimindavau man ta metafora pavirtusius žodžius: “Kennst du das Land...”

KUR NAKVOJA ŠĖTONAS

Poilsio dienomis kartais matydavau G.Galitunderį vaikštinėjant su aukštu tamsiaplaukiu pusamžiu vyru. Kartą paklausiau, kas jo pašnekovas.

- Tai moldavų šventikas. Žinai, kaip jis atsiliepia apie tą šalį, kur “citrinos žydi”? - ir kaip visada lyriškai nusišypso. - Jis sako, kad šėtonas dieną dirba savo nedorus darbus ir gundo žmones visame pasaulyje. Kad ir kur jis darbuotųsi, nakvoti sugrįžta tik į Tarybų Sąjungą.

Aš pats negirdėjau tų šventiko žodžių, bet jais įtikėjau.

Alfonsas Urbonas

KENGIRO ŽYMĖ

Šešiasdešimtmečiui kartais norisi sugrįžti į praeitį, į jaunystę, prabėgusią gana neramiu, audringu laikotarpiu. Tai buvo pokario metai: vienoje pusėje partizanai, kuriuos rėmė beveik visa lietuvių tauta, kitoje - okupantų kareiviai ir stribai. Pastarųjų nuolatinės kratos, vagystės ir plėšimai, nekaltų žmonių žudymas, sodybų deginimai, be to, doros lietuviškos šeimos, kurioje augau, auklėjimas neleido man, dar jaunam gimnazistui, likti nuošalyje nuo šių baisių įvykių. Buvau niekšelių įskųstas, kad palaikiau ryšius su partizanais, turiu šovinių. Nors visas karinis būrys darė kratą ir nerado nieko neleistino, bet vis tiek buvau areštuotas. Kadangi buvau nepilnametis, tai po tardymų paleido, bet suėmė vyriausiąjį brolį ir tėvą. Supratau, kad mūsų visų likimas priklauso nuo to, ar aš iškęsiu kankinimus. Dieve, apsaugok visus nuo tokių tardymų! Pasodina su ištiestomis kojomis ant grindų, liepia prie grindų ištiesti rankas, prisilenkti prie grindų, o du kariškiai lipa su kojomis ant tavo palenkto sprando ir siūbuoja. Braška stuburas, trata šonkauliai. Kai jau pridusti, tai vos leisgyvį kelia už plaukų ir pastato prie sienos "sušaudyt" (veikė psichologiškai), bet subraškėjus spragtukui, pistoletas neiššauna, lyg užsikerta. Ir vėl viskas iš naujo: mušimas pistoleto rankena, rankų laužymas. Tai buvo mano pirmieji išbandymai. Po dviejų savaičių tardymo tamsaus rūsio durys atsivėrė - aš vėl gimnazistas... Šitai mane galutinai nuteikė prieš okupantų valdžią. Todėl, kai buvę klasiokai pasiūlė stoti į VDS, aš sutikau be dvejonių, nors buvau įspėtas, kad anksčiau ar vėliau teks atsidurti už grotų. Tai ir įvyko 1952 m spalio 31 d. Aš tada studijavau Politechnikos instituto ketvirtame kurse. Komjaunimo sekretorius mane pakvietė į dekanatą. Ten sėdėjo aukštas nematytas vyras. "Jūsų pasas ne visai aiškus. Einame

į miliciją", - pasakė nepažįstamasis ir atvežė į Kauno saugumą. Jame pernakvojau tik vieną parą, o paskui išvežė į Vilnių. Pagrindinė sostinės saugumo tardymo metodika buvo ne mušimas, o kankinimas nemiga. Kamerose nustatytas griežtas režimas: privalai tiksliai gulti ir kelti. Rytą gultai prilenkiami prie sienos. Sėdėti gali tik ant plikų betoninių grindų, neatsirėmęs į sieną. Vos tik leidžiama atsigulti, išgirsti raktų skambesį ir durų trenksmą - turi eiti pas tardytoją. Jis pasodina ant kėdės, kaip įsakyta, rankas susidedi ant kelių ir nejudama poza sėdi ištisas nemigo valandas, o tardytojas tvarko kažkokius popierius, kažką rašinėja. Nuo tokio sėdėjimo gelia ne tik raumenis, bet ir kaulus. Tik prieš rytą pradeda tardyti. Po tardymo atveda į kamerą, vos spėji atsigulti ir keletą minučių užsnūsti, kai vėl turi kartu su visais keltis. Ir šitaip kartojosi diena po dienos. Nuo blogo maisto (maisto prieš teismą iš namų perduoti nebuvo galima) ir nemigos pradėjau tinti. Tada tardytojas išrašė dvigubą vadinamosios sriubos normą, matyt, kažkodėl nenorėjo visai numarinti.

1952 m gruodžio 23-27 d., t.y per šv. Kalėdas, penkias dienas vykęs teismas visus mus nuteisė. Lukiškių kalėjime lyg ir laisviau pasijutome. Leido vieną kartą per dvigubas grotuotas sienas, tarp kurių vaikščiojo prižiūrėtojas ir klausėsi, ką tu kalbi, pasimatyti su motina, galima buvo jau sėdėti ant gultų, pažiūrėti iš tolo pro grotuotą langą į kiemą, išvesdavo į aptvertą kiemą, saugomą ginkluotų sargybinių, pasivaikščioti. Tai jau kitoks gyvenimas. Kai prižiūrėtojas nueidavo toliau nuo kameros durų, Morzės abėcėle pasikalbėdavome su kaliniais, sėdinčiais gretimai. Tačiau vieną kartą buvau sugautas ir už tai atsėdėjau penkias paras karceryje. Karceris - tai neapšildoma kalėjimo rūsyje įrengta vienutė su mažu grotuotu langeliu. Nors ir žiemos metas, langelis buvo atviras, o iš vidaus nepasiekiamas, uždaryti negalima. Vietoj lovos - iš lentų sukaltas gultas: jokios pagalvės, paklodės ir antklodės. Įvesdami į karcerį išrengė. Paliko tik kelnes ir apatinius baltinius. Gaudavau 300 gramų duonos ir puoduką vandens per parą. Duoną ne iškart suvalgydavau, o po trupinėlį čiulpdavau kaip cukrų. Trečią parą gavau labai skystos sriubos samtuką, tiksliau - šilto pliurzalo. Miegoti negalėjau dėl šalčio, o vaikščioti dėl tokio maisto ir nuovargio buvo sunku. Kankinimas šaltu karceriu buvo pagrindinė kalėjimo administracijos baudos priemonė.

Iš Vilniaus vežė mane kartu viename vagone su Jonu Bersėnu, Tadu Jagelavičiumi, Celestinu Ajausku. Sverdlovske mus išskirstė. Mane išvežė į Karagandą.

Kaip džiaugėmės švelniais saulės spinduliais Lietuvoje, kada aplinkui viskas žaliuoja! Kitaip ji sutiko 1953 m. mus, politinius kalinius, nurudavusioje nuo karščio Kazachstano stepėje. Ne veltui vietiniai gyventojai karščiausią vasaros dieną nešioja vatinį apsiaustą ir kailinę kepurę, kad apsaugotų organizmą nuo sekinančių saulės spindulių. Mus atvežė į Steplagą, kurį sudarė keletas lagerių. Jų kaliniai kasė varį. Apgyvendinti buvome 3-ajame lageryje - Kengire. Lageris buvo stačiakampio formos, suskirstytas vidaus mūro sienomis į atskiras zonas: pirmoji zona - moterų, ūkio dalis, antroji ir trečioji zona - vyrų, ketvirtoji zona - kalėjimas. Be to, kiekvienoje zonoje buvo dar mažesnės zonos po kelis barakus. Kalinius, tik sugrįžusius iš darbo, užrakindavo sustiprintos apsaugos (baudos) barakuose. Kiekvienas barakas - tai irgi kalėjimas: langai grotuoti, nakčiai įnešami spec. indai, vadinami “parašėmis”, o durys užrakinamos. Zonoje buvo ir bausmės barakų su sustiprinta sargyba. Tai vadinamieji režimo barakai. Taigi zona zonoje.

Neturėjome savo pavardžių, vardų, tėvavardžių, o tik ant priekio ir nugaros nurodytose vietose prisiūtus numerius, užrašytus ant balto maždaug 15x8 cm dydžio skuduro. Po jais turėjo būti išpjaunamos skylės, kad pabėgę ir nuplėšę numerį kaliniai skirtųsi nuo laisvųjų. Prie gultų būdavo prikaltos faneros lentelės su kalinio numeriu ir pavarde. Tai padėdavo prižiūrėtojams nustatyti, kas per anksti atsigulė, kas per vėlai atsikėlė. Tai taip atrodė Kengiro lageris.

Kengiro lageryje stačiau gyvenamuosius namus. Išvedant į darbą, reikėjo susikabinti už parankių po keturis, stoti į koloną. Po to būdavome perskaičiuojami, apsupami iš visų pusių sargybinių su ginklais bei šunimis ir varomi susikabinę apie 3 km į statomą objektą ir iš jo. Prie varomos kolonos niekas negalėjo priartėti perkelis šimtus metrų, o nepaklusniems vairuotojams šaudydavo į padangas. Visas statybos objektas buvo saugomas kaip lageris. Jis irgi turėjo apsaugos tvoras ir sargybos bokštelius.

Kastuvais kasėme tranšėjas pamatams, laužtuvais ir kapliais laužėme iš karjerų akmenų luitus, juos sunkiais kūjais susmulkindavome į mažesnius gabalus, kraudavome į kubus, kad normuotojas galėtų išmatuoti atliktą darbą. Neišpildęs darbo normos, gaudavai baudžiamąjį davinį. Pagrindinė transporto priemonė buvo primityvus karutis. Plytas padavinėdavo “ožiu”: tai įtaisas, pritaikytas nešti plytas ant nugaros. Ir šitaip reikėjo dirbti po 11 val. vasaros karštyje, kai basos kojos negali pastatyti ant žemės, arba žiauriomis stepės žiemomis, kai oro temperatūra siekdavo iki 35°C šalčio ir pūsdavo stiprus vėjas.

Lagerių adresai buvo užšifruoti, pasimatyti su artimaisiais neleisdavo. Pabėgti iš zonos į bendrą stepę buvo tolygu savižudybei. Ir vis dėlto bėgdavo, nors ir nesėkmingai. Tik vienas pabėgimas paslaptingai pasisekė.

Tarp kalinių buvo vadinamų "įžūliųjų", kurie laikė save pranašesniais už kitus. Jie nedirbdavo, o reikalaudavo, kad kitų atlikti darbai būtų užrašyti jiems, kad kiti nuvalytų jiems batus, kad juos geriau maitintų. Todėl susikūrė slaptos lietuvių ir ukrainiečių grupelės, kurios siekė, kad kaliniai tarp savęs būtų lygūs. Tokiai slaptai grupei priklausiau ir aš. Už šią ir kitą veiklą atsėdėjau penkias paras karceryje.

Nors jau buvo praėję metai po Stalino mirties ir žlugo Berijos režimas, nesiliovė išprovokuoti kalinių sušaudymai. 1953 m sargyba šaudė koloną ir šešiolika sužeidė. Todėl mūsų lagerio kaliniai tris dienas neišėjo į darbą ir reikalavo kaltininkus nuteisti. 1954 m. medžio apdirbimo kombinate sargybiniai nušovė dar vieną kalinį, dirbusį šalia zonos. Atbėgę sargybiniai tempė nušautąjį į draudžiamąją zoną, kad atrodytų, jog jis pažeidęs drausmę. Įpykę kaliniai su darbo įrankiais nuvijo žudikus nuo nukauto evangelisto, kuriam buvo likę sėdėti tik 3 mėn., tai labai sujaudino visus kalinius. Grįžtant į lagpunktą, visur pakeliui buvo išsirikiavę kulkosvaidininkai. Bokšteliuose irgi stovėjo kulkosvaidininkai. Brendo didelė įtampa. Po vakarienės barake užgeso šviesa, ir tarpduryje kažkas pasakė, kad ryt į darbą turime neiti. Tai buvo perduota visoms sekcijoms ir barakams. Permetant raštelius, susisiekta su 2-uoju lageriu. Abiejų lagerių kaliniai į darbą neišėjo. Praėjo dvi streiko dienos. Kaliniai reikalavo nubausti sargybinį, kuris nušovė evangelistą. Trečią naktį per barakus perėjo pulkininkas iš Karagandos su didele palyda, žadino kalinius ir nurodė, kuriems reikia išeiti. Šie buvo nusiųsti į kalėjimą. Pagrasius, kad tie, kurie neišeisią į darbą, gausią bausmės davinį, 2-ojo lagerio kaliniai į darbą išėjo, o mūsų neišėjo ir trečią dieną. Tada karininkai su sustiprinta palyda pradėjo kalinius vilkti iš barakų, o prižiūrėtojai - juos tempti prievartų. Tuos, kurie labiausiai priešinosi, gabeno į kalėjimą. Kadangi į vietinį kalėjimą tilpo tik pusė tūkstančio kalinių, dalį kalinių išvežė į uždarus kalėjimus. Norėdami apraminti streikininkus, į lagerio parduotuvėles atvežė daug maisto, kaliniams išdavė avansą. Pagaliau į 3-ąjį lagerį atvežė per šešis šimtus kriminalinių kalinių, kurie pagrasino čia padarysią tvarką. Politiniai kaliniai jiems tuoj pat atkirto, kad jų esą 2600. Pasiūlyta gyventi taikiai, nekelti vaidų ir tarpusavyje nesipešti. Dvi savaites kriminaliniai ėjo už zonos, kaitinosi saulėje, bet nedirbo. Jie netgi pasiūlė susijungti atskirų zonų kaliniams ir pradėti aktyvius

veiksmus. Pirmasis tikslas buvo užimti ūkio dalį, kur buvo lagerio maisto sandėliai.

Sukilimas prasidėjo sekmadienį, 1954 m gegužės 16 d. Kriminaliniai iš 3-ojo lagerio per vidaus tvoras ir 2-ąjį lagerį patraukė ūkio dalies link. Prižiūrėtojai puolė įtikinėti 2-ojo lagerio politinius, kad vagys pulsią politinių kalinių moterų lagerį, ir prašė padėti. VRM darbuotojai manė, jog jie prievartaus ir moteris, o politiniai kaliniai jas ginsią ir įvyksiančios tarpusavio pjautynės. Tačiau vagys gerai elgėsi, ir VRM darbuotojams pagalbos nereikėjo. Sutarties kriminaliniai nesulaužė.

Ūkio dalies vartuose jie buvo sutikti beginklių kareivių būrio ir atstumti į 3-ąjį lagerį. Temstant jame iš timpų pradėjo daužyti šviestuvus, kad būtų tamsu. Rąstais išlaužė ūkio dalies metalinius vartus, o iš ten nedidelis kalinių skaičius perėjo į moterų zoną. Pirmuosius atvykėlius moterys paslėpė, trukdė jų ieškoti. Kareiviai moteris mušė kumščiais ir šautuvų buožėmis. Tada kapitonas Belejevas pradėjo šaudyti. Buvo nukautų ir daug sužeistų. Juos operavo 2-ojo lagerio ligoninės chirurgas ispanas, taip pat kalinys. Abu lageriai susijungė. Iš 2-ojo lagerio sargybos bokštelių į ūkio dalį šaudė kulkosvaidininkai. Šio lagerio kaliniai ėmė ardyti vidaus sienas ir iš jų prieš ūkio dalį padarė barikadas. Jų dėka dalis kalinių perbėgo į 1-ąjį lagerį. Rytą ūkio dalyje tysojo daug lavonų. Atvykęs iš Alma Atos Kazachstano vidaus reikalų ministras įsakė juos surinkti, išvežti į stepę ir palaidoti. Ūkio dalyje pasidarė ramu.

Pagaliau susijungė visi lageriai, išskyrus 4-ąjį, t.y. kalėjimą. Prasidėjo mitingai, svarstymai, ką toliau daryti. Pirmiausia reikėjo kuo nors apsiginkluoti. Sužinota, kad iš Maskvos atvyko generolas ir generalinio prokuroro pavaduotojas. Generolas pažadėjo neberakinti barakų, neužtaisyti sienų tarp zonų, panaikinti numerius. Vadinasi, laimėjome, bet mes per anksti patikėjome generolais... Antradienį, gegužės 18 d., visų Kengiro lagerių kaliniai išėjo dirbti. Per tą dieną vadovaujami karininkų laisvi nuo budėjimo kareiviai, taip pat invalidai kaliniai iki vakaro užtaisė visas pralaužtas sienų angas, sutvarkė šviestuvus ir kampuose pastatė sargybinius, pasirengusius šaudyti. Vadinasi, mus apgavo. Temstant vėl pasigirdo stiprūs kalinių švilpimai, ir prižiūrėtojai iš zonos išbėgiojo. Tik vienas kariškis buvo paimtas į nelaisvę. Prieiti prie vidaus sienų tarp lagerių buvo neįmanoma, nes kareiviai šaudė iš kulkosvaidžių. Norint susijungti ir pralaužti sienas, reikėjo išsikasti apkasus, bet nebuvo kastuvų. Teko iš naujo įrengti barikadas. Naktį iš gegužės 18 d. į 19 d. kaliniai didelėmis pastangomis vėl susijungė. Buvo išlaužtos 4-ojo lagerio (kalėjimo) sienos ir išlaisvintas

buvęs pulkininkas Kuznecovas. Jis ėmė vadovauti šiam sukilimui. Tai buvo nors trumpa, bet šiokia tokia laimė. Laisvai galėjome susitikinėti su kitais, tikintieji galėjo laisvai rinktis ir melstis. Išrenkama savivaldybės ir pasitarimo su lagerių administracija komisija. Kuznecovas patarė tuojau pat nuimti antisovietinius šūkius - kitaip kaliniai būsią apkaltinti politiniu maištu. Pro sargybines ir išorės sienų angas, kurias padarė VRM darbuotojai, buvo laukiama užpuolimo bet kuriuo metu. Tose vietose buvo pastatytos barikados su užrašais: “Atsargiai! Užminuota!” Visur įvesta griežta tvarka. Sandėliuose buvo nemažai maisto atsargų, tačiau maistas buvo griežtai normuojamas. Kol buvo produktų ir pinigų, dirbo parduotuvėlės.

Lagerio administracija nutraukė medikamentų tiekimą, išjungė elektrą, o paliko tik vandenį. Kelias dienas elektrą vogėme užmesdami laidus su kabeliais ant teritorijos apšvietimo linijos. Išjungė ir tuos. Tada kaliniai barakus apsišvietė balanomis.

Atskrido dar du generolai. Kalinių komisijos reikalavimai buvo tokie: 1) nubausti žudikus, 2) grąžinti kalinius, išsiųstus į uždarus kalėjimus, 3) peržiūrėti bylas, 4) panaikinti numerius, 5) padidinti atlyginimą už darbą, 6) neatstatinėti vidaus sienų, 7) leisti laisvai susirašinėti su artimaisiais ir t.t.

Per savo gamybos garsiakalbį kaliniai pradėjo perdavinėti žinias. Tačiau dėl jo mažo galingumo perduoti žinių į gyvenvietę nepavyko. Tada kaliniai ėmė gaminti balionus ir aitvarus, norėdami pasiųsti lapelius su reikalavimais gyventojams, kad šie perduotų į Maskvą, į CK Prezidiumą, ir iškviestų jo atstovą. Tačiau balionai buvo šaudomi, o lapeliai gaudomi ir naikinami.

Kiekvienu momentu buvo laukiama kariuomenės atakos. Kaliniai su pasigamintais kardais, durtuvais ir peiliais budėjo. Lageryje prasidėjo gynybos darbai: buvo ardomos vidaus sienos ir statoma antroji išorės gynybos siena; ypač stiprinome pralaužtas vietas, kad apsisaugotume nuo kulkosvaidžių ugnies. Kiekvienas kalinys tiksliai žinojo, kur bėgti išgirdus pavojaus signalą.

Kad būtų greičiau, buvo įsakyta naktimis miegoti nenusirengus ir nenusiavus. Naktimis pro pralaužtas angas į zoną bandydavo veržtis kareiviai, bet akmenų kruša priversdavo juos pasitraukti. Esu matęs, kaip baisūs traukuliai purtydavo nemigo ir siaubo išvargintas, klykiančias, besiblaškančias moteris. Tokie klyksmai zonoje buvo dažnai.

Kartą automatininkai įsiveržė pro vieną sienos išgriovą. Kai po pavojaus signalo subėgo būriai kalinių su šaltaisiais ginklais, akmenimis ir plytomis, kariškiai pradėjo fotografuoti ir filmuoti. Per kariškių

radiją pranešinėjo, kad bėgliai nebūsią baudžiami už maištą. Iš 8000 pabėgo tik keli.

Slinko nežinios ir laukimo savaitės. Kaliniai tikėjosi, kad sukilsiąs visas Steplagas, todėl reikėjo kaip galima ilgiau išsilaikyti. Kalbėdamas kalinių susirinkime, Kuznecovas pabrėžė, kad mūsų žuvimas nebūsiąs bevaisis, ir pasiūlė balsuoti už tai, ar reikia toliau priešintis. Dauguma tam pritarė.

Per kariškių radiją pranešė, kad, atsisakius eiti į darbą, lageris būsiąs išformuotas, ir kaliniai išvežti į Magadaną. Tačiau viduje gyvenimas buvo normalus: veikė valgykla, pirtis, skalbykla, siuvykla, batų taisykla, net atsėdėję kaliniai buvo išleidžiami į laisvę ritmingai. Viena sektantų grupė atsisakė imti į rankas bet kokį ginklą, daryti sutvirtinimus, budėti. Tada juos privertė valgykloje plauti indus.

Birželio viduryje gyvenvietėje pasirodė daug traktorių, kurie kažką tempė prie zonos. Birželio 22 d. išorės radijas pranešė, jog atvykstąs CK Prezidiumo narys. Pagalvojom, kad vis dėlto yra teisingumas, todėl sumažėjo slegianti nuotaika.

Ankstyvą 1954 m birželio 25 d. rytą dangų nušvietė su parašiutais paleistos raketos. Ant barakų stogų ir kitur budėję kaliniai buvo snaiperių nušauti. Pasigirdo patrankų šūviai, virš lagerio pasirodė lėktuvai, jo link pajudėjo tankai. Vieni iš jų tempė spygliuotą vielą su vadinamaisiais “ožiais”, kad padalytų lagerį į zonas, už kitų tankų bėgo kareiviai su automatais, radistai su racijomis. Tai sukrėtė kalinius. Vieni gulė ant grindų, nematydami prasmės priešintis, kiti vertėjuos tai daryti, treti drąsiai stojo į mūšį. Tankai traiškė visus pasitaikiusius pakelyje, spaudė prie barakų sienų. Tankai mokomaisiais šoviniais šaudė į minią ir į barakus, tačiau nugirdyti kareiviai šaudė kovos šoviniais. Religinės sektos pamanė, kad jau atėjo pasaulio pabaiga, todėl suklaupę kieme ratu ir iškėlę rankas laukė, kada juos gyvus Dievas paimsiąs i dangų. Tankai ir automatininkai nepagailėjo ir jų. Užsidarėme į barakus. Kareiviai vienus barakus padegė, kitų kampuose tankai išlaužė angas. Kareiviai su ginklais ir šunimis per šias angas įsiveržė į vidų ir mušė šautuvų buožėmis. Beliko mesti “ginklus” ir pasiduoti. Tai buvo baisus birželio rytas, palaistęs Kazachstano žemę karštu kalinių krauju. Spėjama, kad žuvo 600-800 kalinių, kuriuos kažkur stepėje užkasė. O mus, gyvuosius, varė būriais su pakeltomis rankomis per kareivių kratytojų koloną į stepę ir guldė kniūbsčius kryžiumi. Taip išgulėjome visą dieną. Po to į stepę atvežė vandens ir duonos. Atvyko kariškių komisija, kuri kiekvieną apklausė ir suskirstė į grupes: kalinių komisijos nariai buvo pasodinti į kalėjimą, kiti išvežti į Tolimuosius Rytus, o

trečius privertė išardyti barikadas ir užtaisyti sienų spragas. Paliktuosius vietoje kalinius birželio 27 d. išvedė į darbą. Taip baigėsi 40 parų trukęs politinių kalinių streikas. Kalinių komisijos narių likimas nežinomas.

Grotuotas ešelonas, kuriame buvo nemažai lietuvių, tarp jų ir aš, nubildėjo per parudavusias stepių platybes Tolimųjų Rytų link. Nors buvome nugalėti fiziškai, tačiau dvasiškai nepalaužti. Todėl nenuostabu, kad taigos skirstomuosiuose punktuose skambėjo dainos tai lietuvių, tai ukrainiečių kalba, tarsi varžėmės, kas daugiau ir gražiau padainuos. Paskui plaustu buvome perkelti per Amūro upę. Vladivostoke sugrūdo mus į laivų triumus ir per Japonų bei Ochotsko jūrą po penkerių parų pasiekėme Magadaną. Iš karšto Kazachstano pakliuvome į atšiaurų ir vėjuotą kraštą. Mane paskyrė statyti namus. Darbas buvo sunkus, nes teko rausti tranšėjas stipriai įšalusioje žemėje. Tai nė kiek ne lengviau negu laužti Kazachstano akmens luitus. Žiemos metu atviromis mašinomis būdavome vežami į darbą. Visus kamuodavo skorbutas. Dėl vitaminų stokos išsikraipydavo ir iškrisdavo dantys, nes daržovės šiame krašte beveik neauga, jos atvežamos džiovintos.

Tik gerokai vėliau įsitaisiau autoremonto gamykloje elektriku. Vieną vakarą mane iškvietė ir nufotografavo, o kam - nesupratau. 1955 m birželio mėn. 17 d. gavau žinią, kad esu paleidžiamas ir galiu grįžti į Lietuvą. Tuo metu paleido daug kriminalinių kalinių. Grįžtant laive turtingieji keleiviai gyveno ir nakvojo atskirose, užrakintose kajutėse. O mes, buvę politiniai ir kriminaliniai kaliniai, gyvenome bendroje patalpoje (tokie buvo išduoti bilietai). Čia glaudėsi ir kiti vargingieji. Paleisti kriminaliniai užpuldinėjo su peiliais. Kad negrįžtume basi, naktimis vieni budėdavome, o kiti miegodavome. Kartą vėlų vakarą pasigirdo balsai, kad kažkokį žmogų išmetė už borto į jūrą. Keletas iš politinių išbėgome ant laivo denio, bet taip ir nesužinojome, kas atsitiko. Gal kartais buvę kriminaliniai nusikaltėliai šitaip išsprendė tarpusavio vaidus, o gal kas kita. Atplaukus į Vladivostoką, dėl buvusių kriminalinių vieną parą buvo uždaryta dalis parduotuvių. Kelionė iš Vladivostoko į Vilnių truko porą savaičių. Kelionė ilga, bet miela. Negaliu apsakyti to jausmo, kurį patyriau, kai pervažiavau savo Tėvynės sieną, kai pro traukinio langus pamačiau tarp medžių skendinčias sodybas. Negalėjau patikėti, kad vėl atsiduriau krašte, kur prabėgo vaikystė ir dalis jaunystės, kur laukia išsiilgę artimieji, giminės, draugai. O Dieve, kaip gera!..

Jonas Kreimeris

TARP NUOSPRENDŽIO IR REABILITACIJOS

Vartau išsaugotą, tačiau per nuolatines kratas ir keliones (etapus) apiplėšytą bei nuo laiko pageltusį ir apdūlėjusį grėsmingo turinio popieriaus lapą, t.y. nuosprendžio išrašą, kuriame nulemta žmogaus, vadinamojo piliečio, ilga gyvenimo atkarpa. Tiesa, įvykių eiga dešimt kartų sutrumpino nuosprendžio galiojimo trukmę, tačiau jo padariniai tarsi raupsuotojo žaizdos persekiojo beveik dukart ilgiau negu numatyta šiame lape. Šiandien, stebint žmonių egoistinę kovą dėl tėvų ir senelių prarasto turto, dažnai suabejoju, ar reikalinga buvo toji mūsų trumpa veikla, ar reikalingi buvo troškimai, kad, susiklosčius palankioms aplinkybėms, Lietuva taptų nepriklausoma, demokratiška, būtų išvengta teroro, savitarpio žudynių ir peštynių, plėšikavimo ir kitų antihumaniškų aktų.

Štai šio grėsmingo lapo, prirašyto rusiškai, turinys:

Išrašas iš nuosprendžio

Tarybą Socialistinių Respublikų Sąjungos vardu

1952 m. gruodžio 23-27 d. Vilniaus m.

Vilniaus srities MGB kariuomenės karo tribunolas teismo posėdyje, susidedančiame iš:

Pirmininkaujančio justicijos papulkininkio Kondratenkos,

Liaudies tarėją majoro Jarovo ir majoro Filipovo,

Sekretoriaujant vyr. seržantui Kotkovui,

Dalyvaujant Lietuvos pasienio apygardos MGB kariuomenės karinio prokuroro padėjėjui justicijos papulkininkiui Karmanovui ir advokatams Misevičiui, Lavrinovičiui ir Siniakovai, išnagrinėjęs Kreimerio Jono, Baltraus s., nusikaltimo bylą pagal RTFSR BK58-la, 58-10 d.l ir 58-11 straipsnių poskyrius,

Nuteisė

Kremerį Joną, Baltraus s., pagal jo įvykdytų nusikaltimų visumą dvidešimt penkeriems (25) metams PDS ir penkeriems (5) metams atimti piliečio teises konfiskuojant visą turtą.

Pirmininkaujantis Kondratenka

(parašas)

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad teismas vyko pagal visas juridines taisykles: buvo ir liaudies tarėjai, ir advokatai. Tačiau iš tikrųjų jie tebuvo tik paprasčiausi statistai, tik prokuroro ir teismo pirmininko pagalbininkai bei papildytojai. Pavyzdžiui, buvo užfiksuota, kad viename iš mūsų susirinkimų neigiamai kalbėjau apie kolektyvizaciją. Teismo metu už tai buvau kaltinamas kaip partijos ir vyriausybės vykdomos kolektyvizacijos politikos priešas ir už tai turįs būti nubaustas. Mane "gynusi" advokatė Siniakova tarsi bandė sušvelninti tą kaltinimą, pažymėdama, kad, vykdant kolektyvizaciją, buvo padaryta ir klaidų. Tačiau prokuroras ją nutraukė, neleisdamas baigti minties, išdrožė ilgiausią kalbą, kartu apkaltindamas ir tą advokatę nepakankamu politiniu budrumu. Vargšė raudonio nupliekstu veidu pradėjo žiopčioti ir ginti partijos sugalvotą ir nuostabiai vykdomą pažangią kolektyvizacijos politiką.

Visų advokatų veikla apsiribodavo tuo, kad jie paprašydavo sušvelninti mums, tai yra kaltinamiesiems, bausmę dėl jauno amžiaus. Mums tada buvo 20-25 metai. Teismas buvo uždaras: dalyvavo tik išvardytieji asmenys, tardytojai bei kareiviai. Tiesa, vieną dieną buvo neva pakviesti du "liudytojai" - mūsų bendraklasis Šulskis ir vieno iš teisiamųjų, L. Gaižausko, tėvas. Jie buvo įvesti į salę kiekvienas atskirai tik kelioms minutėms ir paklausti, ką pažįsta iš teisiamųjų. Įdėmiai žvelgdami į salę, jie vargais negalais atpažino keletą iš mūsų. Matyt, atpažinti buvo sunku, nes saugumo rūsių tamsa, nemiga (tardymo metu neleisdavo miegoti), vos gyvybę bepalaikantis maistas, psichinė įtampa neatpažįstamai pakeitė mūsų veidus. Prisimenu, tiek V. Šulskis, tiek senasis Gaižauskas (su juo buvome kaimynai) mane atpažino. Tuo šių vadinamųjų liudytojų misija, kiek suprantu, ir baigėsi, žinoma, neskaitant patirtos baimės iškvietus visagalei MGB. Visi mes buvome apkaltinti esą siaubingi ir aršūs nacionalistai (tiesa, mums jau nebuvo taikomas tada madingas epitetas "buržuaziniai"), turintys aiškų nenuginčijamą tikslą - nuversti "teisėtą" tarybų valdžią. Išvada: esame tarybinės tėvynės išdavikai, kuriems turi būti taikomos pačios griežčiausios bausmės.

Mane, pvz., galima buvo teisti jau vien už atvirą nacionalizmą, kurį tarybinė santvarka turinti išrauti su šaknimis. Šis nacionalistinis nusiteikimas pasireiškė kad ir tuo, jog kaltinamasis (t.y. aš) siuntė siuntinius liaudies priešams, ištremtiems į Tarybų Sąjungos gilumą. Šiuos kaltinimus reikėtų plačiau paaiškinti. 1949 m. prieš pat abitūros egzaminus kartu su mama ir seserimi buvo ištremta į Sibirą mūsų klasės draugė Danutė Digrytė. Mat mama turėjo per daug žemės. Gavusi žinią, kur Sibire atsidūrė Danutė, klasė nutarė pasiųsti jai siuntinį. Kiek galėjome, sudėjome po rublį kitą ir sudarėme siuntinuką. Tačiau buvo neaišku, kas bus siuntėjas, nes visa klasė juo būti negalėjo. Buvo pasiūlyta siųsti mano vardu. Aš mielai sutikau. Siuntinys buvo išsiųstas. Tiesa, praėjus beveik 30 metų, vieno susitikimo Lietuvoje metu aš paklausiau Danutės, ar ji gavusi klasės siuntinį. Danutė atsakė lyg ir gavusi kažką. Apie siuntinį man niekas nepriminė nei tada, kai stojau į institutą, nei kai studijavau, bet saugumo rūmų kabinete tardytojas majoras Kaplanas paklausė, ar aš siuntęs siuntinį D. Digrytei (iki šiol nežinau, kas jį apie tai informavo). Aš patvirtinau, kad siunčiau. Toliau buvo paklaustas, koks siuntinio turinys ir kas prisidėjo prie jo. Papasakojau, kas buvo siuntinyje, o viską nupirkau aš vienas, nesitardamas su kitais. Tuo tardymas šia tema baigėsi.

Mes savo susirinkimuose diskutuodavome ir teroro klausimu. Aš pasisakydavau prieš ginkluotosios rezistencijos dalyvių kai kuriuos teroro atvejus ir prieš kruviną tarpusavio sąskaitų suvedinėjimą bei kerštą kilus karui tarp JAV ir TSRS bei jų sąjungininkių. Reikia prisiminti, kad tuo metu buvo šaltojo karo laikotarpis, ir mūsų psichiką bei pasaulėjautą veikė jo dvasia.

Teismo metu prokuroras įrodinėjo, kad vien už tuos du elgesio pasireiškimus reikėtų mane išrauti su šaknimis. Tačiau, jeigu ir šitai būčiau nepadaręs, vis vien užtektų kitų vadinamųjų “įkalčių”, kad galima būtų mane be gailesčio nuteisti. Visiems buvo aišku, kad, patekus į KGB nagus, nėra vilties išeiti į laisvę, nebent nuolankiai sutiktum jiems tarnauti, išdavinėti ir skųsti kitus. Prisimenu, kai 1952 metų spalio mėn. mane areštavo KPI bendrabutyje du saugumo darbuotojai ir atvedė į Kauno saugumo pastatą (šis pastatas ilgą laiką buvo apibūdinamas kaip pats aukščiausias pastatas Kaune, nes iš jo “matyti” Sibiras), pagyvenusi rusė jo koridoriuje mane apžvelgė nuo galvos iki kojų ir trumpai drūtai pasakė, jog mano gyvenimas bevaisis, aš būsiąs išrautas iš šaknų ir sudžiūsiąs be palikuonių.

Apie 2 paras buvau laikomas ankštoje Kauno saugumo rūsių vienutėje. Miegojau ant plikų lentų gulto, pritvirtinto prie sienos (panašiai kaip keleivinio traukinio vagone), kuris vakarais buvo atverčiamas, o rytais pakeliamas prie sienos. Dieną tekdavo stovėti (kėdės nebuvo) arba sėdėti ant betoninių grindų, nugara atsirėmus į vieną kameros sieną, o kojomis - į kitą. Paskui buvau nuvežtas į Vilniaus saugumo rūmus. Čia, atrodo, praėjus 3-4 paroms po arešto, kai jau iš mano drabužių buvo iškrapštytos visos geležinės sagos ir kilpos, nukirpti plaukai, pateikė man prokuroro pasirašytą suėmimo orderį. Tai buvo spalio 30 d. Koks sutapimas! Dabar spalio 30 d. pavadinta tarptautine politinių kalinių diena.

Po teismo kartu su bendrabyliais buvau perkeltas į Lukiškių kalėjimą, kuris, palyginti su MGB rūsiais, atrodė tarsi sanatorija. Galima buvo išsimiegoti minkštose lovose, o dieną skaityti šviesiose kamerose. MGB rūsių kameros buvo siaubingos: dieną naktį švietė elektros lemputė, kampe dvokė kubilas, ankštoje kameroje 3-4 kaliniai miegodavo ant į karstą panašių medinių suolų, o ir to miego beveik kaip ir nebuvo, nes vakare, tik spėjus atsigulti, prižiūrėtojas, atidaręs kameros duryse įtaisytą langelį ir trinktelėjęs raktais į skarda apkaltas duris, šaukdavo pas tardytoją, sakydamas: “Na Ka”. Kameroje aš buvau vienas, kurio pavardė prasidėjo raide K Tardymas tęsdavo iki pat ryto. Į kamerą atvesdavo apie 6 val. Laiką galėdavau numanyti iš tardytojų tarpusavio pokalbių, nes laikrodį, kaip ir kitus daiktus, arešto metu iš manęs atėmė. Daug nepatogumų būdavo su kelnėmis, kol suradau išlikusią medžiagos skiautelę - kelnių etiketę. Ją suplėšiau ir pasidariau trumpą raištelį, kurį perverdavau per kilpeles, esančias kelnių priekyje. Taip palaisvinau rankas.

Po tardymo, vos tik užmigdavau, tuoj vėl pakeldavo (apie 7 ar 8 val.). Reikėdavo suvynioti čiužinį ir visą dieną vaikščioti po kamerą arba sėdėti ant to “karsto” (miegamojo suolo), atsukus veidą į kameros duris, kad prižiūrėtojas, nuolat stebintis pro duryse įtaisytą akutę, galėtų ne tik mane matyti, bet ir įsitikinti, ar nemiegu. Pastebėjęs šiek tiek mirkčiojantį, atsidarydavo durų langelį, sodriais rusiškais keiksmažodžiais aprėkdavo ir įspėdavo: jei pamatysiąs dar kartą snaudžiantį, tai pasodinsiąs į karcerį. Prisimenu, vieną naktį mane tardė trumpiau nei įprastai. Tardytojas “sukūrė”, kaip ir po kiekvienos tardymo nakties, protokolą, po juo aš pasirašiau (kaip visada), buvo iškviesti sargybiniai mane išvesti. Tačiau nuvedė ne į kamerą, o į kar-

cerį - ankštą, drėgną kambarėlį, kurio grindis buvo apsėmęs vanduo, tik viename kampe buvo mažas, kad tilpo vos viena koja, vandens neapsemtas betoninių grindų lopinėlis - paaukštinimas. Ten, šiurpdamas nuo drėgmės ir šalčio, išbuvu kelias labai ilgas valandas. Atrodo, apie 6 val. atėjo sargybiniai ir nuvedė į kamerą. Matyt, tardytojas tokiu būdu siekė kelių tikslų: jis neturėjo laiko mane tardyti iki ryto, o pagal režimo taisykles man negalima buvo leisti kameroje miegoti (turėjau būti kankinamas nemiga), be to, buvau supažindintas, kas yra karceris. Tardydavo 6 paras per savaitę naktimis, o dienomis neleisdavo išsimiegoti. Tokia kankinimo metodika buvo veiksminga - žmogus tapdavo apdujęs, apatiškas, viskam abejingas, net valgyti nebenorėdavo, nors maisto duodavo labai mažai, o ir tas buvo šlykštus.

Tardytojai mėgdavo pasiųsti į tardomųjų kameras savo informatorius. Prisimenu, vieną rytą į mūsų kamerą įleido nedidelio ūgio atletišką jaunuolį apie 20 m. amžiaus, kuris sveikata trykštančiu įdegusiu veidu nesiderino prie mūsų išblyškusių veidų. Pasirodė, jog jis - Mačiulis, miškinių ryšininkas. Kai jis pradėjo girtis, kad čia sėdi seniai ir yra susipažinęs su mano bendrabyliais, tai iš karto supratau, kas per paukštis. Pokalbis tarp mūsų neužsimezgė. Tiesa, jis dar apibūdino kelis tardytojus. Sužinojau, kad mane tardo tardymo skyriaus viršininkas majoras Kaplanas, jam retkarčiais padeda kapitonas Soldatovas bei vyr. leitenantas Litvinovas. Tos pačios dienos vakare prieš pat miegą prižiūrėtojas, atsidaręs langelį, sušnibždėjo: “Na eM”. Tas vyrukas pasiėmė savo ryšulėlį ir iškeliavo. Daugiau aš jo nebesutikau.

Lukiškių kalėjime išbuvau ilgiau kaip 2 mėn. Vieną kovo pradžios rytą mane iš kameros, esančios antrame aukšte, nuvedė į rūsį ir įgrūdo į tamsią belangę kamerą, kurios palubėje vos vos švietė elektros lemputė. Koks kontrastas! Ši kamera buvo dar baisesnė už saugumo rūsio kamerą. Čia radau dar 3 kalinius, nuteistus įvairiom bausmėm už ryšius su miškiniais. Pasirodo, kad tai buvo mirtininkų kamera. Vakare visi sugulėme vienas šalia kito ant grindų paaukštinimo, esančio kameros gale. Čiužinių nebuvo. Naktį negalėjau užmigti, nes iš gretimos kameros sklido vieno išprotėjusio kalinio riksmas ir jį tramdančių prižiūrėtojų balsai. Jie prasiskverbdavo pro geležinių durų plyšius.

Kartą naktį aš ir mano naujieji kameros draugai buvome pakelti ir nuvesti į juodą sunkvežimį su grotomis ant langelių - “juodąją varnelę”. Jis nugabeno mus į geležinkelio stotį. Ten buvome įgrūsti į Stolypino vagoną, skirtą kaliniams vežioti. Vienoje “kupė” atsidūrėme

net 6 bendrabyliai: Algirdas Bitvinskas, Tadas Jagelavičius, Pranas Čižas, Celestinas Ajauskas, Alfonsas Urbonas ir aš. Miegojome ant plikų lentynų, panašių kaip plackartiniame traukinio vagone, tik durys į koridorių buvo metalinės, su storos plieninės vielos tinklu, o vienintelis langelis, esantis palubėje, apkaltas grotomis. Vagono koridoriumi pirmyn ir atgal žingsniavo mus stebintys kareiviai. Šitame metaliniame narve mūsų buvo geras tuzinas. Nuolat į mūsų "kupė" įeidavo vienas du sargybiniai, suvarydavo mus į vieną pusę, o kitoje viską išversdavo, kažko ieškodavo (tikriausiai, ar nepadarėme kur nors skylės pabėgti). Po to pervarydavo į kitą pusę ir baigdavo patikrinimą. Šitaip paįvairinama kelionė į rytus per Maskvos, Uralo ir Sibiro miestų skirstomuosius kalėjimus truko nuo kovo pradžios iki balandžio pabaigos. Tiesa, kažkur Sibire ar Urale nuo mūsų atskyrė C. Ajauską ir A. Urboną. Būrį kalinių, tarp jų 4 mūsų bendrabylius, išlaipino Taišete (Irkutsko sr.) ir vėl, kaip malkas sugrūdę į "varnelę", nugabeno į Taišeto skirstomąjį lagerį. Čia vietoj pasų gavome asmens numerius. Mano buvo AP-273, A. Bitvinsko - AP-269. Tuos numerius, juodais dažais užrašytus ant balto audeklo skiautelės, turėjome prisisiūti prie medvilninio švarkelio nugaros, kelnių priekyje, ant kepurės. Vėliau rudenį, kai gavome šiltesnius drabužius - vatinukus ir bušlatus - numerius reikėjo prisiūti ant jų nugarų.

Iš čia po mėnesį trukusio "poilsio" pajudėjome geležinkeliu Taišetas-Bratskas (BAM'o pradžia) Bratsko link. Atsidūrėme Vichorevkos geležinkelio stotelėje. Joje surikiuoti ir suskaičiuoti vorele buvome nuvaryti į netoliese esantį lagerį. Dar Taišeto skirstomajam lageryje vienas kalinys čekas, pavarde Svobodnikas (jis, gyvenęs Prancūzijoje ir kai atvyko pas gimines į Čekoslovakiją, jį suėmė, apkaltino kaip šnipą, nuteisė 25 metams laisvės atėmimo ir išsiuntė į Tarybų Sąjungos lagerius), pradėjo verbuoti mus, jaunuolius, į savo būsimą brigadą (jei, žinoma, pateksime į vieną lagerį). Taigi patekome kartu su tuo Svobodniku. Bet, norint tapti brigadininku, reikėjo kokiu nors būdu įsiteikti lagerio valdžiai. Pirmiausia reikėjo pradėti nuo vadinamojo "nariadčiko" (paskyrų skirstytojo), kalinio administratoriaus, kuris kiekvieną rytą iškviesdavo brigadininkus ir nurodydavo darbus. Nutarėme tam reikalui paaukoti mano viršutinius marškinius, kurių kelionės į rytus metu aš nedėvėjau. Taip buvo sukurta čeko Svobodniko brigada, į kurią patekau ir aš kartu su Algirdu Bitvinsku.

Tačiau tam čekui nepakako apsukrumo ir mūsų brigadai tekdavo labai nedėkingi darbai: rankiniais pjūklais pjaudavom mišką. Teko ruožas plonų pušaičių, išdygusių po gaisro išdegusiame taigos plote, kurias reikėdavo nupjauti atitinkamo ilgio gabalais, kad tiktų šachtų atramoms. Norma buvo didelė. Nors su Algiu traukėme vieną pjūklą, vadinamą "bajanu", turėjome įvykdyti dvi normas (kiekvienas po savo normą). Iš pradžių per didelius vargus jas įvykdėme. Vėliau mano Algis "sustreikavo" ir pradėjo mane politiškai auklėti: "Ar tu "patriotas" (suprask: vadinamosios pseudokomunistinės santvarkos), tave nuteisė, ir tu čia plėšysies. Nedirbkime!" Tariau: "Ką gi, pabandykime nedirbti". Taip mes pradėjome dirbti šiek tiek atsipalaidavę, įvykdydavome vieno kalinio normą, o antrosios - tik šiek tiek. Tačiau lageryje žmonės dirbo tik už menką maistą. Taigi ir mums buvo pradėtos taikyti sankcijos už normos neįvykdymą. Gaudavome maisto vieną visą normą, o antrąją - baudžiamąją. Taip mudu su Algiu pakaitomis tik kas antrą dieną valgydavome visą normą, o kitą dieną - baudžiamąją. Nuo maisto trūkumo pradėjome silpti ir jau tik vargais negalais įvykdydavome vieną darbo normą.

Po mėnesio Algis pareiškė, kad reikia patekti į ligoninę. Tam galima susižeisti, pavyzdžiui, nusikirsti rankos pirštą. Aš pradėjau Algį atkalbinėti, kad mūsų kančių tik pradžia, pirštus pasaugokime blogesniam atvejui, dar pakęskime. Lageryje kalinius nuolat tikrindavo ("komisuodavo") vienas arba keli gydytojai (irgi kaliniai). Patikrino ir mus abu. Nustatė organizmo išsekimą (distrofiją) ir paskyrė lengvesnį darbą bei sustiprintą maistą. Aš patekau į lauko virtuvę miško biržoje (lentpjūvėje ir miško medžiagos krovimo į plačiojo geležinkelio vagonus aptvertoje ir budriai saugomoje teritorijoje), kuri gamino kaliniams pietus. Pusryčius ir vakarienę valgydavome lagerio valgykloje. Buvau paskirtas virėjo - kino gomindanininko - padėjėju. Virdavome sriubą ir košę. Produktus iš lagerio į miško biržą sargybinių įsakymu nešdavo kaliniai, o mes su virėju - tik kai kuriuos virtuvės reikmenis. Algis Bitvinskas, atrodo, įsidarbino ligoninėje sanitaru. Po mėnesio sustiprėjau ir vėl buvau nusiųstas prie miško darbų: teko kirsti medžius, genėti šakas, vežti tą medžiagą arkliu iki štabeliavimo vietos.

Pirmąją vasarą labai kankino mažytės muselės - mašalai: nepadėdavo nei ant galvos užmauti apsauginiai maišai. Nuo jų sukandžiojimo ištindavo veidas, rankos, kojos. Ištinus kūnui, muselės aprimdavo ir mažiau puldavo (matyt, nepatikdavo jų pačių užkrėstas kraujas).

Buvau, kaip ir kiti jauni kaliniai, kilnojamas iš kolonijos į koloniją. Matyt, bijota, kad užsibuvę vienoje vietoje, negalėtume sugalvoti pabėgimo priemonių, o šito administracija labiausiai bijodavo. Sovietinis lageris buvo, galima sakyti, visų pasaulio tautų kalėjimas: teko vienoje brigadoje dirbti ne tik su TSRS tautų nariais, bet ir su užsieniečiais: vokiečiais (po 1953 m. sukilimo atgabentais į Sibiro lagerius, taip pat buvusiais vokiečių laivyno kapitonais ir SS kariškiais), vengrais (kariavusiais vokiečių pusėje), kinais, korėjiečiais, japonais (pažeidusiais jūros sieną žvejybos metu), Mandžiūrijos rusais ir kt. Pamažu išsiskyriau su P. Čižu, T. Jagelavičiumi, pagaliau ir su A. Bitvinsku. Su pirmaisiais dviem susitikome tik Lietuvoje, o su Algiu - po pusantrų metų vieno etapo metu. Kai mane gabeno į baudžiamąją koloniją, mūsų ešeloną sustabdė plyno lauko stotelėje, vadinamojoje platformoje, ir išvarė iš spec. vagono. Ten pat sustojo ir priešinga kryptimi judantis ešelonas. Iš pirmojo spec. vagono kaliniai irgi buvo išvaryti. Čia kaip tik ir susitikome su Algiu. Jis jau buvo įgyvendinęs savo sumanymą - nusikirtęs nykštį. Susitikimas buvo trumpas: juos suvarė į buvusį mūsų spec. vagoną, o mus išrikiavo ir nuvarė į netoliese esančią koloniją ir apnakvindino laisvame kolonijos kalėjime, vadinamajame “bure”. Rytojaus dieną vėl susodino į kitą spec. vagoną ir išgabeno tolyn į rytus.

Lageriai geležinkelio trasoje nuo Taišeto į rytus atsirado dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Geležinkelį nutiesė kaliniai. Prasidėjus karui ir vokiečiams artėjant prie Maskvos, geležinkelio bėgiai buvo išardyti ir panaudoti prieštankinėms kliūtims Maskvos prieigose įrengti. Po karo šioje buvusioje trasoje “darbavosi” japonų belaisviai. Jie vėl paklojo geležinkelio bėgius. Kai aš čia atvykau, japonų nebuvo, tik senieji kaliniai nešiojo šiltas žiemines chaki spalvos japonų kepures - buvo išmainę su belaisviais. Lageriai geležinkelio trasoje nuo Taišeto iki Bratsko buvo suskirstyti į Taišetlagą, Oziorlagą ir Angarlagą. Nuo geležinkelio stotelių ir vadinamųjų platformų keliolika ir keliasdešimt kilometrų gilyn į taigą į abi puses ėjo keliai ir keleliai į daugybę taigoje išsibarsčiusių kolonijų (lagerių), viena nuo kitos nutolusių per keliasdešimt ir šimtus kilometrų ir žymimų triženkliu skaičiumi. Kolonijos buvo aptvertos dviguba tvora: išorine - apie 4 m aukščio vertikaliai sustatytų ir sutvirtintų skaldytų rąstų, virš kurios nutiestos kelios eilės spygliuotos vielos, ir vidine - lagerio teritorijos pusėje 3-4 m atstumu nuo pirmosios buvo įtaisyta šiek tiek žemesnė spyg-

liuotos vielos tvora. Prie pirmosios tvoros tam tikru atstumu buvo įrengti bokšteliai, kuriuose budėdavo ginkluoti kareiviai. Viršum tvoros nutiesta elektros linija su prožektoriais ir šviestuvais, kurie buvo įjungiami naktį. Elektrą gamino dažniausiai kilnojamos dyzelinės elektros stotys. Į darbą tekdavo eiti keletą kilometrų klampiais taigos keliukais vasaros metu arba skaldytų rąstų grindiniais ir tilteliais. Voros priekyje ir gale žygiuodavo po 2-3 kareivius, o iš abiejų šonų šiek tiek mažesniu atstumu - po 3-4 kareivius su šunimis. Visi būdavo ginkluoti automatais arba automatiniais šautuvais. Kiekvieną kartą įspėdavo, kad žingsnis į kairę arba į dešinę būsiąs laikomas pabėgimu ir būsime sušaudyti be įspėjimo. Beje, voroje būdavo įvairaus amžiaus kalinių, kelias po kojomis nelygus ir, vienam užkliuvus už atsikišusio rąstgalio, susvyruodavo visa eilė. Į tai budriai reaguodavo šoniniai sargybiniai, atkreipdami į mus ginklus. Kadangi suklupusį kalinį tučtuojau prikeldavo kiti, tai tas nelemtas žingsnis į kairę ar dešinę nebūdavo žengtas. Po to pasigirsdavo daugiaaukščiai keiksmai: konvojaus leksikonas buvo nepaprastai gausus. Ilgainiui prie tų keiksmažodžių pripratau (kaip sakoma, šuo ir kariamas pripranta) ir į juos nereaguodavau.

Miške tekdavo dirbti didelėje teritorijoje, iš visų pusių apsupta plačiai iškirsta juosta ir aptverta tvora su sargybinių bokšteliais. Darbas trukdavo apie 12 val., neįskaitant kelio pirmyn ir atgal. Paprastai pirmuosius naujojo lagerio barakus ir tvoras apie juos įrengdavo kriminaliniai kaliniai, vadinamieji “bekonvojininkai” (bezkonvojnije), t.y. nuteistieji neilgam laikui, arba tie, kurių bausmė ėjo į pabaigą. Juos išleisdavo į darbą be sargybos rytais, o grąžindavo į lagerį vakarais. Pavestus darbus jie atlikdavo taip pat be sargybos. Šie kaliniai ir miške paruošdavo darbo vietą - iškirsdavo miško juostas, aptverdavo tvoras ir įrengdavo sargybinių bokštelius. Vėliau, susilpnėjus režimui, tą darbą atlikdavo pusiau laisvi politiniai kaliniai, kurie tuoj po karo buvo nuteisti iki 10 metų ir, likus 1-3 metams iki bausmės pabaigos, būdavo išleidžiami į darbus be sargybinių priežiūros.

Kai aš patekau į lagerį, politiniai kaliniai buvo atskirti nuo kriminalinių - gyveno atskirose kolonijose. Kiekvienoje kolonijoje buvo nuo 3 iki 10 barakų, o kiekviename jų sugrūsta po 100-200 kalinių. Miegodavome po keturis ant medinių dviaukščių gultų, kurių gamybai nebūdavo panaudota jokia metalinė detalė ar vinis. Vakarais kalinius išrikiuodavo lauke patikrinimui, po to suvarydavo į barakus ir

užrakindavo. Barakų langai būdavo apkalti grotomis. Rytais, atrakinę barakus, mus išvarydavo į lauką ir tikrindavo. Po pusryčių surikiuotas brigadas brigadininkai atvesdavo prie gyvenamosios zonos didžiųjų vartų. Čia vieni sargybiniai mus perduodavo kitiems - konvojui. Pastarieji išsitraukdavo mūsų kartotekas ir skaitydavo pavardes, o mes, eidami pro vartus, turėdavome išpyškinti visą kartotekos turinį: pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai, straipsnio Nr., bausmės dydis, įkalinimo pabaigos metai, ir atsistoti į naują vorą, sudarytą iš eilės po 4-6 kalinius. Tokia būdavo išvedimo į darbą tvarka. Atėjus į darbo vietą, t.y. mišką, vėl kartojosi tokia pat patikrinimo procedūra. Vakare, baigus darbą (apie tai skelbdavo gongas - plaktuko smūgiai į pakabintą geležinkelio bėgį), būdavome pagal tas pačias kartotekas tikrinami, o atvestus prie kolonijos vartų vėlgi ta pačia tvarka tikrindavo jau neginkluoti lagerio vidaus prižiūrėtojai ir po vieną įleisdavo į gyvenamąją zoną. Tačiau ilgainiui režimas silpnėjo. Už tai turime būti dėkingi likimo draugams, kurie savo mirtimi palengvino gyvųjų darbus. Turiu galvoje kruvinus sukilimus Šiaurės ir Kazachstano lageriuose.

Mūsų, Taišeto-Bratsko trasos, lageriai buvo decentralizuoti - didžiulėje teritorijoje toli vienas nuo kito išsibarstę nedideli punktai (kolonijos), tarp kurių kalinių nebuvo ryšio. Tiesa, vėliau, kai atsirado pusiau laisvų kalinių, šioks toks ryšys užsimezgė. Po šių sukilimų į kai kurias mūsų kolonijas irgi atvažiuodavo kažkokios komisijos. Atrodo, jog 1954 m gavome nurodymą nusiplėšti asmeninius numerius, nuo barakų langų buvo nuimtos grotos, barakų jau neberakindavo, mažabausmiai, t.y. tie, kuriems liko tik 1-3 metai iki bausmės pabaigos, būdavo išleidžiami į darbus už gyvenamosios zonos be konvojaus, sušvelnino susirašinėjimo apribojimą, pasikeitė sargybinių (kareivių, konvojaus ir lagerio vidaus prižiūrėtojų) elgesys su kaliniais: pradėta į kalinius žiūrėti ne kaip į dvesiančius, užkrečiamomis ligomis sergančius gyvulius, bet kaip į žmones, nors ir stovinčius daugeliu pakopų žemiau.

1954 m. pabaigoje, jau susilpnėjus režimui, kažkurioje Oziorlago kolonijoje dirbau miško biržoje - kroviau rąstus į plačiojo geležinkelio vagonus. Tuo laiku kaliniai per savaitę dirbdavo 6 dienas, o septintąją, paprastai sekmadienį, ilsėdavosi. Žiemą nedirbdavo ir tada, kai šaltis nukrisdavo žemiau 40°C. Tačiau krovėjams tai negaliojo. Vieną sekmadienį, spiginant 45 °C šalčiui, buvome varomi krauti vagonų. Visa brigada sustreikavo ir nėjo iš gyvenamosios zonos. Tada mus suvarė į gretimą aptvarą, tik varteliais atskirtą nuo gyvenamosios zonos,

vadinamąją darbo zoną, ir iš ten bandė išgrūsti į darbą. Ir iš čia nėjome. Žinoma, sargybiniai labai ir nesistengė mūsų išvaryti, nes ir jie norėjo pailsėti, o ne šalti su mumis lauke ir dar vėjo perpučiamuose bokšteliuose. Po valandos kitos buvome paleisti į gyvenamąją zoną ir likome ilsėtis. Tiesa, už tai, kad nėjome į darbą, visų pirma turėjome sumokėti baudą už vadinamąsias vagonų prastovas. Mat už darbą lageryje tuo laiku jau mokėdavo. Tačiau tas atlyginimas buvo simbolinis. Atskaičius už maistą, drabužius, apavą, nakvynę, už algas prižiūrėtojams ir konvojui ir kt., kaliniui likdavo tik kapeikos. Tačiau ir jų neduodavo, o įrašydavo į vadinamąsias asmenines sąskaitas. Iš tos sąskaitos galima buvo retkarčiaias pasiimti kelis rublius ir nusipirkti kruopų ar riebalų mažame kioskelyje lagerio zonoje. Virdavome košę, žinoma, tik sekmadieniais. Taigi toje sąskaitoje ne tiek daug pinigų likdavo, nes beveik viską išleisdavome tam skurdžiam papildomam maistui.

Tačiau tokios piniginės bausmės dar nepakako, ir mes, visa brigada, ar kitų kalinių pagąsdinimui, ar kad netaptume nepageidaujamų įvykių iniciatoriais, buvome išsiųsti į baudžiamąją koloniją prie Angaros upės (prie Bratsko) - į Angarlagą. Jau buvo, kaip minėjau, palengvinto režimo laikotarpis. Šioje baudžiamojoje kolonijoje buvo galima į darbą neiti, bet tada ir maistą gaudavome menką. O jeigu eidavome, - tai normalų, kaip ir visur lageryje. Tačiau negalėjome siųsti laiškų, gauti siuntinių ir laiškų. Buvau keletą kartų išvarytas tiesti platų žvyruotą kelią. Maždaug po 1,5-2 mėn. su grupe kalinių spec. vagonu išdardėjome vakarų kryptimi. Atsidūrėme minėtosios trasos Čiunsko stotelėje. Čia buvau paskirtas dirbti į plytinę - prie plytų degimo krosnies, kurią kaliniai vadino Hofmano krosnimi. Pasakojo, kad ją suprojektavo ir statė belaisvis vokietis inžinierius, pavarde Hofmanas. Tai elipsės formos toroidas, suskirstytas į daugybę kamerų (boksų), pertvertų plytų mūru. Į šias kameras buvo kraunamos žalios plytos, tarp jų užkuriamas laužas, o jam palaikyti ant plytų buvo beriama akmens anglis pro specialiai įrengtas angas kamerų lubose. Mes eidavome beveik paskui liepsną - ją nuo mūsų skyrė paprastai 2 užgesintos kameros. Avėjome veltiniais, kurių padai pamušti susidėvėjusių automobilių padangų guma, mūvėjome brezentinėmis gumuotomis pirštinėmis. Dviese imdavome labai karštas, dar nespėjusias atvėsti išdegtas plytas ir kraudavome į padėklus vežimėlyje, kurį išvešdavo kalinys, pasispirdamas viena koja. Įkandin mūsų į ištuštėjusias kameras kiti kaliniai krovė žalias plytas, o dar kiti laikinai užmūrydavo tas kameras

ir jose uždegdavo laužą. Taip keliaudavome ta elipse aplink ir po kelių dienų atsidurdavome vėl toje pačioje vietoje. Kiekvienas turėdavome atlikti savo darbą. Darbas kaip pragare: išimamos plytos labai karštos, kameros (bokso) sienos įkaitusios, o lauke - šaltis apie 40°C, todėl trumpam atidarius į lauką duris (degtos plytos būdavo vežamos į lauką), susidarydavo stiprūs skersvėjai. Brigada buvo sudaryta vien iš lietuvių, daugiausia jaunų vyrų, nuteistų už ryšius su partizanais. Visi gaudavo siuntinius, buvo stiprūs, dirbo kaip pakvaišę, ko negalima buvo pasakyti apie mane, nes aš siuntinių beveik negaudavau, be to, buvau atėjęs iš baudžiamosios kolonijos, kur maitindavo tik gyvybei palaikyti. Brigadai vadovavo serbas, buvęs Komintemo narys, nuteistas 10 metų, po kurių jam papildomai buvo pridėta dar 10 metų. Šis brigadininkas gerai sutarė su lagerio administracija, plytinėje nesirodydavo, tūnodavo gyvenamojoje zonoje, plepėdavo su tokiais pat, o apie atliktą darbą jam pranešdavo vienas brigados kalinių. Šis brigadininkas buvo labai patenkintas lietuviais, o tie dirbo išsijuosę, nes tuo metu buvo įvesta vadinamoji įskaitų sistema. Kadangi aš buvau nuteistas 25 metams, tai nusprendžiau, kad beviltiška plėšytis, nes išeičiau tik po 10-14 metų. Taigi geriau pasitikėti likimu ir laukti permainų. Čia man pasisekė. Susipažinau su kitais lietuviais, esančiais šioje kolonijoje. Kalinys Juozas Ardzijauskas, poetiškos sielos žmogus (neseniai išleidęs poezijos rinktinę “Tau, Tėvyne”, kurią gauti iš poeto rankų ir aš turėjau garbės), sužinojęs, kad esu studentas elektrikas, pasiūlė padėsiąs man patekti į elektrikų brigadą (J. Ardzijauskas joje dirbo). Beje, gavusieji 25 metus būdavo siunčiami prie sunkiausių darbų, o į visokias mechanines dirbtuves ir specialistų brigadas - tik su mažesnėmis bausmėmis. Tačiau J. Ardzijausko dėka man pasisekė. Pasisekė dar ir todėl, kad elektrikų brigadai vadovavo Rusijos latvis Karlas Grantas, buvęs raudonosios armijos karininkas inžinierius, latvių šaulių, sergėjusių Leniną, sūnus. Už tai, kad pasidavė vokiečiams į nelaisvę, Karlas Grantas buvo nuteistas 10 metų lagerio, o į jų nelaisvę pateko kontūzytas, beveik apakęs. Lageryje silpnai matė. Tas Rusijos latvis jautė man simpatiją, įkalbino elektromechaninio cecho viršininką Mamontovą, laisvai samdomą civilinį asmenį, Rusijos tremtinių šeimos narį, priimti mane į elektrikų brigadą. Man surengė egzaminus ir įsitikino, kad šiek tiek nusimanau apie elektrą ir elektrinius įrenginius, tad ir buvau priimtas.

Šioje brigadoje išbuvau iki paleidimo iš lagerio dienos (apie pusę metų). Tai buvo pačios šviesiausios ir lengviausios mano nelaisvės dienos. Dažniausiai dirbdavau vienoje pamainoje su inž. A. Vanagu iš Kauno ir buvusiu karininku inžinieriumi ukrainiečiu Frančiuku, teistu už pasidavimą į vokiečių nelaisvę. Pakaitomis budėdavome elektrinėje, o vienas - darbo ir gyvenamojoje zonoje. Darbas buvo pamaininis.

Pavasariop beveik kasdien po vieną ar net keletas kalinių jau išeidavo į laisvę. Vieną gražią birželio dieną ir man nusišypsojo laimė - buvo įsakyta per kokias kelias valandas “atsiskaityti”, pasiimti savo daiktus ir tos pačios dienos antroje pusėje mes, trys kaliniai, visi lietuviai, lydimi trijų ginkluotų sargybinių, buvome nuvesti į kaimynystėje esančią Čiunsko geležinkelio stotelę. Tačiau prie ešelonų prikabinti Stolypino vagonai vis būdavo perpildyti ir konvojui nesisekdavo mus į juos įgrūsti. Paprasčiausiai vagonų sargybiniai durų neatidarydavo ir mūsų neįsileisdavo. Artėjo vakaras. Akimis palydėjus gal tris ešelonus su perpildytais vagonais, pagaliau sustojo dar vienas ešelonas. Vieno spec. vagono atsidarė durys ir, abiem konvojų grupėms tarpusavyje riebiai išsikeikus, buvome įleisti į tą vagoną. Kartu važiavo ir mūsų konvojus, tik mes už narvų, o jie laisvai vaikščiojo koridoriumi arba sėdėjo ant suolelio. Kitą dieną atsidūrėme Taišete. Čia iš stoties, sargybinio lydimi, pasiekėme tą patį Taišeto skirstomąjį lagerį, į kurį aš buvau patekęs 1953 m. balandžio mėn. Prie lagerio vartų mus perdavė vidaus prižiūrėtojams. Tuojau buvau nuvestas pas lagerio viršininko pavaduotoją ir išbartas, kad buvau dingęs. Pasirodo, aš jau paleistas į laisvę prieš mėnesį, bet kažkur “pamestas” Sibiro neaprėpiamose platybėse. Lagerio valdžia nerado manęs nei gyvųjų, nei mirusiųjų, nei pabėgusiųjų sąrašuose. Labai apsidžiaugė, kai aš galų gale atsiradau. Man buvo pareikšta, kad esąs laisvas ir galįs vykti į bet kurią Tarybų Sąjungos vietą, tačiau turįs tylėti ir nepasakoti, ką čia lageryje matęs. Pageidavau važiuoti į Lietuvą. Tuojau parašė pažymą, kad buvau nuteistas 5 metams (o ne 25 metams, kaip nurodyta teismo nuosprendžio išraše) ir esu amnestuotas, o apie trėmimą ir turto konfiskaciją nieko nepasakyta. Mano bendrakeleiviai (tie 2 lietuviai iš Čiunsko) irgi buvo išleisti į laisvę, bet be teisės grįžti į Lietuvą. Jie sakėsi važiuosią pas tėvus, ištremtus į Sibirą. Rytojaus dieną man davė geležinkelio bilietą iki Kėdainių ir sauso maisto davinį dešimčiai dienų. Pasiėmiau savo kuklią mantą ir iškeliavau pėsčiomis į stotį. Pusiaukelėje prie manęs

stabtelėjo pro šalį važiuojantis miškovežis, ir vairuotojas (pasirodo. buvęs kalinys, o dabar tremtinys) paklausė, ar ne į stotį einąs. Šitaip atsidūriau Taišeto geležinkelio stotyje. Ten sutikau dar vieną lietuvį, paleistą į laisvę ir belaukianti traukinio į Krasnojarską. Taigi dviem buvo linksmiau. Krasnojarske teko išlaukti apie parą, kol pagaliau sulaukėme reikalingo traukinio. Po persėdimo Maskvoje atsidūrėme Kaune.

Grįžus iškilo problema, kur dirbti? Kilo mintis ieškoti darbo pagal specialybę, nes lageryje man buvo suteikta penktosios kategorijos elektromonterio specialybė (turėjau ir kvalifikacijos pažymėjimą). Tačiau sužinojau, kad į Politechnikos institutą papildomai priimami buvę aukštesnių kursų studentai, dėl kokių nors priežasčių nutraukę mokslą. Priėmimo komisijoje susitikome trys likimo draugai: T. Jagelavičius, A. Urbonas ir aš. Iš mūsų pirmasis pagal abėcėlę buvo pakviestas T. Jagelavičius, po jo - aš. Matyt, komisijai viską paaiškino T. Jagelavičius, ir aš buvau beveik neklausinėjamas. Tik šviesios atminties rektorius prof. K Baršauskas pasakė, kad esu nekaltas ir būsiu priimtas į Elektromechanikos fakulteto IV kursą toliau tęsti studijų, tik pirmąjį semestrą negausiu stipendijos. O toliau, jei gerai mokysiuos, - gausiu. Naudodamasis naujųjų kurso draugų užrašais, konspektais ir knygomis, išlaikiau papildomus egzaminus, nes per tuos trejus metus buvo pasikeitusi mokymosi programa, taip pat eilinius egzaminus. Pradėjau gauti stipendiją, 1957 m. sėkmingai baigiau studijas.

Laikui bėgant, keitėsi pažiūra į buvusius politinius kalinius. Sunkumų būdavo net komandiruočių metu. Viešbučių administratorės, pasižiūrėjusios pasą, siųsdavo į artimiausią milicijos skyrių. Mat pase buvo įrašas, jog pasas išduotas remiantis pataisos darbų stovyklos pažyma. Tai truko 10 (tokiam laikotarpiui būdavo išduodami pasai) ir dar dvejus metus, nes paso galiojimo laikas buvo pratęstas dar 2 metus. Tik 1967 m., kai gavau naująjį pasą, kuriame buvo įrašyta, jog pasas išduotas remiantis prieš tai buvusiu pasu, tokio pobūdžio diskriminacija baigėsi.

Žinoma, diskriminaciją pajutau ir darbovietėje. Baigęs pradėjau dirbti Naujosios Akmenės cemento gamykloje elektros cecho pamainos meistru. Po kurio laiko teko būti vyriausiojo energetiko pagalbininku, tai yra atlikti naujas vyriausiojo elektriko pareigas, bet formaliai mano pareigos ir atlyginimas buvo tik vyriausiojo meistro,

o vyriausiojo elektriko pareigoms nebuvau tvirtinamas, nors toms pareigoms mane primygtinai rekomendavo elektros cecho bei KMP viršininkai (J. Valys ir A. Naudžius)ir vyriausiasis energetikas (J. Volskis). Tačiau atestacinė komisija manęs toms pareigoms nepatvirtindavo (vėliau į tą vietą buvo priimtas jaunas KPI specialistas Finkelbrantas, kuris po dvejų metų išvyko gyventi į Izraelį).

Vieną dieną buvau iškviestas į gaisrininkų patalpose esantį kambarėlį ir čia Saugumo komiteto darbuotojas pradėjo mane kažko klausinėti. Taip ir nesupratau, ko jis iš manęs nori. Praėjus savaitei, vėl buvau iškviestas į tą pačią vietą, tik čia Saugumo komiteto darbuotojas buvo jau kitas. Šitas pradėjo konkretesnę kalbą, sakydamas, kad aš, išdirbęs tiek metų gamykloje, nusipelniau užimti aukštesnes pareigas, Saugumo komitetas tuo pasirūpinsiąs. Tačiau aš esąs reikalingas Saugumo komitetui, turįs jam padėti. Tie žodžiai mane nupurtė tarsi šaltas dušas. Patylėjęs atsakiau esąs techninis darbuotojas, todėl saugumiečio darbui netinkąs, tam neturįs pašaukimo. Tada buvau griežtai įspėtas, kad man teksią gailėtis, sulauksiąs nemalonumų, o apie įvykusį pokalbį privaląs tylėti, o dabar galįs eiti savo keliais. Pradėjau svarstyti, ką jie man gali padaryti. Tėvai jau mirę, neturiu nei žmonos, nei vaikų (buvau nevedęs). Nebent gali fiziškai su manimi susidoroti, bet tai labai jau abejotina, arba inkriminuoti kokią nors kriminalinę bylą. Nusprendžiau kuo greičiau pasitraukti iš Naujosios Akmenės. Draugų ir pažįstamų padedamas, atsidūriau Raudondvaryje (Kauno raj.), Žemės ūkio mechanizacijos ir elektrifikacijos mokslinio tyrimo institute. Čia be jokių persekiojimų dirbau (vyr. moksliniu, vėliau - vadovaujančiu moksliniu bendradarbiu), vengiau užimti aukštesnius postus ir laimingai sulaukiau pensijos.

Tiesa, buvo komplikacijų ginantis technikos mokslų kandidato disertaciją. Ją gyniausi Kijeve. Čia irgi padėjo pažintys su kai kuriais Ukrainos mokslo darbuotojais. Vienam asmeniui, atsakingam už disertanto politinę skaistybę ir biografiją, tapo neaišku, ką aš dirbau trejus metus. Teko meluoti, be to, padėjo Kijevo profesorių tarpininkavimas. Reikia pažymėti, kad Raudondvario instituto administracija su manimi elgėsi geranoriškai, nedarė jokių kliūčių, mano paties pasirašytą puikią autobiografiją patvirtino, o joje, kaip minėjau, ne viskas buvo paminėta. 1989 m gavau pažymą, kad buvau nuteistas neteisėtai, esu reabilituotas. Buvo išmokėta po 50 rb už kalėjime ir lageryje išbūtus mėnesius.

Apskritai viskas baigėsi palyginti laimingai. Tik treji kalinimo metai atsiliepė širdžiai, o Sibiro šaltis - kvėpavimo takams.

Vedžiau, turiu sūnų. Džiaugiuosi, kad per tiek prievartos ir nelaisvės metų daugelio tautiečių širdyse neužgeso laisvės troškimas, ne visi tapome aklais mankurtais. Todėl ir vėl išsikovojome nepriklausomybę.

Jonas Bersėnas

INTOS LAGERIUOSE

Gimiau 1930 m. sausio 1 d. Ariogalos valsčiuje, Putrių kaime ūkininkų šeimoje. Tėvai turėjo 20,09 ha žemės (o, tie nelemtieji 0,09 ha, bet apie tai vėliau). Senojo Putrių kaimo neprisimenu, nes, kai aš gimiau, jis ruošėsi skirstytis į vienkiemius. Prisimenu, kaip kraustėmės į vienkiemį.

Matyt, vaikystėje nesu buvęs angelėlis, nes porą kartų buvau pavaišintas tėvo dirželiu. Vėliau manęs nemušdavo, bet tiesiog kankindavo barimu ir išminties mokymu.

Eidamas septintus metus, pradėjau lankyti Ariogalos pradžios mokyklą (ji tada buvo netoli kapinių ir per karą sudegė). Mokiausi neblogai, bet ir čia, kaip kaimo pyplys, turėjau bėdų. Ir vis per tas nelemtąsias suaugusiųjų "tradicijas". Mat, kai patvindavo Dubysa, Putrių kaimo ir Ariogalos vyrai suvesdinėdavo "sąskaitas". Kartais kildavo peštynės ir vieni kitus vaikydavosi. Tekdavo vieniems ar kitiems bristi per patvinusią Dubysą, kad išneštų sveiką kailį. Taigi du tokie "miesčioniukai" taip elgdavosi ir su manimi. Jie saugodavo lieptus ir neduodavo pereiti, o kai bandydavau pereiti per malūno užtvanką, tai ir ten suspėdavo atbėgti. Na, bet ne visada taip būdavo. Dažniausiai aš nusileisdavau ir stengiausi sugyventi taikiai. Būdavo ir kitaip. Prisimenu, kai neiškentęs jų baksnojimų, vienam iš jų, Visockiui, stipriai dūriau plunksnakočiu į sėdynę (jis sėdėjo suole prieš mane, o Kibilda už manęs). Dėl to "karas" tarp jų ir manęs truko kelias dienas.

Kai perėjau į ketvirtąjį skyrių, prasidėjo neramūs laikai - 1939-1940 metai. Bet aš to tada dar gerai nesupratau. Mačiau, kad tėvai ir kaimynai susirūpinę, patylomis pasišneka. Greitai ir mes, vaikai, tai pajutome, kai tik pamatėme "išvaduotojus". Net mūsų neprisileisdavo

artyn tie apskurę kareiviukai. Greit suvokėme, kad čia ne draugai, o kažkokie svetimi atsibastėliai. Mažai kas džiaugėsi šių “išvaduotojų” atėjimu. Džiaugėsi tik neturtingi žydeliai, miestelio dykaduoniai, chuliganai, o visi kiti rimtesni žmonės patylomis baiminosi ir laukė, kas bus toliau. Prasidėjo areštai, žmonių trėmimas. Sklido kalbos, kad greit būsiąs karas su vokiečiais, nes Lietuvoje gyvenę vokiečiai jau seniai buvo išvykę į Vokietiją.

O karas prasidėjo staiga. 1941 metų birželio 22-osios, sekmadienio, rytą ir suaugusiuosius, ir vaikus išbudino iki tol negirdėtas lėktuvų gausmas, o apie vidurdienį pasirodė ir vokiečių motorizuotosios dalys. Vokiečiai jautėsi labai laisvai, atsiraitę rankoves, nusismaukę šalmus juokavo, prašė kiaušinių, pieno, dalijo mums šokoladą, cigaretes. Bet greitai paaiškėjo, kad ir jie ne geresni draugai, nes neleido atkurti Lietuvos valstybės. Prasidėjo žiaurumai, žydų šaudymas, jaunimo gaudymas į reicho darbo tarnybą ir t.t. Mieste žmonės kentėjo nuo maisto stygiaus. Kaime trūko žibalo, muilo, druskos. Ir vėl neramus laukimas, kas bus toliau. O mes, vaikai, mokėmės, baigėme Ariogalos pradinę mokyklą. Su dėkingumu prisimenu mokytoją Grigaitį, kuris buvo ir griežtas, ir mylėjo mus, davė tvirtus mokslo pagrindus. Išsirūpino, kad būtų ir septintasis skyrius, o įsteigti aštuntąjį kažkodėl nesisekė. Matyt, dėl to aš keletą mėnesių 1942 metais mokiausi Vilkijos progimnazijoje, o 1943 metais - Krakių gimnazijoje.

1944 metais frontas pradėjo artėti prie Lietuvos, dar labiau keldamas žmonių nerimą. Aš jau buvau nemažas paauglys. Labai išaugau Vilkijoje, belakstydamas po Nemuno šlaitus. Vokiečiai ir mane varė kasti apkasų, bet aš slapsčiausi. Kartais ir pagaudavo. Priartėjus frontui, vokiečiai mus išvijo iš namų. Pasislėpėme artimiausiame miške. Ten jau radome kaimynų. Išsikasėme apkasus, apdengėme juos rąstais, apipylėme žemėmis. Netrukus prasidėjo mūšiai. Pamiškėje įsitvirtinę vokiečių tankai sėkmingai naikino puolančius rusų tankus. Kliuvo ir mums. Užmušė beveik visus gyvulius. Žuvo 27 kaimynai. Kai kuriuos (pvz., keturis Ivanauskų šeimos narius) buvo galima išgelbėti, bet trūko medicinos pagalbos. Jie mirė nuo per didelio nukraujavimo. Kiti mirdavo iš karto. Turbūt antrosios paros rytą miške pasirodė rusų žvalgai ir mums įsakė keliauti Čekiškės link. Buvo likęs tik vienas arklys. Iš vežimo išmetėme sunkesnius daiktus ir išvažiavome iš miško. Susimaišėme su rusų pėstininkais, o tuo metu atskrido vokiečių lėktuvai, ir vėl patekome į “katilą”, bet viskas baigėsi laimingai. Dar kiek

pavažiavome ir apsistojome vienoje sodyboje, laukdami, kol nutols frontas. Kitą dieną grįžome į savo namus, bet čia vėl prasidėjo bėdos. "Draugai" vos mūsų neiššaudė. Vadino mus buožėmis, vokiečių pakalikais. Laimė, kad mūsų namuose apsistojo karo tribunolo skyrius. Jis pas mus išbuvo kelis mėnesius. Eiliniai kareiviai tai iš tolo užuosdavo ir mūsų sodybą aplenkdavo. Išvažiuodami skyriaus darbuotojai pasišaipė, jog nemokame paslėpti lašinių, bet visų nesuvalgė, paliko dar ir mums.

Ėmė kurtis "liaudies"valdžia. Ir vėl mūsų šeimai iškilo naujos bėdos. Mus laikė tai buožėmis, tai stipriais vidutiniokais. Mat tie nelaimingieji 0,09 ha padarė mus buožėmis. Visa laimė, kad tėvas buvo kilęs ne iš buožių. Jis buvo Amerikoje ir šiek tiek susitaupęs pinigų nusipirko tą žemės gabalą. Kentėti dar buvo galima, nors visokias duokles krovė be saiko.

1944 metų rudenį (ir vėl mokytojo Grigaičio pastangomis) pradėjome mokytis toliau. Čėkuvoje įsikūrė Ariogalos progimnazija, o po kelerių metų - ir gimnazija. Susirinko beveik visi klasės draugai. Nebuvo tik žydų tautybės moksleivių. Jie vokiečių okupacijos metais buvo išžudyti. Grįžo iš kitų gimnazijų į Ariogalą Kazys Bersėnas, Danutė Digrytė ir kiti. Čėkuvos dvaro rūmai jau buvo gerokai apleisti, mokyklai nepritaikyti. Daug ką suremontavome patys. Pamažu daugėjo ir mokytojų. Visi jie nuoširdžiai mus mokė. Gaila, kad per savo kvailumą ne viską sąžiningai mokiausi. Šitai pajutau baigęs gimnaziją, bet jau šaukštai po pietų. Niekad nemaniau, kad man bus reikalinga lotynų kalba ar chemija. Ketvirtojoje, penktojoje, šeštojoje klasėje dar mokiausi neblogai, o paskui pradėjau atsilikti. Iki šeštosios klasės mane gelbėjo anksčiau įgyti tvirti pagrindai, o vėliau jų jau nebeužteko, reikėjo naujų. O juos įsigyti netiesioginiu būdu daug sutrukdė "išvaduotojų" valdžia, tėvams vis didindama visokias duokles. Grūdų, pieno, mėsos ir kitas prievoles dar šiaip taip įvykdydavome, bet miško paruošos pradėjo galutinai smaugti. Teko ir man kirsti mišką. Iškirsti 50-60 m^3 medžių dar buvo galima ir žmones pasamdyti, bet išvežti tokį kiekį į Dotnuvos ar Kėdainių geležinkelio stotį jau nebuvo kam. 1947-1948 metais vežėme miško medžiagą dviem porom arklių. Būdavo, grįžti paryčiu iš geležinkelio stoties ir užmiegi, o arkliai kelią namo atsekdavo. Tada aš praleidau daug pamokų. Du kartus persišaldęs ilgai sirgau ir, kai ateidavau į klasę po tokios ilgos pertraukos, nieko nebesuprasdavau. Bandydavau "iškalti" tiksliųjų mokslų formules, bet tai buvo bergždžios

pastangos. Buvau sumanęs aštuntojoje klasėje pasilikti antriems metams, bet mokytojai ir klasės draugai patarė to nedaryti. Nesinorėjo pasilikti antriems metams ir dėl to, kad būčiau patekęs jau ne į vienminčių klasę, bet į truputį “paraudusią”: septintojoje klasėje buvo keletas komjaunuolių. Mūsų klasė buvo vieninga ir niekas neišduodavo, kas joje vyksta. Prisimenu, kaip per mokytojos Budrytės pamoką, bandant pažiūrėti, ar išdžiūvo minos kapsulės, įvyko sprogimas, kitos klasės ir nesužinojo, kas pas mus bumbtelėjo. Taigi šiaip taip baigiau gimnaziją, ir vėl iškilo naujos bėdos. Į bolševikų armiją eiti nenorėjau. Tada tikėjome, kad ši valdžia ilgai neišsilaikys, kad greitai viskas pasikeis. Dar buvo stiprus partizaninis judėjimas, nors daug vyrų žuvo Vosbutų, Pagojo, Paliepių, Lapkalnio ir kituose mūšiuose. Kas mėnesį laukėme nors mažiausios pagalbos iš užsienio. O jos kaip nebuvo, taip nebuvo.

1949 metų rudenį įstojau į Lietuvos veterinarijos akademiją, bet jos baigti negalvojau. Tiesiog fiziškai negalėjau pakęsti veterinaro darbo. Pirmajame kurse dar šiek tiek mokiausi, o antrajame pradėjau “studentauti”.

Dar gimnazijoje besimokydami pasišnekėdavome, kad reikia rimčiau priešintis bolševikų valdžiai. Pagalvodavome ir apie mišką, ginkluotąjį pasipriešinimą. Gerai, kad tėvai, kaimynai nuo to sudrausdavo. Suaugusieji jau suprato, kad ginkluota kova beprasmiška. Prieš didžiulę jėgą ilgai neišsilaikysi. Būdami studentais, mes irgi tą patį supratome. Tapo aišku, kad sėkmingiau galima priešintis okupantui, bendradarbiaujant pogrindinėje spaudoje, aiškinant žmonėms valdžios niekšybes ir t.t. J. Petkevičiaus, C. Ajausko ir V. Bukausko iniciatyva, kitiems visiškai pritariant, ir susibūrėme bendrai kovai prieš okupantus. Savo organizaciją pavadinome Vieningąja darbo sąjunga (VDS). Jos branduolį sudarė buvę Ariogalos gimnazijos pirmosios laidos abiturientai, studijuojantys Kaune ir Vilniuje. Organizacija pamažu didėjo. Mūsų norai ir planai buvo geri, bet, deja, nelemta buvo jiems išsipildyti.

1952 metų rugsėjį pradėjau dirbti Kauno centrinio pašto transporto skyriuje. Tą atmintiną rugsėjo 23 dieną tvarkėme kažkokius senus dokumentus ir nešėme juos į kitas patalpas. Po darbo ramiausiai ėjau namo į Vilijampolę. Į savo kambarį turėdavau eiti per šeimininkės kambarį. Jame stovėdami kalbėjosi su šeimininke ir jos mergaitėmis du nepažįstami vyrai. Aš juos pasveikinau, o šie čiupo mane ir užlaužė

rankas. Išdygo ir dar du tipai, kurie buvo pasislėpę už durų. Prasidėjo krata. Jaučiausi visai rainiai, nes nieko įtartino pas mane negalėjo rasti. Kratos metu paėmė fotonuotraukas, jiems įtartinus popierius. Po kratos privažiavo prie durų “juodoji varnelė” ir išvežė Kauno centro link. Supratau, kad veža į saugumą. Jo vienutėje išlaikė gana ilgai. Buvo girdėti aplink kažkoks judėjimas. Paryčiu vėl įsodino į “varnelę”. Nesuprantu, kur veža, bet jau vežė ne mane vieną. Išlaipino vėl kažkokiame mūrų apsuptame kieme ir nuvedė į kamerą. Joje buvau vienas. Jaučiausi visai ramus, nes pamaniau, kad sulaikė dėl dokumentų, kuriuos pašte tvarkėme. Praėjo daug laiko. Pagaliau atrakino kameros duris ir nuvedė į kažkokį kabinetą. Už stalo sėdėjo uniformuotas kapitonas, o keli žmonės vaikštinėjo po kabinetą. Liepė papasakoti, ką aš esu veikęs. Aš pradėjau pasakoti, kaip tvarkėme pašto senus dokumentus, kaip pernešėme į kitas patalpas ir t.t. Kai kurie iš buvusiųjų kabinete pradėjo juoktis ir sakė, jog nepasakočiau anekdotų, o sakyčiau teisybę. Aš savo ruožtu atsakiau, kad pasakoju teisybę. Tada kapitonas įsakė pasakoti apie VDS: kas priklauso šiai organizacijai, kas palaiko ryšį su partizanais ir t.t. Atsakiau nieko nežinąs ir apie tokią organizaciją nieko negirdėjęs. Pasijuokė iš manęs ir pasakė kitiems, ten buvusiems, kad aš vis tiek prašneksiąs. Nuvedė atgal į kamerą. Dabar man buvo jau nebe juokai. Supratau, kad kažkas atsitiko, kažkas įkliuvo. Bet kur? Kas? Iš tolesnių tardymų paaiškėjo, jog saugumas apie VDS daug ką žino. Pasakė, kad areštuotos Kauno ir Vilniaus grupės, išvardijo visų pavardes, parodė keletą nuotraukų. Labai įtartina man pasirodė nuotrauka, padaryta mums einant iš vieno susirinkimo. Ėjome keliomis grupelėmis po 2-3 žmones. Aš kaip tik ėjau su Murausku, ir jis vis domėjosi, kaip aš žadu užmegzti ryšį su partizanais. Vienu momentu man pasirodė, kad mus lyg kažkas stebi. Apie tai pasakiau Murauskui ir po to nieko daugiau nepastebėjau. Matyt, jis davė kokį ženklą. Tardytojui pasakiau, kad ir Murauskas priklausė VDS organizacijai, bet jis į tai nekreipė dėmesio, tik pridūrė, jog Murauskas pabėgęs ir gaudomas. Daug vėliau buvau užsiminęs ir apie Juozą Šiupšinską, bet tardytojas ir į jį nekreipė dėmesio. Lyg tarp kitko pasakė žinąs ir apie jį. Tardant aiškėjo, kad saugumiečiams rūpi suderinti tik atskiras detales, o apie VDS organizaciją ir jos narius jiems jau daug kas žinoma iš anksčiau.

Kad lengviau būtų iškvosti, neduodavo išsimiegoti, dėl to tardydavo daugiausiai naktimis. Tikėjosi, kad pusiau miegantis tardomasis

leptelės ką nors naujo, nuslėpto. Per keletą mėnesių mūsų byla buvo baigta. Vienutėje pratupėjau iki teismo. Teismas įvyko gruodžio 23-27 dienomis. Gavome didžiausią bausmę, t.y. po 25 metus ir 5 metus be teisės grįžti į Lietuvą. Juokėmės iš tokio nuosprendžio ir apžiūrinėjome vieni kitus, kaip kas atrodo.

Po teismo mane vėl patupdė į vienutę. Klausinėjo, kaip galėčiau užmegzti ryšį su partizanais. Pakartojau tą patį, ką sakiau ir per ankstesnius tardymus, kad jokių ryšių neturiu, o jeigu būčiau buvęs laisvėje, tai būčiau bandęs juos surasti.

Gal po kokio mėnesio į mano kamerą atvedė labai plepų bekojį. Sakėsi partizanavęs Dzūkijos ir kituose miškuose. Pasakojo apie mūšius, kaip sužeistas į kojas pakliuvo į saugumiečių nagus. Man jis pasirodė įtartinas, todėl stengiausi kuo mažiau su juo kalbėti. Netrukus mane išvedė pas tardytoją. Tardytojas pradėjo klausinėti, apie ką kalba tas bekojis. Atsakiau, kad mažai su juo kalbuosi ir kad jis man nerūpi. Tada pradėjo mane kalbinti, kad jiems padėčiau, išsiklausinėčiau apie jo ryšius ir t.t. Atšoviau, kad aš ne tardytojas ir provokacijomis neužsiiminėju. Vėliau į mūsų kamerą atkėlė dar du kalinius. Ar jie buvo provokatoriai, sunku pasakyti, bet bekojis tai tikrai toks buvo. Sprendžiu iš to, kad mums “parašė” buvo reikalinga tik retkarčiais, o jis (ypač grįžęs po tardymo) dažnai ja naudojosi. Pasidariau dar atsargesnis. Net ir su tikrais savo draugais, bendrabyliais stengiausi kuo mažiau kalbėti. Kartais būdavo ir labai skaudu.

Balandžio pradžioje su grupe bendrabylių mane nuvežė į Leningrado skirstomąjį kalėjimą. Iš jo 1953 m. pavasarį mus išvežė į šiaurę. Vieną rytą traukinys sustojo paskirtoje vietoje. Aš netikiu velniais, bet tą kartą tikrai nusigandau. Prieblandoje po rampą vaikštinėjo tikras velnias, tarsi nužengęs iš religinių paveikslų. Dairiausi kanopų, bet jos buvo apautos veltiniais. Iš po šimtasiūlės nebuvo matyti uodegos, o šiaip visai panašus į velnią. Vėliau sužinojau, kad ten buvo kriminalinis kalinys, pavarde Chasanas. Toks buvo pirmas įspūdis, patekus į Intos lagerius. Mes keturiese, V. Kaminskas, K. Banys, L. Gaižauskas ir aš, patekome į 3-ąjį lagerį, pas “dėdę” Boroduliną. Senesni kaliniai paguodė, kad mes dabar kaip į kurortą patekome. Iš dalies jie sakė teisybe. Iš bado kaliniai jau nemirdavo kaip musės, retai pasitaikydavo žmogžudysčių (mat 1953 m buvo paskelbtas įstatymas “galva už galvą”).

O vargo vis tiek pakako. Aš pakliuvau į vieną sunkiausių darbų 9-ojoje šachtoje - kasti perėjimus. Kasėme tokį perėjimą antrajame

šachtos horizonte. Iki kelto reikėdavo eiti beveik 45° kampu kylančiu koridoriumi apie 400 metrų. Seni šachtininkai sulipdavo į tuščius vagonėlius (nors tai griežtai drausdavo) ir atvažiuodavo iki kelto. Nuo jų neatsilikau ir aš. Lyg tyčia vagonėliai nušoko nuo bėgių. Seni šachtininkai iš vagonėlių iššokinėjo, o mane bešokantį prispaudė prie prie sutvirtinimų ir įlaužė tris šonkaulius. Niekam nesisakėm, nes bijojom karcerio. O vyrai ir už mane dirbo kelias savaites, aš tik kartu išeidavau Į darbą. Buvo ir daugiau įvairių nemalonumų. Ypač įkyrėdavo patikrinimai ne tik lageryje, bet ir vedant į darbą ir iš jo. Apsižioplina koks prižiūrėtojas, tai suguldo šaltyje ant sniego ir skaičiuoja keletą kartų, kol sueina galai. Lageryje lietuviai, latviai, estai, vokiečiai, tikri rusai, gruzinai ir kitų tautybių žmonės sutarė draugiškai, žinoma, buvo ir išimčių.

1955 metų birželį atsitiko vienas juokingas nuotykis. “Mušėme” vertikalųjį vamzdį, t.y. kirtome perėjimą į trečiąjį horizontą (tai vienas pagrindinių šachtos darbų, kurio laiku neatlikus šachta sustotų). Dirbo latvių, lietuvių ir mišri brigada. Tada jau kaliniams mokėjo dalį pinigų, todėl latviai nutarė atšvęsti Jonines: gavo spirito, prisigėrė kaip reikiant ir į lagerio zoną vienas kitą jau veste parvedė. Visas lageris domėjosi, kas jiems bus, bet baigėsi viskas laimingai. Į “burą” nepasodino. Kitą dieną ir mes, lietuviai, nutarėme atšvęsti Jonines. Išgėrėme ir mes spirito. Senesnio amžiaus žmonės irgi neatlaikė, svirduliavo. Suvarė mus į sargybos būstinę. Atėjo lagerio viršininkas. Klausinėjo, kas atnešė spirito. Atsakėm, kad vis tiek nepasakysim. Tada jis paklausė, kodėl gėrėm. Sakom kad jei latviai įvykdo normą, tai ir mes normą įvykdom ir viršijam. Jei latviai švenčia, tai ir mes švenčiam. Paskui klausia, po kiek išgėrėm. Nuo suoliuko pamažu pakilo Aloyzas Kunigėlis (iš Kretingos krašto) ir sako: “Po šimtą gramų”, bet neišlaikė pusiasvyros ir suklupo. “Geras šimtgramis, kad tokius vyrus parverčia”, - pradėjo juoktis lagerio vršininkas ir liepė visiems eiti miegoti. Tuo viskas ir baigėsi. Nuo bausmės mus tada gelbėjo ne lagerio viršininko geraširdiškumas, bet baimė, kad, mus nubaudus, sustos vertikaliojo vamzdžio kirtimo darbai.

Po truputį gerėjo laikai. Pradėjo peržiūrinėti kalinių bylas. 1956 m. birželio 21 d. mane iš lagerio paleido. Grįžau į Kauną. Tėviškėno inžinieriaus Kazimiero Jokimo padedamas, 1956 m. balandžio 27 d. gavau darbą “Metalo” fabrike, liejyklos ceche. Padaviau pareiškimą mokytis neakivaizdiniu būdu Kauno kooperatiniame technikume. Bet ir vėl užgriuvo bėdos. Išsikvietė saugumiečiai ir įsakė per tris dienas dingti iš Kauno. Iš “Metalo” fabriko atleido 1957 m. gegužės 29 d.

Neturėjau teisės apsigyventi ir kituose didesniuose miestuose (Vilniuje, Klaipėdoje, Panevėžyje, Šiauliuose, Kėdainiuose). Grįžau į gimtąjį Putrių kaimą. Bandžiau įsidarbinti Ariogalos kooperatyve, bet kai sužinojo, kad esu buvęs politinis kalinys, tai ir kroviku nepriėmė. Pagaliau 1957 m. gruodžio 1 d. pradėjau dirbti Ariogalos MTS vulkanizatoriumi. Už tai ačiū tuometiniam MTS direktoriui Minelgai. Jis man nuoširdžiai pasakė, kad galįs mane priimti dirbti tik vulkanizatoriumi ir prie jo niekas neprikibsiąs. Teko išmokti ir tokį darbą. 1960 m kovo 20 d. mane perkėlė dirbti gyvulininkystės fermų mechanizavimo mechaniku. Darbas buvo nesunkus. Suorganizavau dvi brigadas. Vyrai gerai uždirbdavo. Darbai vyko puikiai, ir mes per keletą mėnesių iš atsilikusiųjų tapome pirmaujantys. Tuo metu už gerą darbą net pasiūlė man stoti į partiją, bet, kai sužinojo mano praeitį, tuoj kitaip pradėjo šnekėti ir apie partiją daugiau neužsiminė. Panaikinus Ariogalos rajoną, reikėjo persikelti į Raseinius. Persikelti nenorėjau. Baigiau technikų-brigadininkų kursus ir dirbau metus melioratoriumi. Buvo pasitaikiusi proga mokytis Panevėžio hidromelioracijos technikume (sutrumpintas kursas brigadininkams), bet vietoj manęs pasiuntė kitą žmogų. Dėl to susipykau su valdžia ir, padavęs pareiškimą, išėjau iš darbo.

1965 m. vasario 22 d. pradėjau dirbti "Lietuvos žemės ūkio technikos" Raseinių skyriuje MTP priežiūros inspektoriumi, o 1965 m. rugpjūčio 16 d. buvau perkeltas dirbti į Raseinių raj. gamybinę žemės ūkio valdybą MTP techninės priežiūros inžinieriumi. Čia kaip reikiant sujudo partija ir saugumas. Kaip, girdi, rajone gali dirbti politinis kalinys? Bet prikibti negalėjo. MTP techninės priežiūros inžinieriumi dirbau iki 1970 m kovo 19 d. Vėl prasidėjo persitvarkymai, etatų mažinimas. Ir vėl partija parodė savo budrumą. Tokia Bužinskienė (vėliau dirbo Prienuose partijos sekretore) biuro posėdyje kategoriškai reikalavo mane atleisti. Mano viršininkas Z. Grikštas nesutiko ir perkėlė mane dirbti techninės priežiūros vyresniuoju inžinieriumi kolūkinei ir individualiai statybai. Tačiau čia daugiau man tekdavo dirbti tiekėjo-vairuotojo darbą. Atsibodo suomiškos pirtys ir "svečiai iš aukščiau". Daug regėjau valdžios savivaliavimų. Puotavo jie ne iš savo kišenės, bet ūkių ir organizacijų sąskaita.

1976 m. lapkričio 23 d. perėjau dirbti į 11-ąją kelių statybos valdybą autobuso vairuotoju, o pabaigus tiesti autostradą Kaunas-Klaipėda, - į Raseinių sviesto gamyklą. Ten sulaukiau pensinio amžiaus ir svarbiausio bei maloniausio dalyko - Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo.

Jadvyga Žukauskaitė - Petrauskienė

KŪDIKIS ANT GULTŲ

Nuo pat ankstyvos vaikystės labai laukdavau spalio 15-osios, kurią tetos dovanodavo man saldainių, riestainių, o dėdės su seneliu - spalvotų knygelių. Visuomet man būdavo gaila, kad turiu tik vieną vardą ir kad tokia gera diena kaip vardinės būna tik vieną kartą per metus. Tuomet visai nenujaučiau, kad viena spalio 15-oji man suteiks skaudžiausių prisiminimų.

1991 metų spalio 15-oji. Gerai, kad niekas netrukdo pabūti vienai, ir aš džiaugiuosi auksinėmis rudens spalvomis nusidažiusiais Nemuno šlaitais ir krintančiaias kaštonų lapais. Palatoje - ramybės valanda. Vienos moterys miega, kitos guli užsimerkusios. Ramybės valanda. Man nesiseka nei ramiai gulėti, nei užmigti. Nepadeda nė išgerta migdomoji tabletė. Nevalingai iškyla prisiminimai, grąžindami mane į Lukiškių kalėjimo vienutę, kurioje spalio 15-ąją gimė dukrelė, mano Danutė. Tada, sunkios nežinios slegiama, glaudžiau mažą garbanotą galvelę prie savęs ir net neišdrįsau pasvajoti, jog toji mano maža mergytė po 39 metų dirbs Čikagos lituanistinių studijų ir tyrimo centre.

O buvo taip. Antrasis pasaulinis karas mano tėvams, kaip ir daugeliui, užkrovė visus vėlesnius sunkumus, kuriuos jie ne tik kantriai nešė, bet ir stengėsi nuslėpti nuo manęs, norėdami, kad kuo ilgiau tęstųsi nerūpestinga vaikystė ir jaunystė. Aš - miesto vaikas, bet kaimo gyvenimo skriaudų aidai pasiekdavo ir mano ausį. Juo labiau kad klasėje mokėsi mergaičių, gimusių kaime. O miestą taip pat šiurpino areštai ir trėmimai. Iš mano klasės išvežė Birutę Jasenauskaitę. 1949 m. aš buvau jau “Aušros” mergaičių gimnazijos abiturientė, pasiryžusi studijuoti lietuvių kalbą ir literatūrą ir teikti žmonėms, o visų pirma vaikams, tiktai gėrį. Kokia stipri ir daug išmananti aš įsivaizdavau

esanti! Ir tereikėjo tik kelerių metų, kad suprasčiau, kaip stipriai apsirikau, vertindama save ir savo sugebėjimus.

Štai aš ir studentė. Pirmieji savarankiško gyvenimo žingsniai. Tačiau šitame, iš šalies žiūrint, nerūpestingame pirmakursių gyvenime ėmė ryškėti nevienodas požiūris į labai rimtas kasdienybės problemas. Pagal tai, kaip kas supranta teisingumą, sąžiningumą, dorumą, pareigą, garbę, kursas ėmė skirstytis grupelėmis. Vyresni kursiokai, sukūrę šeimas, stengėsi nusišalinti nuo fakulteto gyvenimo, o visas jėgas atiduoti studijoms. Kiti, nusprendę geriau pasirinkti pataikavimą valdžiai nei Sibirą, nors ir draskomi vidinių prieštaravimų, tapo komjaunuoliais, treti nutarė būti apolitiški, nepriklausyti jokiai organizacijai ar partijai. O laikas bėgo. Vis dažniau tikrinant, ar paskaitoje visi studentai dalyvauja, komjaunimo sekretorius atsakydavęs, kurio studento jau nesą ir nebūsią. Ir visiems būdavo aišku, kodėl nebūsią. Vieną naktį iš mūsų kambario išvežė Genutę, ir mums buvo aišku, kad ir jos paskaitose jau daugiau nebus.

1950-ieji. Vis mažiau nuoširdumo ir atvirumo buvo mūsų kurse. Aš draugauju su Bronele Kryževičiūte. Mus jungė ne vien panašūs požiūriai ir jausmai, bet ir finansinė padėtis (abi iš namų beveik negaudavom paramos). Per Vėlines einame į Rasų kapines, nors ir buvome įspėtos, kad nekeltume kojos iš bendrabučio. Bandome uždegti žvakutes ant J. Basanavičiaus kapo. Ir čia pat iš kažkur atsiradę vyrai ėmė trypti batais žvakutes ir mūsų rankas. Viešpatie, ką jie nori iš mūsų padaryti?! Prisimenu 1946 m. Dainų šventę. Tada mūsų grupę vedė į Katedros požemius, o paskui į J. Basanavičiaus kambarį-muziejų ir tokiais šiltais žodžiais pasakojo apie jo gyvenimą ir nuopelnus ne tik lietuviams, bet ir bulgarams. Kodėl taip pasikeitė viskas per tuos ketverius metus?!

Kartą iškvietė mane į fakulteto komjaunimo komitetą ir pasiūlė stoti į komjaunimą. Nesutikau. Negaliu ir nenoriu atsisakyti to, kas man šventa, ko mane mokė tėvai ir seneliai, negaliu užmiršti trypiamo J. Basanavičiaus kapo. Apsimetinėti nesugebu. Bronelė taip pat nestoja. Vis dažniau pasišnekam su Celestinu Ajausku, Algiu Bitvinsku, pasidalijam rūpesčiais. Norisi bendrauti su panašiais į save. Tariamės, kaip išlikti savimi ir mokyti kitus.

Prasideda praktika žemesnėse klasėse. Į mane žvelgia geros vaikiškos akys, kurios tiki manimi, tiki kiekvienu mano žodžiu. Bet kaip atrasti tokius žodžius, kurie skatintų juos išlikti savimi, o aš neišlėkčiau iš instituto? Ir vis labiau ėmiau jausti, kad negaliu būti gera mokytoja,

bet nesiryžau palikti instituto. Reikia baigti, nes mama tikisi mano paramos.

Pagaliau sutinku žmogų, kuris pamilsta mane didele vyriška meile, ir aš išteku. Dabar juo labiau reikia baigti institutą. 1952-ieji. Mudvi su Bronele ir toliau draugaujam, gyvenam viename kambaryje. Mus aplanko ir kiti jos klasės draugai - Riva, Kazys, Pranas, Juozas. Vieną rytą pažadina mus stiprus trenksmas. Kas tai? Pasirodo, išsprogdinti Trys kryžiai. Neįprastai atrodė Vilnius be jų, o dar tuščiau buvo širdy. O vaikams užduotas KGB provokatoriaus K. Kubilinsko eilėraštis "Mylėki partiją, vaikuti". Neišlaikau. Einu į Aušros Vartus ir meldžiuos: "Marija, padaryk stebuklą, kad nebaigčiau instituto". Ir stebuklas įvyko.

Aš išėjau akademinių atostogų ir grįžau į Kauną. Atėjo rugsėjo 23-oji. Grįžtu iš moterų konsultacijos su siuntimu gulti į ligoninę. Gydytojai sunerimę dėl mano sveikatos: artėja laikas gimdyti, o kūdikis skersoj padėty. Stengiuosi būti rami. Mano Matas padeda susikrauti reikalingus daiktus ir ruošiasi išlydėti mane. Jis susirūpinęs, matau, kaip skutantis virpa jo rankos. Ir štai beldimas į duris. Prieš mane išdygsta du pietietiškų bruožų rusiškai šnekantys vyrai. Prisistato esą saugumo darbuotojai ir prašo važiuoti drauge, nes jų viršininkui reikią apie mane tikslesnių žinių anketai. Matas labai susijaudina, bando aiškinti, kad negalima imti manęs, rodo siuntimą į ligoninę, rodo mano kojas, kurios netelpa ne tik į batukus, bet ir į vyriškas šliures. Pareigūnai nuramina jį, prižadėdami mane po valandos parvežti atgal. Raminu ir aš, primindama jam, kad giminių užsieny neturiu, teistųjų ir ištremtųjų, miške žuvusiųjų giminėje taip pat nėra. Tad ko gi baimintis? Pati jaučiuosi rami. Pabučiuoju jam į nuskustą skruostą (antrasis visas muiluotas) ir išeinu. Matas pasiveja, užmeta ant pečių megztinį ir įbruka 50 rb, jei tektų taksi grįžti. Dar kartą atsigręžiu: matau jį labai labai susijaudinusį. O aš - nė kiek. Tuo metu ne tik man, bet ir daug kam atrodė, kad jeigu žmogų suima, tai daugiau ar mažiau yra už ką. Tada aš dar nežinojau, kad yra ne tik gamybos, bet ir suėmimo ir trėmimo planai. Ir dar daug ko aš nežinojau, todėl važiavau rami, net nespėliodama, kam esu jiems reikalinga.

Atvažiavom Užsidarė sunkūs geležiniai vartai. Įvedė mane į kažkokį kabinetą, pasiūlė sėstis ir laukti viršininko. Visą vakarą ir visą naktį niekas nesirodė, tik radijas įkyriai kartojo vieną ir tą pačią dainą: "Ir platus gi kraštas mūs gimtasis". Pabandžiau išeiti į koridorių. Prie durų stovėjo sargybinis, kuris neatsakė nė į vieną mano klausimą, bet

į tualetą palydėjo. Rytą nuvedė mane į kamerą, kurioje radau tris moteris. Jos buvo jau po pusryčių. Prigulti negalima, atsiremti į sieną irgi negalima. Pajutau labai didelį nuovargį, pradėjo labai trūkti oro, aptemo akys...

Kai prabudau, pasijutau begulinti. Šalia stovėjo gydytojas. Buvo leista gulėti, bet gulėti buvo sunku. Sėdėjau pusiau gulomis, atsirėmusi į sieną. Nuolat trūko oro. Naktį išvedė tardyti. Sužinojau, kad esu kaltinama tėvynės išdavimu ir tik nuo manęs priklauso mano vaiko likimas ir bausmės dydis. Su kaltinimais nesutikau, nes iš visų vardijamų pavardžių buvo žinomos tik Kazio Vaišvilos, Celestino Ajausko, Algio Bitvinsko ir Bronelės Kryževičiūtės. Kameros moterys sakė, jog užtenka trijų parašų, kad ir partinį nuteistų. Aš netikėjau, kad gali mane teisti už tai, kad nestojau į komjaunimą, kad draugavau su Bronele, kurios brolis politinis kalinys, bendravau su Kaziu Vaišvila, Celestinu Ajausku, Algiu Bitvinsku, kurie, pasak tardytojo žodžių, per ilgai valgė tarybinę duonelę. Net ir pasirašydama arešto lapą ir paimtų daiktų sąrašą (žiedas, laikrodis ir 50 rb), dar netikėjau, kad būsiu teisiama. Netikėjau ir buvau rami.

Rugsėjo 25 d. iš Kauno saugumo mane pervežė į Vilnių. Sunkiausia buvo išbūti bokse, kol pakliuvau į kamerą, kurioje sėdėjo dvi geros senyvos moterys žemaitės. Jos neįkyrėjo klausimais ar patarimais, daug meldėsi, ieškodamos ramybės ir užmaršties; toji jų ramybė veikė ir mane. Nors ir leido man gulėti, jaučiausi blogai, netiko man kalėjimo maistas. Gydytojo nurodymu tardymas buvo atidėtas po gimdymo. Mane perkėlė į Lukiškių ligoninę, į palatą, kurioje šešis su puse mėnesio išbuvau viena.

Palatos gydytoja maskvietė visus savo sugebėjimus stengėsi panaudoti moraliniam sugniuždymui, ir tai, ko gero, jai būtų pavykę, jei ne medicinos sesers leningradietės laiku ištartas žodis ar parodytas gestas. Savijauta prastėjo. Jaučiau, kad netrukus gimdysiu. Prisidėjo nerimo ir baimės jausmas. Taip norėjosi, kad kas nors būtų šalia!

Jau antra diena negaliu pakelti galvos. Pykina. Prasidėjo sąrėmiai. Pasakiau gydytojai. Ji atšovė, kad banditai esą gajūs ir man nieko neatsitiksią, tiktai gimsiąs dar vienas banditukas.

Spalio 15-oji. Stengiuosi mintimis nuklysti į vaikystę, į namus, pas mamą, pas Matą. Visiškai nieko apie juos nežinau. Ar jie laisvi? Stiprėjantys sąrėmiai grąžina į tikrovę. Dieve, kad kas nors būtų šalia, bet mirtina tyla. Meldžiu Dangaus pagalbos, prašau, kad padėtų. Vai-

keli, tau reikia gimti ir gyventi. Padėk tu man, o aš kiek galiu - tau. Ir staiga, lyg išgirdusi mano šauksmą, mano mergaitė apsiverčia iš skersinės padėties į reikiamą ir ateina į gyvenimą pasitikti savojo likimo. O aš šaukiu budėtoją, šaukiu neatpažįstamu balsu. Durys atsidaro ir staigiai užsitrenkia. Girdžiu skubius žingsnius. Kai nubundu, matau šalia gydytoją (ne palatos), ji aiškina, kad gimė mergytė, rodo ją suvystytą. Dabar palatoje būsime dviese, daug dienų dviese, o dabar išsiskirsime keletui valandų, kol mane aptvarkys operacinėje. Net keista, ši gydytoja kalba ramiu balsu ir net guodžia, pasakodama savo pirmąjį gimdymą. Jai tekę gimdyti traukinyje 1941 metų birželį. Ir siūles jai irgi darę be užšaldymo. Tik man pasisekę geriau, nes siuva tinkamais siūlais, o jai tekę dešimto numerio siuvimo siūlai. Gal iš tikrųjų man geriau pasisekė, tačiau prakaitas nuo manęs čiurkšlėmis teka ir, rodos, niekada nebus pabaigos.

Dešimt dienų negalima nei keltis, nei sėstis. Šalia mano lovos vaikiška lovelė, kurioje guli mano mergaitė. Kaip mudvi čia gyvensime? Kad nors kokią moterį atvestų į palatą! Skyriuje - 44 gimdyvės, bet kaltinama pagal 58 straipsnį tik aš viena. Teks pasikliauti savo išmintimi ir tartis su savimi. Nežinau, kaip aš nesuluošinau savo dukrelės.

Valgį ir vystyklus įnešdavo medicinos sesuo. Man ne tik keltis, bet ir judėti sunku. Degina temperatūra. Palenkiu lovytę, atremiu prie savo lovos, gulėdama išsiimu mergytę, pasidedu ant krūtinės ir vystau, ir maitinu, kaip išmanau. Paskui vėl įridenu į lovytę. Ir šitaip visas dvi savaites. Kūdikis neramus, blaškosi, verkia. Man krūtų uždegimas. Nesugebu gulėdama nutraukti pieno. Leidžia adatas tiesiai į krūtis. Viešpatie, kad sumažėtų temperatūra, kad greičiau atsistočiau ant kojų! O dienos slenka lėtai lėtai. Aš jau nenutuokiu, kuri savaitės diena. Kokia sunki tyla ir vienatvė! Stengiuosi nieko negalvoti, nes mintys labai slegia. Kas atsitiko Matui, namiškiams? Ar jie laisvi? Gal ištremti, suimti? Kas bus su mano mergaite?

Palatos gydytoja nuolat aiškina, kaip užaugusi duktė niekinsianti mane už “juodus darbus!” O aš tyliu ir galvoju: tegul tik ji užauga, o ten gal jau atsirinks, kas juoda, o kas balta. Meldžiuosi. Kokia laimė, kad galiu melstis ir patikėti savo nerimą Tam, kurio keliai ir sprendimai ne visuomet mums suprantami.

Pagaliau aš vaikštau. Galiu savo mergaitę be baimės, kad iškris, paimti ant rankų, pervystyti, panešioti, pasupti. Pirmasis maudymas nesėkmingas - per karštas vanduo. Šlaunytės parausta. Klausausi

šiurkščių gydytojos priekaištų, bet gaunu alyvos patepti. Laimė, kad turiu kuo maitinti mergaitę. Viso kito pamažu mokausi.

Mano džiaugsmą, kad galiu vaikščioti ir prižiūrėti mažąją, greit aptemdo atnaujinti tardymai. Išsivesdavo mane, ir aš nežinodavau, kaip jaučiasi dukrelė. Tardė majoras Kaplanas, pateikdamas kaltinimus, kurių aš negalėjau prisiimti. Nepasirašydavau. Grįžusi palaton, rasdavau užkimusią nuo verksmo mergaitę. Tada maitindavau, nešiodavau ir dusdavau nuo vienatvės, nevilties ir nežinojimo. Vieną dieną tardytojas pareiškė, kad mano užsispyrimas nieko gero neduosiąs, tik sutrukdysiąs atiduoti mergaitę vyrui, ir teksią ją atiduoti į kūdikių namus. Norėdama įsitikinti, ar tikrai vyras yra namie, paprašiau mergaitei šiltų vystyklų. Po poros dienų gavau vystykliukus. Labai apsidžiaugiau. Pasidarė ramiau, kad mergaitę galėsiu atiduoti į laisvę. Kartkartėmis duodavo tardytojas paskaityti vieną kitą Kazio Vaišvilos, Algio Bitvinsko, Celestino Ajausko apklausos protokolą, kuriame kalbama ir apie mane. Dėl savo ateities labai nesikrimtau. Tikėjau likimu ir Aukščiausiojo valia. Laukiau, kad greičiau baigtųsi tas nepaprastai klaikus žaidimas. Pavargau nuo vienatvės, laukiau susitikimo su savo likimo žmonėmis, pasirašydama protokolus.

Bet atėjo diena, kai vieno protokolo pasirašyti aš niekaip negalėjau. Į mūsų bendrabutį Kalvarijų gatvėje atsilankydavo retkarčiais du 16-osios divizijos kareivėliai - mano kursiokės Marytės Petručionytės tėviškėnas su draugu. Šaltą žiemos dieną išgerdavom karštos arbatos, pašokdavom, jei bendrabutyje būdavo šokiai. Ir štai tardytojas reikalauja, kad aš patvirtinčiau, jog jie ketino su ginklu kovoti prieš esamą santvarką. Dar niekad gyvenime nebuvo taip baisu, kaip tuomet. Kankino baimė dėl mergaitės ateities, baimė dėl tų dviejų mažai pažįstamų kareivėlių. Ilgai meldžiausi, prašydama Dangaus ištvermės. Pasiryžau nė už ką nepatvirtinti to melo. Išbučiavau, peržegnojau savo mergaitę ir - į tardymą. Tada ir pavaišino mane skaniais sūriais pietums, nuo kurių troškulys kamavo net tris dienas. Kas tai išbandė, gerai žino. O kas ne - jokiais žodžiais neapsakysi. Niekas neberūpi, tik gerti, gerti... Kai mane grąžino į palatą ir aš gavau gerti, manyje pratrūko ilgai kaupęsis sielvartas ir gėla. Pirmą kartą po rugsėjo 23 d. pravirkau ir verkiau ilgai ilgai. O kareivėliai iš Dzūkijos vaikščiojo Vilniaus gatvėmis, net nesapnuodami, kokie pavojai tyko jų jaunystės, ir niekad nesužinojo, kaip jų atsilankymai atsiliepė mano gyvenimui.

Kažkas atsitiko mano atminčiai. Būčiau to ir nežinojusi, bet atėjo iš Metrikacijos biuro išrašyti gimimo metrikų mergaitei ir paklausė jos vardo, o aš negaliu prisiminti nė vieno. Gydytoja stovi ir šypsosi, ragina greičiau sakyti, o aš neatsimenu. Gal pavadinti mano vardu? Bet aš neatsimenu savo vardo. Žinau tik raidę "Ž". Iš pradžių gydytoja juokiasi iš manęs, paskui ima pykti. Sukaupiau visą valią ir prisiminiau vieną mokytoją, gerą vyro draugę Danutę. "Danutė, Danutė"... - beveik išrėkiau aš. Taip mano mergaitė tapo Danute.

Vieną dieną įeina prižiūrėtojas ir paklausia pavardės - yra siuntinys. Aš pasakau "Ž" raidę. "Tu man ne raidę, o pavardę sakyk!" - išgirstu. Pavardės neatsimenu. Siuntinį grąžina. Namiškiai jaudinasi. Su kitu siuntiniu irgi tas pats. Pirmąją raidę žinau, pavardės - nebeprisimenu. Siuntiniai grįžta, namiškių nerimas didėja.

Baigiasi sunkūs 1952-ieji. Su Danute palatoje vis dviese. Vieną dieną man praneša, kad gruodžio 24 d. prasidėsiąs teismas. Mudvi su Danute perveža į rūmus, kuriuose mus teis. Keista. Esu rami. Lipu laiptais į antrąjį ar trečiąjį aukštą. Pasieniais iš abiejų pusių kas du trys metrai stovi ginkluoti kareiviai. Jie saugo laiptus, kuriais veda ir mane. Prieky manęs einantis kareivis rodo kelią. Mano rankos už nugaros, įkandin taip pat žingsniuoja ginkluotas kareivis, tam atvejui, jei sugalvočiau grįžti atgal. Keistas jausmas. Stebiu viską ramiai, lyg iš šono, tarytum tai visiškai neliestų manęs. Įeinu į salę, atsisėdu ant nurodyto suolo. Išvystu Bronelę, Kazį, Celestiną, Algį, o kitų veidai man nematyti, nepažįstami. Mūsų šešiolika. Prasideda teismas. Prisimenu Juozo Petkevičiaus kalbą, drąsią, tiesią, logišką ir stiprią. Aš visada prisiminsiu jo balsą. Teismo pradžioje buvo pastebėta, kad teisiamųjų suole turėtų būti ir Vytautas Murauskas, bet jam pavyko pasislėpti. Aš džiaugiuosi, kad pavyko. Po nuosprendžio vaikinai paaiškino, kad Murauskas - saugumietis. Nenorėjau tikėti, kad tas vargo berniukas, "Aušros" berniukų gimnazijos auklėtinis, galėtų pelnytis duoną tokiu būdu. Viskas atrodė kaip slogus sapnas. Ypač nuosprendis Bronelei. Brangiai kainuoja noras likti savimi. Ir dar daug kartų gyvenime už norą likti savimi ir jai, ir man dar teko brangiai mokėti.

Nesinorėjo išeiti iš teismo salės, bijojau grįžti į palatą, kur laukė tyla ir vienatvė.

Naujieji metai. Už lango girdėti raketų salvės. Ką jie atneš mudviem su Danute? Jai jau trečias mėnuo, reikėtų leisti daugiau judėti. Nuogutei šalta, o jokių rūbelių, išskyrus vystyklus, neturiu.

Paprašiau gydytojos šiltesnių marškinukų. Atnešė didelius, kokių trejų metų vaikui. Jais naudotis negaliu, į namus jokios žinelės nepraneši. Kartą tualete radau vinį. Labai apsidžiaugiau. Grįžusi palaton, ėmiausi darbo. Iš namų atneštą ploną vystykliuką suplėšiau juostelėm, o kitus vystykliukus - didesniais gabaliukais ir pradėjau siūti. Pradžioje bandžiau kelnytes. Sudedu du gabaliukus vystyklo, perduriu vinim skylutę, į ją įveriu atplėštą juostelę ir t.t. Išėjo siūlė. Nekokia, bet vis dėlto siūlė. Įnikusi į darbą, užmiršau saugotis, ir nepajutau, kaip į palatą įėjo medicinos sesuo. Pamačiusi mano “siuvimą”, ji susijaudino. Atėmė iš manęs vinį (už tai man grėsė bausmė), bet pažadėjo, kad, vakare pasikeitus pamainai, ateisiąs patikimas prižiūrėtojas, kuris man duosiąs adatą, siūlų ir žirklutes visai nakčiai ir Įeisiąs per naktį siūti. Taip ir buvo. Per naktį aš pasiuvau kepurytę, švarkelį, kelnytes. Rytą gydytoja neatpažino mano išpuoštos Danutės.

Vieną dieną į mano palatą įėjo gydytoja, lydima dar trijų pietietiškų bruožų, baltais chalatais apsirengusių moterų. Jos apžiūrėjo vystykliukus, paragavo man atneštus pietus, paklausė, kiek būnam lauke, paprašė parodyti muilą, kuriuo prausiu mergaitę. Pasakiau, kad lauke nebūnam, ūkišku muilu prausiamės abi. Mačiau, kad mano gydytoja jaudinasi. Supratau, kad yra kažkokios mano teisės, tik iš kur sužinosi apie jas? Medicinos sesuo pasakė, kad tai buvusi rimta komisija, po kurios mano gyvenimas kiek pasikeitė. Prieš pietus ir po pietų mane su Danute išvesdavo į kiemą, kad vaikas pratintųsi prie gryno oro. Pasirodė, kad kas savaitę mums priklausė gauti po vieną gabaliuką vaikiško muilo. Tad už praėjusias šešiolika savaičių gavau 16 gabaliukų vaikiško muilo, o vėliau reguliariai kas savaitę gaudavau jo po gabaliuką. To muilo man ilgą laiką užteko lageryje.

Gydytoja ir toliau stengėsi mane moraliai gniuždyti, tik medicinos sesuo visaip drąsino. Gydytoja įkalbinėjo atiduoti Danutę į kūdikių namus, tada iki devynių mėnesių būtume drauge. O gal kūdikių namuose mane paliktų kuriam laikui dirbti? O jei ne, tai po šešių mėnesių mergaitę paimsią namiškiai, o mane etapu išvešią į Sibirą. Medicinos sesuo, kai keisdavo vystyklus, skubiai pašnabždėdavo, kad Danutę atiduočiau tik namiškiams.

Ir štai atėjo diena, kai Matui leido pasimatyti su manimi. Jis nebuvo nusiminęs ir Danutę auginti apsiėmė pats. Trumpas pasikalbėjimas, bet kiek suteikė džiaugsmo ir jėgų. Dabar, kai nebuvo tardymų, o Danutės likimas aiškus, dienos ėmė bėgti labai ereitai. Kiekviena

prabėgusi diena artino atsiskyrimą. Ir džiaugiaus, ir nerimau. Kokios rankos ją augins?

Balandžio 19-oji. Mano Danutei šeši mėnesiai ir keturios dienos. Atvažiavo Matas jos pasiimti. Aprengiu, suvystau, užmigdau ir miegančią atiduodu. Kelionei įdedu porą buteliukų nutraukto pieno. Matas labai jaudinasi. Jis verkia. Aš verkti negaliu. Man tik labai skauda krūtinės kaulus ir trūksta oro. Kodėl taip skauda krūtinkaulius? Norisi kuo greičiau palaton. Mus stebi gydytoja su grupe kitų kalėjimo darbuotojų. Matau, kaip Danute nešinas, vis gręžiodamasis į mane, išvedamas Matas. O prie kalėjimo vartų rauda mama. Tik jam vienam buvo leista pasiimti Danutę. Ateina ir mano eilė. Išgirstu iš gydytojos lūpų, kad ne veltui man teismas skyręs tokią griežtą bausmę, kad aš esanti reto žiaurumo: skiriuosi su vaiku visam gyvenimui, o neišrieda nė viena ašarėlė. Po poros valandų aš jau važiavau etapu Maskvos link. Patekau į Butyrkos kalėjimą, sužinojau, kad čia būta Bronelės.

Iki Sverdlovsko važiuoju karščiuodama, skausmas krūtinėje kartojasi. Sverdlovske mane apžiūri senyva gydytoja, kuriai išsprūsta žodžiai, kad tik žvėrys galį tokį nesveiką žmogų siųsti etapu. Mane paguldo ligoninėn, sutvarsto, stiprina širdį. Apmažėja krūtinkaulių skausmas. Kelionė į Taišetą jau lengvesnė.

Į Taišetą atveža birželio mėnesį. Susitinku su Bronele. Kiek džiaugsmo! Kartu pakliūvam ir į vieną lagerį - 020. Mano numeris AP-367 ant nugaros, ant rankovės, ant sijono krašto. Kaip gera, kad esu tarp žmonių ir šalia manęs Bronelė. Mudviem pasisekė. Turime teisę parašyti per metus po du laiškus rusiškai. Taigi liepos mėnesį mamos jau žinos, kad mes gyvos ir kur esame. Vargšės mamos!

Miegame mudvi ant viršutinių gultų. Dirbame vienoj brigadoj žėručio skaldymo ceche. Labai norisi valgyti, ypač kai atvežami siuntiniai. Bėgame nuo tų kvapų į kiemą, bet vakare, kai užrakinami barakai, nėra kur dingti.

Vieną dieną, mums sėdint ant gultų, prieina žemaičiuojanti mėlynakė mergina ir ištiesia mums delno didumo gabaliuką lašinių. Ji siuntinių negauna, bet ją pavaišino kita, o ji vaišina mus, nes pirmosios dienos sunkiausios. Taip mes susipažįstame su Elvyra Tugaudyte. Mudvi su Bronele nutariam, kad lašinių nevalgysim, pasilaikysim tai dienai, kai atveš siuntinius. Tada ir atsipjausim po skiautelę, ir bus lengviau, nereikės kankintis dėl to prakeikto kvapo. Bet šis protingas nutarimas sužlugo, nes iki pietų ne tik lašinukų, bet ir odytės neliko.

Darbas žėručio ceche nebuvo sunkus, bet man jis nesisekė - nepriskaldydavau normos. Elvyra skaldydavo greitai. Ji ateidavo ir man į pagalbą. Netrukus mane perkėlė į miško brigadą, bet ir čia aš nesusidorojau su užduotimi. Tuomet mane pervežė į 029 padalinį. Buvo labai sunku skirtis su Bronele ir Elvyra. Šiame padalinyje vėl dirbau miško brigadoje. Siuntinius gaudavau, bet jėgos seko. Vėl pradėjo skaudėti krūtinę. Užduočių neįvykdydavau. Nepadėjo nė viršininko gąsdinimai, kai po vakarinio patikrinimo jis prie visų pažadėjo man žarnas į kamuolį suvyti, jei kitą dieną neįvykdysiu užduoties. Neįvykdžiau. Dažnėjo širdies priepuoliai, ir mane išsiuntė į 040 padalinį - centrinę ligoninę. Joje išgulėjau keletą mėnesių. Elvyra , per didelį vargą sužinojusi apie mano sveikatą, pateko į šį padalinį. Ji per kelerius metus gaudavo vieną siuntinį. Ir tokį retą brangų siuntinį ji atidavė viršininkams, kad perkeltų ją į šį padalinį. Ji visomis išgalėmis stengėsi pagelbėti man. Iki šiol jaučiu neatlygintą skolą Bronelei ir Elvyrai už parodytą nuoširdumą ir pagalbą Taišetlage ir vėliau, sugrįžus į namus.

Man begulint ligoninėje, į laisvę išėjo kelios laboratorijoje dirbusios laborantės ir prireikė pamainos. Dabar nebeprisimenu, kas pasiūlė labaratorijos vedėjai mane. Ji atnešė medicinos knygų, liepė mokytis ir ruoštis egzaminams. Jei išlaikysiu, dirbsiu laborante. Išlaikiau ir, kai išrašė iš ligoninės, pradėjau dirbti laboratorijoje. Darbo buvo daug, bet jis man patiko. Vedėja buvo žydė, maskvietė, labai protinga ir gera moteris. Ji stengėsi kuo daugiau teikti žinių, kantriai aiškino, pasilikusi po darbo valandų. Manimi ji buvo patenkinta ir jau leido padėti nustatyti vadinamąsias Vasermano reakcijas.

Vieną vakarą, kai po darbo dienos prausiausi pirty, prišoko prie manęs Elvyra ir pranešė, kad atėjęs įsakymas man važiuoti į namus. Netikėjau ir nesidžiaugiau. Pamaniau, kad vėl perkelsią į kitą padalinį. Buvo neramu ir liūdna, o Elvyra netilpo savo kailyje, ir visi pagalvojo, kad ją išleidžia į laisvę. Iki šiol nesutikau žmonių, kurie taip mokėtų džiaugtis kito sėkme. Pasirodo, vedėja jau iš ryto žinojo, kad yra toks įsakymas, bet nesiryžo man pranešti. Patikėjo tai padaryti Elvyrai.

Kitą dieną į Taišetą mus išgabeno penkias: dvi lenkes, ukrainietę, rusę ir mane. Visoms buvo pasakyta, kad važiuojame į namus. Deja, į namus išvažiavau tik aš, kitoms buvo sumažintas bausmės laikas.

Kol sutvarkė kelionės dokumentus, praėjo trys paros, kurias praleidau pas žmones. Nuėjau atsisveikinti su Bronele; nuo Taišeto

dirbo už 14 kilometrų. Buvo neapsakomai sunku, kad važiuoju tik aš, o ji, kuriai net prokuroras "nesukūrė" kaltės, pasilieka. Pabaltijo karo tribunolui peržiūrėjus bylą, man buvo palikti 5 metai kalėti ir pritaikyta 1953 metų amnestija, o Bronelei paliko 6 metus. Į trečią dieną dokumentai buvo sutvarkyti, rastas palydovas, ir aš išvažiavau.

Taišete, einant gatve kalinės rūbais, sveikindavo nepažįstami žmonės, linkėdami kuo greičiau sugrįžti į namus ir niekados daugiau nebevilkėti tokios uniformos, o gimtasis Kaunas sutiko santūriai, netgi priešiškai. Nors išduotoje pažymoje buvo parašyta, kad teistumas nuimamas ir gražinamos visos teisės, tačiau milicijos viršininkas Korsakovas griežtai atsisakė priregistruoti. Girdi, neverta ir prasidėti, nes tuoj reiksią gabenti atgal. Taišete man siūlė pasilikti dirbti, sudaryti sąlygas mokytis Irkutsko universitete, o Kaune pavartydavo pasą ir nepriimdavo į jokį darbą. Tik pareikalavus raštiškai motyvuoti atsisakymą registruoti, buvau priregistruota, bet į darbą buvau priimta tik po šešerių metų.

Laboratorijos vedėja visą laiką įkalbinėjo mane studijuoti mediciną. Važiuojant į namus, ji įdavė rekomendacinį laišką savo marčiai, kuri dėstė Maskvos Lomonosovo universitete, ir 400 rb kelionei. Nepasinaudojau nei patarimu, nei laišku, nes reikėjo kaip nors gyventi.

Sugrįžus sužinojau, kad mamą, kaip liaudies priešo motiną, atleido iš darbo, nors ji išlaikė tėtę, pirmos grupės invalidą, ir du mažamečius mano brolius. Sužinojau, kokia kaina man buvo siunčiami siuntiniai. Matą smaugė skolos. Jis ne tik mane gelbėjo siuntiniais, bet padėjo ir mamai. O kad išliktų savo darbe, turėjo iškelti man ištuokos bylą.

Ir štai aš namie. Nuo ko pradėti? Mamą vėl priėmė į darbą. Instituto baigti nenorėjau, nes labai trūko sveikatos. Ją bestiprindama, tikrai daug nuoširdumo patyriau iš gydytojos Dariūtės-Maštarienės ir gydytojo Kiauleikio. Jų pastangomis pradėjau tvirtėti, nors dar ilgai sapnuose etapu grįždavau į Taišetą. Pamažu miegas tapo ramesnis. Po kurio laiko sugrįžo Bronelė.

Sužinojau, kad tragiškai savo gyvenimą baigė Vytautas Murauskas. Lagery aš pagalvojau, kad, jei jis kaltas dėl mūsų, šešiolikos, likimų, tai man vis dėlto lengviau negu jam: aš galiu ramiai miegoti, o jis - tikriausiai ne.

Išgirdusi apie jo mirtį, nejaučiau jam jokios pagiežos, o tik gailestį, kad likimo malūnas jį žiauriai sutraiškė.

Sustiprėjusi vėl pradėjau ieškoti darbo. Po ilgų paieškų mane priėmė į Žemės ūkio valdybą braižytoja, o vėliau laborante. Darbas buvo sunkus, bet į lengvesnį nepasisekė įsitaisyti. Sugalvojau baigti bibliotekininkystės kursus. Baigiau ir pradėjau dirbti bibliotekoje. Atrodė, kad gyvenimas pasuko ramia vaga. Bet vieną dieną apsilankė kursioke Ema, su kuria aš gyvenau bendrabutyje Kalvarijų gatvėje viename kambaryje. Pagalvojau, kad jai reikia kur apsistoti, gal turi kokių reikalų. Apsirikau. Pasirodo, ji buvo iškviesta į Vilniaus saugumą, kur jos klausinėjo apie mano gyvenimą grįžus iš Taišeto. Ji atsakiusi, kad jokių ryšių su manim nepalaikanti ir nežinanti, kaip aš gyvenu (ir tai buvo tiesa). Buvo bevažiuojanti namo, bet neiškentė neįspėjusi manęs. Viduje viskas apsivertė, iškilo apmiršti vargai ir nuoskaudos, netikrumas dėl rytdienos. Kokių dar žygių imsis šios baisios institucijos darbuotojai? Teismo metu nejaučiau baimės, nes dar kaip reikiant nesuvokiau, kokioje sistemoje gyvenu. Prabėgę metai daug ko mane išmokė. Peržiūrėjau visas knygas, sudeginau visus laiškus, bandžiau tardytojo akimis sutvarkyti savo kuklią pastogę. O vakarais, kai visa šeima susėsdavo prie stalo, aš džiaugdavausi šios laimės akimirkomis ir prašiau likimo leisti kuo ilgiau pabūti drauge. Nežinau, kuo aš būčiau gyvenime ir kokia aš būčiau, jei nebūtų buvusios tos nelemtosios rugsėjo 23-osios. Viena žinau, kad tikrai nemokėčiau taip džiaugtis gyvenimo teikiamais, nors ir nedideliais, malonumais.

Bronė Kryževičiūtė - Jurgaitienė

"MES PAKELSIM KANČIAS..."

Esu karo ir pokario vaikas, regėjęs juodžiausias, kruviniausias mūsų tautos dienas.

Mano gyvenimas paprastas, kasdieniškas, sakyčiau, net blankus, kaip ir daugelio eilinių žmonių, kurie gyveno, dirbo, mylėjo, kentėjo... Nėra jame kokių nors ypatingų įvykių, kuriais galėčiau pasigirti ar nustebinti kitus. Bet tai mano gyvenimas, jis man brangus ir dėl jo man negėda. Jeigu būtų didelė galimybė iš naujo jį pradėti, - aš jį pakartočiau, gal tik kai ką pakoreguodama, giliau įprasmindama savo veiksmus ir elgesį. Aukštai iškelta galva pereičiau vėl visas golgotas, jei suvokčiau, kad tai atneš naudos Lietuvai. Deja, kelio atgal nėra, ir ištaisyti praeities klaidų neįmanoma, nes gyvenimas tikrai neturi juodraščio.

Gimiau 1929 m. kovo 24 d. nedideliame Žemaitijos miestelyje Andriejave. Netoliese telkšo legendomis apipintas Kapstato ežeras, stūkso Žvaginių piliakalnis, Pyktiškių kalnas. Pasakojimai apie senovės lietuvių karžygius, kovojusius ir kritusius dėl Lietuvos laisvės ir dabar budinčius savo Tėvynės sargyboje, naktimis pakylančius iš kapo ir žvanginančius ginklais, be abejo, negalėjo neveikti mažo vaiko vaizduotės. Gal jie pirmieji brandino meilę Tėvynei, savo gimtajam kraštui, jo žmonėms.

Vienas šviesiausių vaikystės prisiminimų - gražiai ir nuoširdžiai rengiamos įvairios tradicinės bei sporto šventės gražiojo Kapstato ežero pakrantėje. Visi žmonės būdavo šventiškai nusiteikę (ne varu suvaryti), malonūs ir dėmesingi vienas kitam, linksmi ir išradingi. Prisimenu ir patriotines šventes (Vasario 16-ąją ir kt.), iškilmingas pamaldas bažnyčioje bei procesijas, dalyvaujant katalikiškų ir tau-

tinių organizacijų atstovams, pasipuošusiems gražiomis uniformomis, su vėliavomis ir kita atributika. Visa tai mus, vaikus, žavėjo ir traukė.

Mano tėvai buvo paprasti, mažai mokyti žmonės, smulkūs prekybininkai (turėjo nedidelę arbatinę), bet tvarkingi, darbštūs, ypač mama, kuri negalėjo nė minutės pasėdėti be darbo. Iki pat paskutinės savo gyvenimo dienos ji dirbo pagal išgales ir jėgas (mirė 1988 m spalio 22 d., sulaukusi 89 metų). Tėvas turėjo mažesnę įtaką, nes anksti nutraukė visus ryšius su mumis - paliko šeimą. Mama, nedaug ragavusi mokslo (pas kaimo daraktorę pramokusi skaityti iš maldaknygės), patyrusi vargo ir skriaudų, skatino mus jo siekti.

Kai persikėlėme gyventi į Rietavą, 1936 m. pradėjau lankyti Lauryno Ivinskio pradinę mokyklą. Ši mokykla buvo įsikūrusi garsiajame kunigaikščių Oginskių parke, buvusios muzikos mokyklos pastate. Čia dar buvo ryškūs iškilaus grožio ir kunigaikštiškos didybės pėdsakai: rūmų griuvėsiai, oranžerijos, parko vartai su galingais liūtais, klombos su antikinių dievų ir deivių skulptūromis, puikūs tvenkiniai, sujungti vieni su kitais kanalais, juose plaukiojančios gražuolės gulbės, retų veislių dekoratyvieji medžiai ir krūmai. Visa aplinka dvelkė praeitimi ir žadino mūsų romantines nuotaikas, skiepijo meilę grožiui. Vaikščiodami parko takeliais, tarsi girdėjome skambant polonezo akordus, regėjome šokančias poras.

Rietave kadaise gyveno ir dirbo daug garsių žmonių: liaudies švietėjai Laurynas Ivinskis ir Mikalojus Akelaitis, kompozitorius Josifas Mašekas, kurį laiką čia tarnavo dekabristas K Rylejevas. Rietavo mokykloje mokėsi prof. K. Jaunius, prof. J. Baltrušis, kompozitorius Vytautas Barkauskas (mano klasės draugas), poetas Stasys Žlibinas ir kt.

Be kita ko, mums pasisekė: mūsų mokytojai buvo labai puikūs žmonės, tikri inteligentai, visapusiškai išsilavinusios asmenybės. Tačiau gyvenimo ir karo audros išblaškė juos po įvairius pasaulio kraštus. Mokytoją Bronę Budraitytę-Gintalienę 1941 m. birželio 14 d. kartu su kitais miestelio inteligentais ištrėmė į tolimąjį Sibirą. Ji vėliau iš ten rašydavo man laiškus ant beržo tošies. Mokytoja B. Ržešauskienė ir jos vyras, taip pat buvęs mūsų mokytojas, 1944 m atsidūrė Vakarų Vokietijoje. Mokytoja Ona Viržintienė irgi pasitraukė iš Lietuvos ir apsigyveno JAV. Viską, kas manyje gera, aš gavau iš savo motinos ir minėtų mokytojų.

Prisimenu 1940 m birželio 16-ąją, kada ankstyvą rytą visus pažadino iš miego neaiškus, bauginantis ir nerimą keliantis gaudimas. Tai sovietiniai tankai sutrikdė Lietuvos žmonių ramybę ir šviesius vaikų sapnus. Jie grėsmingai riaumojo neseniai nutiestu Žemaičių plentu, kuriuo, rodos, prieš metus į Rietavą, į jo atidarymo iškilmes, buvo atvykęs pats Respublikos prezidentas Antanas Smetona.

Tą atmintiną rytą mes, išlaikę pradinės mokyklos baigiamuosius egzaminus, turėjome gauti keturių skyrių baigimo pažymėjimą. Mokykloje mus sutiko sutrikę, neramūs, nusiminę mokytojai ir paskubomis išdalijo pažymėjimus. Lauktųjų iškilmių nebuvo. Nerimastinga nuojauta įsiskverbė ir į mūsų vaikiškas širdis.

Prasidėjo neramūs, nelengvi mokslo metai penktame skyriuje. Į mokyklą brovėsi svetima, mums nepriimtina dvasia su rėksmingais lozungais, mitingais, Spalio ir Gegužės 1-osios švenčių minėjimais, su “Internacionalo” giedojimu. Mokiniai visa tai priėmė be entuziazmo. Kaip ir daugelis to meto žmonių, pajutę prievartą, darėmės vis tylesni, vis labiau susigūžę. Iš mokyklos išgujo tautinę atributiką. Nebeliko kai kurių senųjų, mūsų gerųjų mokytojų. Jų vietą užėmė vienas kitas kairiųjų pažiūrų pedagogas.

1941 m birželio 22-ąją atūžė baisusis karas, atnešdamas dideles nelaimes. Mūsų puikusis Rietavas virto griuvėsiais. Bet rudenį visi, karo audros išblaškyti po nuošalius kampelius, vėl susirinkome į savo mylimą mokyklą, į šeštą skyrių.

Tėvų, mokytojų ir kitų visuomenės veikėjų rūpesčiu 1943 m. Rietave vėl buvo atkurta progimnazija, veikusi 1918-1935 m. Šią žinią sutikome su džiaugsmu, nes daug kas iš mūsų buvome neturtingų tėvų vaikai, todėl mokytis kituose miestuose buvo nelengva. Sėkmingai išlaikėme egzaminus į trečią progimnazijos klasę. Jos direktorius buvo labai gabus ir reiklus matematikas Ignas Saudargas, vėliau Lietuvos žemės ūkio akademijos dėstytojas. Lietuvių kalbą ir literatūrą dėstė mokytoja Vlada Kiesylienė. Jos pamokų su nekantrumu laukdavome ir klausydavome aiškinimo net sulaikę kvapą. Tai buvo nepaprasto dvasinio grožio moteris, sugebėjusi įžiebti mūsų širdyse meilę literatūrai, Tėvynei, žmogui. Ji ir jos vyras Antanas Kiesylius, kuris mums vėliau dėstė istoriją ir rusų kalbą, vadovavo mūsų klasei, buvo mums žmogaus tobulumo pavyzdžiai. Savo taurią ir dosnią širdį jie parodė ne tik moraliai skatindami mus siekti tikslo, bet ir daugelį iš mūsų parėmę materialiai.

Buvo ir kitų puikių mokytojų, bet šitie patys kilniausi, patys tauriausi. Tad nenuostabu, kad daugelis jų buvusių mokinių pasirinko nelengvą pedagogo profesiją.

Vėliau, pokario metais, Rietavo progimnazija tapo nepilnąja vidurine mokykla, o nuo 1949/50 m.m jau veikė Rietavo vidurinė mokykla.

Mes buvome pirmoji abiturientų laida. Sunkūs ir kraupūs tai buvo metai. Vyko žiaurus pasipriešinimo karas, siautėjo teroras ir smurtas, nesiliovė areštai ir trėmimai. Mūsų jaunas širdis ypač slėgė ir žeidė enkavedistų ir stribų žiaurumas. Su siaubu regėjome miestelio aikštėje ar prie stribų būstinės numestus, begėdiškai išniekintus jaunų vyrų ir moterų kūnus. Tai baisiausio vandalizmo aktas, kokį teko regėti. Net ir šiandien šiurpas nukrečia prisiminus, kaip viena motina, užslopinusi kančią giliai širdyje, išverktomis akimis žvelgė į savo kritusį sūnų ir neturėjo teisės jo palaidoti. Sužvėrėję budeliai sumesdavo savo aukas į kalkių duobes, į puikiuosius Oginskio tvenkinius, užkasdavo šiukšlynuose. Matyt, tikėjosi visiems laikams ištrinsią jų atminimą. Tačiau apsiriko. Net po 40-ties ir daugiau metų randami žuvusiųjų kaulai ir su derama pagarba perkeliami į pašventintas kapines.

Tokioje žiaurioje aplinkoje mano karta pradėjo gyvenimo mokyklą. Prievarta ir smurtas vertė mus priešintis, gimdė neapykantą atėjūnams ir tautos išdavikams, žadino protesto jausmą. Kaip su jais kovoti, mes dar nesuvokėme. Tai buvo greičiau intuityvus pasipriešinimas, nenoras paklusti žiaurumui ir jėgai. Mes, vadovaujami mokytojos Vlados Kiesylienės, susibūrėme į literatų sekciją. Rinkdavomės sekmadieniais ir skaitydavome savo kūrinėlius, kuriuose dažnai simboliais ir alegorijomis išreikšdavome Tėvynės meilės, laisvės idėjas, neapykantą pavergėjams. Leisdavome sienlaikraštį, jaunieji dailininkai jį apipavidalindavo. Ir čia būdavo gausu simbolių, kurių reikšmę dažnai sumaniai tekdavo aiškinti įvairiems “vizitatoriams” - partijos ir komjaunimo veikėjams. Rengdavome vakarus su lietuviškomis dainomis ir tautiniais šokiais, statydavome dramos kūrinius. Kartais vienminčių būrelyje slapta aptardavome savo busimosios veiklos planą. Žodžiu, jaunystė buvo nerami ir veržli.

Griežtai atsisakėme stoti į komjaunimą. Prisimenu, visi boikotavome savo bendraklases - dvi seseris, kai jos pirmosios mokykloje tapo komjaunuolėmis. Susitarėme, jog savaitę ar ilgiau mes su jomis visai nekalbėsime. Tegu pajunta mūsų priešiškumą. Tai, žinoma, pajuto ne

tik jos, bet ir komjaunimo bei partiniai darbuotojai. Todėl mums baigus vidurinę mokyklą išdavė tokias charakteristikas, kad su jomis galėjai ne į aukštąsias mokyklas, o tiesiog į kalėjimą įstoti. Laimė, stojant jų neprireikė. Mokyklos komjaunimo sekretorius Bertašius pasišaipė: “Nesvarbu, kad įstojo, bet ilgai nesimokys”. Jo žodžiai buvo pranašingi. Po metų kitų prasidėjo mūsiškių areštai. Areštavo mano brolį Kazimierą Kryževičių, Veterinarijos akademijos studentą, mano busimąjį vyrą Povilą Jurgaitį, Kauno kūno kultūros instituto studentą, ir kt. Vėliau, 1952 m, suėmė klasės draugą Kazį Vaišvilą, Veterinarijos akademijos studentą, Vilniaus pedagoginio instituto studentę, mano gerą draugę Jadvygą Žukauskaitę ir kitus kurso draugus - Celestiną Ajauską, Algį Bitvinską.

Po šių areštų pas mane į Vilnių atvyko klasės draugas Jonas Ruibys, Kauno kūno kultūros instituto studentas, apsimetęs, kad atvažiavo mane įspėti. Iš tikrųjų jis buvo saugumo atsiųstas sužinoti, kokios mūsų nuotaikos. Pakvietė pasivaikščioti, matyt, turėdamas tikslą parodyti mane saugumiečiams.

Keista, bet po visų šių įvykių mane pasikvietė komjaunimo sekretorius Algis Sausanavičius bei kiti aktyvistai ir ragino stoti į komjaunimą. Aš atsisakiau. Tada man pagrasė: “Kas ne su mumis, tas prieš mus. Gerai įsidėmėk!”

Ir vėl šie žodžiai išsipildė - maždaug po savaitės, 1952 m lapkričio 13 d., mane areštavo. Iš auditorijos išvedė minėtasis fakulteto komjaunimo organizacijos sekretorius ir perdavė saugumiečiams. Jie bendrabutyje, mano kambaryje, padarė kratą ir, nieko įtartino neradę, nuvežė į Saugumo komitetą. Jaučiausi nekalta, nieko nepadariusi. Bet užteko ir menkniekio: iš Vilniaus į Kauną atvežiau kurso draugo Celestino Ajausko paketėlį su kažkokiais popieriais, kurių turinio aš nežinojau, ir perdaviau jį Kaziui Vaišvilai.

Prasidėjo tardymas. Buvau verčiama prisipažinti, kad pažįstu Adomą Lukaševičių ir kitus grupės draugus, kad dalyvavau antitarybinėje veikloje. Klausinėjo apie buvusius mokytojus. Aš tylėjau arba nepagrįstus kaltinimus neigiau. Tačiau ši mūsų “byla” skaudžiai palietė ir kai kuriuos mokytojus. Tik vėliau, grįžusi į Lietuvą, sužinojau, kad netrukus po mūsų arešto buvo atleista iš darbo Vlada Kiesylienė. “Vizitatoriai” atkakliai tikrino jos pamokas ir prikibo prie kai kurių, jų manymu, beidėjiškų sakinių, kuriuos mokytoja pateikė mokiniams, aiškindama skyrybos taisykles. Iš tiesų šie sakiniai buvo ne jos sukurti,

o paimti iš Žemaitės, Cvirkos ir kitų mūsų literatūros klasikų kūrinių. Bet ar jiems, nemokšoms, įrodysi? Mokytoja buvo priversta parašyti pareiškimą ir palikti mėgstamą darbą.

Tardė dažniausiai tik naktimis, mane, kaip ir kitus, kankino nemiga, nes dienomis neleisdavo net snūstelėti.

Visų savo odisėjų nesirengiu pasakoti, nes jos beveik visų kalinių panašios. Be to, prie neprilygstamų A. Solženycino knygų ir D. Grinkevičiūtės atsiminimų mes, eiliniai Gulago kaliniai, kokių buvo šimtai tūkstančių, vargu ar beturėtume ką pridurti. Tas pats skausmas, tos pačios kančios, tas pats pažeminimas, tokie pat tardymo metodai, tas pats Tėvynės, laisvės ilgesys ir begalinis noras viską iškęsti, ištverti, neprarasti savo orumo ir sugrįžti į Gimtinę, pas artimuosius, kurie kentėjo ne mažiau už mus. Bet vieną kitą savo golgotos epizodą papasakosiu.

Mane tardė, atrodo, vyr. leitenantas Bulyševas. Jis, matyt, suprato, kad mano nusikaltimas nedidelis, ir sugalvojo mane panaudoti kaip įrankį savo nešvariems tikslams. Kartą, pasišaukęs tardyti, pasodino prie staliuko, stovinčio kampe, netoli durų. Buvo padėta arbata ir sumuštinis, kiek tolėliau - rašymo reikmenys. Pasiūlė valgyti ir rašyti mamai laišką. Aš labai nustebau, bet kartu ir supratau, jog visos tos gėrybės ne iš geros širdies ir ne dovanai. Pasiruošiau puolimui. Sumuštinį suvalgiau. Parašiau labai trumpą laišką mamai. Tardytojui paklausus, kodėl taip trumpai rašau, atsakiau žinanti, jog vis tiek šis laiškas nepasieksiąs namų.

Prasidėjo verbavimas. Reikalavo, kad iš kitų kalinių išgaučiau jiems reikalingų žinių. Aš nesutikau. Tada nuvedė mane pas majorą Kaplaną. Ten buvo ir daugiau saugumiečių. Visi įkalbinėjo, kad išpirkčiau, kaip jie sakė, nedidelę savo kaltę. Kai nesutikau, ėmė rėkti ir grasinti.

- Ja sobakoi nebudu, - atsakiau aš, netekusi kantrybės ir pajutusi kažkokį gėdos jausmą, kad jie taip įkyriai mane verbuoja, nori priversti tapti jų pakalike, susitepti savo sąžinę, išduoti principus.

- Tak budem sudit tebia po vsei strogosti zakonov! - atrėžė man saugumiečiai ir išvedė į kamerą.

Daugiau niekada nebebandė verbuoti.

Dar įstrigo atmintin teismo parodija. Mus, kaip kokius didžiausius nusikaltėlius, teisė karo tribunolas 1952 m. gruodžio 23-27 d. Pro teismo salės langus buvo matyti Tauro kalnas, studentai, skubantys į paskaitas...

Pagaliau teisėjai paskelbė nuosprendį: mes nubausti pagal RTFSR 1926 m baudžiamojo kodekso 58-la, 58-10 ir 58-11 str. 25 metams lagerio ir dar 5 metams atimtos teisės. Paskui pridūrė: “My osudili vas ne za to, čto vy sdelali, no za to, čto mogli by sdelat”. Visi nuteistieji po šių žodžių sutartinai garsiai nusikvatojome. “Čto za narod? Po 25 polučili, a oni smejutca”, - stebėjosi prižiūrėtojai, vesdami mus iš teismo salės į kameras.

Po teismo širdis virė iš pykčio ir nuoskaudos: nieko jiems dar nepadarėme, o jau esame surakinti, atskirti nuo artimųjų ir draugų, pasmerkti lėtai ir žiauriai žūčiai, išbraukti iš gyvenimo.

Paskui keletą mėnesių praleidau Lukiškių kalėjime.

1953 m. balandžio mėn., per šv. Velykas, išvežė nežinoma kryptimi. Vežė kaip žvėris narvuose, už geležinių grotų. Atsidūriau Maskvoje, baisiame Raudonosios Presnios skirstomajame kalėjime. Kamera buvo didžiulė. Joje sėdėjo visokių kalinių: ir politinių, ir kriminalinių. Rusės kriminalinės nusikaltėlės pravardžiavo banditėmis, fašistėmis.

Iš šio kalėjimo vinguriavo varginantis ir žeminantis mūsų orumą kelias per Čeliabinską, Sverdlovską, Novosibirską, Tomską, Krasnojarską iki Taišeto. Taišeto skirstomajame lageryje teko regėti moterį, išsėdėjusią kalėjime ir lageriuose 25 metus. Buvo tik kaulai ir oda, be to, išprotėjusi. “Tai tavo ateities pavidalas”, - dingtelėjo mintis, ir skausmas nudiegė širdį.

Po kelių dienų į Taišetą atvežė ir Jadvygą Žukauskaitę. Abi nepaprastai apsidžiaugėme. Juk paskutinį kartą matėmės tik teismo metu. Dabar jau esame dviese, būsią lengviau. Pasiryžome viską iškentėti, nepalūžti. Bet mūsų kančių keliai tai susieidavo, tai vėl išsiskirdavo.

Lageryje teko dirbti visokį darbą: kasti griovius, žiemos metu kirsti įšalusią žemę, ruošti didžiules duobes silosui, pjauti miežius, šieną, taigoje kirsti medžius, skaldyti žėrutį, kuris pramonėje vartojamas kaip izoliacinė medžiaga. Žėručio dulkės ypač kenksmingos sveikatai.

Žiemą kankino šaltis ir pūgos, o vasarą taigoje ir laukuose - mašalai (“maškara”). Tai tokios mažytės muselės, kurios ne tik čiulpė mūsų kraują, bet ir graužė mėsą. Užtindavo akys, sutindavo rankos, kojos. Sukandžiotas vietas labai niežėjo ir skaudėjo. “Maškara” buvo baisiausia mūsų rykštė. Prie visų dvasinių kančių ir pažeminimo prisidėjo dar

viena. Mums išduodavo medžiaginius gaubtus, kurių priekinėje dalyje buvo nedidelis tinklelis. Po tokiais gaubtais būdavo labai tvanku, bet mes juos patobulinome: kad tinklelis ir medžiaga būtų atokiau nuo veido, nepriglustų prie jo, prisiūdavome apvalią vielą.

"Maškara" prižiūrėtojai bausdavo nepaklusniuosius. Lageryje buvo daug moterų, nuteistų ne tik už politinius, bet ir už religinius įsitikinimus. Teko sutikti vienuolių ir įvairių sektančių: jehovisčių, adventisčių, "subotninkių" ir kt. Kai kurių tikinčiųjų religiniai įsitikinimai neleido dirbti, jų žodžiais, "šėtono valdžiai". Tokias moteris prižiūrėtojai, kurie jas vadino "monaškomis", nuvesdavo į taigą, nuogai išrengdavo ir pririšdavo prie medžio. Nelaimingosios visai dienai būdavo paliekamos "maškaros" valiai. Žmogui, pačiam nesusidūrusiam su šiais vabzdžiais, sunku įsivaizduoti, kokioms kančioms būdavo pasmerktos tos tikinčiosios.

Kiekvieną mūsų žvilgsnį lydėdavo sargybiniai su šunimis. Iš darbo ir į darbą eidavome kolonomis po penkis. Kiekvieną rytą ir vakarą privalėjome išklausyti trafaretišką sargybinių "maldelę": "Vziatca pod ruku! Šagat vperiod! Ne ogliadyvatca! Šag v levo, šag v pravo - budem streliat bez predupreždenija!"

Lengviau atsidusome, kai 1955 m vasarą mus išvežė į taigą šienauti. Į darbą tada eidavome jau be sargybinių. Keitėsi politinė situacija Sovietų Sąjungoje, pradėjo peržiūrinėti politinių kalinių bylas. Todėl ir mums suteikė šiokių tokių lengvatų: išleido dirbti be sargybos, už darbą ėmė šiek tiek mokėti, leido dažniau rašyti laiškus.

Pirmą kartą atsidūrusios be sargybinių taigoje, pajutome jos laukinį grožį ir didybę. Mus nustebino savaime augantys juodųjų ir raudonųjų serbentų krūmai, didelės jų ir žemuogių uogos ir kitokios miško gėrybės. Taiga buvo pilna gyvačių, lūšių, meškų, bet mes nieko nebijojome. Džiaugėmės šia nedidele laisve. Tuo metu ėmė slėgti dar didesnis Tėvynės ilgesys. Rodos, pėsčia pareitum į Lietuvą, į namus, ten nors duona ir vandeniu mistum, bet gyventum savame krašte.

Lageryje teko sutikti įvairių tautybių žmonių: ukrainiečių, rusų, moldavų, kinų, vokiečių, čekų, vengrų, latvių, estų, gruzinų, armėnų ir kt. Buvo ir gerų, ir blogų, ir taurių, ir puolusiųjų. Daug sėdėjo jaunų lietuvaičių. Mes stengėmės būti kartu, išlaikyti savo orumą, būti tvarkingos. Daug man padėjo nelaimės draugės: Aldutė Marcinkevičiūtė, Verutė Jakštonytė, Stasė Rutkauskaitė, Elvyra

Tugaitytė, Girutė Talmontaitė ir kitos, nes siuntinių aš negaudavau (pirmąjį siuntinį man atsiuntė Jadvyga Žukauskaitė, išėjusi į laisvę). Jos dalijosi su manimi ir duona, ir gardesnių kąsneliu, guodė geru žodžiu. Mūsų širdyse buvo gyva lietuviška dvasia ir tikėjimas ateitimi. Mes įsitraukėme į saviveiklą, propagavome lietuviškus šokius ir dainas. "Trupės" vadovė, jos siela ir įkvėpėja buvo poetė Ona Aneta Jaskelevičiūtė-Gorodeckienė.

1956 m. balandžio 26 d. mane išleido iš lagerio, panaikino teistumą, bet nereabilitavo. Grįžau į Lietuvą. Nusprendžiau tęsti mokslą Vilniaus pedagoginiame institute. Direktoriaus pavaduotoju dirbo mordvis Aryskinas, kuris visaip niekino lietuvius studentus (sakydavo: "Litovskije studenty všyvyje"), o ypač aukštino rusus ir rusų kalbą, vadindamas "velikoruskij narod", "velikoruskij jazyk" ir pan. Teko man kreiptis į šitokį nuožmų lietuvių tautos priešą. Jis kategoriškai atsisakė priimti į institutą. Tada kreipiausi į LTSR švietimo ministeriją, į LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo pirmininką J. Paleckį. Nepasisekė. Tada parašiau pareiškimą TSKP CK generaliniam sekretoriui N. Chruščiovui. Atėjo atsakymas: "Vy možete pojechat v Vilnius i oformit svojo postuplenije v institut". Panašų dokumentą buvo gavę ir instituto vadovai. Mane priėmė į IV kursą, paskyrė bendrabutį, stipendiją. Tik per mėnesį reikėjo likviduoti 10 skolų, kurios atsirado per ketverius metus, pasikeitus mokymo planams. Dėstytojai buvo dideli humanistai, suprato mano padėtį, todėl nebuvo labai griežti ir per daug reiklūs. Gal tik daugiau stebėdavosi: kas per studentė, kuri ketverius metus dirbo fizinį darbą, o išmano istorinės gramatikos subtilybes.

Baigusi institutą, dirbau kaimo mokyklose: Karklėnų (buv. Varnių, dab. Kelmės raj.), o vėliau - Laukuvos vidurinėje mokykloje (Šilalės raj.).

Tačiau saugumiečiai ir laisvėje nedavė ramybės. Kartą vienas iš jų pasiteiravo, kaip aš vertinu savo jaunystės klaidą. "Kokią klaidą? - paklausiau. - Juk atėmėte jaunystę, sutrypėte ją".

Šilalės rajoninio laikraščio korespondentas Skomskis įkalbinėjo mane, kad parašyčiau savo išpažintį, pasidžiaugčiau, jog galiu ramiai dirbti, niekieno neskriaudžiama. Aš griežtai atsisakiau.

Taip pat buvau saugumiečių tampoma dėl Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų, išleistų užsienyje ir skaitytų per Vakarų radiją.

Atgimimo laikotarpiu mane išrinko į Laukuvos miestelio Sąjūdžio tarybą. Džiaugiuosi, kad sulaukėme tokio laiko, kai galime garsiai pasakyti tai, ką ilgus metus slėpėme savo širdyje arba dalindavomės tik su artimiausiais draugais. Džiaugiuosi, kad nepalūžome per tuos šiurpius išbandymus.

Liudas Gaižauskas

ANGLIŲ KASYKLŲ NEPAMILAU

Gimiau 1929 metais, vasario 2 dieną Kėdainių apskrityje, Ariogalos valsčiuje, Karolinos kaime. Taip buvo įrašyta gimimo metrikuose. Vėliau šį kaimą pavadino Pagojum. Tėvukas buvo savanoris ir kariavo su bolševikais, bermontininkais ir lenkais, todėl gavo 13 ha užpelkėjusios žemės iš Pagojaus dvaro. Gavęs žemės, vedė iš gretimo Nolečių kaimo Kazimierą Liutkutę ir pradėjo gyvenimą.

Nedaug šviesių dienų mano tėvukai regėjo savo bendro gyvenimo pradžioje, nes statėsi trobesius, rovė krūmus, sausino žemę. Pradžios mokyklą lankiau Grajauskuose. Prisimenu nuotrauką, kurioje aš priekinėje eilėje sėdžiu ant žemės su plika galva, pasirišęs kaklaraištį, bet... basomis kojomis. Mat visi vaikai vasarą eidavo į mokyklą basi. Šiuo metu mūsų vaikams tai būtų nesuprantama. Nepasakyčiau, kad mokslai man sekėsi: pritingėdavau, buvau šiek tiek padykęs, bet ne per daug. O tėvukas buvo labai griežtas ir neretai perliedavo mane su diržu. Neduok Dieve, jeigu ką nors blogo apie mane pasakydavo kaimynai! Daugiausia nukentėdavau, kai bandydavo kas mane užstoti.

1939 metais, baigęs pradžios mokyklą, įstojau į Ariogalos šešiamete mokyklą, o vėliau, įkūrus Čėkuvoje progimnaziją, pradėjau ją lankyti. 1949 metais baigiau aštuonias gimnazijos klases.

Sunkūs tai buvo laikai. Būdavo, sėdime klasėje su nežinia, ar nepravers kas duris ir neišves kurio nors tardymui arba neišveš į Sibirą. Iš gimnazijos grįždavau su Jonu Kreimeriu. Jis nebuvo mano tikras draugas, tačiau neatsimenu, kad su Jonu būtume susipykę. Jis, žinoma, mokėsi daug geriau negu aš. Tai buvo labai aukštos moralės, nuoširdus jaunuolis. O augo jis nelabai pasiturinčioje aplinkoje. Iki Čėkuvos nosies tiesumu buvo apie 5 km. Ir tais laikais užtekdavo laiko grįžus iš mokyklos padėti tėvams, dalyvauti saviveikloje ir sportuoti, savo jėgomis įrengti sporto aikštynus mokykloje, salę su scena. Gerai prisimenu, su

kokiu entuziazmu dviračiais, vadovaujami mokytojo Čepo, važiuodavome žaisti krepšinio į Betygalą, Raseinius, Kėdainius.

Tais metais tremdavo žmones. Būdavo, grįžti iš mokyklos ir, priėjęs savo žemės ribą, sustoji ties ąžuolais ir žiūri, ar kieme nevaikšto kokie nepažįstami žmonės, ar negresia pavojus būti išvežtam.

1948 metais mane, tėvuką ir mamą buvo suėmę ir atvedę į Ariogalos stribynę tardyti. Mamą paleido tuojau pat, o mane - trečią parą. Po kurio laiko vėl buvau areštuotas ir tardytas dėl pogrindinės organizacijos gimnazijoje, jos turimų ginklų. Aišku, tai buvo nesąmonė.

1949 metais įstojau į Veterinarijos akademiją. 1950 metais aš tapau Vieningosios darbo sąjungos nariu, į ją įtraukiau ir savo bendrakursį rietavišką Kazimierą Vaišvilą. Tai buvo geras draugas, sakyčiau, jis net kai kuriais atžvilgiais man darė įtaką. Mudu neblogai sutarėme.

1952 m. rugsėjo 23 dieną, baigiantis paskutinei paskaitai, aš, ketvirtakursis, buvau iškviestas į rektoriaus kabinetą, kuriame sėdėjo kažkoks nepažįstamas vyriškis. Manęs jis kažko neesminio paklausė, ir vėl sugrįžau į paskaitą. Po paskaitų, einant namo Tilžės gatve, už rankų sugriebė du vyrai ir įstūmė į šalia privažiavusį “Moskvičių”. Supratau, ką tai reiškia, tačiau neįtariau, kad tai susiję su VDS išdavyste.

Buvau atvežtas į Kauno saugumą, bet tardomas nebuvau. Tik pavakarėje mane mongoliškos išvaizdos kareiviai įgrūdo į “juodąją varnelę”, įsodino į atskirą kabiną, užrakino ir išvežė.

Kas toje automašinoje buvo dar vežama, nežinau. Bandžiau įsivaizduoti iš posūkių, kur mane veža, bet nesėkmingai. Tada nusprendžiau nusiraminti ir apie nieką negalvoti.

Po gana ilgo laiko automašina sustojo ir mane išlaipino. Stovėjo dvi eilės kareivių. Buvau skubiai įvestas į kabinetą, kuriame kažkokie tipeliai išpjaustė sagas, viską paėmė, surašė, o kad kelnės nenusmuktų, davė susirišti virvutės galiuką ir nuvedė į požemį, į kamerą. Vedamas požemiu, supratau, kad atsidūriau Vilniaus saugumo požeminėse kamerose. Vartų ir kamerų durų bildesys nuteikė slogiai. Tardė tik naktį. Kameros viduje buvo suolas. Dieną ant jo galėjai sėdėti, o gulėti - ne. Naktį nelikdavo laiko miegui, nes beveik visą tardydavo. Miegant buvo griežtai draudžiama laikyti rankas po užklotu, taip pat užsikloti galvą. O užsikloti galvą labai norėdavosi, kad savo kvapu sušildytum kūną ir nebūtų taip šalta. Tardant reikėdavo išsėdėti tam tikrą laiką, nors ir neatsakant į tardytojo klausimus. Norėdamas išblaškyti apsnūdimą, tardytojas kartkartėmis prieidavo ir su ranka baksteldavo į pabarzdę. Po pirmųjų tardymų supratau, kad iš kažkur jiems žinoma VDS veikla. Ir kuo toliau, tuo vis atsirasdavo naujų įrodymų. Vadinasi, kamuolys jau vyniojamas. Tik pasibaigus tardymams, sužinojau,

kad saugumiečiams buvo gana nesudėtinga išnarplioti mūsų veiklą, nes šnipas gana daug apie ją žinojo.

Mano tardytojas buvo Litvinovas. Tardytojas kaip tardytojas, tačiau reikėtų pasakyti, kad jų buvo kur kas bjauresnių.

Pasibaigus tardymams, vieną kartą buvau išvestas į aikštelę pasivaikščioti. Įkvėpus gryno oro, akyse pasidarė tamsu ir aš vos suspėjau atsiremti į sieną. Pastovėjus kurį laiką, akys prašviesėjo. Paskui dar prieš teismą į mano vienutę įleido du teisiamuosius, nesusijusius su mūsų byla.

Pirmą kartą nuotaika pasitaisė, kai mus nuvedė į teismą. Paskelbus nuosprendį, atrodo, ir vargai pasibaigė. Vėliau mūsų laukė Lukiškių kalėjimas, kuriame išgirdome apie Stalino mirtį.

Iš Lukiškių kalėjimo mus išvežė į Leningrado skirstomąjį kalėjimą. Ten jau susidūrėme su įvairių tautų politiniais kaliniais.

Iš ten Stolypino vagonu kartu su kriminaliniais nusikaltėliais keliavome į šiaurę. Mane likimas nubloškė į Jutos 3-ąjį lagerį, dirbti teko 9-ojoje šachtoje. Tarp mus pasitikusių kalinių buvo ir lietuvių. Atrodo, jog atsidūriau Lietuvoje. Gerai prisimenu grupę tautiečių, kurie ėmėsi šefuoti naujokėlius. Tai A Stučka, J. Močius ir kiti. Kartu su manimi tame lageryje atsidūrė bendrabyliai K Banys, V Kaminskas, J. Bersėnas. Teko kartu būti su nepaprastai kilniu kunigu Kazimieru Vasiliausku.

Dirbau 9-ojoje šachtoje apie pusę metų. Po to senbuvių lietuvių dėka buvau įtrauktas į kursus, kuriuose įsigijau elektrovežio mašinisto, gervininko ir šaltkalvio mechaniko specialybę. Šiuos kursus lankiau laisvu nuo darbo metu. Baigęs kursus, dirbau šachtos paviršiuje. Daugiausia dirbau pamainos gervininku. Darbas nebuvo sunkus, tačiau vargino pamainų keitimas, poilsis nevienodu paros laiku, nors žiemą diena ten buvo visiškai trumpa, o vasarą - naktis trumpa. Dirbau beveik su visomis šachtos paviršiuje esančiomis gervėmis.

1955 metais, kada buvo peržiūrėtos bylos, mano bausmė buvo sumažinta iki 7 metų lagerio ir dvejų metų be teisių. Jau 1956 metais poilsio dienomis trumpam išleisdavo į miestą, o 1956 metų birželio mėnesio 21 dieną buvau paleistas, nes su įskaitytomis dienomis aš jau atsėdėjau tuos septynerius metus. Iš karto išvažiavau į Lietuvą. Nors ir buvau labai agituojamas pasilikti dirbti šachtoje, bet aš anglies kasyklų nepamilau. Mat dar ruseno svajonė baigti Veterinarijos akademiją. Vilties, žinoma, buvo nedaug, nes dar laukė dveji metai be teisių. Maskvoje persėdau į kitą traukinį ir beveik naktį atsidūriau Kaune. Buvo ir linksma, ir graudu, atrodo, lyg sapne girdžiu lietuvių kalbą. Užėjau pernakvoti pas buvusią savo pirmąją šeimininkę (prieš areštą gyvenau jau kitame bute), gyvenančią Vilijampolė je, Vidurinėje gatvėje. Pasibeldžiau. Iš pradžių, matyt, ji nesusigaudė kas, nors ir pasakiau savo vardą. Bet greitai atpažino ir įsileido į vidų. Jau šiek tiek

prastypusios šeimininkės mergaitės pradėjo verkti iš džiaugsmo. Pernakvojau ir anksti rytą išvažiavau į Ariogalą, pas saviškius. Telegrafavau jiems iš Maskvos, kad grįžtu. Vengiau staigmenų, nes mano netikėtas pasirodymas galėjo pakenkti mamai. Jau netoli namų pastebėjau, kad visi išlalėjo į kiemą pasitikti. Tą jaudulį gali suprasti tik tas, kuriam likimas lėmė būti tokioje situacijoje.

Po kelių dienų atvažiavau į Veterinarijos akademiją. Amžiną atilsį buvusį rektorių Joną Čygą radau kabinete. Pasisakiau, kas esu, iš kur. Jis mane gerai atsiminė, mat buvau saviveiklininkas ir jam patikdavo mano grojama polka. Maloniai buvau nuteiktas, kai Čygas su neįtikėtinu nuoširdumu sutiko priimti mane vėl į ketvirtąjį kursą, prieš tai formaliai pasikvietęs partinės organizacijos sekretorių (rodos, Natkevičių) pasitarti. Tik paaiškino, kad, pasikeitus programai, man reikią išlaikyti politinės ekonomijos egzaminą.

Valio! Aš vėl studentas. Tik reikėjo surasti studento knygutę, nes priešingu atveju padėtis būtų kiek sudėtingesnė. Viena akademijos draugė mano bute po kratos rado tą knygutę ir pasiėmė atminimui. Į tą patį kursą buvo priimtas ir mano bendrabylis Kazys Vaišvila.

Kadangi aš dar dvejus metus neturėjau teisių, tai po kurio laiko buvo paskelbtas vyriausybės įsakas, kuris draudė registruoti piliečius, neturinčius piliečio teisių, didžiuosiuose miestuose. Aš buvau išregistruotas iš buto, o doc. J. Čygas gavo raštišką pranešimą iš vidaus reikalų skyriaus ar iš saugumo, kad mane išbrauktų iš studentų sąrašų. Rektorius mane pasikvietė, ir aš pamaniau, kad jau viskas, nors mokiausi labai gerai ir gaudavau padidintą stipendiją. Tačiau, pranešęs apie gautą raštą, rektorius mane nuramino, teigdamas, kad iš studentų sąrašų išbraukti neketinąs. Kur gyvensiu, ne jo reikalas, o paskaitas galįs lankyti pagal išgales. Taigi ne visi kompartijos nariai buvo ištikimi okupantų tarnai. Tik geru žodžiu galiu paminėti docentus Šniukštą ir Gabrilavičių, profesorių Užupį ir kitus dėstytojus, daug man padėjusius.

Tiesa, rektoriaus Čygo patarimu parašiau Ministrų Tarybai malonės prašymą dėl leidimo baigti aukštąją mokyklą. Atsakymą gavau teigiamą prieš pat valstybinius egzaminus. Žinoma, aš ir be jo būčiau sėkmingai baigęs studijas, bet vis dėlto valstybinių egzaminų išvakarėse mano nuotaiką jis labai pataisė.

1958 metais, būdamas penktakursis, vedžiau buvusio Jutos kalinio A Tamašausko pusseserę Vidą Tamašauskaitę ir diplomuotas išvykau į prie Seredžiaus esantį medelyną dirbti vyresniuoju veterinarijos gydytoju. 1961 metais su šeima persikėliau į Uteną, kur dirbau pagal specialybę ir ėjau įvairias pareigas. Mėgau saviveiklą, už ką man buvo suteiktas meno saviveiklos žymūno vardas. Šiandien jau esu pensininkas. Savo gyvenimą už grotų prisimenu kaip košmarišką sapną.

Vytautas Kaminskas

PRAKTIKA KOMIŲ ŽEMĖJE

Gimiau 1928 metų gegužės 2 d. Kaip teigė motina ir senosios kaimynės, tai buvo sekmadienis ir pačios mišios. Pagal jų pranašystes, turėjau būti kunigu. Bet likimas ir galbūt mano nerangumas (mat gimiau Jaučio žvaigždyne, todėl buvau ir esu užsispyręs ir nerangus) man šito nelėmė.

Tėvas buvo lėtas, tylus ir darbštus, motina, priešingai, smarki, karšta, greita ir neramaus būdo.

Augome keturi vaikai - trys seserys ir aš, pats jauniausias. Vaikystę praleidau linksmai ir nerūpestingai. Nors tėvai buvo neturtingi (turėjo tik 9 ha žemės), bet mes buvome aprengti, apauti ir pavalgę. Gyvenome Ariogalos valsčiuje, Taurupio kaime. Per jį tekėjo upeliukas Taurupys. Su bendraamžiais per dienas gaudydavau žuvis, maudydavausi.

Vytauto vardą gavau tik klebono dėka. Jis kelerius metus iš eilės stengėsi Ariogalos valsčiuje gimusius berniukus krikštyti tik Vytautais.

Su Dievu ir tikybos dogmomis supažindintas buvau labai anksti. Poterius išmokome anksčiau negu skaityti. Privalėjau kas rytą ir vakarą gražiai atsiklaupęs sukalbėti “Tėve mūsų” ir “Sveika Marija”. Į bažnyčią buvau vedamas gana dažnai.

Mokyklą pradėjau lankyti jau gana didelis (buvau 8 metų), apsiavęs naujomis tėvo padirbtomis klumpėmis. Mūsų, klumpėtų, buvo ne taip jau mažai. Mokykloje greitai ir lengvai išmokau skaityti ir rašyti, o ir kiti dalykai sekėsi neblogai. Ir ne todėl, kad buvau darbštus ir stropus. Buvau pusėtinai gabus ir smalsus. Skaičiau viską, kas tik pakliūdavo j mano rankas: laikraščius, sapnininkus, maldaknyges, pasakas, kelionių aprašymus, vienu žodžiu, viską be atrankos. Nusipirkęs vadovėlį, per kelias dienas jį perskaitydavau iki galo. Ypač mėgau pasakas, istorines knygas ir kelionių aprašymus.

Kartu su manimi mokėsi Algis Bitvinskas, Jonas Bersėnas, Teresė Ramanauskaitė. Su Bitvinsku buvome vaikystės draugai, o Bersėnų Jonuko man būdavo labai gaila. Mat jis sėdėdavo antrame suole su tokiu Visocku, o šis jį dažnai skriausdavo, priversdavo jį apsiverkti. Teresėlės, kurią mes tada vadindavome Tarune, privengdavau. Ji buvo berniokiško charakterio, aštraus liežuvio ir, kalbėdamas su ja, aš kažkodėl rausdavau. Vėliau į mūsų klasę atėjo Liudas Gaižauskas ir Juozas Petkevičius. Liudą mes praminėme "bajoru", nes jis nešiojo ilgas kojines, užmautas ant kelnių, ir turėjo gana keistą kepurę.

Priklausiau "Angelo Sargo" organizacijai. Labai norėjau būti skautu, bet kadangi tėvai man negalėjo įtaisyti uniformos, tai bijojau būti jų pajuokos objektu.

Vaikystėje buvau ištįsęs, bet silpnos sveikatos. Sirgdavau dažnai ir įvairiomis ligomis. Gal dėl to buvau užsidaręs ir nemėgdavau skųstis. Pamenu, mokytojas Grigaitis patarė aktyviai sportuoti. Iš pradžių buvo sunku: ilgiau pabėgėjus ar pažaidus judrų žaidimą, skaudėdavo kojas ir visą kūną. Vėliau pripratau, užsigrūdinau, pasidariau stiprus, atsparus ir nustojau sirgti.

Rusijos kariuomenės įžengimą į Lietuvą sutikau gana palankiai, kadangi tėvas sakė, kad geriau rusas negu vokietis. Tėvas negalėjo pamiršti Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečio komendanto įsakymo pavasarį suvoluoti žiemkenčius. Kadangi tėvas šio įsakymo nepaklausė, buvo priverstas kurį laiką slapstytis. Man patiko rusų dainos ir kino filmai, karo technika. Kartą dalyvavau mitinge, kuriame agitatoriai aiškino, kad rusai jau nebe tie, kurie sukėlė Kražių skerdynes, korė ir trėmė lietuvių sukilėlius, persekiojo knygnešius... Grįždamas iš Ariogalos, užėjau pas kaimyno senutę ir pradėjau jai aiškinti dabartinių rusų pranašumą prieš caro rusus. Ji išklausė mane ir pasakė:

- Vyteli, rusas lieka rusu, šis ne tik ne geresnis, bet, neduok Dieve, kad nebūtų blogesnis.

Šis senutės atsakymas sukėlė man abejonę. Ir nors subolševikėję mokytojai prisispyrę mane kalbino stoti į pionierių organizaciją, aš jokiu būdu nesutikau. O 1941 m. birželio mėn. bolševikų vykdomos represijos ir areštai tvirtai nuteikė mane prieš šią valdžią. Vokiečius sutikau su gėlėmis ir džiaugsmu kaip išvaduotojus nuo bolševikų jungo. Bet jų savivalė, masinės žydų žudynės palengva diegė man mintį, kad tik pati tauta gali susikurti sau gerovę be jokių išvaduotojų. O tam būtina tautos vienybė.

Pamenu, kaip, baigęs Ariogalos mokyklos šešis skyrius, pradėjau mokytis Raseinių gimnazijoje. Per Kalėdų atostogas nuėjau į bažnyčią

ir buvau pakviestas į Ariogalos kleboniją susitikimui. Ten susirinko visi, kurie mokėsi kituose miestuose: vaikinai ir merginos, gimnazistai ir studentai. Susitikimui vadovavo klebonas ir vikaras. Buvo paruoštas vaišių stalas, šnekučiavomės apie Lietuvą ir jos ateitį. Šis susitikimas man padarė didžiulį įspūdį.

Po šių žiemos atostogų į Raseinius negrįžau, nes buvo įsteigtas septintasis skyrius Ariogalos mokykloje, kurį sėkmingai baigiau, ir pradėjau mokytis Kėdainių gimnazijos IV klasėje.

1944 m rusai vėl okupavo Lietuvą. Mirė mano vyriausia sesuo Ona, todėl į Kėdainius tęsti mokslo dėl materialinių sunkumų negrįžau. Susitikęs mane, mokytojas Grigaitis pasiūlė stoti į Ariogalos progimnaziją ir antrą kartą baigti ketvirtą klasę: jei nesimokysiąs, kitais metais reikėsią laikyti kai kuriuos papildomus egzaminus. Aš sutikau ir žiemą pradėjau lankyti ketvirtąją klasę. Čia radau senus draugus: Bitvinską, Bersėną, Gaižauską, Dobkevičiūtę, Ramanauskaitę. Man labai patiko klasės mokinių draugiškumas ir vienybė, kurie neišblėso iki pat aštuntosios klasės. Gerai sekėsi tikslieji mokslai, nors nebuvau abejingas ir literatūrai. Visiškai nemėgau rusų kalbos ir tarybine skraiste pridengtos Rusijos istorijos, kurios visai nesimokiau. Ketvertą gaudavau Petkevičiaus dėka. Jis einant į progimnaziją man papasakodavo, kas buvo užduota.

Man buvo labai skaudu, kad per mane komjaunuolis Abromaitis įsibrovė į mūsų klasę, nes aš jam padėjau pasirengti matematikos egzaminui. Tą jo mokymą prisiminęs ir dabar, po daugelio metų, jaučiu kartėlį širdyje. Bet vedybos su Petrauskaite privertė jį išeiti iš mūsų klasės. Aš tuomet pasakiau: “Ačiū Dievui”. Vėl liko vieninga klasė, kuri tais laikais viešai kalbėdavo tai, ką reikia, o tarp savęs atvirai reikšdavo savo mintis ir pažiūras. Tuos mokslo metus aš prisimenu kaip šviesiausią savo gyvenimo dalį. Prisimenu bendras ekskursijas, keliones į atlaidus, į apylinkės bažnyčias dviračiais, pasivaikščiojimus Taurupio ir Dubysos slėniais...

Kada mes pradėjome organizuotis kovai prieš pavergėjus, tiksliai neprisimenu, bet toji mintis mums kilo jau esant paskutinėje klasėje. Baigdami visi pasirašėme klasės testamentą, už kurį mus galėjo pasodinti į kalėjimą. Tiesa, kai kam rašantis drebėjo rankos. Tą testamentą įkišome į butelį, jį užlakavome ir kartu su Bitvinsku ir Bukausku užkasėme Taurupio krante, prie klevo, augančio netoli tilto. Tą vietą aš ir dabar gerai žinau. Bet, grįžęs iš kalėjimo, klevą radau nukirstą, o upelio krantą paplautą ir nuslinkusį. Kelis kartus kasinėjau, ieškojau to butelio, bet neradau. O gaila...

1949 m. pradėjau studijuoti Kauno universitete. Baigę pirmąjį kursą, vasarą, mes, vienuolika buvusių Ariogalos gimnazijos abiturientų, įkūrėme antitarybinę organizaciją - Vieningąją darbo sąjungą, turinčią savo įstatus ir veiklos programą. Vėliau organizaciją papildė kiti nariai, Kauno ir Vilniaus aukštųjų mokyklų studentai. Kauno grupei vadovavo naujas narys Kazimieras Vaišvila. Susirinkimai dažniausiai vykdavo mano bute (Kaunas, Totorių g. 3). Nauji nariai buvo labai kruopščiai atrenkami. Beje, aš ne visus juos pažinojau.

1952 m., po atostogų grįžęs į Kauną, apie rugsėjo vidurį pastebėjau gana keistus reiškinius. Kartą užėjo pas mane armijos kapitonas, pasisakė gyvenąs gretimame name ir norįs užmegzti draugiškus ryšius su manimi. Kažkokie žmonės slampinėdavo Totorių gatve. O dieną prieš areštą užėjau pas kaimyną (jo butas buvo nuo gatvės pusės). Pro užuolaidą pamačiau įtartiną tipą, kuris vaikščiojo pirmyn ir atgal ir vis žvilgčiojo į mano namą. Rugsėjo 23 d., grįžęs iš paskaitų, nuėjau į sandėlį daržovių. Rakinant sandėlio duris, priėjo nepažįstamas vyras ir paprašė parodyti namų valdybos pastatą. Kai išėjau parodyti, prie durų laukė aukštas vyriškis, o priešais gatvėje stovėjo mašina GAZ-69 su vairuotoju. Abu vyriškiai sugriebė už rankų ir paklausė pavardės. Kai pasakiau, šie atsakė, kad meluoju, nes esu Vaišvila. Tada aš pasisakiau turįs kišenėje pasą. Jį greitai ištraukė, perskaitė ir pasakė: “Tiek to, išsiaiškinsim, drožk į mašiną”. Įsodinę nuvežė į Kauno saugumą. Čia apžiūrėjo kišenes, paėmė buto raktus ir abu vėl dingo. Mane pasodino ant kėdės ir liepė laukti. Po poros valandų grįžo su mano asmeniniais daiktais - padarė kambaryje kratą. Su daiktais paėmė ir mano nuotraukas, laiškus. Po to nuvedė į kiemą, pasodino į “juodosios varnelės” boksą ir nuvežė į Vilnių. Saugumo kalėjime man liepė visai nusirengti, patikrino, ar neturiu ko paslėpęs plaukuose, gerklėje ir net užpakalyje: liepė pasilenkti ir kosėti, o patys žiūrėjo į tą nešvarią vietą. Iš drabužių išpjaustė metalines sagas ir kabes, atėmė diržą, batų raištelius ir liepė nusirengti. Apsirengęs laikiau kelnes abiem rankom, o paklausus, kaip aš galėsiąs taip vaikščioti, atšovė: “Sugalvosi”. Paskui įgrūdo rūsyje į vienutę, kurioje buvo vienas langelis su grotomis, stalas, kėdė ir 2 gultų lentos, prirakintos prie sienos. Vieną lentą atrakino ir liepė gulti. Per naktį ir dieną kameroje degė viena elektros lemputė.

Antrą dieną prasidėjo tardymas. Kadangi viską neigiau, atvedė ir parodė Kazimierą Vaišvilą, kuris pasakė: “Vytai, būk drąsus - pakliuvom visi”.

Tardytojas buvo lietuvis, pavarde Bašinskas, jį reikėjo vadinti “pilieti tardytojau”. Tardyti išvesdavo tik užsnūdus ir išlaikydavo be-

veik visą naktį. Dieną miegoti neleisdavo. Maisto stygius ir bemiegės naktys taip iškamavo, kad vos pajėgdavau išplauti grindis.

Nors tardytojas buvo lietuvis, bet tardė ir protokolus rašė tik rusiškai. Tardytojo karinio laipsnio nežinau, nes visą laiką būdavo apsirengęs civiliškai. Retkarčiais mušdavo ranka per veidą arba patąsydavo už plaukų. Daugiausia pykdavomės dėl protokolų. Pavyzdžiui, į klausimą “Ar Vaišvila kalbėdavo prieš tarybinę santvarką?” aš atsakydavau: “Nežinau”. O tardytojas užrašydavo: “Gal ir kalbėdavo, bet aš nežinau”. Protokolo nesirašydavau tol, kol priverčiau rašyti tik tai, ką sakydavau.

Visą mėnesį išsėdėjau vienas, o po mėnesio į mano kamerą įstūmė jaunuolį Klastauską. Aš buvau išėjęs gerą tardymo kursą ir jam patariau nieko neprisipažinti ir viską neigti. Jis taip ir padarė.

Prieš Kalėdas baigėsi tardymas, o gruodžio 23-27 d. įvyko teismas. Salėje šalia manęs atsisėdo Kreimeris. Paspaudžiau jam ranką ir už tai gavau barti. Teismo farsas truko 5 dienas. Paskutinis mano žodis buvo toks: “Aš savo tėvynei nenusikaltau”. Nuosprendį išklausę, visi prapliupome juoktis ir stengėmės vienas su kitu pasikalbėti.

Tuoj po teismo pervežė mus į Lukiškių kalėjimą. Ten jau buvo tikras rojus. Miegok, kiek nori, gaudavome siuntinius, kuriuos visi draugiškai dalydavomės. Morzės abėcėlę išmokau per dieną ir buvau pagrindinis pasikalbėjimo su kitomis kameromis “specialistas”. Kartą sučiupo mane taip besikalbantį ir pasodino 7 paroms į karcerį. Karceris lyg ir nieko, tik naktį negalima miegoti, kadangi labai šalta. Pamiegi ant dėžės, kuri vadinosi “gultu”, drebėdamas atsisėdi ant šildymo vamzdžio (karceris buvo apšildomas tik pereinamuoju vamzdžiu) ir kandikliu “kali” Morzės abėcėlę. Taip ir prakalbėdavau visą naktį.

Lukiškių kalėjime išsėdėjau iki balandžio mėn. Tada išvežė į Leningradą - į garsųjį Kryžių kalėjimą. Buvome uždaryti didelėje kameroje, kurioje nuolat sėdėdavo nuo 80 iki 100 kalinių. Iš čia etapais siųsdavo į lagerius. Čia sutikau Joną Bersėną, Liudą Gaižauską, Kazimierą Vaišvilą, Kazimierą Banį.

Balandžio pabaigoje susodino mus - Liudą, mane ir Banį - į vagoną ir išvežė į Komi, į Intos 3-ąjį lagerį. Dirbome kasyklose. Iš pradžių kasiau anglis, vėliau prikabinėdavau prie gervės lyno vagonus ir vežimėlius miškui vežti, vadinamus “ožkomis”. Paskui mokiausi elektrikų kursuose, bet jų nebaigiau - išvežė kirsti miško. Kai keturi ukrainiečiai pabėgo, grąžino atgal į kasyklą, bet jau į 4-ąjį lagerį. Kasykloje dirbau montuotoju, vėliau - elektriku.

Lageryje draugavau daugiausia tik su lietuviais. Geriausiai iš jų prisimenu kunigą Kazį Vasiliauską. Tai buvo tikrai pasišventęs Lietuvai

ir labai draugiškas žmogus. Intoje buvo keturi vyrų ir vienas moterų lageris. 4-ajame lageryje sėdėjo apie 4 tūkstančiai kalinių, kurių ketvirtadalį sudarė lietuviai. Po lietuvių gausiausi buvo ukrainiečiai. Lietuviai ir ukrainiečiai net buvo sudarę sutartį - nekelti muštynių tarpusavyje. Jeigu susimušdavo lietuvis su ukrainiečiu, tai po to susirinkdavo lietuvių ir ukrainiečių atstovai ir tirdavo, kuris kalčiausias. Prasikaltusį lietuvį bausdavo lietuviai, o ukrainietį - ukrainiečiai.

Lagerio ir kasyklos teritorijos buvo greta. Jas jungė spygliuotų vielų koridorius, kuriuo vesdavo į darbą. Iš pradžių lageryje buvo labai griežta tvarka. Kaliniai buvo numeruoti, barakų langai grotuoti, o nakčiai jų duris užrakindavo. Vaikščioti po vieną buvo draudžiama, net ir gamtinius reikalus atlikti reikėdavo eiti būriais. Vėliau režimas ėmė švelnėti: nuėmė grotas nuo langų, barakų nerakino, patikrinimui jau nebereikėjo rikiuotis. Teko pasėdėti ir drausmės barake - “bure”. Bet 1955 metų rudenį iš bokštelių sargybiniai šaudė į kalinių koloną. Du ukrainiečiai žuvo, buvo sužeistų. Mat ukrainiečiai suorganizavo streiką, kuriam pritarė ir kitų tautybių kaliniai. Streikas truko keturias dienas. Buvo atvažiavusi komisija iš Maskvos, kuri perkėlė viršininką kitur ir apie du trečdalius kalinių išleido gyventi už zonos. Gyvenome barakuose, maitinomės, kaip kas išmanė, vaikščiojome, kur norėjome. Tik nebuvo galima vykti į geležinkelio stotį ir reikėjo 2 kartus per mėnesį registruotis.

1956 metų vasarą atvyko komisija peržiūrėti mūsų bylų. Kvietė po vieną ir sprendė, ar palikti Intoje, ar leisti išvykti. Mane su Liudu Gaižausku išleido į Lietuvą, o Kazimieras Banys liko, kadangi jis “netaktiškai” pakalbėjo su taikos apaštalais, rinkusiais iš kalinių parašus už taiką.

Grįžau į Lietuvą tik 1956 m rugsėjo pabaigoje, nes Intoje kelias savaites reikėjo laukti paso. Spalio pradžioje nuvažiavau į Politechnikos institutą. Mokytis nepriėmė, atseit pavėlavau. Patarė stoti kitais metais. O kitais metais mandatinė komisija pašnairavo į mus ir vėl nepriėmė.

Nepriimtas studijuoti, dirbau Pagelažių durpynų kontoroje vyr. energetiku iki pat pensijos. Gyvenau Aklojo Ežero gyvenvietėje. Ten sukūriau šeimą. Vėliau persikėliau gyventi į Jonavą. Partijos ir saugumo įstaigas aplenkdavau iš tolo. Manęs niekas ir neliesdavo, nes beveik niekas nežinojo, kad esu buvęs politinis kalinys.

Tadas Jagelavičius

Į TAIŠETLAGĄ IR ATGAL

Pas saviškius Vilniuje gyvenau 1952 metų rudens pradžioje.Vieną rugsėjo pavakarę ėjau pas buvusią klasės draugę Teresę Ramanauskaitę į studentų bendrabutį Tauro gatvėje. Kažkada ji buvo prašiusi pataisyti sugedusį jų kambario radijo aparatą. Užėjęs į bendrabutį, nusprendžiau pirmiausia užsukti pas Juozą Petkevičių, kuris irgi ten gyveno, tik aukštu žemiau.

Įeinu į jo kambarį - o ten krata. Trise verčia visus popierius ir rašo protokolą: “Dokument, načinajuščijsia takimi slovami...” Iš to kambario manęs neišleido, kol nebaigė kratos. Supratau, kas įvyko. Ką man beliko daryti? Išvažiavau į Kauną. Ten atsitiktinai sutikau Vytauto Bukausko tėvą ir sužinojau iš jo apie daugelio VDS narių suėmimą.

Vieną dieną fakulteto sekretorė pranešė: “Tave į saugumą kviečia”. O ten pasakė: “Tave į Vilnių liudytoju kviečia”. Nuvažiavau naktiniu traukiniu į Vilnių. Bet ne liudyti reikėjo - iš Vilniaus saugumo rūmų jau neišėjau. Kaip ir kiekvienas, patekęs į KGB požemius, atlikau visas jo numatytas procedūras. Taip prasidėjo dar nepatirtas gyvenimas KGB "akademijoje". Mane tardė Litvinskas ir Bairanikas. Tardydavo naktimis, o dieną miegoti neleisdavo. Šiek tiek, prisidengdamas ranka akis ir vaidindamas skaitantį, minutę kitą nusnūsdavau. Pirmąsias dešimt dienų knygų nedavė, tai tos dienos labai prailgo.

Pakliuvau su keturiais rubliais kišenėje. Už juos nupirko man cigarečių ir degtukų. Kaip ir kitiems draugams, tardymo periodas man buvo gana sunkus. Apie teismo procesą gana plačiai yra parašę draugai, tai aš nekartosiu.

Lukiškių kalėjimas man pasirodė kaip kurortas. Keletą dienų teko sėdėti vienoje kameroje su Vytautu Bukausku.

Pavasariop prasidėjo mūsų odisėja per kalėjimus, per skirstomuosius punktus. Gegužės mėnesį atsidūriau Taišetlage, o po keturių penkių mėnesių jau sunkiai bepavilkau kojas. Ir Pranas Čižas kartu buvo. Tris savaites Vichorevkoje skutau bulves. Už pusės metų darbą gavau 64 rb. Juos išmokėjo išvežant mane į kitą lagerį. Kelionėje maistui išleidau 10 rb, o už likusius nusipirkau manų kruopų, kurios padėjo atgauti jėgas. Paskui gavau ir siuntinukų. Pradžioje teko kirsti įšalusią žemę, tik gerokai vėliau gavau darbą ceche, kur greit tapau reikalingu ir sumaniu specialistu. Ten sutikau gerų ir protingų žmonių, ne tik kalinių, bet ir laisvųjų. Pradėjau daugiau užsidirbti. Palengva lageriuose režimas silpnėjo, tai gyventi pasidarė lengviau.

1955 m. pavasarį jau pradėjo vieną kitą paleisti iš lagerio. O vieną dieną žydas Josifas pranešė, kad aš ruoščiausi kelionei, mat iš kažko sužinojo apie mano paleidimą. Po trijų dienų - 1955 m gegužės 27 d. - mane išleido iš lagerio. Pasirodo, buvo peržiūrėta VDS narių byla. Mane nuo tolesnės bausmės atleido.

Ėjau per Vilnių ir mąsčiau: ar čia tikrovė, ar sapnas? Panašiai jaučiausi ir grįžęs į Kauną. Reikėjo tęsti studijas, todėl nuėjau į fakultetą. Dekanato darbuotoja Juozėnaitė padėjo man vėl tapti studentu, tačiau teko keisti specialybę. Turėjau greitu laiku papildomai išlaikyti keletą egzaminų. Fakultete visi žinojo, kas aš ir iš kur parsiradau. Nesislapsčiau. Gyvenau ramiai, nors ir buvo nelengva. Studijuodamas buvau priverstas dirbti monteriu Petrašiūnų elektrinėje. Kai baigiau institutą, čia kurį laiką dirbau budinčiu inžinieriumi. 1958 m. mano budėjimo metu ant elektrinės dūmtraukio buvo iškelta trispalvė vėliava. Rytą vadovams turėjau aiškintis, kodėl taip blogai budėjau.

Pasinėręs į energetikos reikalus, nė nepajutau, kaip atslinko pensijos amžius. Per visus darbo metus manęs saugumiečiai netampė, nes norinčių dirbti energetikos sistemoje žmonių nebuvo per daug, taigi nebuvo ir konkurencijos.

KELETAS ŽODŽIŲ APIE ALGĮ BITVINSKĄ

Jonas Kreimeris

Seniai jau nebėra tarp gyvųjų Algio Bitvinsko, tačiau ir šiandien man prieš akis iškyla gimnazistas Algis savo bonapartiška poza: dešinė ranka užkišta už švarko atlapo ir priglausta prie krūtinės, gal prie širdies, smakras atkištas į priekį, lūpos sučiauptos. Manau, jeigu jis tuos mano žodžius skaitytų dabar, tikrai neįsižeistų, nes aš tai jam sakydavau jaunystėje. Tokia išorė atspindėdavo Algio vidinį susikaupimą, kūrybinį įkvėpimą. Mat jis turėjo Dievo dovaną: jau pirmosiose gimnazijos klasėse kurdavo eilėraščius, gražiai, savitai piešdavo. Tuo išsiskyrė iš daugelio savo bendraklasių.

Tačiau mus ištikęs likimo smūgis Algiui buvo žiauriausias: daugumas mūsų, sugrįžę iš gulagų, sugebėjome vienokiu ar kitokiu būdu baigti aukštąsias technikos mokyklas, nors, žinoma, daugelis mūsų negalėjome pakilti aukščiau meistro pareigų, o Algiui buvo užkirstas kelias toliau tęsti studijas, kurios būtų leidusios visapusiškai atsiskleisti jo talentui. Tiesa, eilėraščius jis kurdavo ir vėliau, bet jie, savaime suprantama, nebuvo spausdinami, o tapyba reikalavo specialių studijų.

Su Algiu susipažinau Ariogalos mokyklos penktame skyriuje, į kurį jis perėjo iš tos pačios mokyklos ketvirto skyriaus, o aš priklausiau tam trečdaliui, atėjusiam iš kitų pradžios mokyklų. Iš ariogališkių senbuvių koks ketvirtadalis buvo ypač išdykę ir padaužos. Tarp jų buvo ir Algis. Jie turėjo pravardes ir savo išmonėmis mums, atvykėliams, įvarydavo baimės, tačiau vėliau apsipratome. Daugelis padaužų iš penkto skyriaus iškrito ir į šeštą nenusikapstė (tada buvo privaloma baigti tik keturių skyrių pradžios mokyklą), o Algis, perėjęs į šeštą skyrių, surimtėjo, palaikė glaudžius ryšius su mokytojais, pamėgusiais literatūrą, miestelio bibliotekos vedėja, kapelionu, nes iš jų gaudavo knygų, kurias godžiai skaitė, retkarčiais duodavo ir man. Be to, kaupė savo biblioteką. Tuo užkrėtė ir mane. Tačiau Algiui retkarčiais pratrūkdavo išdykavimo poreikis. Buvo sunkus vokiečių okupacijos metas: visko trūkdavo, ūkininkai buvo apkrauti didžiulėmis pyliavomis. Vietiniai valdininkai elgėsi savanaudiškai ir gyventojų buvo nemėgstami.

Aplinkos nuotaikos persiduodavo ir mums, dvylikamečiams penkiolikmečiams. Tada buvo paplitę pornografijai artimi atvirukai. Balandžio 1 d. Algis pasiūlė pasiųsti tų atvirukų valdininkams. Mes tam pritarėme. Kiekvienas, pakeitęs rašyseną, ant tokių atvirukų parašėme sveikinimus ir, įdėję į vokus, pasiuntėme valdininkams, nuo viršaičio iki policijos vachmistro.

Apskritai Algis buvo neramios sielos žmogus, mėgo nuotykius. Sekmadieniais susitikdavome Ariogalos bažnyčioje per ankstyvąsias mišias. Kai kada likdavome bažnyčioje ir per sumą. Vieną kartą Algis sugundė mus po ankstyvųjų mišių įlipti į bažnyčios bokštą ir, atsidarius kupole įtaisytas dureles, pasižvalgyti po apylinkę. Nuo “viškų” iki varpų kopėme tvirtomis kopėčiomis. O toliau, atsargiai pralindus pro varpus, teko lipti palaikėmis kopėtėlėmis, atremtomis į sumestus lentgalius. Pagaliau pasiekėme bokšto susiaurėjimą, kuriame buvo pritvirtintas medinis strypas su skersiniais, o už to susiaurėjimo - mūsų išsvajotas tikslas - kupolas su durelėmis. Algis, kaip idėjos iniciatorius, kopė pirmasis ir laimingai įveikė bokšto susiaurėjimą, mat buvo apsirengęs plonu “krominiu” švarkeliu. Tuo tarpu aš su savo miliniu įstrigau toje skylėje. Nei pirmyn, nei atgal negalėjau pajudėti. Tada paprašiau man įkandin kopiančiojo, kad mane patrauktų už kojų, ir laimingai išsmukau žemyn. Bandžiau nusirengti, tačiau Algis, apžiūrėjęs dureles, nustatė, kad be laužtuvo jų neatidarysime, nes labai surūdijusios. Taip ir nepasiekėme aukščiausio apžvalgos taško.

Gimnazijoje nuo ketvirtos klasės sėdėjau su Algiu viename suole. Mokėmės Čėkuvos dvaro rūmuose. Mūsų pradžios mokyklą vokiečiai buvo sudeginę. Klasėje buvo dvi suolų eilės: viena prie sienos, kita - prie langų. Žiemą keisdavomės vietomis su prie langų sėdėjusiomis mergaitėmis. Algis mėgdavo sėdėti prie pat lango ir per pamokas, įbedęs žvilgsnį į apleistą dvaro parką, kažką svajodavo, o gal ir kurdavo. Tada jis sėdėdavo jau aprašytąja poza; tuo jis man pasirodė panašus į istorijos vadovėlyje nupieštą Bonaparto portretą. Kai pasakiau tai Algiui, iš pradžių jis supyko, bet, kaip ir visados, nors buvome labai skirtingi, greitai susitaikėme. Aš turėjau polinkį į tiksliuosius mokslus, todėl Algiui dažnai paaiškindavau ir išspręsdavau uždavinius, o jis man nupiešdavo piešimo užduotis. Jo piešiniai būdavo labai ryškių spalvų, tik be perspektyvos. Prašydavau, kad, piešdamas toliau esančius daiktus, pieštų nors lygius, jeigu jau negali piešti mažesnių. Labai nenoromis, bet sutikdavo.

To meto gyvenimas buvo kraupus. Miestelio aikštėje nuolat tysodavo okupantų išniekinti miškinių lavonai. Tai mums kėlė pasipiktinimą ir neapykantą. Be to, buvome veikiami didingos ir romantiškos mūsų Tėvynės praeities. Todėl sunku buvo susitaikyti su mūsų tautos pažeminimu, okupacija, represijomis, prievarta ir žiaurumu. Troškome kuo nors prisidėti prie Tėvynės išlaisvinimo. Algis ypač reiškėsi patriotine agitacine veikla. O čia dar prasidėjo kolektyvizacija, stiprėjo šaltasis karas. Mūsų nuotaikas veikė radikalūs pasikeitimai kaime: buvę religingi ūkininkai, aplinkybių verčiami, virto savo gero vagimis.

Kartą pasikalbėję nusprendėme, kad mes jokiu būdu negalime prisidėti prie okupantų vykdomos politikos, o galvoti apie efektyvaus pasipriešinimo metodus ir taktiką. Kaip tik tuo metu sukurti Algio eilėraščiai vėliau buvo išspausdinti pogrindžio spaudoje. Tas laikotarpis ir buvo mūsų organizacijos kūrimosi užuomazga.

Studijuodami su Algiu susitikdavome retai, nes aš mokiausi Kaune, o jis - Vilniuje. Vežant iš kalėjimo į Gulagą, atsidūrėme viename etape ir patekome į Taišeto-Bratsko (Ozerlago) trasą. Kelis mėnesius buvome kartu. (Tai esu aprašęs.)

Grįžus iš Gulago, su Algiu teko keletą kartų susitikti. Jis buvo pradėjęs dirbti Raseinių rajono laikraščio redakcijoje. Tačiau išaiškėjus, kad jis buvęs politinis kalinys, iš darbo buvo atleistas. Baigęs statybos dešimtininkų (meistrų) kursus, dirbo Raseinių rajone statybos darbų vykdytoju, vėliau ėjo kitas pareigas. Tai ir buvo tragedija žmogaus, turinčio literatūrinių ir meninių sugebėjimų, bet dirbančio jam nemielą technišką darbą. Atsiliepė ir Gulago išgyvenimai. Beje, Algis netausojo sveikatos, buvo įpratęs rūkyti, dėl to susirgo plaučių vėžiu.

Nesulaukė Algis Nepriklausomybės atkūrimo, dėl kurio sielojosi jau ankstyvojoje jaunystėje, kurio troško ir kuriuo šventai tikėjo. Reikia manyti, kad klasės draugų pastangomis bus surinktos bei identifikuotos jo eilės, įvairiausiais slapyvardžiais pasklidusios pogrindžio spaudoje, ir bus išleistos.

Vytautas Šulskis

Algirdas Bitvinskas - mano bendraklasis. Jis gimė ir augo gražiame Taurupio kaime, dabartiniame Ariogalos priemiestyje. Anksti pradėjo rašyti eilėraščius, buvo vienas iš žymesnių Ariogalos gimnazijos poetų. 1949 m baigęs gimnaziją, įstojo į Vilniaus pedagoginį institutą, nes norėjo tapti lietuvių kalbos mokytoju. Sunkios tai buvo studijos,

nes namiškiai ne ką tegalėjo padėti. Tad teko prasimanyti pinigų iškraunant anglį iš vagonų, dirbant ūkvedžiu, pardavinėjant knygas. Jis pasakojo, kad, dirbdamas knygų kioske, turėjo sukaupęs nemaža retų knygų. “Viską velnias nunešė”, - pasiguodė prisiminęs, kaip visas jo knygas 1952 m. saugumiečiai konfiskavo.

Grįžęs iš Sibiro lagerių, Algis leidimo prisiregistruoti Ariogaloje negavo. Pradžioje dirbo Nemenčinės lentpjūvėje, paskui Ariogalos rajono “Žvaigždės” ir Raseinių rajono “Naujo ryto” laikraščių korespondentu. Įstojo į Vilniaus universitetą neakivaizdiniu būdu studijuoti žurnalistikos. Paaiškėjus jo praeičiai, turėjo išeiti iš darbo. Nusivylęs metė studijas. Pradėjo dirbti gelžbetonio gamykloje darbų vykdytoju. Statė namus, paskui dirbo ceche. O ten cemento dulkės, skersvėjai... Skundėsi širdimi. Susirgo plaučių vėžiu, gydėsi Ariogalos, Kauno ligoninėse. Šeimos gyvenimas irgi nenusisekė. Buvo daugelio nesuprastas ir pats kai ko nesuprato. Žodžiu, nerado laimės vingriuose žemės keliuose.

Paties Algio nuomone, geresnius eilėraščius jis parašė toli nuo Lietuvos, lageriuose. Grįžtant namo kažkas pavogė lagaminą, kuriame buvę ir jo kūriniai. Netrukus prieš mirtį, išvykdamas į ligoninę, parašė raštelį, kad visus jo rankraščius perduotų man. Rankraščius sutvarkiau, perspausdinau rašomąja mašinėle. Iš viso susidarė 57 eilėraščiai ir 33 apsakymai. Jų tematika įvairi: buitis, gamta, meilė, gyvenimo trapumas.

Poetą sulamdė negailestinga tikrovė. Jis liko vienišas - be artimųjų, pažįstamų. Palaidojom Algį ant aukšto Dubysos kranto, pasimeldėm už jo vėlę.

Kazimieras Banys

Algirdo artimiau nepažinau. Pirmą kartą jį pamačiau 1952 m. gruodžio mėnesio pabaigoje, kada mus teisė karo tribunolas, bet su jo eilėraščiais buvau susipažinęs anksčiau. Mat, kaip rašiau atsiminimuose, 1950-1952 m palaikiau ryšį tarp VDS ir Vakarų Lietuvos partizanų vadovybės. Per mano rankas pereidavo visa VDS narių kūryba, skirta pogrindžio spaudai. Dėmesį patraukė Kerano slapyvarde pasirašytieji eilėraščiai. Sužinojau, kad Keranas - tai Algirdas Bitvinskas, vienas iš VDS narių.

Nepaprastai džiaugdavausi, jo kūrinius išvydęs Kęstučio apygardos leidinyje “Laisvės varpas”. Vieno Algirdo Bitvinsko eilėraščio pavadinimu 1952 m buvo išleistas pogrindinis poezijos ir prozos rinkinys “Mes nemirę...”

Teresė Ramanauskaitė-Bukauskienė

Su Algirdu Bitvinsku mokiausi nuo pradžios mokyklos, tik jis buvo vienu skyrium žemiau. Atsimenu, ateidavo iš Taurupio kaimo šviesiais papurusiais plaukais, nublyškęs, smulkus berniukas. Progimnazijoje, o paskui priaugančioje Ariogalos gimnazijoje mokiausi su juo keletą metų ir vienoje klasėje. Mat sugrįžusi iš Kauno, kad galėčiau gyventi namie, ėjau pakartotinai į penktą klasę, nors ir nebuvau palikta. Aukštesnės klasės tada Ariogalos nebuvo.

Tais metais Algis man pasirodė artimesnis todėl, kad ir aš rašiau eilėraščius. Mokytojai Petras Grigaitis, o ypač Rapolas Stankūnas rengdavo literatų būrelio susirinkimus, vakarėlius, kuriuose jaunieji literatai skaitydavo savo kūrybą. Algis buvojau pratįsęs, labai šviesiais, aukštyn sušukuotais plaukais, visados apsirengęs naminio milelio drabužiais. Vaikščiodavo oriai, dažnai užsikišęs ranką už švarko atvarto. Jį pravardžiuodavo Napoleonu. Ne todėl, kad tai buvo jo tėvo vardas, o būtent dėl tos pabrėžtai orios laikysenos. Mokėsi Algis labai vidutiniškai, vos sudurdamas galą su galu. Bet jis turėjo kitų teigiamybių: neblogai piešė, labai daug skaitė. Buvo prisirinkęs visokiausių almanachų, įvairių poetų eilėraščių, ikikarinės Lietuvos žurnalų. Ypač mėgo A.Miškinį, J.Kossu-Aleksandravičių, B.Brazdžionį. Daug ką ABitvinskas mokėjo atmintinai, ir, kai tik pasitaikydavo proga, tuoj padeklamuodavo. “Matai, - sakydavo, - kaip skamba!” Ir dar kartą padeklamuodavo, ypač pabrėždamas ritmą.

Pasitaikė labai malonus atsitiktinumas 1949 m., važiuojant į Vilnių laikyti stojamųjų egzaminų. Kaune, tame pačiame vagone, pamačiau Algį Bitvinską, Juozą Petkevičių ir Praną Čižą, tris buvusius klasės draugus, taip pat važiuojančius į Vilnių to paties. Jie vaišino mane obuoliais, o Algis traukė iš švarko kišenių knygas: “Matai, - džiaugėsi jis, - aš be Miškinio - nė žingsnio”.

Nežinau, kuriais studijų metais, berods II kurse, rudenį, nutarėm visi Vilniuje studijuojantieji ariogališkiai susitikti ir nusifotografuoti. Susitikom, tik Juozas Petkevičius, mūsų pykčiui, neatėjo. Išliko tos nuotraukos. Jose - Pranas Čižas, Algis Bitvinskas, Celestinas Ajauskas ir aš. Šiaip Vilniuje mažiau matydavomės, tik atsitiktinai susitikę pasišnekėdavom. Pasimatydavom ir parvažiavę namo.

Giliau Algį pažinau atostogų metu. Mat mano mamai reikėjo eiti dirbti į kolūkį. Mūsų namai per karą Ariogaloje buvo sudegę, tai ji su vaikais apsigyveno Taurupyje pas Algio dėdę Boleslovą Digrį. Tame

pačiame bute kaip ir mama, tik atskirame kambarėlyje, gyveno Algio senelė, jo motinos mama. Sužinojau, kad Algis našlaitis. Jo motina buvo mirusi džiova. Ir jis pats nebuvo stiprios sveikatos. Senoji Digrienė, garbinga ūkininkė, mokėjo daug dainų. Kai sužinojo, kad labai domiuosi jos dainavimu, kiek tik atsiminė, viską išdainavo. Užrašiau, bet neišsaugojau. Literatūros institutui neatidaviau, abejodama, ar gerai užrašiau. Tikrai gaila. Būtų matyti, ant kokio tautosakos klodo formavosi Algio poetinis pasaulis.

Kai parvažiuodavom iš Vilniaus, Algis dažnai ateidavo, juo labiau kad kartu aplankydavo ir senelę. Apsilankydavo ir šalia gyvenęs kitas klasės draugas - Vytautas Kaminskas, Politechnikos instituto studentas. Sulaukdavau ir kitų draugių bei draugų, kad ir toliau gyvenančių. Taigi svečių visados būdavo gausu. Algio senelė labai džiaugdavosi mūsų kalbomis ir juokais. Dažnai pati su mumis padraugaudavo. Tačiau, visiems išsiskirsčius, vis padūsaudavo: “Vargšas mano Algirdėlis...”

Vasarą pasėdėdavom senam sode. Dažniausiai už svirno, ant sraunaus Taurupio kranto. Beveik visados mūsų susirinkdavo būrelis. Štai tokią šiltą pavakarę prieš mus stovėjo Algis. Viena ranka švarko kišenėje, kita - už švarko atvarto. Ir deklamavo:

Praeis daug metų. Drumzlinas upelis
Galbūt pakalnėje visai išdžius,
O augančios krante pušaitės žalios
Pavirs į aukštus šlamančius medžius.

“Matot, kaip gražu! Tai Churginas, bet lyg specialiai mums parašyta”. Ir dar kartą padeklamavo eilėraštį.

Eidavom ir į šokius. Buvo labai rūpestingas partneris. Bet užėjęs tuoj įspėdavo, kad namo kartu nepareisim Žinoma, jis turėjo savo planų, kuriems išsipildyti nebuvo palankių sąlygų. Bet apie tas slapčiausias svajones kalbėdavom labai mažai. Žodžiu, tie jo “strateginiai” planai visai nekenkė mūsų bičiulystei.

Nuo tada, kai beveik visi mūsų klasės vaikinai susibūrė slaptai veiklai, atostogų metu svečių pas mus sumažėjo. Bet man viskas buvo aišku ir be žodžių. Tik persmelkė dabar jau ir mane būsimos sunkios nelaimės nuojauta, ypač kai pamačiau kartą kelis draugus, o tarp jų ir busimąjį vyrą, praeinančius pro šalį ir nueinančius kažkur laukų takais.

Aukštais topoliais (tuopomis) buvo apaugęs mūsų šeimininko kiemas. “Baltieji topoliai”, - sakydavo Algis, užvertęs galvą. Žiūrėdama į topolius, aš kaip maldą kartodavau savo eilėraštį:

Topoliai baltieji,
Mylimi draugai!
Kai pakils perkūnija,
Sužaibuos žaibai,

Senas žilas miškas
Vėtroje dejuos.
Tiktai jūs nelenksit
Išdidžios galvos,

Kai audringą naktį
Šiaurūs vėjai pūs,
Saugosit sodybas
Ir gimtus laukus.

Jeigu tokią naktį
Nukentės kuris,
Jei nutrenks viršūnę...
Jus rasa apkris...

O išaušus rytui,
Likusias šakas
Į padangę tyrą
Tiesti kaip rankas.

Per 1952 metų žiemos atostogas Algis išvažiuodamas man atnešė glėbį retų knygų: “Tegul bus pas tave. Juk išvalkios, išnešios paskui”. Neklausiau nieko, kodėl taip atsitiks. Taip ir liko pas mane kelios M.Biržiškos knygos, pora almanachų, vienas enciklopedijos tomas.

Kai mokiausi IV kurse, nuėjau pas Julę Žungailaitę, studentę medikę, į Kraujo perpylimo stotį, kur ji budėdavo. Julė parodė Algio laišką jau iš lagerio. Gerai prisimenu jo pradžią:

A krugom metelica
Po darogam stelica.
Belaja metelica
Zametajet sled...

Tai buvo Tvardovskio eilutės. Gal Algis ten jas geriau suprato. Tik mes neįsivaizdavom nei Gulago pūgų, nei audrų.

Praėjo 20 metų nuo gimnazijos baigimo. Visi jau buvo grįžę, bet pasimatėm tik per ta proga įvykusį klasės susitikimą. Mano vyras, Vytautas Bukauskas, buvo klasės seniūnas. Tai jam teko daug kalbėtis

telefonu, susirašinėti su Algiu, gyvenusiu Ariogaloje, įvairiais organizaciniais susitikimo reikalais. Algis pasirodė labai pasikeitęs: išpilnėjęs, nuplikęs, aiškiai nesveikas ir nepatenkintas viskuo, nelaimingas ir labai išsiblaškęs. Mokykloje tada nebuvom itin laukiami svečiai, ir mūsų kalbose skambėjo ne tie žodžiai, kuriuos norėjome sakyti. Algis labai ironiškai įvertino statybininko darbą, bet pasigyrė: "O juk gerus eilėraščius tada rašiau, pasiutusiai gerus..."

Palaidotas Algis pačioje gražiausioje kapinių vietoje, nors negražių vietų prie Dubysos nėra. Kai suvažiuojam į klasės susitikimus, pirmasis mūsų žygis - aplankyti Algio kapą. Tos padėtos gėlės skirtos ir jam, ir kitiems draugams, kurių jau nebėra.

Algirdas Bitvinskas (Keranas)

EILERAŠČIAI

MES NEMIRĘ!

“Mes nemirę, mes nemirę!”
Naktį juodą, žiaurią, gilią,
Kelias aukos iš kapų.

Nužudyti, nukankinti
Skelbia garsiai vieną mintį
Dar gyvais balsais žmonių:
- Mes nemirę, mes nemirę!

Laukiam laisvės atgimimo
Sutemų pilnoj šaly, -
Dar ir Sibiro ledynėj
Lagerių šaltoj tėvynėj.

Mes gyvi, mes dar gyvi!
Mes nemirę, mes nemirę,
Jei pajėgiam naktį gilią
Atsikelti iš kapų...

Eina, slenka minių minios,
Žemė virsta kapinynais, -
Aidi tūkstančiai balsų:
“Mes nemirę, mes nemirę!”

1952
Iš knygos “Kovos keliu žengiant” (1991)

TĖVYNEI

Tu vėlei prie manęs, tokia pavargusi, išblyškus..
Akyse - liūdesys, o lūpos verkiančios.
Sakyk, sakyk, kuo man padėti Tau,
Kad būtų lengvas Tavo kelias, Tavo kančios?

Aš nieko neturiu - nei deimantų, nei aukso,
Nei milžino jėgų tironams išblaškyti...
Gal veltui, Tėviške, Tu ties manim suklupusi,
Gal veltui akys vėl rasom sidabro švyti?..

Praėjusi kalvarijas ir tyrlaukius, ir kryžkeles,
Tu vėlei nevilty, Tu vėl per gruodą...
Išblėsusioms viltims, be džiugesio jaunystės, -
Tokia, tokia kaip mes, į nežinią įpuolę.

Ir vėl Tu prie manęs, tokia pavargusi, išblyškus.
Akyse - liūdesys, o lūpos verkiančios...
Mes duosim Tau jėgų ir amžiną jaunystę,
Tik eikime į šviesumas, mus kviečiančias!

“Laisvės varpas” 1951 12 15
Iš knygos “Kovos keliu žengiant”

PRAILGO

Prailgo mano dienos,
Ir naktys man prailgo,
Kryžminiai vėjai pučia
Iš šiaurės ir rytų.

Norėčiau būti uosiu,
Norėčiau būti smilga.
O Dieve, mano Dieve,
Sakyk, kas aš esu?

Ledų kristalai skaudūs
Lėtai ant skruostų tirpsta,
Lyg ašaros nurieda
Ir virsta vėl ledu.

Sunkus dienų “bušlatas”
Pavargę kojos linksta.
O mano Saule, Saule,
Sakyk, kur šiandien tu?

1957
"Nemunas" (1991 m. Nr. 9)

VĖJŲ KILPOJ

Kažkur pavasaris lakus...
Ir meilė, ir žiedai, ir taurė vyno.
O štai mane po kryžkelių visų
Dalužė vėl svaigina.

O vėjas siunta, ūžauja,
Ir vielos verkia, švilpia
Lyg mano dienos tos,
Pakartos vėjų kilpoj.

1959 07 08

IR BUS NAKTIS

Baidarę liūdnas palydėjęs
Paviršium upės stikliniu,
Dabar be tikslo dykinėju
Ir kaip pamišėlis geriu.

Žinau, nebus jau mano skrydžio,
Srauniausio kelio atgalios.
Ir niekam nieko nepavydžiu,
Tik vyno taurės apgaulios.

Tirpte ištirpo upėj slydė,
Bangelės nušlavė žvaigždes.
Ir bus naktis, ir bus ramybė.
Ir viskas ges, užges, užges.

GOTIKOS BOKŠTAS

Tu nuolatos veržies į dangų mėlyną,
Į paslaptį gyvenimo veržies,
Kur nėr vargų nei skausmo, nei kentėjimų,
Kur amžinoji saulė švies ir švies.

O bokšte! Leisk pajusti tą lengvumą,
Tą tavo troškulį šviesos.
Priimk nors dalele į savo kūną,
Nors dalele materijos šaltos.

Aš noriu būt veržlus ir jaunas
Ir visad likti neramus,
Ir skrist nors liepsnele per temstantį pasaulį
Į tolimus, nežinomus namus.

1951 05 09

VARPINĖ

Nurimo sopuliai, tačiau krūtinę maudžia.
O nerimas - beviltiškai sunkus.
Žiūriu į naktį aš, į varpinę už lango
Ir vėlei išgirstu... varpus.

Toj tamsumoj grasina niūrios angos,
Kažkokio slėpinio pilni nasrai.
Ir dusliai dinda tarsi iš po žemių
Vaizduotės mano liguistos varpai.

O kiek toliau - lyg bokštas galvą kelia
Ir kryžius tamsumoj, išskleisdamas rankas.
O sieloj kapinės, kur dar labiau sutemę,
Kur aš žinau, ką ateitis atneš.

1957
“Nemunas” (1991 m. Nr. 9)

LAIŠKAS

Tavo laišką gavau,
Laišką tuščią ir šaltą.
Kibirkštėlės ugnies
Nesurasi jame.

O kiek viltasi buvo,
Kiek betiksliai tikėta,
Kiek bemiegių naktų,
Kiek dienų laukime?!

Pažadai, pažadai.
Vėjas dulkes nešioja,
Skrenda paukščių būrys
Iš tėvynės brangios.

Klykia, klykia jie tai,
Ką ir pats jau įspėjau...
Nebedrumsiu tavęs,
Nerašyk niekados.

Priekaištauti nenoriu
Ir už viską tau ačiū -
Ir už meilę vaidintą,
Ir už pažadus tuos.

1953

(Skelbiama pirmą kartą)

Miega paukščiai, miega gėlės,
Mėlynakės rugiagėlės
Ir naktužės užliūliuoti
Mūsų polėkiai sparnuoti.

Tik tamsaus aksomo plotuos
Šnibžda žvaigždės paauksuotos.
Miega jos išsidabinę,
Tarsi laukdamos vaikinų.

Jie ateis pasivėlavę,
Pusę žemės apkeliavę,
Kai ilgėdama rytuos
Jau aušrinė raudonuos.

Pailsėk, nurimk, širdele,
Kai, pažadinęs dienelę,
Paukštis rytmetį giedos,
Tau užmigt giesmė neduos.

1959 03 14
(Skelbiama pirmą kartą)

NEMYLĖT TU MANĘS NEGALI

Nemylėt tu manęs negali:
Tavo meilė - tai mano likimas.
Virš bedugnės takeliai siauri,
Ir, ko gero, nebus paskutiniai.

Bet kol jausiu per tolius tave,
Kad ilgiesi manęs, jei žinosiu -
Nedvejok -
Ar sugrįšiu, ar ne, -
Nedvejok,
Aš taip pat nedvejosiu.

Sąvartynais keliai užversti.
Aš per kalnus erdvėm juos nutiesiu.
Nemylėt tu manęs negali
Ir užmiršt niekados negalėsi.

1959 08 14
"Nemunas" (1991 m. Nr. 9)

VISKAS VELTUI

Žemę sutemos apklojo,
Balsvas rūkas pabaliais;
Pavėlavus nuplasnoja
Paukštė virpančiais sparnais.

Ko? Vai ko, širdie, nerimsti?
Kur ištrūkt, pabėgt veržies?
Viskas veltui!
Stovi kryžius... geležinis
Ant iliuzijų duobės.

1980-1981

BROLIUI LIETUVIUI

**Kiekvienas mes kovoti galim,
Kiekvienas turime pakankamai jėgos,
Jei tavo rankos ginklo neišlaiko -
Tai it perkūnu trenk žodžiu tiesos!**

**Pažvelk aplink - žabangos ir tironai...
Tik ašaros, tik aimanos. Kančia!
Čia tėvą išvežė, ten sūnų jo nušovė
Ir rauda motina savų belaukdama.**

**Nuklojom kaulais Sibiro ledynus,
Nulaistėme krauju žemelę Lietuvos
Ir šiandien svyrančiais beržais parimom,
Bet ar ilgai, sakyk, pakęsime rymot?!**

**Šaukiu kovon! Pakilkite, lietuviai!
Nuo Baltijos šventos, nuo kalno Debesų!
Pakilkime visi, visi! Juk širdis turime...
Už Lietuvą, už žemę Gedimino! Ir už namus tėvų.**

1950 08 01

IŠGIRSK!

Tavęs jau šaukiasi tauta!
Nepasilik stebėtoju
tomis valandomis!

Nes tu prakeiksi pats save,
kai jau aušra
apglėbs tamsybių dangų
laisvės rankom...

O jei ilgoj kovoj suklupsim,
veltui tu ramybės beieškosi!
Išgirsk! Išgirsk!

Mūsų šauksmą kartoja jau miškai,
kalnynai, žemės gelmės...
Ir paukščiai moka mintinai...

Jo aidas drebina trūnijančias uolas,
būtybės širdį kiekvienos,
Nors būtų ji ir akmeninė...

Nejau jisai vien tavo užkietėjusios
širdies neras?
Tas aidas šauksmo
vargstančios Tėvynės:
Išgirsk! Išgirsk!

VARGSTANTI TAUTA

Žaibai nuženklina dangaus kraštus, -
Tai kryptys mums, nors kelias pavojingas
Pareikalaus aukų, bet tu drąsus,
Rengiesi tai kelionei rūpestingai.

Ir aš tavam būry be baimės, nors drąsos
Ir ryžto ne marias jaučiu krūtinėj,
Bet kai girdžiu šaukimą vargstančios tautos,
Neklausiu aš dievų, koks skirtas man likimas.

Užmiršęs savo geliančias žaizdas,
Aš su jumis, draugai! Aš su jumis štai ryžtuos
Ir kelio man atgal - jau nebėra,
Verčiau suklupsiu čia, nei atgalios sugrįšiu.

1951 02 19

KOVŲ DIENA

Pirmyn, draugai, už tiesą šventąją,
Pirmyn, jaunystės sakalai!
Didžius tikslus ir kovą tą suprantame
Ir ryžtamės nuveikt tamsas tvirtai.

Nebijome kančių
Kentėjimus patyrę,
Išeinam vieškeliu plačiu
Į kovą paskutinę.

Pirmyn, draugai! Kam polėkių laisvųjų
Dar tironijos rutina
Nepaglemžė po savo kojom,
Visi kas skraido dar dvasia laisva...

Nebijome mirties...
Jau daugel kartų mirę,
Išeiname tvirti
Į kovą paskutinę.

Pirmyn, draugai! Geriau mirtis garbinga,
Tačiau vergais nebūsim mes...
Kova! Kova! Kol norai išsipildys,
Kol atilsį kovoj širdis suras.

Nebijome kančių,
Kentėjimus patyrę
Išeinam vieškeliu plačiu
Į kovą paskutinę.

1950 10 09

***

Vakar kentėme kalėjimuos,
Šiandien ištrėmimuos.
Silpsta, silpsta mūsų jėgos,
Pražūtis vaidenas.

Vysta gėlės nužydėję,
Žiedas žemėn krinta.
O ta žemė, mano žemė,
Kiek žiedų surinko?

Viesulai jau siaučia soduos,
Obelis palaužė.
Liūdnos, skaudžios šiandien godos
Širdį jauną spaudžia.

Gal mes laimės nepažįstam,
Gal gyvenat nemokam?
Kad tos dienos, ta jaunystė
Vysta nenunokus.

1950 10 27

KOMJAUNIMO SUSIRINKIMAS

Įsakėt man... Man su ginklu grasinot...
Žiūrėkit, džiaukitės... Jau komjaunuolis aš,
Bet neišplėšt širdies iš degančios krūtinės,
Neužgesint ugnies šventos!

Tėvynės neparduodu aš... nei brolių, nei kaimynų,
Nei pėdos žemės protėvių šventos;
Tad kaltinkit mane, nuo žemės viską šluokit, -
Pagimdė ji mane ir nebijau aš jos.

Ištremkite mane, sukaustykit grandinėm!
Aš laisvas... laisvei gyvenu.
Matau aušras! Ir kaista man krūtinė,
Nors ir numirsiu nesulaukęs jų.

Įsakėt man... Man su ginklu grasinot...
Žiūrėkit, džiaukitės... Jau komjaunuolis aš,
Bet neišplėšt širdies iš degančios krūtinės,
Neužgesint ugnies šventos!

1951 03 16

AR IŠDRĮSI TU?

Ar išdrįsi tu viduryje nakties
Išeit kelią - laisvės parsinešti, -
Kai jau niekur žiburiai nešvies?
Ar tu išdrįsi?

Ar neišsigąsi tu išblyškėlės mirties?
Ar nebijosi ją sutikti?
Tau kiekvienas žingsnis žygyje kalbės,
Ar tu neišsigąsi?

Ar ištversi iki galo, nepaliksi
Kovoje bevargstančių draugų?
Ar pajėgsi kaip uola nukristi
Beaudrojančioj platybėj vandenų?

AMŽIAI BĖGO...

Amžiai bėgo. Nešė skausmą, nešė gėlą,
Tavo derlių, tavo turtą tavo rūmą
Draskė, piešė atėjūnai svetimieji
Ir paliko vos begyvą tavo kūną.

Ir atėjo šiandiena baisi, piktoji.
TU suvargus, tu be teisių... Tik grandinės
Skelbia graudžią tavo dalią, apraudoję
Laisvą polėkį didybės pirmutinį.

Mes kaip žąsys nelaimingos, tuščiagarsės...
Roma!.. Roma! O senove neprabyla...
Kur tie amžiai? Tie didvyriai? Kur tas garsas?
Vien tik bangos, laiko bangos griauna pilį.

Surūdijo kilpinėliai, kalavijai...
Ir vaidilos karo šauksmo jau negirdi,
Pavergtos didžios tautos jaunimas
Pardavė šėtonui savo širdį.

O Tėvyne, o Tėvyne mylimoji,
tavo skausmą, Tavo vargą aš dainuoju.
Ir nors gęsta paskutinės laisvės viltys, -
Pranašauju laisvą tau rytojų.

1951 03 16

MŪSŲ VILTYS

Mūsų viltys - ne miražai, kur paklydusiems kelionėj
Jos kaip žvaigždės paukščiams rodo kelią,
Jos jaunystę ugdo, kelia ir gaivina, ir svaigina.
Ateitim šviesia vilioja.
Tyros, šviesios mūsų viltys.
Jos nukaltos iš granito.

Dyla laimė, vargas trupa, byra,
Akmenynai karšty skyla,
Vien tik viltys... lyros viltys pasiliko.
Ir atneš jos laimę didžią, nematuotą į Tėvynę,
Sugrąžins mums laisvę spinduliuotą,
Per aukštų padangių žydrą plotą
Mums nuties kelius kelionei pirmutinei.

1951 03 01

DĖDĖ JURGIS

**Dėdė Jurgis - kas nežino -
Ilgą prakalbą atpylė.
Pakalbėjo kaip iš rašto
Apie laimę savo krašto.**

**Bet, sugrįžęs į namus,
Jautės baisiai neramus.
- Kam lendi tu, Dieve mano..
Argi bus iš to naudos?**

**Kiek išblyškęs, nusigandęs,
Klausės priekaištų žmonos...
- Juk žinai, tie niekadėjai
Sutvarkyt visus žadėjo,**

**Kas tik balsą savo kels,
To partorgas neaplenks,
O, ko gero, ir stribai
Pasibels nakčia vėlai...**

**- Nieko, mama, nieko, nieko.
Aš ne ką ten pasakiau,
Juk tiesa - tiesa palieka
O meluot - nemelavau:**

**Pasakiau, rugių negavom...
Kam gi vargšui į akis
Pučia miglą, kad pyragą
Dar pernykštį valgom vis.**

**Dieve mano, mes duonelei
Jau sugrūdom ir vikius,
O šiandien net pilvą gelia -
Ryt ir jų jau nebebus.**

Bet juk dirbam, dirbam, dirbam
Kaip arkliai, be atvangos.
Na ir gavom... štai tik špygą,
O rytoj - dar kitą duos.

Dėdė Jurgis nusispjovė:
- Tegul juos visus velniai!
Štai jų snukis pasirodė,
Štai kaip veda mus "draugai"!

O už lango daužos vėjas,
Plakas šakos į stiklus.
Tiek kalbėjęs - nekalbėjęs
Sėdi Jurgis neramus.

Juk gyvent nebūtų bloga
Ir kolūky, aš sakau,
Jei valdžia tik duotų žmogui
Laisvės truputį daugiau,

O dabar... Vaitoja šakos,
Skaudžiai plakas į stiklus.
Štai viena jų kaip gyvatė,
Kaip likimas nebylus.

Ir staiga tarp tų šakų
Akys sublizga vilkų,
Tamsūs, rūškani veidai...
Kas gi būtų taip vėlai?

- Ei duris, tu, velnio dėtas
Buožės išpera, greičiau!
Negaliu, nors ir norėčiau
Tęst poemą dar toliau.

Pabaiga dažnai neaiški,
Bet pagriebia už širdies.
Nors visai ne tokio galo
Tu skaitydamas tikies.

Kam draskyt žaizdas senąsias,
Kam vėl klykinti vaikus?
Dėdės Jurgio jau nuo tąsyk
Nebematė joks žmogus.

Kiek vėliau, pavasarėjant,
Upės išnešė ledus,
Ir vaikus, ir žmoną "dėdės"
Išvežė toli kažkur.

Išvažiavo iš tėvynės
Taip kaip daugelis kitų...
Kur šiandien - vargu kas žino,
Neatsiunčia jie laiškų.

Taip. Kas matė ir tylėjo,
Tas gyvent kaip nors galėjo,
Bet - jei žodį tik ne taip,
Tai ir Sibiro laukai...

O tos kančios iškentėtos,
Tas sovietmetis baisus.
Baisų sopulį krūtinėj
Amžinai palikęs bus.

Vai liūdnai liūdnai linguos
Motinos prie lingės
Liūdnos dainos tų laikų
Kūdikį pravirkdys.

Ir motutė gal nutils,
Prisimins jaunystę, -
Neramių dienų viltis,
Vargą vakarykštį.

1950 10 30

VILTIS

**Į rytojų mus vilioja
Tik - viltis, viltis, viltis.
Susilenkę
Uosiai verkia,
Nes aplinkui - tik mirtis.**

**Krinta žiedas
Ir užmiega.
Dalgis švaistosi toliau..**

**Nelaimingi
Žodžiai pildos -
Vargas tau,
Tėvyne tau!**

**Bet iš tolo
Vis dar moja
Tik - viltis, viltis, viltis!
Mūsų širdys - akmeninės,
Mūsų mintys - kaip naktis.**

***

Mes, trykštančio džiaugsmo ištroškę keleiviai,
Be atilsio slenkam tolyn ir tolyn,
O dienos greitesnės ateina, nueina
Ir viskas vėl dingsta toli praeityj.

Norėtum dainuoti gyvenimą kitą, -
... joji gal rožėm nuklotu keliu,
... eitumei jaunas, laimingas, nušvitęs
... giedras saulėto birželio dangus.

Bet dūžta svajonės lyg taurės stiklinės,
Ir laistosi vynas, negertas visai.
Ir spaudi myluoji prie savo krūtinės
Tu vien tik šešėlį, šešėlį tiktai.

Pakyla vėl audros, dangus apsiniaukia...
... mūsų keleliai erškėčių pilni...
Ar eiti - nueiti, stovėti ir laukti?
Ir tu erškėčiuotą kelionę imi.

Mes, vasaros saulės ištroškę keleiviai,
Be atilsio slenkam tolyn ir tolyn,
O viltys miražais ateina, nueina
Ir vėlei šešėliais save ramini.

1950 10 28

VELYKOS

Juk Dievas keliasi.
Kodėl, sakyk,
Štai miršta mūs gyvenimas?
Sakyk, kodėl
Štai mirštame mes patys?
Tiesos kelius
Ir laisvės ilgesį pilnai supratę?

TĖVIŠKĖS VAIZDAI

**Kelias keližėlis, ašarom nulietas,
Bėga vinguliuoja per laukus, girias.
Tuo keliu sodybon atžingsniavę vėtros
Vyšnių žiedus skynė, draskė jų šakas.**

**Vai ne vyšnių žiedus, vai ne juos nuskynė.
Krito du broleliai, krito patvory.
Dar tą pačią naktį sudegė gimtinė,
Liko skausmas vienas, pelenai karšti.**

**Verkė motinėlė, dukrą apkabinus
Vien tik tėvas buvo šaltas ir rūstus:
"Atėmėt man sūnus, atėmėt gimtinę,
Bet širdy - aš laisvas... Laisvas aš žmogus**

**Kelias keližėlis šeimą palydėjo,
Palydėjo daugel Lietuvos šeimų,
O tironai siunta, siunta išbadėję,
Vis dar maža siaubui raudonam aukų.**

1951 09 21

PRIESAIKA

**Nusimetęs vergo rūbą,
Iš tamsių, šaltų griuvėsių
Tu pakyli
Laisvėn žengti.**

**Tave vesiu!
Palydėsiu daugel mylių,
Kol sustingsiu
Amžinybėj.**

T U R I N Y S

UDK 321.6 (47+57)
St 384

Knygoje spausdinami 1950-1955 m. Lietuvoje veikusios Vilniaus ir Kauno studentų pogrindinės organizacijos "VIENINGOJI DARBO SĄJUNGA" (VDS) veikėjų prisiminimai. Konspiratyviai, tačiau gana aktyviai veikusi VDS buvo KGB pasiųsto judošiaus išduota, ir šešiolika jaunų kovotojų prieš bolševikinę okupaciją atsidūrė sovietiniuose gulaguose. Mušami, stumdomi, žeminami, alinami pragariško lagerių režimo, jaunieji kovotojai nepalūžo dvasia, neprarado tikėjimo, nenulenkė galvos okupantams.

Šiltuose publicistiniuose pasakojimuose išryškėja laisvo, nepalenkiamo žmogaus didybė, it deimantas sutviska sielos šviesa ir jos šešėlyje išblėsta visa sovietinės imperijos arogancija.

Juozas Petkevičius, Adomas Lukaševičius, Kazimieras Banys ir kt.
Publicistika

Ketvirto viršelio puslapio iliustracija - Kazimiero Daugėlos

ISBN 9986-23-007-1

Leidėjas:
Neperiodinių leidinių redakcija - leidykla **"DIEMEDIS”**
Vilnius, Karaimų 4, Vyr. redaktorius Danas Kaukėnas tel. 73 53 44.
SLNr. 1583 Pasirašyta spaudai 1995.03.12. Formatas 60x84 - 1/16.
Tiražas 4000 egz. Ofsetinė spauda. 20 sp. lankų.
Spaudė valst. spaustuvė "Aušra", Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.
Užsakymo Nr.4229 Kaina sutartinė.